

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПІДГОТОВКИ ЮРИДИЧНИХ КАДРІВ
ДЛЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНОГО
ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ЗАКОНОДАВЧІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ ОСОБЛИВО НЕБЕЗПЕЧНИМ ЗЛОЧИНАМ В УКРАЇНІ

*(матеріали міжнародного
науково-практичного круглого столу,
м. Київ, 14–15 березня 2024 року)*

Київ • Алерта • 2024

Редакційна колегія:

Червяков О.І. – канд. юр. наук;
Шендрик В.В. – док. юр. наук, професор;
Олейніков Д.О. – канд. юр. наук;
Грохольський В.П. – канд. юр. наук, доцент

- 3-18 Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні. Матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу 14-15 березня 2024 року, м. Київ. Київ : Алерта, 2024. 344 с.

ISBN 978-617-566-825-2

У збірнику представлено матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу, присвяченого обговоренню та вирішенню низки проблемних питань, пов'язаних із окремими законодавчими аспектами протидії особливо небезпечним злочинам в Україні. Зокрема тези виступів стосувались протидії особливо небезпечним злочинам в контексті міжнародного гуманітарного права; перспективам, можливостям та умовам створення ефективного механізму відшкодування збитків, завданих нашої державі; еволюції поглядів на кримінально-правову оцінку дій, пов'язаних з вчиненням особливо небезпечних злочинів; подолання соціальних наслідків гендерно обумовленого насильства, пов'язаного з війною; вирішення проблемних аспектів криміналістичного та процесуального характеру як засобів підвищення ефективності розслідування кримінальних проваджень за фактами вчинення особливо небезпечних злочинів; перспективним напрямом удосконалення протидії окремим видам злочинів із специфічним предметом.

Видання адресоване співробітникам слідчих підрозділів, працівникам прокуратури, суду, науковим працівникам, аспірантам, викладачам закладів юридичної вищої освіти (факультетів ЗВО), а також іншим особам, до предмету зацікавленості яких відносяться порушені теми.

Редакційна колегія вважає за доцільне повідомити, що не всі положення і висновки окремих авторів є безперечними. Разом з тим, їх публікація здійснюється з метою забезпечення плюралізму наукової думки і публічного обговорення.

Матеріали друкуються мовою оригіналу. За виклад, зміст і достовірність матеріалів, а також використання наукових джерел без відповідного посилання відповідають автори.

УДК 343.337

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО	11
-----------------------------	----

СЕКЦІЯ 1

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ОСОБЛИВО НЕБЕЗПЕЧНИМ ЗЛОЧИНАМ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА: ПОГЛЯД ФАХІВЦІВ

<i>Андрушко А.</i> ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ГЕНОЦИДУ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	13
<i>Арсені О.</i> МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ЗАКОННОСТІ ПРОКУРОРОМ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА ФАКТОМ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	19
<i>Ганзевич В., Томіна В.</i> ПРОБЛЕМАТИКА ОТРИМАННЯ СТАТУСУ ДИТИНИ, ПОСТРАЖДАЛОЇ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ	23
<i>Дараган В.</i> ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	25
<i>Ковальчук Ю., Халимон С.</i> СТАН, ДИНАМІКА ТА СТРУКТУРА НЕЛЕГАЛЬНОЇ (НЕЗАКОННОЇ) МІГРАЦІЇ ОСІБ ПРИЗОВНОГО ВІКУ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ	29
<i>Мельниченко В.</i> ЗЛОЧИН ГЕНОЦИДУ: РОЗШИРЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ПОГЛЯДОМ НА ПОДІЇ В УКРАЇНІ	32
<i>Прокоф'єва-Янчиленко Д.</i> «ЗАХИЩУВАНІ ГРУПИ» У КОНТЕКСТІ ТЕЛЕОЛОГІЧНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ГЕНОЦИДУ	36
<i>Тимофєєв А.</i> ЩОДО ОЗНАК НАЙМАНЦЯ В МІЖНАРОДНОМУ ЗБРОЙНОМУ КОНФЛІКТІ	43

<i>Червяков О.</i> ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ.....	45
<i>Чуб О.</i> ДЕМОКРАТИЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: СТАН І МОЖЛИВОСТІ ЗАХИСТУ	50
<i>Шендрик В.</i> ГІБРИДНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ЗАГРОЗИ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	53

СЕКЦІЯ 2
ПЕРСПЕКТИВИ, МОЖЛИВОСТІ
ТА УМОВИ СТВОРЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО
МЕХАНІЗМУ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ,
ЗАВДАНИХ ДЕРЖАВІ УКРАЇНА

<i>Ващук О.</i> У ПОШУКАХ СПРАВЕДЛИВОСТІ: МАЙБУТНЄ КОМПЕНСАЦІЙ ЗА ВІЙСЬКОВІ ЗБИТКИ УКРАЇНІ.....	59
<i>Гончаренко Г.</i> РЕЄСТР ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ АГРЕСІЄЮ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ВІДНОВЛЕННЯ НАШОЇ ДЕРЖАВИ.....	64
<i>Драгунов В.</i> ПОЗИТИВНІ ПРИКЛАДИ РОБОТИ БЕБ ЗА НАПРЯМАМИ САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ.....	68
<i>Дробенко Д., Плахтій П.</i> ПЕРСПЕКТИВИ, МОЖЛИВОСТІ ТА УМОВИ СТВОРЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО МЕХАНІЗМУ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ДЕРЖАВІ УКРАЇНА ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ.....	71
<i>Дрозд О.</i> РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ.....	76
<i>Метелев О.</i> ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ ПОВЕРНЕННЯ ЗЛОЧИННИХ КРИПТОАКТИВІВ У ДОХІД ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	79
<i>Міненко С.</i> РОЗГЛЯД ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ УНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ.....	84

<i>Рашевська К.</i> ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПОСТРАЖДАЛО-ЦЕНТРИЧНОГО ПІДХОДУ В ПРОЦЕСИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ МІЖНАРОДНИМИ ЗЛОЧИНАМИ В УКРАЇНІ.....	88
<i>Титко А.</i> ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ БЕБ ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	93
<i>Трофименко Д.</i> ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ	97

СЕКЦІЯ 3
ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВУ ОЦІНКУ ДІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВЧИНЕННЯМ ОСОБЛИВО НЕБЕЗПЕЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

<i>Батургарєєва В.</i> КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ГЛОРИФІКАЦІЇ АГРЕСОРА: ДОСВІД ДВОХ РОКІВ ВІЙНИ.....	103
<i>Бондаренко В.</i> ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ...	107
<i>Гловюк І.</i> ФОРМУЛЮВАННЯ «ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ» У КПК УКРАЇНИ ТА СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ЗА СТ. 438 КК УКРАЇНИ	112
<i>Житний О.</i> КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ	117
<i>Карчевський М.</i> ПРОТИДІЯ ВИПРАВДОВУВАННЮ, ВИЗНАННЮ ПРАВОМІРНОЮ, ЗАПЕРЕЧЕННЮ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ, ГЛОРИФІКАЦІЇ ЇЇ УЧАСНИКІВ: ОЧІКУВАННЯ ТА РЕАЛЬНІСТЬ	122
<i>Книженко О.</i> ДОБРОВІЛЬНА УЧАСТЬ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ В НЕЗАКОННИХ ЗБРОЙНИХ ЧИ ВОЄНІЗОВАНИХ ФОРМУВАННЯХ, СТВОРЕНИХ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ, В ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАННЯХ ДЕРЖАВИ-	

АГРЕСОРА ЧИ НАДАННЯ ТАКИМ ФОРМУВАННЯМ ДОПОМОГИ ЯК ФОРМА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	127
<i>Марченко О.</i> ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ВОЄННИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ	132
<i>Орлов Ю.</i> КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ПРЕДИКАТ ВОЄННОГО ЗЛОЧИНУ	137
<i>Семенюк О., Циганчук В.</i> ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ	142
<i>Сокурєнко В.</i> РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У РОЗПАЛЮВАННІ ВОРОЖНЕЧІ ТА ПРОПАГАНДИ ВІЙНИ	148
<i>Титарєнко О.</i> ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДІЇ, ЩО МІСТЯТЬ ОЗНАКИ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ (РЕТРОСПЕКТИВА ТА ПЕРСПЕКТИВА	152
<i>Хавронюк М.</i> ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ ЗА ПРОЄКТОМ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ	158
<i>Шинкарьов Ю.</i> АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ (СТ. 438 КК УКРАЇНИ	165
<i>Яковенко Ю.</i> ПОРУШЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ЯК ОДИН З АСПЕКТІВ ВЧИНЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ	168
<i>Ярмиш Н.</i> ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ Ч. 3 СТ. 114-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ....	172

СЕКЦІЯ 4

ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНИХ НАСЛІДКІВ ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО З ВІЙНОЮ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ

<i>Компанцева Л.</i> ГЕНДЕРНА ДИСКРИМІНАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІСТОК: ТЕХНОЛОГІЇ рф	177
--	-----

<i>Перепелиця І.</i> АЛЬТРУЇСТИЧНА МОТИВАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	183
<i>Погуца М., Пономаренко А.</i> ЗАГОСТРЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ОРГАНІЗАЦІЙНО- ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ.....	188
<i>Політова А.</i> ДОПОМОГА ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (ВОЄННОГО СТАНУ): ЧИ РЕАЛЬНО ЦЕ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	192
<i>Снігур Л.</i> ЖІНКА-ВОЛОНТЕР: КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПРОТИСТОЯННЯ – РОСІЯ VS УКРАЇНИ	199
<i>Філіпенко Н., Язан Н.</i> ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ МЕТОДИКИ «ЗЕЛЕНА КІМНАТА» У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА СТОСОВНО ДІТЕЙ, ПОВ'ЯЗАНОГО З ВІЙНОЮ.....	203
<i>Чередниченко О.</i> ВИЗНАЧЕННЯ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА: РЕТРОСПЕКТИВА, ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПРАВОВИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ.....	208

СЕКЦІЯ 5

ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМНИХ АСПЕКТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА ФАКТАМИ ВЧИНЕННЯ ОСОБЛИВО НЕБЕЗПЕЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

<i>Iasechko S.</i> THE ROLE OF GENETIC INFORMATION IN ESTABLISHING THE FACTS OF ILLEGAL DISPLACE- MENT OF PERSONS IN THE CONTEXT OF WAR.....	214
<i>Авдєєва Г.</i> ВЕРИФІКАЦІЯ ЦИФРОВИХ ДОКАЗІВ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙНОЮ.....	219

<i>Алієв Р., Жирнов М.</i> ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЮ, ВИЯВЛЕННЯ І ПРИПИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ТА ІНШИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ В РАЙОНІ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ... 227	227
<i>Баулін О.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 230	230
<i>Гресь Ю.</i> НЕЗАКОННИЙ ОБІГ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ ДО НЕЇ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ..... 238	238
<i>Деревягін О.</i> НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 242	242
<i>Коростельова Л.</i> ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ІДЕНТИФІКАЦІЇ ГОЛОСУ ЛЮДИНИ 245	245
<i>Нагорний П.</i> ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СВІДКІВ-ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 247	247
<i>Негребецький В.</i> КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ФІКСАЦІЇ СЛІДІВ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ..... 251	251
<i>Нечитайло В., Членов М.</i> ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СТОСОВНО ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ 254	254
<i>Плескач О.</i> РОЛЬ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ..... 259	259
<i>Старостенко О.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА ДІЗНАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... 264	264
<i>Тагієв С.</i> РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ ТА ПОГЛЯДИ 269	269
<i>Тищенко В.</i> ЩОДО ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРИ ВОЄННОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ 272	272

<i>Фільчаков О.</i> ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ПРОКУРОРОМ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПІД ЧАС СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	275
<i>Христов О.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ВИЯВЛЕННЯ ТА ДОКУМЕНТУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВOPУРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 111-1 КК УКРАЇНИ	279
<i>Чернов О.</i> ВИКОРИСТАННЯ ПРАКТИЧНОГО ДОСВІДУ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗШУКУ ЗЛОЧИНЦІВ, ЯКИМИ ВЧИНЕНО УМИСНІ ВБИВСТВА ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ ВІЙНИ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ.....	283
<i>Чуб І.</i> ПРОБЛЕМАТИКА КВАЛІФІКАЦІЇ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ.....	287
<i>Шамара О.</i> ПРОКУРОРСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ РОЗВІДУВАЛЬНИХ ТА КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНИХ ОРГАНІВ, ЯК ЕЛЕМЕНТ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ.....	292

СЕКЦІЯ 6
ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ
ПРОТИДІЇ ОКРЕМИМ ВИДАМ ЗЛОЧИНІВ ІЗ
СПЕЦИФІЧНИМ ПРЕДМЕТОМ

<i>Власенко І.</i> АНАЛІЗ ЗАГРОЗ ТА БОЄГОТОВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЇ МАСОВОГО УРАЖЕННЯ В СУЧАСНОМУ КОНФЛІКТІ	300
<i>Галак О.</i> АНАЛІЗ МОЖЛИВОГО ВПЛИВУ НА БОЄЗДАТНІСТЬ ЧАСТИН ПІДРОЗДІЛІВ У РАЗІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗМУ ТА ЗРУЙНУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ.....	305

<i>Кустов М., Мельниченко А.</i> МІНІМІЗАЦІЯ ЗОНИ ЗАСТОСУВАННЯ ХІМІЧНОЇ ЗБРОЇ МАСОВОГО УРАЖЕННЯ	312
<i>Павленко В.</i> ЗБРОЯ МАСОВОГО УРАЖЕННЯ В СУЧАСНОМУ КОНФЛІКТІ: ПЕРЕСТОРОГИ, ЗАГРОЗИ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ	316
<i>Петрухін С., Пісня Л.</i> АНАЛІЗ НАСЛІДКІВ ВПЛИВУ БОЙОВИХ ДІЙ НА ДОВКІЛЛЯ УКРАЇНИ.....	321
<i>Пономарьов В., Євтушенко І.</i> РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАПОБІГАННІ ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЇ МАСОВОГО УРАЖЕННЯ	325
<i>Таран О.</i> ЗАСТОСУВАННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ У ЗБРОЙНОМУ КОНФЛІКТІ: ПРАВОВІ НОРМИ ТА ПЕРЕСТОРОГИ.....	329
<i>Чернявський І.</i> СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ ЯДЕРНОЇ ОБСТАНОВКИ В УМОВАХ МОЖЛИВОГО ЗАСТОСУВАННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ	333
<i>Чиркіна-Харламова М., Слепужніков Є.</i> АНАЛІЗ ЗАГРОЗ НА РАДІАЦІЙНО-ЯДЕРНИХ ОБ'ЄКТАХ З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	340

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Заступника Голови Служби безпеки України учасникам науково-практичного круглого столу «Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні»

Шановні учасники та учасниці круглого столу! Радий вітати вас на цьому науково-практичному заході.

З 24 лютого 2022 року збройним вторгненням російської армії на територію України розпочався новий етап російсько-української війни, що триває з 2014 року. Наразі Україна вимушена давати відсіч агресору який не дотримується жодних правил та звичаїв війни, наша держава протидіє ворогу, для якого невідомі такі поняття, як гуманність, повага до людини і закон. Країна-терорист постійно нехтує нормами міжнародного гуманітарного права, вдається до безлічі воєнних злочинів, як на лінії фронту, так і на тимчасово окупованих територіях.

Україна, в свою чергу, завжди діє в рамках правового поля і робить все можливе, щоб забезпечити мир і безпеку. Ми поступово повертаємо наші території та спільними зусиллями наближаємо день нашої перемоги. Однією з граней цієї перемоги буде притягнення росії до відповідальності за вчинені нею злочини. Тому наші фахівці (юристи, представники правоохоронних структур, експерти) ретельно збирають, фіксують та оформлюють ті численні злочини проти українського народу та України. Також багато зусиль наша держава докладає і для боротьби на міжнародній арені. І ми дуже цінуємо підтримку наших європейських партнерів.

Сьогодні в цьому залі присутні представники сектору безпеки і оборони України, міністерств і відомств, правоохоронних та інших органів державної влади, провідних закладів вищої освіти та наукових установ, а також наші іноземні партнери. Хочеться подякувати всім вам за жвавий інтерес до нашого заходу і що знайшли час для участі в ньому. Програма нашої роботи зумовлена необхідністю обміну думками, вироблення узгодженої позиції представників законодавчої та виконавчої влади, сектору безпеки і оборони України, провідних вітчизняних науковців, іноземних фахівців щодо проблем протидії особливо небезпечним злочинам, що вчиняються в

умовах війни. Актуальність тематики наукового форуму такого рівня викликана складністю проблематики питань криміналістичного та процесуального характеру розслідування кримінальних проваджень пов'язаних з війною.

Разом з тим, потребують вирішення питання вчинення саме воєнних злочинів, в світлі норм міжнародного гуманітарного права; питання пов'язані з вчиненнями дій, що містять ознаки геноциду та екоциду; а також окремі питання, що пов'язані з відшкодуванням збитків завданих Україні внаслідок війни. У зв'язку з цим, запрошуємо всіх присутніх об'єднати зусилля та використати спільний науковий потенціал у напрацюванні пропозицій щодо вирішення всіх зазначених питань.

Переконаний, що розроблення та впровадження дієвих механізмів та підготовка відповідних нормативно-правових актів направлених на подолання вказаних викликів і є нашою загальною метою.

Дозвольте побажати всім творчих успіхів в роботі, цікавої та корисної дискусії. Сподіваюся, що наша співпраця буде захоплюючою і плідною. Спільними зусиллями ми зможемо здійснити глибокий та комплексний аналіз всіх окреслених питань, на підставі якого будуть сформульовані пропозиції щодо вирішення проблем протидії особливо небезпечним злочинам, що вчиняються в умовах війни. Вважаю, що цей круглий стіл приверне увагу широкого кола науковців і практиків правознавців як в Україні, так і за її межами, а також сприятиме подальшому дослідженню проблем у цій сфері та підвищенню ефективності правозастосовної діяльності. Бажаю плідної роботи всім учасникам Круглого столу задля майбутньої перемоги! Слава Україні!

Сергій Наумюк

СЕКЦІЯ 1

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ОСОБЛИВО НЕБЕЗПЕЧНИМ ЗЛОЧИНАМ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА: ПОГЛЯД ФАХІВЦІВ

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ГЕНОЦИДУ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Андрій АНДРУШКО

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу
Ужгородського національного університету

Майже два роки тому, 14 квітня 2022 року, Верховна Рада України ухвалила постанову № 2188-ІХ, в якій визнала «дії, вчинені Збройними силами Російської Федерації та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом Українського народу». Верховна Рада України звернулася до ООН, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, урядів та парламентів іноземних держав щодо визнання вчинення російською федерацією геноциду Українського народу, а також злочинів проти людяності та воєнних злочинів на території України [5]. Злочини російських військових в Україні були визнані геноцидом також парламентами ряду зарубіжних держав (зокрема, Польщі, Естонії, Латвії, Канади, Литви, Чехії, Ірландії). Вказані діяння визначалися як геноцид й декотрими світовими

лідерами (зокрема, відповідні заяви зробили президент США Джо Байден, прем'єр-міністр Великобританії Борис Джонсон, президент Польщі Анджей Дуда, прем'єр-міністр Канади Джастін Трюдо, президент Колумбії Іван Дуке).

Водночас варто зауважити, що, для прикладу, президент Франції Емманюель Макрон у квітні 2022 року заявив, що називати дії росіян в Україні геноцидом недоречно, оскільки «росіяни та українці – братні народи, а ескалація риторики не сприятиме відновленню миру між ними» [3].

Необхідно також зазначити, що й в науковій літературі мають місце різні оцінки щодо кваліфікації дій російських військових та політичного і військового керівництва російської федерації під час повномасштабної агресії проти України як геноциду українського народу [див., зокрема: 2, с. 15–16]. З огляду на це необхідно дослідити, чи дійсно є достатні підстави для того, щоб кваліфікувати ці дії як геноцид за міжнародним та національним кримінальним правом. Такі дослідження є вкрай важливими для вибудовування переконливої аргументації для майбутнього доказування фактів вчинення геноциду українського народу в межах відповідного судового процесу [1, с. 227]. Зауважу, що у цьому напрямі вже чимало зроблено. Йдеться передовсім про статтю Д.С. Азарова, В.М. Венгера, Д.О. Коваля і Г.С. Нуріджанян «Війна Росії проти України як геноцид українського народу» [2], опубліковану в тому числі англійською мовою [7].

У статті 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [4] і в статті 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду [6] геноцид визначається як будь-яке з наступних діянь, вчинених з наміром знищити повністю чи частково національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень чи психічного розладу членам такої групи; с) умисне створення для такої групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення; d) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню всередині такої групи; e) насильницька передача дітей з однієї групи до іншої.

Таким чином, для правової аргументації того, що дії російської федерації під час повномасштабної агресії проти України є геноцидом українського народу, необхідно встановити, що вони:

а) спрямовані проти групи людей за ознакою їх приналежності до певної нації, етносу, раси чи релігії; б) мають на меті повне чи часткове знищення цієї групи людей; в) полягають принаймні в одній із форм, передбачених у вказаних вище міжнародних актах.

Щодо першої складової злочину геноциду, то захищеною від геноциду групою людей в заяві Верховної Ради України від 14 квітня 2022 року визнано український народ як сукупність громадян України всіх національностей, що проживають на території України. Слід погодитись з Д. С. Азаровим, який підкреслює, що в україномовній версії слово «нація» може сприйматися у тому викривленому розумінні, яке давно насаджує росія [1, с. 228]. Зміст терміна «national group» не може прив'язуватися лише до окремої національності (зокрема, української), оскільки такий переклад безпідставно звужує зміст Конвенції і залишає поза захистом від геноциду цілісні спільноти людей, які можуть належати до різних національностей. Дії збройних сил російської федерації в Україні проти цивільного населення здійснюються з наміром знищити, повністю або принаймні частково, український народ як окрему національну групу відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [5].

Другою складовою злочину геноциду, яка, вочевидь, найскладніша для доказування, є встановлення факту, що дії російських військових та військово-політичного керівництва російської федерації мають на меті повне чи часткове знищення українського народу.

Неодноразово повторюване Путіним твердження, що український та російський народи є не різними, а одним народом, з усією очевидністю означає, що заперечується сам факт існування українського народу. Напередодні повномасштабного вторгнення в Україну, 21 лютого 2022 року, Путін заперечив існування України як окремої держави і заявив, що Україна є «невід'ємною частиною» росії та російського «історичного, культурного та духовного простору».

Заявлена мета повномасштабної російської агресії – «денацифікація» України, яка, буцімто, населена «нацистами». У заяві Верховної Ради України слушно підкреслюється, що «нацистами» російське керівництво називає українців, які заперечують існування «лише одного народу» та виборюють право українського народу на самоідентифікацію. У зв'язку з цим справжньою метою «де-

нацифікації» є знищення українського народу, його самобутності та позбавлення його права на самостійний розвиток [5].

Необхідно підкреслити, що заявлена мета «денацифікації» (а фактично деукраїнізації) виникла та почала реалізовуватись давно. Відносини з росією у нас ніколи не були простими. Починаючи з 1169 року, коли володимиро-суздальський князь Андрій Боголюбський пограбував і спопелив Київ, «непорозуміння» траплялися часто. У різні часи вони мали різний формат: від ультиматумів і жорстоких воєнних конфліктів до зухвалої й цинічної пропаганди, що маргіналізувала все українське, обзивала його «малоросійським» та «фашистським».

Численні публічні заяви президента Путіна та інших посадових осіб російської федерації свідчать, що політика цієї держави спрямована на масове знищення українського народу, стирання української ідентичності, ліквідацію національної державності України і поглинення її росією. «Метою керівництва Російської Федерації є знищення українських патріотів, української мови, української культури, всього, що формує самобутність Українського народу» [5].

Для констатації наявності третьої складової злочину геноциду потрібно встановити факт вчинення хоча б однієї з перерахованих вище дій. Є підстави стверджувати, що під час повномасштабної агресії російської федерації проти України мають місце майже всі з них. Масові вбивства мирних жителів в Бучі, Ірпені, Маріуполі, Бородянці та багатьох інших населених пунктах України сколихнули цивілізований світ. Після звільнення окупованих російською федерацією територій стали відомими також численні факти катувань, згвалтувань, сексуального насильства, незаконного позбавлення свободи тощо. Як відомо, окупанти умисно й систематично обстрілюють цивільне населення, цивільні об'єкти та об'єкти, які користуються особливим захистом (лікарні, пологові будинки, театри, школи). Ряд українських міст (Маріуполь, Ізюм, Волноваха та ін.) фактично знищені російськими військами. Все це переконливо засвідчує, що подібне відбувалося б і на інших територіях України, якби вони були окуповані російськими військами.

У заяві Верховної Ради України слушно звертається увага також на численні факти, які свідчать про створення умов життя, розрахованих на фізичне знищення населення України. Йдеться, зокрема, про обстріли Запорізької АЕС, знищення греблі Каховської ГЕС,

блокаду населених пунктів (зокрема, Маріуполя), знищення цивільної інфраструктури (електро-, водо- та теплопостачання тощо) в поєднанні з перешкоджанням доступу гуманітарних вантажів та евакуації мирного населення, що в підсумку позбавляє населення доступу до елементарних потреб, необхідних для виживання. Все це з очевидністю свідчить про намір російської федерації фізично знищити принаймні частину українського народу [5].

Зафіксовано також чимало фактів примусового переміщення українських дітей на територію російської федерації або ж на територію окупованої частини України. Передача їх на виховання до чужорідного середовища, подальша русифікація, поза сумнівом, свідчить про мету знищення самоідентифікації цих дітей як українців. Як відомо, у березні минулого року Міжнародний кримінальний суд видав ордери на арешт підозрюваних у незаконній депортації українських дітей – президента російської федерації Путіна та уповноваженої при президенті російської федерації з прав дитини Львової-Белової.

Таким чином, є вагомі підстави вважати, що повномасштабна війна російської федерації проти України має геноцидальний характер.

Насамкінець необхідно звернути увагу на те, що нинішня редакція ст. 442 КК України, яка передбачає відповідальність за геноцид, не повною мірою відповідає положенням статті 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього і статті 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. У ч. 1 ст. 442 КК України геноцид визначається як діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу. Таким чином, на відміну від згаданих міжнародних актів, у національному законодавстві: а) використано термін «позбавлення життя» замість «вбивство»; б) відсутня згадка про таку форму вчинення геноциду як «заподіяння психічного розладу членам такої групи»; в) формою геноциду визначено *«скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі»*. У зв'язку з цим

вважаю за необхідне привести у відповідність положення ст. 442 КК України з положеннями статті 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього і статті 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Список використаних джерел:

1. Азаров Д.С. Геноцид українського народу у 2022 році: логіка правової аргументації. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні*: матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / уряд. та заг. ред.: Ю.В. Баулін, Ю.А. Пономаренко. Харків: Право, 2022. С. 226–231.

2. Азаров Д.С., Венгер В.М., Коваль Д.О., Нуріджанян Г.С. Війна Росії проти України як геноцид українського народу. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2023. Том 11. С. 12–39.

3. Бега В. Макрон назвав росіян та українців братами і вражає, що називати злочини росіян в Україні геноцидом недоречно. *Hromadske*. 13 квітня 2022 р. URL: <https://hromadske.ua/posts/makron-nazvav-rosiyan-ta-ukrayinciv-bratami-i-vvazhaye-sho-nazivati-zlochiny-rosiyan-v-ukrayini-genocidom-nedorechno>

4. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року. URL: <http://21.helsinki.org.ua/index.php?id=1388824041>

5. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: Постанова Верховної Ради України від 14 квітня 2022 року № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>

6. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

7. Azarov D., Koval D., Nuridzhanian G., Venher V. Understanding Russia's Actions in Ukraine as the Crime of Genocide. *Journal of International Criminal Justice*. 2023. Volume 21. Issue 2. P. 233–264.

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ЗАКОННОСТІ ПРОКУРОРОМ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА ФАКТОМ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Олеся АРСЕНІ

кандидат юридичних наук,
головний спеціаліст відділу нагляду за додержанням
законів територіальними органами поліції при провадженні
досудового розслідування, дізнання та підтримання публічного
обвинувачення управління нагляду за додержанням законів
Національною поліцією України та органами, які ведуть боротьбу
з організованою злочинністю Харківської обласної прокуратури

Актуальність зазначеної теми полягає у тому, що саме поняття «Колабораційна діяльність» набуло значимості під час повномасштабного вторгнення країни-терористки рф на територію нашої держави – України, яке в свою чергу охопило значну кількість складів кримінальних правопорушень. Так, 03.03.2022 Верховною Радою України прийнятий і 15.03.2022 набув чинності Закон № 2108-IX, яким включено до Кримінального кодексу України нову статтю 111–1 – Колабораційна діяльність [1].

Так, з урахуванням новизни вищезазначеного кримінального правопорушення слід відзначити, що, здійснюючи процесуальне керівництво кримінальним провадженням на стадії досудового розслідування, прокурор уповноважений починати досудове розслідування за наявності підстав, мати доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування, доручати органу досудового розслідування його проведення. У зв'язку з тим, що колабораційна діяльність завжди пов'язана з співпрацею державою – агресором, то процесуальний керівник провадження повинен звернути увагу слідчого, органу досудового розслідування на своєчасне виконання вказівок прокурора та негайне проведення

слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій.

Крім того, за потреби процесуальний керівник кримінального провадження за даною категорією справ повинен давати вказівки щодо проведення розшукових дій та брати участь у них, а в деяких випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії у порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України [2; 3; 4; 5].

Таке положення КПК України суперечить положенню, яке закріплене в абзацах 2, 3 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру», про те, що письмові вказівки прокурора органам, які провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, надані в межах повноважень, є обов'язковими для цих органів і підлягають негайному виконанню. Видання прокурором розпоряджень поза межами його повноважень тягне за собою відповідальність, передбачену законом. Проведений аналіз КПК України дав змогу зробити висновок, що у жодній зі статей не передбачено таке процесуальне рішення, як розпорядження [5, 6].

Доручення прокурора надаються у письмовій формі, а суб'єкти, що здійснюють досудове розслідування, повинні їх виконувати. З огляду на вимоги ч. 3 ст. 39, ч. 5 ст. 40 КПК України, невиконання законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому КПК України, щодо проведення НС(Р)Д тягне визначену законом відповідальність.

Тобто прокурор, якщо існує необхідність проведення НС(Р)Д, має право доручити їх проведення уповноваженим оперативним підрозділам, про що складає доручення та надсилає його керівнику органу, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення і до складу якого входять орган розслідування та/або оперативні підрозділи, уповноважені на проведення НС(Р)Д у кримінальних провадженнях, у тому числі за фактом колабораційної діяльності.

Разом з цим, прокурор під час досудового розслідування даної категорії злочинів повинен звернути на те, що суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або не прямим умислом. У переліку складів кримінальних правопорушень за ч. 2, 5, 7 ст. 111–1 КК України важливе значення має добровільність (якщо особа здійснювала відповідні дії не добровільно, а під примусом (байдуже яким),

склад правопорушення відсутній). Одночасно, процесуальний керівник у кримінальному провадженні за фактом колабораційної діяльності повинен визначитися з державою – агресором, а саме звернутися до нормативних актів (постанова Верховної Ради України від 27.01.2015 № 129-VIII [7]; Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022 [8], затвердженого Законом України № 2102-IX від 24.02.2022), згідно яких визначено, що державою-агресором наразі вважається російська федерація.

Так, наприклад, з початку військової агресії РФ правоохоронними органами при здійсненні свої повноважень, у тому числі процесуального керівництва за ст. 111–1 КК України з застосуванням міжнародної практики завершено досудове розслідування спрямовані на обвинувальних осіб до суду, за результатами розгляду яких судами ухвалено обвинувальні вироки стосовно 64 осіб.

Покарання у виді **реального позбавлення волі** призначено **35 особам**. Найбільше таких рішень ухвалено за участю прокурорів Запорізької (17), Херсонської (6) та Луганської (5) областей.

За участю прокурорів **Кіровоградської та Харківської областей 2 особам** призначено покарання у виді штрафу.

З урахуванням викладеного, слід зазначити, що прокурори дотримуються вимог матеріального та процесуального законодавства під час досудового розслідування та підтримання публічного обвинувачення в суді. Однак, під час досудового розслідування злочинів за фактом колабораційної діяльності є труднощі, які пов'язані з правильною кваліфікацією протиправних дій даного злочину від інших злочинів, у зв'язку з тим, що стаття 111–1 КК України визначає як колабораційну діяльність так і такіж самі дії, що передбачені іншими нормами КК України. Своєю чергою неправильна кваліфікація може тягнути призначення необґрунтованого й несправедливого покарання, а також стати причиною незаконного звільнення від відповідальності або незаконного засудження.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність». <http://www.golos.com.ua/documents/z-2108-ix.pdf> (дата звернення 29.02.2024).

2. Шпак О.О. Незалежність прокурора при здійсненні процесуального керівництва // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2015. Вип. 32 (3). С. 164–167.

3. Соколовий В., Грібов М. Прокурорський нагляд за діяльністю оперативних підрозділів з виконання доручень на проведення негласних слідчих (розшукових) дій // Вісник прокуратури. 2014. № 10. С. 14–45.

4. Столітній А.В. Організація прокурорського нагляду за досудовим розслідуванням у формі процесуального керівництва, роль керівника органу прокуратури в організації нагляду // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2014. Вип. 11 (2). С. 139–142.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 01.01.2024 № 4651-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 29.02.2024).

6. Закон України «Про прокуратури» від 01.01.2024 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення 29.02.2024).

7. Постанова Верховної Ради України від 27 січня 2015 року № 129-VIII «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text> (дата звернення 29.02.2024).

8. Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2> (дата звернення 29.02.2024).

ПРОБЛЕМАТИКА ОТРИМАННЯ СТАТУСУ ДИТИНИ, ПОСТРАЖДАЛОЇ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

Вадим ГАНЗЕВИЧ

курсант 3-го курсу ФПФППД
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Вікторія ТОМІНА

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративної
діяльності поліції ФПФППД
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Початок повномасштабної російської агресії проти України призвів до масштабних людських жертв, у тому числі серед дітей. За даними ООН, станом на 1 січня 2024 року внаслідок війни в Україні загинуло понад 1000 дітей, а понад 1,8 мільйона дітей стали внутрішньо переміщеними особами.

Одним із заходів державної підтримки дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, є надання їм статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Цей статус надає дитині певні соціальні та медичні гарантії, зокрема право на безкоштовне харчування в закладах освіти.

Надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, регулюється Порядком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 року № 268. Відповідно до цього Порядку, статус надається органом опіки та піклування за місцем фактичного проживання або перебування дитини як внутрішньо переміщеної особи, за місцем звернення, за місцем виявлення такої дитини місцевими органами виконавчої влади та/або органами місцевого самоврядування.

У практиці надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, існує ряд проблем. Однією з проблем є обмежений перелік підстав для надання статусу. Відповідно до Порядку, статус може бути надано дитині, яка:

- отримала поранення, контузію, каліцтво;
- зазнала фізичного, сексуального насильства;
- була викрадена або незаконно вивезена за межі України;
- залучалася до участі у діях воєнізованих чи збройних формувань;
- незаконно утримувалися, у тому числі в полоні;
- зазнала психологічного насильства.

Цей перелік не враховує всіх можливих наслідків воєнних дій і збройних конфліктів для дітей. Наприклад, статус не може бути надано дитині, яка внаслідок війни втратила близьких родичів, стала сиротою або позбавлена батьківського піклування.

Іншою проблемою є складність процедури надання статусу. Для отримання статусу дитина та її законні представники повинні зібрати значний пакет документів, який включає, зокрема, медичні довідки, документи про пошкодження майна, копії документів, що підтверджують факти насильства тощо. У деяких випадках зібрати ці документи може бути дуже складно, особливо якщо дитина проживає в зоні активних бойових дій.

Крім того, процедура надання статусу може бути тривалою. Рішення про надання статусу приймається органом опіки та піклування в строк до одного місяця з дня реєстрації заяви. Однак на практиці цей строк може бути значно довшим, що пов'язано з перевантаженістю органів опіки та піклування, а також з необхідністю проведення додаткових перевірок.

Регулярне проведення моніторингу ситуації з наданням статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, є важливим для забезпечення ефективного захисту прав дітей, які постраждали внаслідок війни.

З метою вирішення проблем, що існують у практиці надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, пропонуємо такі заходи:

- розширення переліку підстав для надання статусу;
- спрощення процедури надання статусу;
- запровадження механізму пришвидшеного розгляду заяв про надання статусу для дітей, які проживають у зоні активних бойових дій.

Надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, є важливим механізмом захисту прав дітей, які постраждали внаслідок війни.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення 12.02.2024).

2. Організація Об'єднаних Націй Україна: веб-сайт. URL: <https://ukraine.un.org/uk>

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Валерій ДАРАГАН,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри
оперативно-розшукової діяльності
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

На сьогодні в Україні триває процес реформування органів внутрішніх справ та правоохоронної системи у цілому, вплив як зовнішніх, так і внутрішніх факторів зумовлює необхідність постійного удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності підрозділів Національної поліції, зміни їх структурно-функціональної побудови, а це визначає потребу своєчасного наукового аналізу та розробок з метою їх впровадження у практичну діяльність, а також удосконалення якості підготовки відповідних фахівців [1].

Підрозділи кримінальної поліції є одним з основних суб'єктів реалізації правоохоронної функції, адже від результатів їх діяльності залежить стан розкриття більшості неочевидних кримінальних правопорушень, забезпечення проведення більшості негласних слідчих (розшукових) дій за кримінальними провадженнями,

підслідними органам досудового розслідування Національної поліції, а також превенція кримінальних правопорушень, що готуються [2].

В основу професійної діяльності підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України покладено виконання ними оперативно-розшукової функції. Тому саме на отримання відповідних знань, умінь та навичок повинна бути спрямована й система їх підготовки.

На сьогодні підготовка фахівців для підрозділів кримінальної поліції в закладах вищої освіти МВС України здійснюється відповідно до типового навчального плану «Правоохоронна діяльність (поліцейські)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 262 Правоохоронна діяльність.

Основу професійної компоненти відповідної освітньої програми складають комплекси навчальних дисциплін серед яких й «Оперативно-розшукова діяльність». Крім того, серед дисциплін спеціалізації (вибіркові дисципліни) присутні й такі як: «Основи кримінального аналізу»; «Оперативно-розшукове документування»; «Негласні-розшукові дії»; «Агентурно-оперативна робота»; «Оперативно-розшукова тактика». Комплекс зазначених дисциплін з першого погляду надає змогу отримати здобувачам вищої освіти необхідні для майбутньої професійної діяльності знання, уміння та навички. Однак на сьогодні існує ряд проблемних питань, які негативно впливають на якість такої підготовки.

По-перше, вивчення дисципліни «Оперативно-розшукова діяльність» протягом 4 та 5 семестрів не є раціональним, оскільки існує значних проміжок часу між вивченням першої та другої частини зазначеної дисципліни (близько 3 місяців). Крім того, враховуючи те, що після другого курсу передбачається проходження здобувачами вищої освіти навчальної практики в підрозділах кримінальної поліції де на них покладається окремі завдання, які передбачають володіння у повному обсязі знаннями, уміннями та навичками, що забезпечуються саме вивченням повного обсягу дисципліни «Оперативно-розшукова діяльність» доцільним було б передбачити викладання вказаної дисципліни у повному обсязі у 4 семестрі навчання. Зокрема, таке викладання можливо передбачити за рахунок дисципліни «Оперативно-розшукова так-

тика», яку у свою чергу доцільно викладати саме після вивчення дисципліни «Оперативно-розшукова діяльність». Адже виконання завдань, передбачених дисципліни Оперативно-розшукова тактика» передбачає вивчення у повному обсязі дисципліни «Оперативно-розшукова діяльність» [3].

По-друге, враховуючи те, що вивчення переважної більшості вище зазначених навчальних дисциплін передбачає роботу з джерелами інформації, які мають гриф обмеженого доступу «Для службового користування» або гриф секретності «Таємно» їх вивчення здійснюється у спеціально обладнаних для цього приміщеннях. Однак, у разі оголошення повітряної тривоги, відповідно до діючих інструкцій, навчальна група разом з науково-педагогічним працівником повинна перейти в укриття. При цьому відповідних обладнаних аудиторій в приміщенні укриття немає, а тому вивчення відповідної дисципліни в таких умовах продовжуватися не може. Звісно науково-педагогічний працівник надає відповідні завдання на самостійну підготовку, однак вона жодним чином не може замінити роботу в аудиторії, тим паче у випадку коли проведення таких занять у активній формі або у формі поліцейського квесту з максимальною імітацією до умов роботи у практичному підрозділі. Крім того, здобувачі вищої освіти не завжди мають достатню кількість часу на додаткову самостійну підготовку оскільки більшість з них приймає активну участь у громадській та волонтерській діяльності. Вказане негативно впливає на якість отриманих знань, умінь та навичок.

По-третє, в окремих закладах вищої освіти МВС України на сьогодні спостерігається проблема з недостатньою кількістю навчальної та наукової літератури у спеціальних бібліотеках (здебільшого з грифом секретності) оскільки на початку незаконного вторгнення російської федерації на нашу територію, окремі заклади вищої освіти були змушені знищити відповідні носії інформації, оскільки вони становили державну таємницю. Якщо з навчальною літературою ситуація з кожним роком поліпшується, то з науковою літературою значно складніше, оскільки не кожен вчений готовий та має можливість перевипустити свою наукову продукцію. Тому на сьогодні, в окремих випадках, є проблеми в реалізації не тільки освітньої компоненти, а й наукової.

На нашу думку, вирішення вище вказаних проблемних питань потребує негайного вирішення адже подальше нехтування вказаними проблемами призведе до зниження рівня професійної готовності майбутній працівників підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України.

Список використаних джерел:

1. Кобзар О.Ф., Дараган В.В. Напрямки удосконалення підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2020. № 1. С. 158–163.

2. Дараган В.В., Карповський С.В., Копилов Е.В. Стан та перспективи розвитку підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції та органів досудового розслідування у закладах вищої освіти МВС України. Scientific monograph. Academic Council of Baltic Research Institute of Transformation Economic Area Problems according to the Minutes № 4 dated 2023. С. 40–53.

3. Дараган В.В. Щодо проблем підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції в закладах вищої освіти МВС України. Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 22 груд. 2021 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 18–21.

СТАН, ДИНАМІКА ТА СТРУКТУРА НЕЛЕГАЛЬНОЇ (НЕЗАКОННОЇ) МІГРАЦІЇ ОСІБ ПРИЗОВНОГО ВІКУ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Юрій КОВАЛЬЧУК

кандидат психологічних наук,
начальник управління боротьби з
транскордонною злочинністю
Департаменту оперативно-
розшукової діяльності Адміністрації
Держприкордонслужби

Сергій ХАЛИМОН

доктор юридичних наук, професор,
заступник начальника кафедри теорії права
та кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького

До повномасштабного вторгнення рф Україна була переважно транзитною країною для нелегальних мігрантів із країн Південно-Східної Азії, Близького та Середнього Сходу, Африки тощо. Проте події лютого 2022 року суттєво змінили картину нелегальної міграції.

Органи охорони державного кордону України здійснюють цілеспрямовану роботу щодо припинення спроб порушення державного кордону з метою ухилення осіб призовного віку від мобілізації.

Загалом органами і підрозділами Держприкордонслужби за період з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2023 року виявлено та затримано майже 18,2 тис. військовозобов'язаних чоловіків (призовників, резервістів) вікової категорії 18–60 років, зокрема 81% з них затримані під час спроб перетину державного кордону поза пунктами пропуску.

Відмовлено у виїзді з України 37 тис. громадянам України призовного віку (2023–37 341 у 2022–36 738). У процесі прикордонного контролю виявлено 2,7 тис. підроблених довідок/документів (2023–2 733 у 2022–7 517). Як бачимо простежується суттєве зростання

використання підроблених документів для перетину державного кордону у 2,7 рази.

Оперативно-розшуковими підрозділами Держприкордонслужби припинено діяльність 235 організованої злочинної групи у складі 689 осіб у 2022–212 організованих злочинних груп, а також направлено до компетентних органів – понад 2,6 тис. відповідних матеріалів та інформувань. До Національної поліції України – 2 612 повідомлень для внесення до ЄРДР у 2022–3 840 таких повідомлень; Прокуратури – 89 у 2022–55; Державного бюро розслідувань – 6 у 2022–4; Служби безпеки України – 8 у 2022–3.

Окрім того до Територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки направлено інформування щодо 27,5 тис. осіб (1 842 інформування щодо 27 568 виявлених осіб, які підлягають мобілізації).

За матеріалами Держприкордонслужби до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесено 1,6 тис. повідомлень у 2023 році, з 24.02.2022–3 533, оголошено 1464 тис. підозр у 2023, з 24.02.2022–2 367 та судами винесено 337 вироків з 24.02.2022–708.

До адміністративної відповідальності, передбаченої ст. 204¹ КУпАП, судами притягнуто понад 3,2 тис осіб у 2023 у 2022–5 119. У 3 038 випадках накладено штрафів на 19,01 млн. грн, у 2022–4 631 вип. на 29,1 млн. грн. Піддано адміністративному арешту – 55 осіб у 2022–226. Оголошено усне зауваження – 122 особам у 2022–317 особам.

Незважаючи на вжиті заходи нажаль констатуємо, що більшість затриманих, які передаються до Територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки як правило уникають призову зважаючи на інше місце реєстрації та проживання.

Водночас прикордонними відомствами суміжних країн затримано більше 4 тис. громадян України призовного віку у 2022–4 081, у тому числі 515 – за інформацією органів охорони державного кордону України (2022–986).

При цьому їх повернення ускладнено зважаючи на норми міжнародного права щодо захисту біженців. Зокрема у рамках угод про реадмісію прийнято лише 111 громадян України (2022 р.– 37).

Найбільший рівень загрози відмічається на кордоні з Румунією та Молдовою, де затримано 77% порушників державного кордону України. На кордоні з Румунією у 2023 році затримано 2 721 особа у 2022–2 583. На кордоні з Республікою Молдова затримано – 2 678 осіб у 2022–3 887.

На сьогодні основними способами незаконного перетинання державного кордону чоловіками призовного віку є:

- *переправлення осіб через «зелену» ділянку кордону.* У середньому за добу підрозділами Держприкордонслужби за спробу незаконного перетинання державного кордону затримується біля 25 громадян України призовного віку;
- *використання паспортів інших країн – подвійне громадянство.* У 2023 році – 235 осіб, у 2022–1 013, найбільше використовувалися паспорти Угорщини (352), Румунії (188), Ізраїлю (166), США (121) та Польщі (86);
- *використання підроблених документів.* Використовують довідки про інвалідність, багатодітність, консульський облік та ін. (2023–1 197 осіб, які намагалися використати підроблені довідки/документи у 2022–4 048);
- *перетин державного кордону у межах «зеленої ділянки» державного кордону;*
- *виїзд військовозобов'язаних за кордон з метою супроводу інвалідів.* Чоловіки призовного віку супроводжують на законних підставах особу з обмеженими можливостями за кордон, залишаються там, а особа з інвалідністю повертається в Україну. Така категорія складає попередньо 5% від загальної кількості осіб призовного віку, які виїхали за кордон);
- *безпідставне внесення громадян у систему «Шлях».* Так, з 01.01.2023 по 31.12.2023 за межі України виїхало 1 950 888 осіб призовного віку, відомості про яких було внесено до системи «Шлях». Станом на 31.12.2023 не повернулось в Україну 10 214 осіб.

Водночас у ході перевірочних заходів прикордонниками:

- відмовлено в перетині кордону більше 12 тис. осіб (12 480), яких було внесено у систему «Шлях»;
- до Державної служби України з безпеки на транспорті направлено 173 листи стосовно майже 2,4 тис. ліцензіатів (2 442), які вчинили правопорушення;
- за ініціативи Держприкордонслужби 86 ліцензіатам тимчасово припинено доступ до системи «Шлях», спільно з іншими правоохоронними органами розпочато 130 кримінальних проваджень, повідомлено 144 підозри, засуджено 8 осіб.

ЗЛОЧИН ГЕНОЦИДУ: РОЗШИРЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ПОГЛЯДОМ НА ПОДІЇ В УКРАЇНІ

Владислав МЕЛЬНИЧЕНКО

аспірант Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України

24 лютого 2022 року розпочався повномасштабний збройний напад військ рф на суверенну землю держави Україна. В цей же день Президентом України було видано Указ про запровадження правового режиму воєнного стану на всій території України, який був підтриманий Верховною Радою України. Правовий режим воєнного стану неодноразово подовжувався. Важлива роль у такі складні часи відводиться кримінальному праву та кримінальному законодавству, яке завжди одним з перших реагує на надзвичайні ситуації у державі. Правовим наслідком введення воєнного стану є посилення кримінальної відповідальності за вчинення певних кримінальних правопорушень, небезпека яких обумовлена впровадженням особливого режиму у державі.

Правове регулювання воєнного стану здійснюється на підставі Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 року № 389-VII). Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» «Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні, або в окремих її місцевостях у разі: 1) збройної агресії чи загрози нападу; 2) небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки [1, ст. 1].

Відповідно до статті 442 Кримінального Кодексу України геноцид – це діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння

ня їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу.

З початку повномасштабного вторгнення російська федерація вчиняє низку геноцидних дій, які є злочинами відповідно до Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Про це заявив американський дослідник сучасного російського геноциду в Україні Крістофер Етвуд [2].

Російська федерація з початку повномасштабного вторгнення здійснює періодичні ракетні обстріли мирних міст України, вбиваючи мирне населення та руйнуючи українську інфраструктуру.

Верховною Радою України було прийнято Постанову Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні», якою було визнано дії російської федерації геноцидом українського народу [3].

Ключовим елементом у визнанні геноциду є саме довести наявність наміру про знищення (повне або часткове) нації, етносу тощо. Елементом умислу на знищення групи є колективний характер жертви – знищення цілої спільноти через ненависть до неї. Важливим є те, що злочин геноциду не може вчинятися випадково.

В 2014 році збройний конфлікт в Донецькій та Луганській областях серед багатьох інших проблем поставив перед українською правовою системою складні завдання, вирішення яких лягло на вітчизняні суди. Саме від готовності суддів до правильного розуміння застосування положень міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту в Україні, тлумачення відповідних норм міжнародного права та національного законодавства, їхнього безпосереднього застосування залежить виконання українською державою обов'язків, що вона має як перед своїми громадянами, так і перед міжнародним співтовариством в цілому. Отже, із 2014 року ми повноправно можемо говорити про агресією Росії проти України, внаслідок якої мало місце загарбницьке відторгнення Автономної Республіки Крим та м. Севастополь від України, а також воєнна окупація окремих районів Донецької та Луганської областей. Вказані дії є грубим порушенням не лише норм національного законодавства, але й принципів міжнародного права, тому, що посягають на відносини миру між державами, та порушують міжнародну безпеку.

Але вже у ніч на 24 лютого 2022 року В. Путін у своїй промові, «обґрунтовував» напад на нашу державу, називаючи Україну «історичною територією Росії». А однією з причин війни назвав «денацифікацію». Насправді, як свідчать заяви високопосадовців Російської Федерації, мова йде про розширення російських кордонів та приєднання частини території України. Публічні виступи політиків зводяться до одного, що Росія повертає собі своє, як відновлення історичної справедливості. Більше того, в розумінні Путіна та керівництва РФ, «нацист» – це той, хто ідентифікує себе українцем, а тому «денацифікація» – насправді має за мету знищення української нації, вбивства тих, хто не згоден з імперською політикою Кремля. Напередодні повномасштабного вторгнення президент Росії заявив, що сучасна Україна була «штучно» створена за радянських часів. Так, рано-вранці 24 лютого 2022 року глава країни-агресора ухвалив рішення про проведення «спеціальної військової операції» на території України. Після цього російські війська почали обстрілювати Київ, Харків, Одесу, Маріуполь, Дніпро та багато інших міст. Також президент Росії В. Путін наголосив на тому, що Україна «повністю створена Росією», що «ніякої України не існує». Це ні що інше, як заявка на повне знищення нашої нації і держави. Путінська «денацифікація» означає фізичну ліквідацію всіх, хто не визнає Україну частиною Росії. А так звана «демілітаризація» передбачає знищення не лише українського війська, але й загалом української держави та всіх її інституцій.

У багатьох випадках росіяни закликають вбивати та вбивають українців під час війни Росії проти України 2022 року тільки тому, що вони є українцями. На сайті російського державного агентства «РИА Новости» з'явилася стаття із закликами вчинити геноцид українців. Президент Польщі Анджей Дуда в Освенцимі порівняв злочини росіян в Україні до подій Голокосту. Під час виступу глава польської держави зазначив, що злочин геноциду проти єврейського народу стався через ненависть, яку нацисти вживлювали німецькому народові. Він зауважив, що зараз таку ж ненависть до українців можна побачити з боку росіян. Депутат російської Держдуми Олексій Журавльов заявив, що для «денацифікації» необхідно знищити два мільйони українців. Депутат Держдуми РФ від «Єдиної Росії» Олег Матвейчев заявив про необхідність ліквідації таких понять як «Україна» і «українці». Перехоплені численні

розмови російських військових, які закликають вбивати українців. Заступник голови Ради безпеки Російської Федерації Дмитро Медведєв заявив, що можливо через два роки України взагалі не буде на карті світу.

Першими дії Росії в Україні в якості геноциду визнали у квітні парламентарі Естонії, Латвії та Канади. 10 травня сейм Литви одноголосно визнав Росію терористичною державою, а сенат Чехії 11 травня ухвалив постанову про визнання злочинів російської армії в Україні геноцидом українського народу [4].

Але щоб дії російської федерації визнати геноцидом українського народу – необхідне рішення міжнародного суду, бажано Міжнародного кримінального Суду в Гаазі.

Рішення суду, особливо міжнародної інстанції, буде вагомим аргументом для ширшого визнання дій Росії геноцидом українців на політичному рівні по всьому світу. Крім того, так Україна діятиме у протилежний спосіб тому, як чинить зараз політична верхівка РФ, яка намагається розмити і знецінити саме поняття геноциду, використовуючи його в політичних цілях за кожної зручної нагоди, наприклад, звинувачуючи Україну в геноциді жителів Донбасу [6].

Дії геноциду російської федерації проявляються в воєнних злочинах, катуванні, захопленні територій. Зокрема, після звільненні таких міст як Ізюм Харківської області, Буча Київської області, Ягідне Чернігівської області були знайдені масові захоронення живих людей, що є одним з найжахливіших злочинів. Таке ж саме було і на території звільненої Херсонської області. Росіяни влаштували там катівні, вбивали як цивільних так і військових. Слід лише згадати, як у 2022 році вони розстріляли невинних людей, які евакуювалися через річку. Масовані ракетні удари по мирним містам України, зокрема недавні удари по Одесі, Харкову слід вважати також геноцидом. Під час нещодавнього удару по Одесі загинули діти. Також на окупованих територіях росіяни здійснюють сексуальне насильство.

Також слід зазначити, що Володимира Путіна майже рік тому назад Міжнародним кримінальним судом було оголошено в розшук. Його визнали винним у незаконній депортації українських дітей на територію Росії.

Отже, ми маємо зробити висновок, що російська війна є не лише загарбницькою війною, але і геноцидною кампанією, спрямованою на знищення українців як національної групи, також ведеться роз-

палювання ненависті до українців російськими державними ЗМІ та чиновниками, що призвело до геноциду в ході агресії проти України. Метою воєнної агресії з боку росії в Україні є системне й послідовне знищення українського народу, його самобутності та позбавлення його права на самовизначення та самостійний розвиток.

Список використаних джерел:

1) Про правовий режим воєнного стану. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 05.11.2023).

2) Крістофер Етвуд. Росія не лише вчиняє злочини геноциду, а й робить це нахабно. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3774495-kristofer-etvud-ekspert-doslidnik-rosijskogo-genociduv-ukraini.html> (дата звернення: 04.03.2023).

3) Постанова Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» (укр/рос). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (дата звернення: 04.03.2024).

4) Про запобігання корупції. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://law.chnu.edu.ua/henotsyd-ukrainsko-honarodu-zlochyn-pidpadaie-pid-mks/> (дата звернення: 04.03.2024).

ЗАХИЩУВАНІ ГРУПИ» У КОНТЕКСТІ ТЕЛЕОЛОГІЧНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ГЕНОЦИДУ

Дарія ПРОКОФ'ЄВА-ЯНЧИЛЕНКО

доктор юридичних наук, старший дослідник,
заслужений юрист України,
керівник Міжвідомчого науково-дослідного
центру з проблем боротьби з організованою
злочинністю при РНБО України

26.02.2022 Україна подала до Міжнародного суду справедливості (Міжнародного суду ООН) заяву про порушення справи та за-

пит про вжиття тимчасових заходів проти РФ на підставі Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покаранню за нього 1948 року (далі – Конвенція про геноцид), оскільки застосування РФ геноциду як приводу для вторгнення створює «спір між Україною та Російською Федерацією стосовно тлумачення, застосування та виконання» Конвенції про геноцид [1]. В ході розгляду суд констатував наявність розбіжностей у поглядах сторін з приводу порушених у заяві питань [2–3]. Аналіз практики спеціальних трибуналів для Руанди та колишньої Югославії, Міжнародного кримінального суду, Міжнародного суду ООН та висновків Дарфурської комісії також свідчить про те, що усі згадані судові інстанції стикалися із однаковими труднощами у тлумаченні Конвенції про геноцид, викликаними передусім необхідністю вироблення критеріїв для визначення т. зв. «захищених груп», члени яких стали жертвами геноциду[4–5].

У 1946 році Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції підкреслила, що геноцид є злочином, який порушує норми міжнародного права та суперечить цілям Організації Об'єднаних Націй. 09.12.1948 було прийнято Конвенцію про геноцид [6], у якій під геноцидом розуміються дії, які здійснюються з наміром повністю або частково знищити будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу. Надалі поняття геноциду відтворювалося у Статуті Міжнародного трибуналу щодо Югославії 1993 року, Статуті Міжнародного трибуналу щодо Руанди 1994 року, Римському статуті Міжнародного Кримінального Суду 1998 року [7]. Зокрема, відповідно до статті 6 Римського статуту «геноцид» означає будь-яке з наступних діянь, що здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; с) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, розрахованих на повне або часткове фізичне знищення її; д) заходи, розраховані на запобігання дітонародженню серед такої групи; е) насильницька передача дітей із однієї людської групи до іншої [8].

Масовість знищення людей, так само як і застосування з метою їх знищення винятково жорстоких засобів і методів не належать до визначальних рис геноциду. Натомість визначальний

характер для констатації факту геноциду має мета повного або часткового знищення групи людей, які мають певну групову ідентичність [9]. При цьому злочин геноциду відрізняється від інших міжнародних злочинів тим, що людина стає його жертвою не як особистість, а як член певної групи, виступаючи для злочинця «засобом досягнення мети: кроком далі на шляху знищення групи» [10].

Отже, основоположним для розуміння поняття геноциду є визначення груп, проти яких цей злочин спрямовується, у зв'язку з чим доцільним видається телеологічне тлумачення поняття геноциду, що передбачає усвідомлення сенсу міжнародно-правових норм щодо засудження та недопущення геноциду через визначення мети прийняття таких норм, в т.ч. в історичній ретроспективі.

Термін «геноцид» (від грец. γένος – рід, плем'я, та лат. *caedo* – вбиваю), у науковий обіг запровадив польський юрист єврейського походження Р. Лемкін в ході виступу на 5-ій Конференції з розвитку та уніфікації міжнародного кримінального законодавства у 1933 році. Р. Лемкін запропонував оголосити злочином «*gentium*» – цілеспрямовані дії, спрямовані на знищення етнічних, релігійних чи соціальних спільнот, розбивши подібні дії на дві групи: 1) акти варварства, що дістають проявів у посяганні на життя людей або підриві економічної основи існування їх конкретної групи; 2) акт вандалізму, що дістають проявів у насильницькій передачі дітей однієї групи людям іншої групи, примусовому, систематичному та цілеспрямованому вилучення специфічних елементів культури певної групи осіб, забороні використовувати рідну мову на побутовому рівні та в особистих відносинах; систематичному винищення книг, написаних та виданих мовою групи, руйнуванні храмів, музеїв, шкіл, пам'ятників, культових та інших установ, культурних предметів групи або у забороні користуватися культурною спадщиною групи [11].

У книзі «Правління держав «Осі» в окупованій Європі», виданій у 1944 році, масові вбивства євреїв та інших меншин нацистським режимом під час Другої світової війни Р. Лемкін визначив як «геноцид», під яким запропонував розуміти «... знищення нації чи етнічної групи... Загалом геноцид не обов'язково означає моментальне знищення нації... Він радше передбачає координований план дій, спрямований на руйну-

вання основ існування національних груп з метою викорінення цих груп. Складові частини такого плану – знищення політичних та громадських інститутів, культури, мови, національної самосвідомості, релігії, економічних засад існування національних груп, а також позбавлення особистої безпеки, свободи, здоров'я, гідності та самих життів людей, що належать до цих груп. Геноцид спрямований проти національної групи як цілого, і дії, що вживаються, звернені проти людей не як окремих особистостей, а саме як членів національної групи», у зв'язку з чим виступив за створення міжнародного багатостороннього договору, який би захищав «групи меншин від гноблення через їх національність, релігію чи расу» [12].

У 1946 році Резолюція 96 (I) Генеральної Асамблеї визначила геноцид як міжнародний злочин, незалежно від того, чи він «вчинений з релігійних, расових, політичних чи будь-яких інших мотивів» [13]. Ця Резолюція стала основою для першого проекту Конвенції про геноцид, розробленого Секретаріатом ООН, який охоплював «расові, національні, мовні, релігійні чи політичні групи людей» [14]. Згодом Спеціальний комітет з питань геноциду підготував інший проект, який обмежував захист національними, расовими, релігійними та політичними групами [15]. Втім надалі Шостий комітет виключив політичні групи з-під захисту Конвенції про геноцид внаслідок нестійкості їх структури, а також того, що вони «базуються на сукупності теоретичних концепцій, тоді як почуття чи традиції пов'язують членів національної, расової чи релігійної групи» [5]. В ході розслідування геноциду у Камбоджі поставало питання про можливість класового геноциду [16], яке, однак, не стало предметом гострої дискусії внаслідок поєднання жертвами геноциду ознак декількох захищених груп. Аналогічно трактувалося і поняття національної групи, розширювальне тлумачення якого до рівня «сукупності людей, які, як вважають, поділяють правовий зв'язок, заснований на спільному громадянстві, поєднаному з взаємністю прав і обов'язків» [17] було виправданим за умови наявності у жертв в рамках спільного громадянства ознак однієї чи декількох захищених груп. Зокрема, Р. Лемкін зазначав, що «ідея нації означає конструктивну співпрацю та оригінальний внесок, заснований на справжніх традиціях, справжній культурі та добре розвиненій

національній психології» [12], відтак не є тотожною громадянству. В цілому ж розширювальні підходи до тлумачення складу та обсягу захищених груп піддавалися жорсткій критиці з боку юридичної спільноти як такі, що порушують принцип законності [18–19], адже метою Конвенції про геноцид був захист не будь-яких людських груп, а саме національних, етнічних, расових або релігійних.

Вирізняльною особливістю захищених груп слід вважати те, що приналежність до таких груп є важливим елементом самоідентифікації особи, зумовлюється специфікою її походження та/або виховання, є безперервною та не може бути змінена за рішенням відповідної особи без додаткових зусиль з її боку та з боку оточуючих (якщо мова йде про релігійну групу, або ж про національну групу у випадку, якщо вона розглядається як політичний, а не етнічний конструкт), або ж не може бути змінена взагалі (якщо мова йде про расову чи етнічну групу). Внаслідок цього потенційні жертви геноциду, на відміну від членів будь-яких інших груп, є особливо вразливими для переслідувань та інших дискримінаційних дій. Так само, в разі повного або часткового знищення членів національних, етнічних, расових або релігійних груп (знищення як фізичного, так і внаслідок унеможливлення їх самоідентифікації як членів відповідних груп) такі групи не можуть відтворені як суб'єкти політичних, економічних, соціальних та культурних відносин або взагалі, або протягом тривалого часу.

Не зважаючи на те, що з плином часу міжнародні судові інстанції відійшли від об'єктивного визначення груп, які перебувають під захистом Конвенції про геноцид, наголошуючи на провідному значенні фактору стигматизації, який розкривається через сприйняття групи жертв злочинцями [20], суб'єктивне визначення все одно лишається в межах визначених Конвенцією захищених категорій. Наразі орієнтиром у судовій практиці при встановленні фактів геноциду слугує визначення злочинцем реальних або уявних національних, етнічних, релігійних чи расових характеристик групи жертв та їх стигматизація, яка призводить до дискримінаційних дій, внаслідок чого відповідна група стає ідентифікованою [21]. Ідентифікація за таких умов не обмежується констатацією факту існування певної людської групи і завжди має ксенофобську платформу.

Ідентифікуючи людську групу на підставі її національних, етнічних, релігійних чи расових характеристик, організатори та інші співучасники геноциду фокусуються на знищенні відповідної людської групи, повному виключенні її із системи політичних, економічних, соціальних та культурних відносин, адже геноцид є актом відмови у визнанні її права на існування та розвиток, в т.ч. «у відповідь» на реальні або вигадані діяння групи, проти якої спрямовується геноцид.

Список використаних джерел

1. Q&A: Next Steps in Ukraine's Application to the International Court of Justice. URL: <https://www.justsecurity.org/80455/qa-next-steps-in-ukraines-application-to-the-international-court-of-justice/>

2. Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation) Request for the indication of provisional measures. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220316-SUM-01-00-EN.pdf>

3. Anthony Ghaly and Alexa Koenig, Is 2022 the Year of Genocide? Recent Events at the ICJ Suggest Yes, *OpinioJuris*, 04.04.2022. URL: <https://opiniojuris.org/2022/04/04/is-2022-the-year-of-genocide-recent-events-at-the-icj-suggest-yes/>

4. Carola Lingaas. The Elephant in the Room: The Uneasy Task of Defining 'Racial' in International Criminal Law. URL: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/61822/The-Elephant-in-the-Room-Oct-2014-revised.pdf?sequence=6&isAllowed=y>

5. Carola Lingaas. Defining the protected groups of genocide through the case law of international courts. URL: <https://www.internationalcrimesdatabase.org/upload/documents/20151217T122733-Lingaas%20Final%20ICD%20Format.pdf>

6. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього. URL: <http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm>

7. Hovannisian R.G. (1998). Remembrance and denial: the case of the Armenian genocide. Wayne State University Press. p. 328

8. Римський статут Міжнародного Кримінального Суду. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU98119>

9. ICTY, *The Prosecutor v. Stakić*, Case No. IT-97-24-A, Appeals Judgment (22 March 2006), para. 20

10. International Law Commission (ILC), Draft Code of Crimes (1996), UN Doc. A/51/10, Art. 17, Commentary 6; David Nersessian, *Genocide and Political Groups* (Oxford: Oxford University Press, 2010), p. 45.

11. Raphael Lemkin and the Genocide Convention. URL: <https://www.facinghistory.org/resource-library/raphael-lemkin-genocide-convention>

12. Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress* (Washington: Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law, 1944), p. 79. 19 *Ibid.*, p. 93.

13 UN Doc. A/RES. 96 (I) of 1947.

14. First Draft of the Genocide Convention, Prepared by the UN Secretariat, UN Doc. E/447 (1947), Art. I(I).

15. Report of the Ad Hoc Committee on Genocide, UN Doc. E/794 (1948)

16. Genocide in Cambodia. URL: <https://hnh.org/library/research/genocide-in-cambodia-guide/>

17. ICTR, *The Prosecutor v. Akayesu*, Case No. ICTR-96-4-T. Judgment (2 September 1998), para. 512.

18. Gerhard Werle, Florian Jessberger, *International Criminal Law* (Oxford: Oxford University Press, 3. ed. 2014), para. 794;

19. William Schabas. *The Crime of Genocide in the Jurisprudence of the International Criminal Tribunals for the Former Yugoslavia and Rwanda*, in *Horst Fischer, Claus Kress, Sascha Rolf Lüder (eds.), International and National Prosecution of Crimes Under International Law* (Berlin: Berliner Verlag, 2001), pp. 451–452.

²⁰ ICTY, *The Prosecutor v. Jelisić*, Case No. IT-95–10-A, Judgment (14 December 1999), para. 70.

²¹ Agnieszka Szpak. National, Ethnic, Racial, and Religious Groups Protected against Genocide in the Jurisprudence of the *Ad Hoc* International Criminal Tribunals, in *23 European Journal of International Law*, (2012), p. 169.

ЩОДО ОЗНАК НАЙМАНЦЯ В МІЖНАРОДНОМУ ЗБРОЙНОМУ КОНФЛІКТІ

Антон ТИМОФЕЄВ

старший викладач спеціальної кафедри № 1
Інституту підготовки юридичних
кадрів для Служби безпеки України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Міжнародний збройний конфлікт на території України несе в собі великі руйнування, що зумовлено високою активністю воєнних дій по всій лінії фронту. Це зумовлює використання великих ресурсів з обох сторін, як матеріальних так і людських. У зв'язку з цим можна побачити в засобах масової інформації чимало новин про залучення державою-агресором до лав своїх збройних сил іноземців, які використовуються при веденні агресивної війни проти України.

У зв'язку з цим виникає багато питань, які пов'язані з кваліфікацією дій вищевказаних осіб за чинним законодавством України. Деякі особи визначають їх як найманців, інші ж – як законних комбатантів. Тому важливим є визначення конкретних обставин, які визначені в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) та Конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців 04.12.1989 (далі – Конвенція). В контексті участі іноземців в міжнародному збройному конфлікті необхідним є визначити лише окремі ознаки, які характеризують особу як найманця.

Одним з основних обставин, яка вказує на те, що особа є найманцем є його участь в збройному конфлікті саме для отримання особистої вигоди. Відповідно до п. 2 Примітки до ст. 447 КК України найманцем, зокрема, є особа, яка бере участь у воєнних або насильницьких діях з метою одержання будь-якої особистої вигоди. Одночасно з цим ч. 1 ст. 1 Конвенції визначає цей аспект в більш розгорнутому варіанті, а саме: найманцем є особа, яка беручи участь у воєнних діях, керується головним чином бажанням одер-

жати особисту вигоду і якій дійсно обіцяно стороною або за дорученням сторони, що перебуває у конфлікті, матеріальну винагороду, що істотно перевищує винагороду, яка обіцяна чи виплачується комбатантам такого ж рангу і функції, які входять до особового складу збройних сил даної сторони.

З цього можна зробити висновок, що Конвенція, на відміну від КК України, в матеріальному аспекті визначення найманства робить акцент на тому, що матеріальна винагорода найманця має бути істотно більшою, ніж матеріальна винагорода комбатанта на одній і тій же позиції. Це є суттєвою відмінністю, що потребує внесення відповідних змін до діючого КК України, адже на сьогоднішній день правильна кваліфікація дій відповідних осіб можлива лише за умови системного аналізу низки нормативно-правових актів.

Окрім цього, існує думка, що будь-який іноземець, який бере участь у збройному конфлікті на боці однієї зі сторін є найманцем. І дійсно, КК України та Конвенція містять норму, яка передбачає, що найманцем, зокрема, є ні громадянином (підданим) сторони, що перебуває у конфлікті, ні особою, яка постійно на законних підставах проживає на території, яка контролюється стороною, що перебуває у конфлікті. Одночасно з цим міститься також норма, яка передбачає належність такої особи до збройних сил. При цьому КК України визначає, що така особа не має входити до особового складу збройних сил держави, на території якої здійснюються такі дії, в той час як Конвенція зазначає про те, що така особа не має входити до особового складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті.

З цього виходить, що КК України певним чином розширює поняття найманства, включаючи в нього іноземців, які на законних підставах входять до складу збройних сил держави з якою Україна перебуває в стані збройного конфлікту. Такі розбіжності в поняттях між КК України та Конвенцією можуть призвести до неоднакового трактування та неоднозначних судових вироків.

Слід зазначити, що інші пункти, які характеризують поняття «найманця» в Примітці до ст. 447 КК України та ст. 1 Конвенції в цілому співпадають.

Виходячи з вищенаведеного, доцільним є приведення поняття «найманця», яке зазначено в Примітці до ст. 447 КК України у відповідність до Конвенції.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р., № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n698> (дата звернення: 01.03.2024);
2. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців: Міжнародна конвенція від 04.12.1989 р.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_103#Text дата звернення: 01.03.2024).

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ

Олександр ЧЕРВЯКОВ,

кандидат юридичних наук,
начальник Інституту підготовки юридичних кадрів
для Служби безпеки України Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

Причини виникнення війн можуть бути різноманітними та комплексними, вони часто переплітаються та взаємодіють, створюючи складні ситуації. Конфлікти на фоні заволодіння територіями, багатими природними ресурсами, економічні інтереси у вигляді боротьби за доступ до цих ресурсів, ринків або торговельних шляхів, релігійні або етнічні розбіжності груп населення, внутрішні соціальні й політичні конфлікти, політичні амбіції окремих осіб та груп можновладців з прагненням до політичної влади, контролю над регіонами або впливом на міжнародні справи часто призводять до збройних конфліктів і, навіть, війн між країнами.

За вчиненням збройної агресії російської федерації проти України, що розпочалася з окупації території Криму в лютому 2014 року та наступного відкритого повномасштабного збройного вторгнення 24 лютого 2022 року, що відзначається масовим знищенням української державності, культури та духовних цінностей, відбувається вимушене звертання народу України до міжнародного співтовариства з метою забезпечення захисту, відновлення справедливості

та накладення покарання на агресора відповідно з нормами міжнародного гуманітарного права.

Міжнародне гуманітарне право (далі – МГП) – це галузь міжнародного публічного права, норми і принципи якої спрямовані передусім на обмеження насильства під час війн і збройних конфліктів стосовно цивільного населення, яке не бере участі у воєнних діях, а також тих, хто припинив безпосередню участь у війні [1; 2]. Під захистом МГП перебуває також медичний і духовний персонал, парламентарі і особи, які їх супроводжують; персонал цивільної оборони, персонал, який відповідає за захист і охорону культурних цінностей, бере участь у гуманітарних акціях. Напад на таких осіб забороняється. Ці правила і вимоги становлять основну частину МГП, що базується на Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 року [3] та Додаткових протоколах до них [4; 5].

Інша частина МГП регулює застосування засобів і методів ведення воєнних дій. Її складовою є низка відповідних конвенцій, серед яких нині діюча Гаазька конвенція про закони і звичаї війни від 1907 р. та доповнення до неї [6]. Під захистом цієї конвенції перебувають також усі цивільні об'єкти по яким заборонено нанесення збройних ударів. Це, насамперед, навчальні, культурні й духовні заклади, архітектурні споруди, медичні установи, санітарно-транспортні засоби, об'єкти інфраструктури необхідні для виживання цивільного населення, демілітаризовані, санітарні, госпітальні та безпечні зони і місцевості.

Водночас сучасні норми МГП містяться не лише у зазначених двох видах міжнародних договорів, а й – у міжнародних звичаях. Звичаєве міжнародне право складається з правил, які виходять із «загальної практики, прийнятої як закон» й існують незалежно від договірного права. Звичаї міжнародного гуманітарного права мають вирішальне значення у сучасних збройних конфліктах тому, що вони заповнюють прогалини, залишені договірним правом і, таким чином, зміцнюють захист, який забезпечується жертвам [5].

Серйозні порушення МГП називаються воєнними злочинами, за їх вчинення, згідно Женевських конвенцій, передбачена кримінальна відповідальність фізичних осіб на національному та міжнародному рівнях. Тобто на воєнних злочинців поширюється принцип універсальної юрисдикції, згідно якого будь-яка держава може

притягнути особу, винну у вчиненні воєнних злочинів, до кримінальної відповідальності, незважаючи на місце вчинення злочину та громадянство суб'єкта злочину чи його жертви. До воєнних злочинів строки давності не застосовуються [5].

У силу географічного розташування кордонів України відносно ліній бойових зіткнень з російською окупаційною армією, сучасних можливостей ворожої зброї та нехтувань військовим командуванням путінської росії правилами ведення війни, у найбільшу небезпеку попадають громадяни щільно населених територій нашої держави, зокрема Харківської, Донецької, Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Одеської та Дніпропетровської областей.

Населені пункти України потерпають від варварських атак на цивільну інфраструктуру. Нанесення ударів по містах не є чимось новим у тактиці ведення війн, але російська армія із самого початку вторгнення в Україну використовує у населених пунктах зброю, призначену для використання у великомасштабних бойових діях, що призводить як до значних жертв серед цивільного населення, так і до руйнувань житлового й культурного фонду, інфраструктурних об'єктів життєзабезпечення тощо.

За час ведення повномасштабної війни росія випустила тисячі ракет по Україні – як крилатих, так і балістичних, тисячі касетних авіаційних бомб та артилерійських снарядів, які замість одного великого вибухового снаряда містять десятки або навіть сотні менших суббоеприпасів.

Сьогодні переважну кількість людей, вбитих чи поранених у містах та сільських населених пунктах за результатами застосування такої зброї невибіркової дії, складає цивільне населення.

МГП покладає на сторони збройного конфлікту обов'язок постійно розрізняти цивільне населення і комбатантів; вести операції тільки проти військових цілей. Також цивільне населення та цивільні особи не можуть перетворюватися на об'єкт навмисного нападу. Стосовно цивільного населення та цивільних осіб заборонені: прямі напади; тероризування цивільного населення; напади невибіркового характеру; напади на цивільне населення або на окремих цивільних осіб у порядку репресалій; використання «живих щитів» тощо [7].

Разом із тим, вивчаючи та аналізуючи повідомлення медіа, які висвітлюють війну в Україні, можна зазначити, що підстави виник-

нення проблем із гуманітарним доступом цілком витов виникають через збройну агресію росії. Проблеми, пов'язані з наданням гуманітарного доступу в зонах воєнних дій, часто утворюються внаслідок впливу військових операцій або географічних та кліматичних умов театру бойових дій. Серед таких проблем можна виокремити:

1. Ускладнення гуманітарного доступу протягом триваючого збройного конфлікту, спричинене, наприклад, обстрілами, які створюють серйозну загрозу для життя персоналу гуманітарної допомоги. Ця дія також може бути включена агресором до військової стратегії з метою позбавлення супротивника та/або цивільного населення основних засобів першої необхідності та продовольства.

2. «Забруднення» території України такою зброєю як міни, саморобні вибухові пристрої, касетні боеприпаси та інші вибухонебезпечні засоби, що утруднюють переміщення техніки, товарів та персоналу, або іншим чином перешкоджають гуманітарній діяльності.

3. Злочинні дії з боку російських агресорів щодо персоналу гуманітарних місій у вигляді незаконної експропріації провізії, вбивств, викрадень, звалтувань, обстрілів, незаконного привласнення їжі, медикаментів та одягу, що є частиною гуманітарної допомоги. Це ускладнює діяльність гуманітарних організацій і може призвести до зменшення масштабів або повної зупинки таких операцій у конкретних обставинах.

4. Особливості навколишнього середовища, такі як кліматичні умови (засуха/сильні зливи), географічні умови місцевості, значна відстань від населених пунктів та відповідних служб (медичні клініки та лікарні), відсутність функціонуючих транспортних зв'язків та інфраструктури або їх пошкодження внаслідок воєнного конфлікту [8].

Ураховуючи історичний контекст, можливо найбільш доцільним способом вирішення є укладення політичних домовленостей з іншою стороною. Однак, зважаючи політичні обставини та характер гібридної війни, що веде російська федерація, навіть такий метод може бути неефективним.

Слід також зазначити, що після повномасштабного вторгнення, рф порушила майже всі заборони, які накладає МГП, стосовно цивільного населення, притягнення до агресорів відповідальності за воєнні злочини – це обов'язок держави. Для відновлення спра-

ведливості маємо чітко розуміти, які виклики постануть перед українським правосуддям після деокупації всіх територій і як у цьому може допомогти перехідне правосуддя.

Головною проблемою сьогодні є фактична неможливість притягнути осіб, винних у порушенні МГП, до відповідальності на національному рівні. Але, у міжнародному праві існує система міжнародної кримінальної відповідальності індивідів, яка дозволяє притягати осіб, винних у скоєнні міжнародних злочинів.

Список використаних джерел:

1. Замрига А. В. Застосування міжнародного гуманітарного права в умовах збройної агресії російської федерації проти України. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2022. № 6. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-01-04> (дата звернення: 04.03.2024).

2. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право: загальний курс. Київ: МКЧХ, 2020. 396 с. URL: <http://surl.li/ejbpс> (дата звернення: 12.12.2022).

3. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос): Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р.: станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 04.03.2024).

4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос): Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08.06.1977 р.: станом на 8 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 04.03.2024).

5. Збройна агресія Російської Федерації проти України в контексті міжнародного гуманітарного права: бібліографія (1954–2022 рр.) | Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5903> (дата звернення: 04.03.2024).

6. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: Конвенція Україна від 18.10.1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 04.03.2024).

7. Російсько-українська війна через «окуляри Міжнародного гуманітарного права». Захист цивільного населення. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/05/13/Konsp.ros.ukrayinska.viyna.cherez-okulyary.Mizhn.hum.prava.13.05.2022.pdf> (дата звернення: 04.03.2024).

8. Usmanov Y., Martynevich A. Humanitarian access in armed conflicts: current challenges. *Problems of legality*. 2022. No. 156. P. 143–158. URL: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.156.252314> (date of access: 04.03.2024).

ДЕМОКРАТИЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: СТАН І МОЖЛИВОСТІ ЗАХИСТУ

Олена ЧУБ,

University of Bristol Law School, the UK
Visiting Associate Professor

За даними Офісу Генпрокурора України станом на 9 січня 2024 р. зареєстровано 123 тис. злочинів агресії та воєнних злочинів (порушення законів та звичаїв війни, планування, підготовка або розв'язання та ведення агресивної війни, пропаганда війни та ін.), майже 16 тис. злочинів проти національної безпеки (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, державна зрада, колабораційна діяльність, пособництво державі-агресору, диверсія та ін.). У магістральній справі щодо агресії налічується 676 підозрюваних – представників військово-політичного керівництва країни-агресора (міністри, депутати, військово командування, посадовці, керівники правоохоронних відомств, розпалювачі війни та пропагандисти).

Характерні порушення прав людини на тимчасово окупованих територіях можна дослідити на досвіді Харківської області, де продовжує функціонувати наш Університет. Третина області була окупована 2022 року протягом 6 місяців, з неї 20% перебували в «сірій зоні» (непридатній для життя небезпечній зоні між окупацією

та лінією фронту), загарбниками готувалися сепаратистський референдум, новий прапор і герб. Завдяки відвазі Збройних сил України регіон був врятований від цієї небезпеки. Але принаймні 5% території Харківської області залишаються окупованими або перебувають у сірій зоні.

Спираючись на доповіді правоохоронних органів, що досліджували деокуповану територію, збираючи докази військових та інших злочинів, можна констатувати наступні порушення прав людини, і припустити, що це універсальна картина ситуації на інших тимчасово окупованих українських територіях. Ось лише деякі з найбільш вразливих прав людини та доведені факти їх порушень:

- право на життя та захист здоров'я: тисячі смертей та поранень цивільних осіб, у тому числі дітей, спричинені не лише навмисними та невибірковими нападами на цивільне населення та цивільну інфраструктуру, а й навмисним розстрілом колон евакуаційного цивільного транспорту; виявлено стихійні масові поховання на деокупованих територіях; мінування територій тощо;
- право на повагу до гідності, свободи та особистої недоторканності: виявлено десятки катівень, влаштованих окупаційними військами; викрадення, зникнення, депортація тисяч людей, у тому числі дітей;
- право на недоторканність будинків мирних жителів: сотні тисяч зруйнованих обстрілами будинків;
- право на освіту: у нашій області не залишилося жодного навчального закладу, який би не був пошкоджений чи зруйнований внаслідок ворожих обстрілів; були спроби введення країною-окупантом освітніх програм, стандартів, матеріалів та підручників у всіх навчальних закладах на тимчасово окупованих територіях, примусове направлення вчителів на перепідготовку; намагання в цілому знищити українську мову та літературу;
- право на свободу віросповідання: руйнування храмів, використання співучасті священнослужителів для заперечення збройної агресії, героїзація винних;
- право на громадянство: примушування громадян України до отримання паспортів країни-окупанта – так звана «русіфікація»;

- право на вільні вибори та референдуми: організація та проведення тимчасовими окупаційними органами незаконних місцевих виборів, псевдореферендумів як виправдання анексії української території, примушування громадян України до участі в них;
- право на безпечне та здорове довкілля: значна шкода дозволу, спричинена бомбардуваннями; загроза екоциду – екологічної катастрофи – внаслідок обстрілу Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут» та можливого руйнування ядерної підкритичної установки «Джерело нейтронів» і сховища ядерних матеріалів; руйнування водойми разом з ландшафтним парком, що містив близько 300 рідкісних тварин і птахів;
- право на охорону культурної спадщини: зокрема, знищення національного літературно-меморіального музею українському філософу і поету Григорію Сковороді внаслідок невибіркових та навмисних обстрілів за відсутності військових об'єктів у районі обстрілу тощо.

Право на судовий захист є одним з основоположних прав людини. Раніше система правосуддя України в основному зосереджувалася на притягненні злочинців до відповідальності. Сьогодні, коли більшість справ розглядаються за відсутності обвинуваченого, основна увага приділяється захисту потерпілих. Українські слідчі співпрацюють з головним прокурором Міжнародного кримінального суду, зі словацькими поліцейськими, литовськими фахівцями, а також експертами Національної жандармерії Франції та Королівського інституту досліджень оборони та безпеки.

Міжнародна система розшуку та екстрадиції злочинців часто не працює в таких випадках – оскільки злочини, які вважаються політичними чи військовими, не відстежуються (наприклад, Інтерполом). Чи не означає це, що механізм роботи системи міжнародного кримінального правосуддя потребує перегляду. Нещодавнє створення Міжнародного центру з переслідування злочину агресії проти України при Євроусті Європейської комісії в Гаазі є кроком у цій справі.

У комплексі інституційними гарантіями права громадян України на справедливий суд мають стати діяльність майбутнього Спеціального трибуналу за злочин агресії проти України (щодо політичного й військового керівництва країни-агресора), але не меншою

мірою – національних судів України, а також інших держав світу та/або Міжнародного кримінального суду.

Українські слідчі органи працюють відповідно до національного законодавства. Перш за все, робота, яку вони виконують, повинна бути визнана прийнятною для стандартів європейського права. Це буде означати як навчання, так і прийняття зібраного матеріалу. Це такий масив доказів, який має бути належним чином опрацьований, щоб стати прийнятним для міжнародних інституцій. Важливе навчання щодо процедур розслідування, тактики, техніки та стандартів – для ефективного правосуддя, щоб українські правопроцесуальні документи були визнаними, прийнятними та придатними як безумовні докази, відповідно до міжнародних стандартів.

ГІБРИДНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ЗАГРОЗИ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Владислав ШЕНДРИК
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
заступник начальника Інституту
підготовки юридичних кадрів
для Служби безпеки України
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

Сьогодні ми бачимо як змінюються «правила війни», на місце танків приходять FPV-дрони, все більше використовуються на полі бою можливості штучного інтелекту, нейромережі, супутники-шпигуни, безпілотні надводні апарати (англ. Unmanned Surface Vessel, (USV)), все більше змінюють концепцію ведення війни.

Оскільки невійськової інструментарій починає бути ефективнішим за військовий, тут на поле бою виходять засоби ведення «гібридної війни». Гібридна війна, у стані якої, окрім ведення реальних бойових дій, перебуває наша держава, деструктивно впливає на свідомість наших громадян.

Одним із викликів, з яким ми зіткнулись після 2014 року, є масштабна російська пропаганда, яка вже давно вийшла за межі кордонів, транслюючи свої наративи на весь світ та намагаючись посилити своє домінування в інформаційному полі. Тому інформаційна безпека є одним із основних чинників сталого розвитку держави, що формується в руслі об'єктивних процесів забезпечення національної безпеки.

Для усунення гібридних загроз національній безпеці або запобігання їх появи доводиться вдаватися до інформаційного захисту держави. У сучасних умовах на усіх рівнях: ідеології, релігії, історії, освіти – застосовуються інформаційні атаки. Сьогодні гостро постає питання забезпечення інформаційної безпеки, а саме в умовах гібридної війни. Тому основним напрямом державної інформаційної політики повинно бути забезпечення інформаційної безпеки держави і її громадян [1].

Гібридні атаки включають в себе політичні, економічні, інформаційні, гуманітарні методи, що діють з середини та направлені на провокування протестного (сепаратистського) потенціалу населення. До них також додаються терористичні акти та приховані диверсійно-розвідувальні операції. Гібридні війни, за загальним визначенням, це вид ворожих дій, у якому атакуюча сторона не вдається до класичного вторгнення, а намагається завдати опонентові відчутних збитків, комбінуючи підривні операції, саботаж, кібервійну та підтримку повстанців на території противника.

Гібридна війна включає реалізацію комплексу гібридних загроз різного типу: традиційні, нестандартні, масштабний тероризм, а також підривні дії, в ході яких використовуються різні, нерідко інноваційні технології. Це можуть бути, наприклад, масовані кібератаки, дії в енергетичній сфері, міжнародна ізоляція (як приклад, заборона судноплавства в Чорному морі). Комплекс гібридних загроз формується наперед за визначеним стратегічним задумом і впливає на широкий спектр військових та цивільних цілей противника, включаючи громадянське населення країни-мішені [2].

Кінцева мета таких гібридних (комбінованих) атак полягає у підриві позицій та впливу уряду всередині країни та на міжнародній арені, анексія або поглинання частки або всієї території країни, збільшення свого впливу, зміна керівництва країни та створення квазі-держави (на прикладі Абхазії, Південної Осетії, Придністровської Молдавської Республіки).

Гібридна війна ведеться як силами, що діють усередині країни або регіону і прагнуть послабити чи скинути уряд, і силами, діючими ззовні. Останні спрямовані на сприяння повстанцям у вербуванні прихильників та їх підготовці, оперативній та тилівій підтримці, а також впливають на економіку та соціальну сферу, координують дипломатичні зусилля та проводять окремі силові акції [3].

Для цих цілей залучаються спеціальні підрозділи, розвідка, а також організовані групи та злочинні організації, найманці (на прикладі приватної військової компанії «Вагнер»), крім того, здійснюється масштабний інформаційний психологічний вплив на населення, особовий склад збройних сил та правоохоронних органів, на владні структури з використанням всього діапазону інформаційно-комунікаційних технологій.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростаючою роллю інформаційної сфери, яка складається з інформації, інформаційної інфраструктури, суб'єктів, які здійснюють збір, формування, поширення та використання інформації, а також системи регулювання громадських відносин, що при цьому виникають [4].

Інформаційна сфера, будучи системо-утворюючим фактором життєдіяльності суспільства, активно впливає на стан політичної, економічної, оборонної та інших складових безпеки держави.

Концепція гібридної війни виявилася найкращою в теорії та практиці для визначення специфіки дій росії, поєднуючи військові, воєнізовані, дипломатичні, інформаційні, економічні засоби, не ігноруючи при цьому ядерний шантаж [5].

Як було зазначено вище, дії росії проти нашої держави підвищили інтерес до концепції гібридної війни. Для багатьох західних коментаторів, мабуть, слово «гібридна» виявилось найбільш відповідним для опису різноманітності та поєднання інструментів та методів, застосованих країною-агресором під час анексії Криму та підтримки сепаратистських течій на Донбасі. До російських методів входили традиційне поєднання конвенційних і нерегулярних бойових операцій, але також і підтримка та заступництво політичних протестів, економічний примус, кібер-операції та, зокрема, інтенсивна дезінформаційна кампанія.

В одному інтерв'ю колишній генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен описав російську тактику як «гібридну війну», яку він визначив, як «поєднання військових дій, таємних операцій

та агресивної програми дезінформації». Погоджуючись з таким визначенням, можна навести комплексну дефініцію останніх проявів гібридної війни, наголошуючи на методах, що можуть бути використані, а саме «застосування військових та невійськових засобів в інтегрованій кампанії, спрямованій на досягнення ефекту несподіванки, захоплення ініціативи та досягнення психологічної та фізичної переваги з використанням дипломатичних засобів; масованих та швидких інформаційних, електронних та кібероперацій; таємних та відкритих військових, розвідувальних та контррозвідувальних дій, а також економічного тиску» [6].

Використання інформаційних операцій є найбільш характерною рисою останніх описів гібридної війни. На тактичному рівні інформаційно-пропагандистські звернення та кібератаки направлені на дезорієнтування суспільства та органів влади; масоване застосування технологій ЗМІ направлене на розмиття меж правди та дезінформації, на моделювання конспірологічних теорій, створюючи альтернативну реальність. Стратегічна інформаційна кампанія ґрунтується на використанні існуючих соціальних недоліків, ослабленого управління та державних інституцій, та на підриві сприйняття легітимності влади [7].

Ключовою концепцією для гібридної війни є використання сучасних інформаційних технологій. На думку політологів, інформаційно-сміслові особливості російсько-української гібридної війни 2014–2022 рр. порівняно з попередніми конфліктами, пов'язаними з такими війнами, включають: 1) охоплення та інтенсивність впливу повідомлень на аудиторію; 2) систематичне та комплексне використання медіа ресурсів та соціальних мереж (соціальний інженеринг, ботоферми, «воєнблогери»); 3) створення нового дискурсу війни, спрямованого на руйнування існуючого та формування нових інтерпретацій та семантичних механізмів сприйняття реальності. Аналіз дискурсу гібридної війни передбачає увагу до його лінгвістичних компонентів та створених за його допомогою соціосеміотичних структур. Для цього необхідно визначити дискурсивні механізми генерування смислів, які транслюють ЗМІ та соціальні мережі щодо російської агресії в Україні та її наслідків [8].

Гібридні загрози різноманітні та постійно змінюються, починаючи від підроблених профілів у соціальних мережах або добре розроблених кібератак до відкритого застосування сили та всього, що між

ними. Їх можна використовувати окремо або в комбінації, залежно від характеру цілі та бажаного результату. Тому реагування на гібридні загрози має бути динамічним і адаптивним, здатним пристосовуватись до змін у гібридних загрозах і мати можливість передбачити, яким буде наступний варіант і які інструменти доступні [9].

Рекомендації для посилення захищеності України від гібридних інформаційних загроз можна сформулювати наступним чином:

в інформаційній сфері:

- вдосконалити Доктрину інформаційної безпеки, конкретизуючи заходи для проведення інформаційної політики та кібербезпеки;
- забезпечити якість інформаційного продукту в українському медіа-просторі;
- розвиток та поширення іномовлення, а також вітчизняних інтернет-ресурсів іноземними мовами;
- наповнювати патріотичним змістом інформаційний продукт для дітей та юнацтва;
- передбачити можливість однозначного регулярного отримання якісного інформаційного продукту мешканцями окупованих територій;
- зростання іміджу України та її конкурентоспроможності на міжнародній арені шляхом підвищення та покращення її бренду;

у правоохоронній сфері:

- створення системи нормативно-правових актів, що регулюють відносини між суб'єктами та об'єктами діяльності, які виникають у сфері забезпечення інформаційної безпеки;
- побудова системи забезпечення інформаційної безпеки на базі основних безпекових принципів;
- створення платформи для якісного забезпечення інформаційної безпеки завдяки розробленню коротко- та середньострокової стратегії на основі доповненої законодавчої та нормативно-правової бази в поєднанні з нормами міжнародного права;
- удосконалення рівня підготовки фахівців із інформаційної безпеки та протидії засобам психологічного впливу;

у сфері кіберпросторі:

- посилити кіберзахист державних об'єктів та підвищити ефективність кібер-протидії України;

- створити умови для розширення ІТ-індустрії, заохочування ІТ-спеціалістів до об'єднання з метою нейтралізації дій ворога в інформаційному та кіберпросторі;
 - контроль над частотним ресурсом біля власних кордонів;
- у сфері освіти і науки:*
- Міністерству освіти і науки України, Міністерству оборони, Міністерству внутрішніх справ, Службі безпеки України розглянути питання створення Координаційного центру та окремої робочої групи для розробки та впровадження нормативних актів направлених за забезпечення інформаційної безпеки держави.

Список використаних джерел:

1. Запорожець, С. А. (2019). Інформаційна безпека України в умовах гібридної війни. Проблеми створення, випробування, застосування та експлуатації складних інформаційних систем, (17), 52–63.
2. Сидорук С.В. Гібридні загрози та європейська система безпеки. Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», освітня програма «Міжнародні відносини». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2022.
3. Магда Є.В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Х.: «Віват», 2015.– 304 с.
4. Горбань Ю.О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення / Ю.О. Горбань // Вісник НАДУ.– 2015.– № 1.– С. 136–141.
5. Горовий В.М. Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації. Київ, 2015. 332 с.
6. Курбан О.В. Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі: навч. посіб. Київ: ВІКНУ, 2016. 286 с. URL: http://www.mil.univ.kiev.ua/files/222_1044284240.pdf.
7. Фісенко Т. Прояви гібридної агресії на масово комунікаційному рівні // Вісник Книжкової палати. 2016. № 11. URL: <https://www.irbis-nbuv.gov.ua>.
8. Ministry of Defence (2011). Strategic Communication: The Defence Contribution, Joint Doctrine Note 1/11: 2–10. URL: http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/7DAE5158-63AD-444D-9A3F-83F7D8F44F9A/0/20110310JDN111_STRAT_COMM.pdf
9. Uppsala Conflict Data Program. URL: <http://ucdp.uu.se/#country/369>

СЕКЦІЯ 2

ПЕРСПЕКТИВИ, МОЖЛИВОСТІ ТА УМОВИ СТВОРЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО МЕХАНІЗМУ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ДЕРЖАВІ УКРАЇНА

У ПОШУКАХ СПРАВЕДЛИВОСТІ: МАЙБУТНЄ КОМПЕНСАЦІЙ ЗА ВІЙСЬКОВІ ЗБИТКИ УКРАЇНИ

Олеся ВАЩУК,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

У період та після війни шлях до відновлення та справедливості є складним і багатогранним. Саме тут резолюція CM/Res(2023)3, прийнята Радою Європи, відіграє в майбутньому ключову роль. Вона представляє значний крок до документування та вимагання репарацій за збитки, завдані Україні внаслідок війни. Ось ближчий погляд на те, що включає ця резолюція та її значення.

Зароджена з необхідності вирішити значні збитки, завдані агресією російської федерації, резолюція має на меті встановити систематичний підхід до документування та оцінки цих збитків. Резолюція передбачає створення Розширеної часткової угоди та Реєстру збитків. Цей реєстр має завдання збирати, перевіряти та зберігати докази впливу війни на Україну, служачи всебічною базою даних про зазанані втрати. Ця угода об'єднує держави-члени, які прагнуть підтримати Україну у її прагненні до справедливості та спрямована

на забезпечення спільного підходу, об'єднуючи ресурси та експертизу для ефективного управління Реєстром збитків. Резолюція діє в ширшому контексті міжнародного права, підкреслюючи відповідальність та необхідність репарацій, узгоджуючись з принципами справедливості та прав людини. Встановлення цього механізму не тільки про Україну, створюючи прецедент для того, як міжнародна спільнота може об'єднатися для вирішення та компенсації збитків, завданих конфліктами та є свідченням солідарності й прагнення до справедливості на глобальному рівні.

Отже, Резолюція СМ/Res(2023)3 – це не просто документ; це дорожня карта для відновлення та заява підтримки України. Вона підкреслює важливість колективних зусиль у вирішенні наслідків війни та підтримці принципів міжнародного права та прав людини.

Документ «Резолюція СМ/Res(2023)3» від 16 травня 2023 року, який створив Розширену часткову угоду щодо Реєстру збитків, завданих агресією російської федерації проти України, включає кілька ключових складових:

1. Мета та завдання (резолюція має на меті документування та реєстрацію доказів та претензій щодо збитків, втрат або травм, завданих Україні в результаті агресії російської федерації, що вважається першим кроком до міжнародного механізму компенсації).

2. Реєстр збитків (основна частина резолюції – створення Реєстру збитків, який зобов'язаний збирати, перевіряти та зберігати докази впливу війни на Україну, виконуючи функцію всебічної бази даних про зазначені втрати).

3. Розширена часткова угода (резолюція передбачає створення Розширеної часткової угоди, яка включає держави-члени, які зобов'язуються підтримувати Україну у документуванні та вирішенні збитків, що сприяє міжнародній співпраці та об'єднанню ресурсів).

4. Критерії участі (у документі викладені критерії для участі в угоді, деталізуючи, як країни можуть приєднатися та внести свій вклад у ініціативу).

5. Фінансування та підтримка (резолюція адресує фінансові аспекти, включаючи способи фінансування та підтримки Реєстру та загального механізму, підкреслюючи необхідність адекватних ресурсів для забезпечення ефективності ініціативи).

6. Юридичний контекст (резолюція діє в рамках ширшого міжнародного права, підкреслюючи відповідальність та необхідність

репарацій, узгоджуючись з принципами справедливості та прав людини).

7. Процедури та процеси (у ній окреслені процедури реєстрації претензій, процес перевірки, оцінки та кроки до впровадження претензій на компенсацію відповідно до міжнародних стандартів).

8. Майбутні наслідки (документ також зачіпає потенційні довгострокові наслідки резолюції, як для України, так і для прецеденту, який вона створює для міжнародної відповіді на подібні ситуації).

Ці складові разом мають на меті забезпечити структурований та юридично обґрунтований підхід до вирішення та компенсації збитків, завданих війною в Україні, підкреслюючи роль міжнародної співпраці та юридичної відповідальності.

Розуміння механіки процесу компенсації є важливим для досягнення цілей, визначених у резолюції CM/Res(2023)3, що включає низку кроків, розроблених для забезпечення не тільки визнання, але й адекватної компенсації завданих Україні збитків. Ось детальний погляд на структуру цього процесу:

1. Фіксація претензій. Ключовим елементом резолюції є створення Реєстру збитків, що буде документувати всі претензії щодо збитків, втрат або травм, завданих війною. Він спрямований на забезпечення того, що кожен аспект збитків, чи то фізичний, економічний, або культурний, буде ретельно зафіксований.

2. Перевірка та оцінка. Після фіксації претензій вони проходять ретельний процес перевірки. Цей крок важливий для забезпечення автентичності та точності претензій, а після перевірки експерти оцінюють масштаб збитків та необхідну компенсацію.

3. Роль міжнародної співпраці. Успіх цього механізму значною мірою залежить від міжнародної співпраці. Участь різних держав та міжнародних організацій є важливою для надання необхідної експертизи, ресурсів та легітимності процесу.

4. Юридична основа та впровадження. Механізм компенсації діє в рамках міжнародного юридичного контексту, забезпечуючи їх відповідність міжнародному праву та стандартам.

5. Виплата компенсації. Останнім етапом є фактична виплата компенсації Україні, що буде вирішальним у перетворенні задокументованих та перевірених претензій на конкретну підтримку відновлення.

Описаний у резолюції СМ/Res(2023)3 процес є всеосяжним та надійним, відображаючи продуманий підхід до вирішення складної проблеми, що є важливим кроком до забезпечення необхідної підтримки та справедливості, яку заслуговує Україна, створюючи прецедент для того, як міжнародна спільнота реагує на подібні ситуації у майбутньому.

Ефективність (всеосяжність, надійність) механізму, окресленого у Резолюції СМ/Res(2023)3 для компенсації збитків, завданих Україні війною, залежить від кількох ключових факторів. Як то, міжнародна співпраця (активна участь і підтримка різних країн, особливо тих, що входять до Ради Європи, є вирішальними, що включає політичну підтримку, обмін експертизою, надання фінансової та логістичної підтримки); адекватне фінансування (реалізація такого всеосяжного механізму вимагає значного фінансування із забезпечення достатніх фінансових ресурсів від держав-членів та міжнародних організацій для покриття витрат, пов'язаних з документуванням, перевіркою та процесами компенсації); ефективне адміністрування (адміністративний орган, що управляє Реєстром збитків, повинен бути ефективним, прозорим та неупередженим та включає наявність компетентної команди з експертизою у галузі міжнародного права, обробки претензій та вирішення конфліктів); міцна юридична основа (механізм повинен діяти в рамках міцної юридичної основи, щоб забезпечити відповідність міжнародним стандартам, передбачаючи чіткі настанови для подання, обробки претензій та юридичну основу для здійснення виплат компенсацій); перевірка та прозорість (процес перевірки претензій повинен бути ретельним, щоб забезпечити автентичність та точність. Прозорість на всіх етапах процесу є важливою для підтримки довіри та вірогідності серед всіх зацікавлених сторін); політична воля та стабільність (політична воля учасних країн, особливо щодо виконання прийнятих рішень, є важливою. Політична стабільність як всередині України, так і серед учасних націй, може значно вплинути на ефективність механізму); інформування громадськості та залучення (підвищення обізнаності про механізм та залучення громадськості, особливо потерпілих та постраждалих громад, важлива для забезпечення інклюзивності та всебічного документування всіх збитків); довгострокове зобов'язання (вирішення повного обсягу збитків, завданих війною, вимагає довгострокового зобов'я-

зання. Механізм не повинен зосереджуватися тільки на негайних репараціях, але також враховувати довгострокові потреби у відновленні України).

Отже, якщо ці фактори будуть ефективно вирішені, механізм, запропонований у Резолюції СМ/Res(2023)3, має потенціал стати потужним інструментом для забезпечення справедливості та компенсацій Україні. Однак складний характер міжнародного права та різні інтереси різних країн можуть створити значні виклики для його впровадження.

Хоча резолюція СМ/Res(2023)3 забезпечує структурований підхід до вирішення військових збитків, її впровадження не позбавлене викликів. Однак вона також відкриває кілька можливостей. Розуміння цих аспектів є важливим для ефективного виконання та досягнення бажаних результатів. Одним з основних викликів є подолання складних юридичних аспектів міжнародних репарацій. Забезпечення того, щоб процес відповідав міжнародним законам і стандартам, вимагає ретельного планування та співпраці між різними юридичними органами. Успіх резолюції залежить від широкої участі держав-членів. Залучення та забезпечення цієї участі, особливо в політично напруженому глобальному середовищі, представляє значний виклик. Процес перевірки та документування претензій вимагає значних ресурсів та експертизи, а створення надійної системи для цієї мети є важливим, але складним, враховуючи масштаб і складність збитків.

Успішне впровадження цієї ініціативи може створити прецедент для того, як світ відновлює несправедливість, зосереджуючись на потенціалі колективної дії в дотриманні міжнародного права та підтримці жертв агресії. Тому, незважаючи на виклики, резолюція СМ/Res(2023)3 пропонує шлях вперед не тільки для України, але й для міжнародної спільноти у вирішенні наслідків конфліктів. Й до того ж, це є перевіркою міжнародної співпраці, відданості справедливості та ефективності колективних зусиль у вирішенні глобальних проблем.

Висновки. Резолюція СМ/Res(2023)3 – це більше, ніж документ; це обіцянка нового початку для України та свідчення сили міжнародного права та співпраці. Озираючись у майбутнє, з цієї резолюції випливає кілька наслідків та очікувань. Ця резолюція стоїть як промінь надії для України, пропонуючи конкретний шлях до відновлення та справедливості. Вона визнає глибину страждань

та втрат, які перенесла нація, і задає тон для значущих репаративних дій. Резолюція підсилює важливість міжнародного права та необхідність відповідальності у конфліктах, підкреслюючи, що агресія та порушення суверенітету не можуть відбуватися без наслідків. Успіх цієї ініціативи може призвести до значних змін у глобальній політиці щодо вирішення конфліктів та репарацій, заохотити до створення більш міцних міжнародних механізмів для вирішення подібних ситуацій у майбутньому. Хоча резолюція є значним кроком вперед, реалізація фактичної компенсації буде складною, що вимагатиме сталих зусиль, ресурсів і політичної волі з боку міжнародної спільноти. Довгостроковий вплив цієї резолюції, як для України, так і для міжнародної спільноти, буде глибоким.

Список використаних джерел:

1. Resolution CM/Res(2023)3 establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine. Adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2023 at the 1466th meeting of the Ministers' Deputies. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680ab2595

РЕЄСТР ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ АГРЕСІЄЮ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ВІДНОВЛЕННЯ НАШОЇ ДЕРЖАВИ

Ганна ГОНЧАРЕНКО,

доктор юридичних наук, доцент,

заступник директора з навчальної та наукової роботи

Інституту державної безпеки Національної академії

Служби безпеки України

Пошук міжнародно-правових механізмів відновлення економіки України в умовах війни та відшкодування збитків, завданих дер-

жаві внаслідок збройної агресії, на сьогодні, є не лише питаннями актуальності, а більше питаннями збереження самої державності в Україні та питаннями суспільного запиту на відновлення справедливості. Досягнення певних результатів в цьому напрямку – це послідовні, продумані кроки донесення позиції України на міжнародній арені, але на жаль, повільність є невід’ємною рисою, що хочу показати на прикладі такого інструменту як створення Реєстру збитків, завданих агресією російської федерації проти України.

В рамках дослідження причин відсутності швидкості прийняття рішень для вирішення наочних проблем, звернула увагу на одну публікацію з офіційної сторінки Європейської Комісії/European Commission [1] під назвою «Чи справді в Україні може початися відбудова, коли бої ще тривають?», де йдеться в цілому про потребу інвестицій у відновлення й відбудову України, про те, що не можна чекати до закінчення війни, при тому вказується, що активні бойові дії переважно обмежуються півднем і сходом країни, утім, ширші економічні й соціальні наслідки війни є масштабними і негативно впливають на всю Україну. Питання відбудови країни зараз, під час війни, досі є предметом обговорень на міжнародних рівнях.

Відновленню та відбудові України не доцільно чекати завершення бойових дій, закінчення війни, бо дорогоцінний час може бути втрачено і документування завданих збитків буде як мінімум ускладнене або зовсім неможливе.

Тож, далі про Реєстр збитків, завданих агресією російської федерації проти України, який слугуватиме фіксацією доказів та вимог щодо відшкодування збитків, втрат або шкоди, завданих усім потерпілим фізичним та юридичним особам, а також державі Україна внаслідок протиправних міжнародних дій росії в Україні або проти України. Станом на лютий 2024 року вже 43 країни та Європейський Союз долучилися до формування цього Реєстру.

З метою створення фактичної та доказової бази для відшкодування збитків за порушення росією норм міжнародного права – до Реєстру прийматимуться заяви від фізичних, юридичних осіб, а також держави Україна, включаючи її регіональні та місцеві органи влади, державні чи підконтрольні установи, про збитки, втрати чи шкоду, яких вони зазнали внаслідок агресії російської федерації проти України. Цей Реєстр обліковує всі прийняті заяви про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, завданих внаслідок агре-

сії російської федерації проти України, а також докази, що лежать в основі таких заяв. Реєстр забезпечить платформу, на якій заявники зможуть подавати свої заяви та докази, а також перевірятиме, чи відповідають заяви критеріям для включення до Реєстру, а саме: заяви мають бути подані стосовно збитків, втрат та шкоди завданих (1) на території України, (2) 24 лютого 2022 року або пізніше, і (3) вони повинні бути пов'язані з агресією російської федерації. З метою спрощення цього процесу Реєстр розробляє набір правил та процедур, включаючи перелік категорій збитків, форми заяв, правила доказування для кожної категорії та іншу необхідну інформацію [2].

Хочу зауважити, що однією з умов прийняття заяв до Реєстру – це подані дані стосовно збитків, втрат та шкоди, завданих саме з 24 лютого 2022 року або пізніше, так, пов'язаних з агресією російської федерації, не зважаючи на те, що війна фактично триває з 2014 року.

Ще хочу підсвітити один нюанс, вартий уваги щодо документальних підстав для прийняття Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 14 листопада 2022 року широко відомої Резолюції A/RES/ES-11/5 «Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України». Цими підставами став Лист [3] Постійного представника України при Організації Об'єднаних Націй на ім'я Президента Ради Безпеки від 28 лютого 2014 р. В тексті листа (оригінал-анг.) зазначено про загострення ситуації в АР Крим, Україна, що загрожує територіальній цілісності України, і на відповідні інструкції Уряду України, прохання терміново провести засідання Ради Безпеки відповідно до статей 34 і 35 ст. Статут ООН за участі представника Уряду України у засіданні та виступити з доповіддю.

Тож, підставою прийняття 14 листопада 2022 року Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй Резолюції A/RES/ES-11/5 «Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України», в якій визнається, що росія має бути притягнута до відповідальності за порушення міжнародного права в Україні, в тому числі шляхом виплати репарацій, визнається необхідність створення міжнародного механізму відшкодування збитків та рекомендується створення міжнародного реєстру збитків в якості першого кроку, став Лист [3] По-

стійного представника України при Організації Об'єднаних Націй на ім'я Президента Ради Безпеки від 28 лютого 2014 р.

У відповідь на Резолюцію ООН, у травні 2023 року Рада Європи заснувала Реєстр збитків шляхом укладення Розширеної часткової угоди. «Розширена часткова угода» – це форма міжнародного співробітництва в рамках Ради Європи, відкрита як для держав-членів Ради Європи, так і для держав, що не є її членами. Штаб-квартира Реєстру збитків знаходиться в Гаазі, Нідерланди [2].

На саміті Глав Держав та Урядів Ради Європи, що відбувся в Рейкв'явіку 16–17 травня 2023 року, оголошено про створення міжнародного Реєстру збитків, завданих агресією російської федерації проти України.

27 червня 2023 року у Страсбурзі відбулося установче засідання Конференції учасників Реєстру збитків, завданих агресією рф проти України. Незабаром будуть затверджені правила та процедури його роботи. Для роботи Реєстру формується команда і будується інфраструктура, одночасно розроблюється його цифрова платформа. Очікуємо, що Реєстр запрацює у першому кварталі 2024 року. Чекаємо офіційних повідомлень з Гааги з нагоди запуску Реєстру.

- Основне про Реєстр збитків, завданих агресією рф проти України:
- створюється як платформа для міжурядової співпраці, яка діє в інституційних рамках Ради Європи;
 - розташований в м. Гаага (Королівство Нідерланди);
 - слугує документальною формою обліку доказів та претензій про заподіяні збитки, шкоду чи ушкодження, які починаючи з 24 лютого 2022 року сталися на території України внаслідок міжнародно-протиправних дій рф в Україні або проти неї;
 - заяви та інформацію про завдані збитки матимуть змогу подавати всі зацікавлені фізичні та юридичні особи, а також держава Україна;
 - є першим компонентом майбутнього Міжнародного компенсаційного механізму, який буде створено окремим міжнародним договором у співпраці з Україною. Далі буде створено Комісію з розгляду претензій та Компенсаційний фонд.

Щодо подальших перспектив зазначимо, що реєстр прагне бути глобального членства (Сполучені Штати, Японія та Канада вже є його членами). Будь-яка держава, яка проголосувала за Резо-

люцію Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/ 5, може приєднатися до Реєстру в якості учасника або асоційованого члена, просто повідомивши про свій намір Генерального секретаря Ради Європи. Будь-яка інша держава може приєднатися до Реєстру за умови схвалення такого приєднання Конференцією Учасників [2], тож розширення кола учасників додасть Україні можливостей на шляху до відшкодування збитків, втрат або шкоди, завданих усім потерпілим фізичним та юридичним особам, а також державі Україна внаслідок протиправних міжнародних дій росії в Україні або проти України. А наступним практичним кроком має стати створення міжнародного механізму компенсації, блокування та перепрофілювання російських державних активів.

Список використаних джерел

1. Questions and Answers – A new Ukraine Facility. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/qanda_23_3353
2. Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України / Посольство України в Королівстві Нідерланди, офіц. сайт. URL: <https://netherlands.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/spivrobotnictvo-z-mizhnarodnimi-organizacijami/rejestr-zbitkiv-zavdanih-agresiyeyu-rosijskoyi-federacijyi-proti-ukrayini>
3. Letter dated 28 February 2014 from the Permanent Representative of Ukraine to the United Nations addressed to the President of the Security Council URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n14/249/22/pdf/n1424922.pdf?token=8hC5a7SAuPvKnSZuOo&fe=true>

ПОЗИТИВНІ ПРИКЛАДИ РОБОТИ БЕБ ЗА НАПРЯМАМИ САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Віталій ДРАГУНОВ,
керівник Територіального управління
Бюро економічної безпеки у м. Києві

2023 рік для Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ) став роком випробувань і боротьби, визначення нових завдань та пріоритетів в умовах збройної агресії російської федерації, від-

новлення країни та протистояння викликам, що постають перед нашою державою й суспільством.

Завдання БЕБ – забезпечення економічної безпеки держави шляхом протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Його основні цілі – захист публічних фінансів держави, детінізація національної економіки, створення конкурентних умов для бізнесу, інтеграція в європейський економічний простір. Успішне виконання місії дозволить зміцнити економічну стійкість та невразливість національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз.

Концепція діяльності БЕБ у минулому році будувалася з урахуванням основних засад, закріплених у Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схваленому Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. Зокрема, впроваджено ідеї організації діяльності БЕБ, що передбачають комплексні зміни всіх аспектів функціонування: від підготовки й добору на службу високопрофесійних працівників до забезпечення ефективності функціонування системи на основі міжнародних стандартів.

Метою діяльності БЕБ є мінімізація та усунення ризиків у сфері економіки із застосуванням найкращих зразків світової практики з цих питань.

Одним із таких ризиків, який є викликом перед державою загалом та БЕБ зокрема є діяльність за напрямом реалізації санкційної політики.

Відповідно до п. 6 пп. 35–1 «Положення про Бюро економічної безпеки України» БЕБ здійснює підготовку та подання Кабінетові Міністрів України пропозицій щодо застосування, скасування та внесення змін до спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), що вносяться Кабінетом Міністрів України на розгляд Ради національної безпеки і оборони України відповідно до Закону України «Про санкції», та бере участь у реалізації та моніторингу ефективності державної санкційної політики з питань, що належать до його компетенції [1].

За результатами діяльності БЕБ наведу декілька позитивних кейсів реалізації санкційної політики:

Практичний кейс № 1. У межах розслідування кримінального провадження викрито масштабну схему розкрадання блакитного палива з газотранспортної системи України.

До організації оборудки причетні підсанкційний бізнесмен і топменеджмент підконтрольних йому підприємств, серед яких керівники підприємств, які охоплюють 70% усіх газорозподільних мереж України через 20 міських газів та облгазів.

Протягом 2021 року незаконна діяльність фігурантів завдала державі збитків на суму понад 4,2 млрд. грн, загальна сума шкоди за 2016–2022 років, за попередніми оцінками, може перевищувати 18 млрд. грн.

Посадові особи «облгазів» розкрадали левову частку коштів, які передбачалися на закупівлю блакитного палива, фактично привласнюючи гроші звичайних українців, які сплачували комунальні платежі.

Вказана група осіб здійснювала несанкціонований відбір блакитного палива, яке було в газотранспортній системі й належало державі.

Наразі вже повідомлено про підозру 15 особам: підсанкційному бізнесмену – власнику газового холдингу, 11 керівникам облгазів, іншим причетним особам.

Практичний кейс № 2. Повідомлено про підозру також іншому російському бізнесмену, який створив та керував діяльністю стійкого злочинного об'єднання (організованої групи), через дії учасників якого протягом 2020–2021 років спричинено збитки українській державі на суму понад 14 млн. грн унаслідок умисного ухилення від сплати податку на прибуток одним із гірничо-збагачувальних підприємств, що раніше належав цьому бізнесмену, а також легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, у результаті виведення за кордон надприбутків цього підприємства на суму понад 96 млн. грн (статті 212, 209 КК України).

Досудовим розслідуванням встановлено, що службові особи гірничо-збагачувальних комбінатів за попередньою змовою зі службовими особами офшорних компаній протягом 2021 року здійснили реалізацію на їх адресу титанової сировини за умисно заниженою вартістю з метою зниження податкового зобов'язання з податку на прибуток, що призвело до фактичного ненадходження до Державного бюджету України коштів на суму понад 14 млн. грн.

Крім того, встановлено, що комбінат протягом 2021 року здійснював постачання ільменітових, рутилових, цирконових та ставролітових концентратів на адресу російських підприємств, залучених до забезпечення потреб оборонно-промислового комплексу російської федерації.

На підставі матеріалів, які зібрали детективи БЕБ, прийнято рішення Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду про застосування санкції, передбаченої пункту 1–1 частини першої статті 4 Закону України «Про санкції», шляхом стягнення в дохід держави активів комбінату, а саме: корпоративних прав підприємства у розмірі 100%, рухомого та нерухомого майна підприємства, грошових коштів на рахунках підприємства в сумі понад 14 млн. грн.

Список використаних джерел:

1) Положення про Бюро економічної безпеки України: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 жовтня 2021 р. № 1068 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2021-%D0%BF#n26>

2) Звіт про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2023 р. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmka/j/https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/Zvity_infogr_2023/zvit-sichcherven-beb-202340715-1.pdf.

ПЕРСПЕКТИВИ, МОЖЛИВОСТІ ТА УМОВИ СТВОРЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО МЕХАНІЗМУ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ДЕРЖАВІ УКРАЇНА ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Діна ДРОБЕНКО

викладач кафедри кримінального процесу
та криміналістики факультету № 1
Донецького державного
університету внутрішніх справ,
підполковник поліції

Павло ПЛАХТІЙ

курсант 104 н.в. факультету № 1
Донецького державного
університету внутрішніх справ

Повномасштабне вторгнення РФ на Україну 24 лютого 2022 року стало кульмінаційним моментом загарбницької війни, яку розпоча-

то ще в лютому 2014 року, в результаті чого станом на 2024 рік окуповано близько 26% території держави.

На сьогодні перед нами стоїть завдання розгляду перспектив та можливостей створення ефективного механізму відшкодування збитків завданих не лише державі, а й громадянам, що втратили своє майно внаслідок ведення активних бойових дій та окупації території.

Згідно проведених досліджень Київською школою економіки (KSE), за підсумками червня 2023 року загальна сума прямих задокументованих збитків, завдана інфраструктурі України через повномасштабне вторгнення росії, оцінюється у \$150,5 млрд. (за вартістю заміщення) [1].

Однією з ключових перспектив є визначення чітких правових рамок, які регулюватимуть процес відшкодування та визначення відповідальності за завдані збитки. При цьому важливо враховувати міжнародний досвід та стандарти, які можемо адаптувати до особливостей української правової системи.

Ряд міжнародних конвенцій, протоколів, рішень Міжнародного суду ООН та Міжнародного кримінального суду регламентують відшкодування збитків, завданих під час воєнних дій [2], Протокол I (1977 рік) та Протокол II (1977 рік) до Женевських конвенцій надають додаткові норми стосовно захисту осіб, які не беруть участь у воєнних діях, а також стосовно відшкодування за шкоду, заподіяну цивільному населенню від воєнних дій [3], [4].

На сьогоднішній день дуже важливим питанням залишається створення єдиного державного механізму щодо відшкодування шкоди, яка заподіяна незаконними діями російських військ.

На національному рівні вже розроблені та подані на обговорення деякі нормативно-правові акти, які допоможуть тим, хто зазнав шкоди отримати компенсацію за свої зруйноване майно.

Так, відповідно до проєкту Закону «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» [5], регламентуються питання щодо отримувачів компенсації; процедури подання заяви про компенсацію; способів надання компенсації; правового статусу та компетенції Комісії з розгляду питань щодо надання компенсації та ін. Крім того, Постановою Кабінету Міністрів Укра-

їни «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 20.03.2022 р. № 326 визначаються процедури визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [6].

18.05.2022 р. був прийнятий Указ Президента України № 346/2022 «Про робочу групу з розробки та впровадження міжнародноправових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [7]. У п. 2 Указу зазначається, що робочій групі слід розробити та внести пропозиції щодо засобів та правових інструментів відшкодування шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, у тому числі репарації, конфіскації, контрибуції, а також кроків щодо їх упровадження з урахуванням міжнародно-правових механізмів, міжнародного досвіду та судової практики.

Вказані проєкт Закону та Указ Президента регулюють відшкодування завданих збитків, які завдані внаслідок ракетних, артилерійських обстрілів. Але ж велика кількість мирного населення України, що проживає чи проживала на деокупованих територіях стали жертвами злочинів, вчинених російськими військовими. Це, як і майнові злочини, так і злочини вчинені проти життя та здоров'я. Як в таких випадках, а головне – з кого – вимагати відшкодування збитків?

Одним із основних і найбільш поширеним способом відшкодування збитків потерпілому у кримінальному провадженні є заявлення позову. Але є ряд проблемних питань, які перешкоджають з пред'явленням, доказуванням та розглядом цивільного позову в рамках кримінального провадження при заподіянні шкоди саме збройною агресією. Перше, з чим стикається потерпілий, це те, що воєнні дії заважають слідчому, після подачі заяви, виїхати на місце події та здійснити огляд місця події (ст. 214 КПК України) [8].

Заявлення цивільного позову у кримінальному провадженні, яке розпочато у зв'язку із вчиненням воєнного злочину, є одним із засобів відшкодування шкоди, завданої потерпілому. Це детермінується правовою природою цивільного позову, яка утворює поєднання публічного та приватного начал, тим, що предмет

цивільного позову обумовлений його безпосереднім зв'язком із вчиненим злочином, покладенням на органи держави обов'язку встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Втім, при заявленні цивільного позову щодо відшкодування шкоди, завданої збройною агресією є низка факторів, які гальмують механізм відшкодування: складність належного фіксування факту руйнування, особливо в умовах бойових дій; складність встановлення розміру заподіяної шкоди, що потребує тривалого часу у зв'язку з необхідністю призначення відповідних експертиз; в переважній більшості випадків відсутність особи, щодо якої можна заявити цивільний позов.

Капліна О.В. зазначає, що, незважаючи на проблеми, які, до речі, існують у кожному з наявних зараз механізмів, слід використовувати будь-яку існуючу можливість, спрямовану на відновлення в правах потерпілого.

З метою оптимізації процесуального порядку відшкодування шкоди, завданої воєнними злочинами, можна запропонувати:

1) внесення змін та доповнень до чинного кримінального процесуального та цивільного законодавства відповідно до яких як цивільного відповідача, який несе відповідальність за шкоду, завдану її військовими, залучати країну агресора;

2) передбачити створення Державного фонду відшкодування шкоди, завданої воєнними злочинами [9, с. 12].

Список використаних джерел

1. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення: електронний ресурс <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-priyamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-syagaye-151-2-mlrd-otsinka-stanom-na-1-veresnya-2023-roku/>

2. IV КОНВЕНЦІЯ про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів

неміжнародного характеру (Протокол I), від 8 червня 1977 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

5. Проект Закону «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39283> (дата звернення 09.02.2024).

6. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-p#Text> (дата звернення 09.02.2024).

7. Про роботу групу з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Указ Президента України № 346/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3462022-42577> (дата звернення 09.02.2024).

8. Кримінальний процесуальний кодекс України 13.04.2012 № 4651-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 09.02.2024).

9. Проблематика документального оформлення, визначення шкоди П 78 та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації: тези наук. – практ. конф. (м. Харків, 22 червня 2022 р.). – Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2022. – 184 с. – Електронне наукове видання. – <https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/>.

РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Олексій ДРОЗД,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
керівник Департаменту
організації забезпечення діяльності
Бюро економічної безпеки України,

Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ) є органом державної влади, що впроваджує нову філософію, в основу якої покладено аналітичну складову як ефективний інструмент не тільки виявлення правопорушень, що вже вчинені та мають негативні наслідки для економіки країни, а й превентивного впливу на такі правопорушення.

Захист економічної безпеки охоплює санкції, правові механізми та співпрацю міжнародних організацій з метою запобігання вчиненню і припинення потенційно небезпечних економічних дій, спрямованих на державний економічний сектор.

Важливість цих заходів полягає в тому, що економічна безпека є ключовою складовою національної безпеки. Стабільність економіки сприяє соціальному процвітання, розвитку бізнесу та забезпечує високий рівень життя громадян.

Зазначу також, що активізація інформаційно-аналітичної діяльності у напрямку реалізації санкційної політики працює на поліпшення репутації країни в міжнародному вимірі, її привабливість для залучення іноземних інвестицій.

У лютому 2023 році Апарат Ради національної безпеки і оборони України і Бюро економічної безпеки України уклали Меморандум про співробітництво, метою якого є організація взаємодії та співробітництва для вдосконалення державної санкційної політики.

Цим Меморандумом була закріплена необхідність активізації обміну оперативною інформацією у межах визначених повнова-

жень, що сприятиме покращенню якості підготовки санкційних обмежень, їх застосування, зміни чи скасування.

Аналітики Бюро системно дотримуються стратегічного підходу до запровадження санкцій та до питань примусового вилучення в Україні об'єктів права власності рф та її резидентів.

Діяльність Бюро в першу чергу націлена на дослідження та аналіз у сфері посилення спроможності санкційної політики, обмін інформацією щодо реалізації і моніторингу її ефективності та застосування відповідного законодавства, інформаційно-аналітична та інформаційно-пошукова робота з метою виявлення підстав накладення санкцій на фізичних та юридичних осіб тощо.

Для прикладу наведемо числові показники діяльності БЕБ у сфері реалізації санкційної політики. Так, у 2022 р. запропоновано застосувати санкції до 102 юридичних осіб та 3 фізичних осіб – громадян російської федерації. Із загальної кількості юридичних осіб – 53 іноземні юридичні особи, а саме: – 34 юридичні особи, які зареєстровані у російській федерації; – 18 юридичних осіб, які зареєстровані у республіці білорусь; – 1 юридична особа, яка зареєстрована у Республіці Сербія [1].

У 2023 р. працівниками Бюро було ініційовано накладення санкцій на 81 суб'єкт, з них – 31 юридична особа, – 21 іноземні юридичні особи, – 29 фізичні особи

За результатами цієї роботи Рішенням Ради національної безпеки і оборони України застосовано персональні спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) до 20 юридичних та фізичних осіб [2]

1. За результатами інформаційно-пошукової роботи БЕБ встановлено низку інформаційних повідомлень, відповідно до яких ряд-компаній, в обхід введених проти російської федерації санкцій, здійснювали постачання товарів (комплектувальних), необхідних для виробництва обладнання військового призначення, яке використовує міністерство оборони російської федерації під час збройної агресії проти України.

У зв'язку з цим БЕБ внесено пропозиції щодо застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) до встановлених юридичних та фізичних осіб і надано до Служби безпеки України, Апарату Ради національної безпеки і оборони України, Секретаріату Кабінету Мі-

ністрів України, Головного управління розвідки Міністерства оборони України, Служби зовнішньої розвідки України, Національного агентства з питань запобігання корупції відповідні матеріали.

Указом Президента України від 07 грудня 2023 року № 813/2023 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» застосовано санкції стосовно таких юридичних та фізичних осіб.

Крім того, БЕБ ініціювало питання щодо застосування «дзеркальних» санкцій стосовно зазначених юридичних та фізичних осіб російської федерації з боку країн-партнерів для усунення передумов виробництва такого обладнання військового призначення, безпосереднє виробництво якого впливає на захист національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України [2].

Своєчасне та фахове реагування на економічні злочини працює на поліпшення репутації країни в міжнародному вимірі, її привабливість для залучення іноземних інвестицій.

Ефективна боротьба з економічними злочинами передбачає вдосконалення законодавства та правопорядку, зокрема у сфері фінансового контролю та регулювання. Для уникнення фінансових ризиків і забезпечення конкурентоспроможного фінансового сектору важливо запроваджувати транспарентні та ефективні механізми нагляду.

Список використаних джерел:

1) Звіт про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2022 р. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnpbceajpcjgclcfndmkaj/https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/zvit-pro-diialnist-biuro-ekonomichnoi-bezey-ukrainy-za-2022-rik.pdf>

2) Звіт про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2023 р. URL: chrome-extension://efaidnbmnnpbceajpcjgclcfndmkaj/https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/Zvity_infogr_2023/zvit-sichcherven-beb-202340715-1.pdf.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ ПОВЕРНЕННЯ ЗЛОЧИННИХ КРИПТОАКТИВІВ У ДОХІД ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Олексій МЕТЕЛЕВ

доктор філософії у галузі права,
завідувач спеціальної кафедри № 4
Інституту підготовки юридичних кадрів
для Служби безпеки України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Під час активної фази військової агресії з боку російської федерації щодо України, криптоактиви – це інструмент, який активно використовується не тільки криміногенними колами всередині країни задля задоволення злочинних інтересів, а й з метою підризу національної безпеки ззовні. Обіг криптоактивів (в існуючому законодавчому вакуумі) дає широкі можливості для відмивання «брудних» коштів і тісно пов'язаний з тіньовою економікою, фінансуванням тероризму і колабораціонізму, торгівлею зброєю та наркотичними речовинами тощо. Так, на даний час, в Україні та світі сформувався особливий та якісно новий ринок – ринок криптоактивів, які існують виключно у цифровій (нематеріальній) формі та істотним чином впливають на суспільно-економічні та правові відносини. Фактично ринок криптоактивів вже сформований та існує більше 5 років, однак, він знаходиться повністю поза межами правового поля держави, а інструменти його регулювання.

Саме тому, ефективність проведення заходів по поверненню злочинних криптоактивів в дохід держави, а також щодо запобігання та протидії терористичній діяльності і розповсюдженню зброї масового знищення, особливо залежить від своєчасного виявлення і блокування таких криптоактивів. Наразі, це один із ключових напрямів реалізації порядку денного міжнародної та національної

антитерористичної стратегії, а також важливий чинник у роботі органів та підрозділів Служби безпеки України (далі – СБУ).

Зазначимо, що ефективне виконання завдань СБУ щодо протидії злочинам, що вчинені з використанням криптоактивів, а також повернення злочинних віртуальних активів залежить від таких основних факторів:

1. Законодавче регулювання обігу криптоактивів та визначення повноважень СБУ у цій сфері, забезпечення безпеки якої є важливою складовою національної та державної безпеки.

2. Законодавче врегулювання механізму повернення злочинних криптоактивів в дохід держави, що має унормувати основні процесуальні етапи повернення таких активів та процедуру взаємодії між уповноваженими підрозділами СБУ, іншими правоохоронними органами та державними органами (зокрема, Агенством в розшуку та менеджменту активів).

3. Належна реалізація повноважень СБУ у сфері протидії злочинного використання криптоактивів, яка неможлива без ефективних методик та інструментів їх розслідування і виявлення, набуття чи використання яких пов'язані з фінансуванням тероризму, фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення тощо.

4. Належна теоретична і практична підготовка співробітників СБУ у сфері обігу криптоактивів та набуття ними необхідних компетентностей у застосуванні методик та опанування основних інструментів розслідування злочинного використання криптоактивів та їх повернення у дохід держави.

Необхідно зазначити, що ситуація у законодавчому регулюванні обігу криптоактивів та у забезпеченні механізму повернення злочинних криптоактивів наразі досить складна і далека від вирішення. Так, відповідно до статті 20 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII (далі – Угода про асоціацію), Україна має забезпечити імплементацію відповідних міжнародних стандартів у сфері запобігання та боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму, зокрема стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму (далі – FATF) [1].

На даний час, єдиним законодавчим актом, в якому визначені повноваження СБУ щодо криптоактивів є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06 грудня 2019 року № 361-IX [2]. Цей Закон був прийнятий на виконання експертних вимог Комітету експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (далі – MONEYVAL) щодо заборони для громадян України та будь-яких інших фізичних осіб чи установ надавати фіатні кошти, економічні ресурси та віртуальні активи підсанкційним особам, а також імплементації вимог міжнародних стандартів FATF. В експертному середовищі він відомий як AML-Закон. Це означає, що саме цей нормативно-правовий акт відповідає за імплементацію в законодавство України та фінансову сферу держави AML-політики (від англ. Anti-Money Laundering – протидія відмиванню коштів), яка є комплексом заходів та процедур, що призначені для запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей, тобто легалізації коштів (у тому числі криптоактивів), отриманих злочинним шляхом.

Основними компонентами політики AML-політики у сфері обігу віртуальних криптоактивів є:

1. Клієнтська ідентифікація (KYC) – верифікація особи, яка реєструється на криптовалютній платформі.

2. Контроль транзакцій – виявлення підозрілої активності, зокрема, необґрунтовані перекази великих сум криптовалют чи дрібні повторні операції.

3. Політика повідомлення про підозрілі транзакції – процедура повідомлення підрозділів фінансової розвідки (далі – ПФР) про будь-яку підозрілу фінансову активність, яку вони виявили.

Також, у зв'язку із повномасштабною військовою агресією рф проти України постійно вживаються заходи, направлені на ізоляцію рф у сфері фінансового моніторингу та її санкціонування, зокрема спрямовані на виключення рф із членів FATF та включення рф до списку юрисдикцій високого ризику, на які поширюється заклик до дій («чорний список» FATF).

Наступним кроком законодавчого регулювання праводіносин, що виникають у зв'язку із обігом криптоактивів в Україні по-

винен був стати Закон України «Про віртуальні активи» від 17 лютого 2022 року № 2074-IX, який мав би здійснювати регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з оборотом віртуальних активів (у тому числі криптоактивів) в Україні, визначати права та обов'язки учасників ринку віртуальних активів, засади державної політики у сфері обороту віртуальних активів, а також механізм повернення злочинних криптоактивів у дохід держави тощо [3]. Однак, цей закон так і не набрав чинності, оскільки ще на етапі розгляду законопроекту Верховною Радою України стало зрозуміло, що майбутній закон не відповідатиме новим правилам ЄС щодо регулювання віртуальних активів, який тоді теж був на завершальному етапі прийняття. І навесні 2023 року Європейський парламент все ж таки прийняв єдиний регламент регулювання криптовалютного ринку в Європі, який охоплює регулювання багатьох складових криптоіндустрії у Євросоюзі – Регламент МіСА (від англ. Markets in Crypto-assets – ринки криптоактивів) [4]. Україна, взявши на себе зобов'язання, має зробити наступний крок на євроінтеграційному шляху та поступово імплементувати норми Регламенту МіСА у національне законодавство. Саме тому, перед законодавцем постало нагальне питання щодо прийняття нового Закону України «Про віртуальні активи», який би по суті відповідав Регламенту МіСА. Однак, як вже зазначалось вище, ринок криптовалют в Україні наразі законодавчо не врегульований. Такий стан правової невизначеності поки влаштовує криптобіржі, які хоча і активно працюють в Україні, але зареєстровані та платять податки в інших юрисдикціях. Серед найбільш популярних криптобірж в Україні наразі є: платформа «Whitebit», платформа «BTC-Trade», платформа «Exmo», платформа «CEX» та платформа «Kuna».

Наразі, полеміка щодо прийняття нового Закону та внесення відповідних змін до Податкового та Кримінального процесуального кодексів України (далі – ПКУ та КПК відповідно) тривають у профільних комітетах Верховної Ради України, а питання повернення злочинних віртуальних активів до державного бюджету України досі не має свого процесуального вирішення, оскільки для повернення таких криптоактивів, органам досудового розслідування необхідно зареєструвати офіційних криптогаманець на національній криптобіржевій платформі, з українською державною ліцензією на дозвіл на надання послуг, пов'язаних з обігом вірту-

альних активів. А цю ліцензію неможливо отримати без прийняття оновленого Закону «Про віртуальні активи».

Отже, ситуація поки що доволі складна, однак шляхи її вирішення поступово здійснюються. Так, наприкінці 2023 року на міжвідомчій робочій зустрічі було ініційовано створення первинного законодавчого підґрунтя для управління віртуальними активами у вигляді юстованого спільного наказу (методичної інструкції) Ради національної безпеки та оборони України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Департаменту кіберполіції Національної поліції України та Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – АРМА). Цей документ, зокрема, має врегулювати питання управлінських ризиків та збереження вартості волатильних криптоактивів (Bitcoin та інших), що становить для АРМА особливий інтерес у рамках дискреції Агентства зберігати економічну цінність арештованих активів. Також, учасники робочої зустрічі домовились про координацію спільних дій у сфері конфіскації віртуальних активів, заблокованих у країнах ЄС у межах санкційного механізму [5]. На наш погляд, розробка такого спільного наказу (методичних рекомендацій) – це нагальна необхідність та вимога часу. Тим більше, що положення цього наказу безумовно корелюватимуть з відповідними Рекомендаціями FATF та новим Регламентом МіСА, якнайшвидшу імплементацію яких у національне законодавство має забезпечити Україна.

Висновок. Таким чином, повернення злочинних віртуальних активів у дохід держави поки залишається без вирішення та належного регулювання. Єдиний прецедент, який зараз існує в національному правовому полі, то це повернення вкрадених віртуальних активів постраждалим від шахрайства. Повернення віртуальних активів здійснюється на новостворений криптогаманець потерпілого, у якого ці віртуальні активи були викрадені. Також необхідно зазначити, що відсутність правового регулювання обігу криптоактивів та невизначеність повноважень СБУ у сфері протидії їх злочинного використання змушує шукати дієві рішення не тільки для здійснення розвідки та пошуку злочинних криптоактивів, але й для здійснення належного управління замороженими (заарештованими) криптоактивами та їх подальшого повернення до держбюджету.

Список використаних джерел:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угоду ратифіковано із заявою Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 03.02.2024).

2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06 грудня 2019 року № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> (дата звернення: 01.02.2024).

3. Про віртуальні активи: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 01.02.2024).

4. Markets in Crypto-assets (MiCa): European Parliament legislative resolution of 20 April 2023 on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets and amending Directive (EU) 2019/1937 (COM(2020)0593 – C9-0306/2020–2020/0265(COD)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0117_EN.html (дата звернення: 02.02.2024).

5. АРМА спільно з силовими відомствами розробить порядок управління цифровими активами. URL: <https://arma.gov.ua/news/typical/arma-spilno-z-silovimi-vidomstvami-rozrobit-poryadok-upravlinnya-tsifrovimi-aktivami> (дата звернення: 03.02.2024).

РОЗГЛЯД ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ УНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Софія МІНЕНКО,

доктор філософії з менеджменту, доцент,
доцент кафедри права та міжнародної інтеграції,
Державний біотехнологічний університет,

Російська агресія проти України представляє собою безпрецедентне порушення основ міжнародного правопорядку та принципів

міжнародного права, що відбулося вперше з часів Другої світової війни. Ця подія не лише викликала потрясіння у міжнародній спільноті, але й поставила перед нею нові складні завдання та питання. Як можна запобігти повторенню аналогічних ситуацій у майбутньому? Як можна притягти до відповідальності державу-агресора та винних у вчиненні міжнародних злочинів? Яким чином можна здійснити відшкодування завданих збитків? Одне з найскладніших та найважливіших завдань у правовому, політичному та економічному аспектах полягає в забезпеченні відшкодування збитків.

Забезпечивши компенсаційне відшкодування Україні та постраждалим від агресії Російської Федерації, міжнародна спільнота продемонструє ефективність своєї співпраці. Зазначимо, що навіть попередніми оцінками, збитки, заподіяні Україні, оцінюються в 350 мільярдів дол., що рівносильно загальній сумі вимог, які були пред'явлені Кувейту проти Іраку за шкоду, завдану внаслідок останньої агресії у 1990–1991 роках.

Міжнародне право не передбачає універсальних механізмів відшкодування воєнних збитків, проте визнає право постраждалих сторін (держав, юридичних або фізичних осіб) на компенсацію та обов'язок порушника здійснити її. До цього часу відшкодування здійснювалися або в рамках реалізації «права переможця», або за добровільної згоди винної сторони, через механізми *ad hoc* (наприклад, Комісія ООН з компенсацій).

Відшкодування воєнних збитків стикається зі значними труднощами, особливо на національному рівні. Незважаючи на те, що агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалася ще у 2014 році з окупації Криму та бойових дій на Донбасі, до 24 лютого 2022 року не знайшла належних механізмів відновлення прав постраждалих. Після розгортання повномасштабної війни ситуація ускладнилася, зокрема через появу міжнародних ініціатив щодо організації компенсацій для України, які необхідно враховувати. Однак пропозиції, висловлені після 24 лютого 2022 року, часто були поспішними, частковими й суперечливими.

Створення нових інституційних механізмів є завжди складним процесом у практиці міжнародного права, який призводить до значних змін у його структурі. Коли існуючі інструменти виявляються неефективними у вирішенні нових викликів, це спонукає до переосмислення та пошуку нових підходів. Особливі труднощі

виникають у випадках, коли йдеться про відшкодування воєнних збитків, оскільки немає загальновизнаних підходів до створення компенсаційних механізмів або до принципів їх функціонування. Ймовірно, рішення цих питань займе значний час і не відбудеться в найближчі десятиліття.

Кожен конкретний випадок збройного конфлікту потребує розробки нових інституційних механізмів компенсації завданих збитків. Варто відзначити, що протягом ХХ століття в міжнародному праві спостерігалася значна еволюція підходів до цього питання. Довгий час відшкодування збитків переважно вирішувалося на політичному рівні та оформлялося у юридичних формулюваннях мирних договорів після завершення війни. Умови компенсації зазвичай встановлювали переможці відповідно до давньоримського принципу «*vae victis*» («горе переможеним»). Однак такий підхід обмежувався інтересами лише однієї сторони. Протягом наступних десятиліть підходи змінилися. Перемога або поразка у воєнному конфлікті і далі впливають на практичне впровадження рішень щодо компенсації.

Успішні інституційні механізми відшкодування воєнних збитків, спрямовані на відновлення прав постраждалих, часто створюються *ad hoc*. До них відносяться Комісія ООН з компенсацій у випадку вторгнення Іраку в Кувейт та подальшої окупації у 1990–1991 роках та Еритрейсько-Ефіопська претензійна комісія у випадку війни між Еритреєю та Ефіопією в 1998–2000 роках. Ці інституції часто називаються, коли мова йде про можливі інструменти майбутньої компенсації військових збитків України.

Під час слухань на засіданні Комітету з правових питань та прав людини ПАРС у Парижі 12 грудня 2022 року, заступниця Міністра юстиції України, Ірина Мудра, виступила з презентацією Концепції майбутнього міжнародного компенсаційного механізму для України. Ця концепція базується на укладенні багатостороннього міжнародного договору та передбачає створення спеціальної компенсаційної комісії, призначеної для розгляду вимог щодо відшкодування збитків. Крім того, передбачається створення компенсаційного фонду, з якого будуть здійснюватися виплати відшкодувань, а також введення ефективної процедури примусового виконання рішень, прийнятих компенсаційною комісією.

Проте розглянуті три групи пропозицій відкривають можливість сформулювати основні принципи майбутнього спеціального

міжнародного механізму відшкодування для України. Цей механізм має базуватися на наступних принципах:

- Міжнародний договір як правова основа для створення спеціального міжнародного механізму відшкодування для України та джерело легітимності його функціонування.

- Створення спеціальної комісії в якості органу, що буде розглядати позови та призначати відшкодування.

- Формування фонду для виплати компенсацій, який буде поповнюватися за рахунок заморожених активів Росії або іншими способами.

- Створення реєстру збитків, в якому буде зібрана доказова база заподіяної шкоди, яка буде враховуватися при встановленні факту і розміру збитків.

Очевидно, що цей перелік є лише загальним оглядом із можливості доповнення та змін в процесі розробки механізму. Він надає попередню оцінку запропонованого формату, який, безперечно, є новим і в деяких випадках радикальним для сучасного міжнародного права.

Слід розуміти, що процес відшкодування воєнних збитків для України буде тривалим, складним і важким. Однак без такого відшкодування, разом із притягненням винних до відповідальності за розв'язання агресивної війни та злочин агресії, справедливість для України не буде досягнута.

Список використаних джерел:

1. Відшкодування збитків, завданих військовою агресією. Checkup за рік. | LCF

2. Відшкодування збитків внаслідок військової агресії рф: проблеми і перспективи (protocol.ua)

3. Окремі аспекти відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок військової агресії російської федерації проти України – PRAVO.UA.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПОСТТРАЖДАЛО- ЦЕНТРИЧНОГО ПІДХОДУ В ПРОЦЕСИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ МІЖНАРОДНИМИ ЗЛОЧИНАМИ В УКРАЇНІ

Катерина РАШЕВСЬКА,

експертка Регіонального центру прав людини,

аспірантка кафедри міжнародного права

Навчально-наукового інституту міжнародних відносин

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

Право на відшкодування є одним з основоположних прав постраждалого від серйозних порушень міжнародного права прав людини й міжнародних злочинів (Basic Principles, 2005). Воно закріплене в статті 8 Загальної декларації прав людини, статті 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, статті 14 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, статті 6 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, статті 39 Конвенції ООН про права дитини.

Варто погодитися з колишнім головою ради директорів Цільового фонду Міжнародного кримінального суду в інтересах потерпілих Феліпе Мікеліні, який підкреслював важливість репарацій для досягнення примирення в країнах, охоплених війною (Melouka, 2020). Також слід відзначити, щонайменше, існує прагнення міжнародного співтовариства здійснити перехід від карального до так званого відновлювального правосуддя: пріоритезації відшкодування шкоди, завданої злочином, зокрема шляхом виявлення та задоволення потреб постраждалих (Melouka, 2020).

Декларативно відновлювальне правосуддя складає і основу ініціатив щодо репарацій у зв'язку з міжнародними злочинами, вчиненими російськими агентами в Україні. Так, у резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй A/RES/ES-11/5 від 14 листопада 2022 року «Подальший захист та відшкодування за агресію

проти України», передусім, глибока стурбованість висловлюється у «зв'язку з загибеллю людей, переміщенням цивільного населення, руйнуванням інфраструктури та природних ресурсів, втратою державної та приватної власності». У даному контексті згадуються Основні підходи та керівні принципи щодо права на захист і відшкодування для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права від 16 грудня 2005 року (Resolution, 2022).

У Резолюції CM/Res(2023)3 про створення Розширеної часткової угоди про реєстр шкоди, заподіяної агресією Російської Федерації проти України, від 12 травня 2023 року держави підтвердили необхідність однозначної міжнародно-правової відповіді для всіх постраждалих, підкреслюючи потребу в додаткових заходах захисту та допомоги для тих, хто перебуває в ситуації множинної і перекресної вразливості, зокрема, для дітей-сиріт, представників національних меншин, осіб з інвалідністю (Resolution, 2023). У ході розробки Рейк'явіцької декларації Ради Європи «Об'єднані навколо спільних цінностей» від 17 травня 2023 року учасники також пріоритезували інтереси постраждалих від порушень прав людини та міжнародних злочинів (Declaration, 2023).

Слабкою стороною всіх згаданих міжнародних інструментів є їхній необов'язковий характер, приналежність до так званого *soft law*. Крім того, Міжнародний Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, який було створено згаданою Резолюцією CM/Res(2023)3, досі має основним початковим фокусом розробку «рамки правил і процедур, що регулюють його роботу, а також розробку цифрової платформи» (Embassy, 2024). До моменту появи відповідних документів неможливо проаналізувати рівень імплементації постраждало-центричного підходу та відновлювального правосуддя загалом у дану міжнародну ініціативу. При цьому розробити, вочевидь, необхідно не лише загальні принципи діяльності Міжнародного реєстру, однак і визначення кола міжнародних злочинів, постраждалих від яких мають право на звернення.

У даному контексті слід згадати рекомендацію, надану Україні, Міжнародною незалежною комісією ООН з розслідування у підсумковому Звіті від 19 жовтня 2023 року: «як попередній крок до комплексної програми відшкодування, створити реєстр постраждалих – інституційний портал для кращої координації державних

послуг». Реалізація даної рекомендації сприяла би інституційній координації, гармонізації чинних ініціатив підтримки на національному рівні, усунула би бюрократичні перешкоди та пришвидшила би надання першочергової правової, медичної, психологічної та фінансової допомоги (Conference Room Paper, 2023). Ймовірно, подібний Реєстр також полегшив би акумулювання допомоги від міжнародних партнерів, просунув би в часі ухвалення рішення про конфіскацію та перепрофілювання на потреби постраждалих заморожених російських активів. Це досить актуально, беручи до уваги той факт, що відшкодування постраждалим від серйозних порушень прав людини залишається фактично вилученим з дискусії про відновлення України (Global Survivors Fund, 2024). Ситуація може бути покращеною згодом за результатами реалізації мандату Спеціальним доповідачем Ради з прав людини ООН з питань просування правди, справедливості, відшкодування та гарантій неповторення.

У контексті згаданих ініціатив підтримки на національному рівні слід підкреслити, що вони мають обмежений як за колом постраждалих, так і за заходами підтримки характер.

До повномасштабного вторгнення Україна намагалася створити більш комплексну систему компенсації шкоди, завданої у зв'язку зі збройним конфліктом. У 2021 році у Верховній Раді України були зареєстровані законопроекти 5177 «Про захист права власності та інших речових прав осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії» від 1 березня 2021 року та 5177–1 «Про захист права власності та інших речових прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії до проведення антитерористичної операції або операції об'єднаних сил» від 17 березня 2021 року. Станом на кінець лютого 2024 року вони залишаються на розгляді парламенту, хоча вже отримали негативну реакцію від правозахисних організацій. По-перше, законопроекти є фрагментарними та не створюють правову й адміністративну базу для всіх постраждалих від збройного конфлікту. По-друге, їм бракує правової визначеності та балансу щодо міри повноважень Президента України. Врешті, законопроекти були запропоновані без консультацій з постраждалими, зокрема тими, чії права понад 10 років порушувалися Росією на окупованих територіях (Moffett, 2022).

Нині в Україні є кілька механізмів для потенційного відшкодування шкоди: судовий (цивільні позови в рамках кримінальних про-

ваджень, компенсація за результатами кримінальних проваджень) та адміністративний (компенсація за пошкодження майна (Постанова, 2013), за свавільне затримання (Закон, 2022), невідкладна допомога постраждалим від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (Framework, 2022). Існуючі механізми, за винятком допомоги постраждалим від СНПК, є тривалими за часом реалізації, охоплюють обмежене коло міжнародних злочинів, не здатні комплексно покрити завдану шкоду. Подібна ситуація в умовах, коли станом на 26 лютого 2024 року Офісом Генерального прокурора зареєстровано 126 193 злочини агресії та міжнародних злочинів (ОГП, 2024), постраждалими від яких може бути значно більша кількість українців, вимагає вжиття невідкладних заходів щодо створення прозорої та зрозумілої системи відшкодування, яка базуватиметься на постраждало-центричному підході. У ході розробки такої системи не слід нехтувати потенціалом Цільового фонду МКС в інтересах потерпілих, який відповідно до положення 85 Правил процедур і доказування може надавати підтримку постраждалим ще до моменту винесення вироку винним особам.

Висновок. Правосуддя, яке здійснюється без урахування унікальних потреб постраждалих, є правосуддям, яке не відповідає основоположному праву особи на правовий захист. Неповна, непрозора та несвоєчасна система відшкодування шкоди не дозволяє досягнути сталого миру та безпеки в державі, яка стала жертвою агресії. Навпаки, вона є основою для радикалізації та розподілу суспільства, передумовою для нового, вже внутрішнього конфлікту.

Ініціативи з відшкодування шкоди постраждалим від міжнародних злочинів, вчинених в Україні, є безпрецедентно швидкими за моментом початку їх розробки, однак досі мало сфокусованими на інтересах самих українців. Погоджуючись з неможливістю задовольнити потреби постраждалих в умовах цілеспрямованого руйнування Росією цивільної інфраструктури в Україні без її відновлення, все ж слід підкреслити, що система відшкодування шкоди хоча й перетинається, однак не є тотожною пост-конфліктній відбудові держави. З цієї точки зору та враховуючи масштаби вчинених росіянами звірств, варто негайно розпочати створення комплексного компенсаційного механізму для постраждалих, забезпечуючи активну участь самих постраждалих та правозахисних організацій у даному процесі.

Список використаних джерел:

1. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. General Assembly resolution 60/147, 15 December 2005. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation>

2. Ismehen Melouka. The Value of a Harm-Based, Victim Centered Approach to Reparative Justice. Quid Justitiae, 2020. URL: <https://www.quidjustitiae.ca/en/blogue/value-harm-based-victim-centered-approach-reparative-justice>

3. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine: resolution adopted by the General Assembly. UN General Assembly, 11th emergency special session, 2022. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3994481?ln=ru>

4. Resolution CM/Res(2023)3 establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine. Committee of Ministers, 12 May 2023. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680ab2595

5. Reykjavik Declaration «United around our values». Council of Europe, 16–17 May 2023. URL: <https://rm.coe.int/4th-summit-of-heads-of-state-and-government-of-the-council-of-europe/1680ab40c1>

6. Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine. Embassy of Ukraine in the Kingdom of the Netherlands, 22 February 2024. URL: <https://netherlands.mfa.gov.ua/en/partnership/cooperation-international-organisations/register-damage-caused-aggression-russian-federation-against-ukraine>

7. Conference room paper of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. Human Rights Council, Fifty-second session, 29 August 2023. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2023-08/A_HRC_52_CRP.4_En%20%28003%29.pdf

8. Global Survivors Fund. Ukraine. 2024. URL: <https://www.globalsurvivorsfund.org/where-we-work/ukraine/>

9. Luke Moffett. Reparation Options for the War in Ukraine. Queen's University, Belfast. 2022. URL: <https://reparations.qub.ac.uk/assets/uploads/Reparation-Options-for-the-War-in-Ukraine-Moffett.pdf>

10. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 947 «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації». Київ, 2022 (зі змінами). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/342473__685823

11. Закон України № 2010-IX «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» від 26 січня 2022 року. Київ, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text>

12. Framework on cooperation between the Government of Ukraine and the UN on prevention and response to conflict-related sexual violence. UN Office of the SRSO on Sexual Violence in Conflict. May 2022. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/framework-cooperation-between-government-ukraine-and-un-prevention-and-response>

13. Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ. Офіс Генерального прокурора, 2024. URL: <https://www.gp.gov.ua/>

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ БЕБ ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Анна ТИТКО,
кандидат юридичних наук,
т. в. о. керівника відділу Департаменту
аналізу інформації та управління ризиками
Бюро економічної безпеки України

Війна, яка розпочала росія, призвела до знищення багатьох українських міст, інфраструктури; принесла людські жертви та соціальні втрати руйнування всієї карти економічних взаємовідносин, що

будувалася впродовж десятиріч не тільки в Європі, але й у всьому світі. Станом на кінець 2022 р. загальні втрати України внаслідок широкомасштабного вторгнення РФ склали близько від 564 до 600 млрд. доларів [1]. За даними аналітиків YouControl, станом на кінець 2020 року в Україні працювали 13 тисяч компаній прямо чи опосередковано пов'язаних з державою-агресором. Загальний обсяг цих активів оцінювали у близько 9 мільярдів доларів [2].

Тому, з початку війни Бюро економічної безпеки України були залучені до роботи з виявлення російського бізнесу на території України. За ініціативою БЕБ постановою Кабінету Міністрів України від 23.12.2022 № 1430 внесено зміни до пункту 6 Положення про Бюро економічної безпеки України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.10.2021 № 1068, а саме: передбачено повноваження БЕБ щодо здійснення підготовки та подання Кабінету Міністрів України пропозицій щодо застосування, скасування та внесення змін до спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), що вносяться Кабінетом Міністрів України на розгляд Ради національної безпеки і оборони України відповідно до Закону України «Про санкції», та участь БЕБ у реалізації та моніторингу ефективності державної санкційної політики з питань, що належать до його компетенції.

Згодом у лютому 2023 році Апарат Ради національної безпеки і оборони України і Бюро економічної безпеки України уклали Меморандум про співробітництво, метою якого є організація взаємодії та співробітництва для вдосконалення державної санкційної політики.

Ключовими напрямками діяльності аналітиків БЕБ у сфері реалізації санкційної політики є 1) проведення інформаційно-пошукової та інформаційно-аналітичної діяльності з метою встановлення підстав для застосування санкцій; 2) ідентифікація ризиків у сфері забезпечення санкційної політики; 3) створення інформаційних документів і рекомендацій за результатами виявлення реальних та потенційних загроз в сфері застосування санкцій; 4) підготовка та подання Кабінетові Міністрів України пропозицій щодо застосування, скасування та внесення змін до спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), що вносяться Кабінетом Міністрів України на розгляд Ради національної безпеки і оборони України відповідно до Закону України «Про санкції» та інше.

У роботі підрозділів аналітики важлива увага приділяється плануванню аналітичного дослідження. Така діяльність аналітика у спрямована в першу чергу на концентрації уваги на ключових індикаторах:

1. Виявлення активів політично значущих осіб держави-агресора, (politically exposed person (PEP), які мають офіційно зареєстровані активи на власне ім'я (assets are registered in one's own name) на території України;

2. Встановлення підприємств, що а) безпосередньо входять до ВПК держави-агресора; б) здійснюють постачання комплектуючих прямо чи опосередковано до компаній ВПК рф;

3. Інформаційно-аналітична діяльність у напрямку виявлення обходу санкцій шляхом постачання товарів подвійного призначення та стратегічної сировини з території України до держави-агресора;

4. Підготовка аналітичних матеріалів за результатами ідентифікації суб'єктів, які одночасно ведуть підприємницьку діяльність на території України та тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей.

Як показують результати інформаційно-аналітичної діяльності, перед нами стоять виклики та загрози, які, незважаючи на зусилля потребують подальшої консолідованості усіх причетних до ефективної реалізації санкційної політики.

На порядку денному серед пріоритетних є вектор обходу санкцій шляхом постачання товарів подвійного призначення та стратегічної сировини до держави-агресора. Це потребує посилення експортного контролю, впровадження сертифікатів (декларацій) кінцевого користувача (end user declaration (EUD) or end user certificate (EUC), виявлення схем торгівлі через посередників (реекспорт товарів), нові торговельні партнери.

Варто зауважити, що до країн, які допомагають обходити санкції державі-агресору, належить Туреччина (через покупку нерухомості можна отримати посвідку на проживання, що відкриває дорогу до створення легальної компанії), ОАЕ, Китай, Індія, Казахстан, Киргизстан, Азербайджан, Німеччина та країни Балтії. Цей список не є повним, оскільки кожного дня держава-агресор створює нові торговельні ланцюги, викриваючи недосконалість європейського законодавства.

Головний дипломат Європейського Союзу Джозеф Боррель заявив, що ЄС майже вичерпав санкції проти росії та зосередиться на пи-

танні обходу санкцій, що в подальшому знайшло своє відображення в 11 пакеті санкцій ЄС. Представник британського Королівського об'єднаного інституту оборонних досліджень (RUSI) Джеймс Берн зазначив, що для обходу санкцій Росія активно використовує офіцерів розвідки за кордоном, а також підкупує іноземних громадян. Пріоритетними у постачанні для РФ є верстати, шарикопідшипники, вуглецеве волокно та полімери, а також датчики, камери та хімікати. [3].

Так, велика кількість країн ЄС кваліфікують порушення санкцій як кримінальне правопорушення (Кіпр, Данія, Фінляндія, Франція, Хорватія, Угорщина, Латвія, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Португалія, Швеція), тоді як в Словаччині та в Іспанії – це вважається адміністративним порушенням.

Водночас в Австрії, Бельгії, Болгарії, Чехії, Німеччині, Естонії, Греції, Ірландії, Італії, Литві, Польщі, Румунії та Словенії передбачається можливість віднесення таких порушень до категорії кримінальних або адміністративних правопорушень, залежно від їхньої тяжкості. В Норвегії, Боснії та Герцеговині, Швейцарії та Великій Британії (не входять до ЄС) порушення санкцій є кримінальним правопорушенням [4]. В Україні натомість у січні 2023 року був зареєстрований законопроект № 8384 «Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України та інших законів щодо встановлення кримінальної відповідальності за порушення законодавства про санкції».

Вказаний законопроект передбачає внесення змін до КК, а саме доповнює його новою статтею ст. 111–3 ККУ «Порушення вимог законодавства про санкції», диспозиція частини першої статті передбачає невиконання, перешкоджання виконанню або ухилення від виконання спеціальних економічних та/або інших обмежувальних заходів (санкцій). Крім того, законопроектом передбачено внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, якими підслідність щодо цього кримінального правопорушення визначається за слідчими органів безпеки, а також встановлюється можливість здійснення щодо нього спеціального досудового розслідування [5].

На жаль, станом на сьогодні цей законопроект залишився нерелізованим.

Якщо ми хочемо довести свою готовність Європі здійснювати ефективну боротьбу з обходом санкцій, ми зобов'язані криміналізувати це діяння, як етап для побудови міцного фундаменту забез-

печення реалізації санкційної політики в Україні та подальшої гармонізації українського законодавства.

Список використаних джерел:

1. За тиждень прямі втрати економіки України через війну зросли на \$ 12,2 млрд. URL: <https://smida.gov.ua/news/allnews/zatizdenpramivtratiekonomikiukrainicerezvijnzroslina122mlrd>

2. Від готелів до заводів: як в Україні конфісковують бізнес громадян країни-окупанта? URL: <https://news.dtki.ua/society/community/80978-vid-goteliv-do-zavodiv-ia-k-v-ukrayini-konfiskovuiut-biznes-gromadian-krayini-okupanta>

3. Британці встановили понад 200 компаній, які допомагають Москві отримувати напівпровідники URL https://lb.ua/society/2024/02/28/600926_britantsi_vstanovili_ponad_200.html

4. Огляд стану притягнення до відповідальності за обхід санкцій: сучасний стан та перспективи URL: https://confiscation.com.ua/analytics/oglyad_stanu_prytyagnennya_do_vidpovidalnosti_za_obhid_sankcij_suchasnyj_stan_ta_perspektyvy/

5. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України та інших законів щодо встановлення кримінальної відповідальності за порушення законодавства про санкції URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41227>

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

Дар'я ТРОФИМЕНКО,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правового регулювання економіки

Харківського національного економічного

університету імені Семена Кузнеця,

В останні роки спостерігається тенденція до збільшення кількості збройних конфліктів у всьому світі. З 2014 року Україна до-

повнила собою список цих країн, а з 2022 року на території нашої держави відбулося повномасштабне вторгнення з боку росії. Будь-які воєнні конфлікти мають свої цілком логічні наслідки, серед яких: масові людські жертви, значне руйнування місцевої інфраструктури, вчинення насильницьких дій, пошкодження та знищення будівель, втрата житла жителями місцевостей, де ведуться активні бойові дії, завдання шкоди майну фізичних та юридичних осіб, державі Україна. Як свідчить дворічний досвід України перебування у воєнному конфлікті, шкода, що завдається діями рф проти України, стосується майна всіх форм власності.

В таких умовах для України постала нагальна потреба визначення спеціального механізму відшкодування майнової шкоди, який би був наразі ефективним та дієвим в умовах активної фази воєнного конфлікту або мав компенсаційний характер, та надав можливість відшкодувати або компенсувати населенню спричинену йому воєнними діями майнову шкоду. При цьому, такий механізм повинен бути довготривалим та дієвим як в умовах активної фази воєнного конфлікту, так і після її закінчення, та забезпечувати дотримання прав і положень національного законодавства та відновити порушені права суб'єктів від воєнної агресії рф.

Проблема недосконалості чинного законодавства в частині порядку відшкодування воєнних збитків загострилася на тлі наслідків російської агресії проти України та масштабів збитків, які були заподіяні Україні та українським громадянам [1]. На жаль, чіткого механізму правової оцінки дій країни-агресора та її представників до цього часу остаточно не вироблено, як і зрозумілих та ефективних шляхів відшкодування шкоди. Частину витрат на себе прийняла держава, запровадивши механізми компенсації заподіяних збитків через програму «Відновлення». Разом з тим, предметом постійної дискусії серед українських юристів є питання про джерела та шляхи відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок розв'язання рф агресивної війни в Україні [2].

Як свідчать останні дослідження, на сьогодні в Україні механізм відшкодування шкоди, запроваджений національним законодавством, частково або обмежено може бути застосований в порядку і у способи, що передбачені правовим інститутом відшкодування шкоди, який врегульовано нормами цивільного права. Так, загальний принцип відшкодування шкоди врегульовано положеннями

глави 82 ЦК України, яка присвячена зобов'язанням, що виникають не за договорами, а внаслідок завдання шкоди (їх умовно називають деліктними зобов'язаннями). Залежно від об'єкта розрізняють деліктну відповідальність за завдання шкоди майну та деліктну відповідальність за завдання шкоди особі.

Ч. 1 ст. 1166 ЦК України передбачає, що майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Відшкодуванню підлягає не лише реальна шкода (майно, втрачене або пошкоджене в результаті протиправної поведінки), але й упущена вигода. Теорія цивільного права базується на принципі генерального делікту, відповідно до якого кожному заборонено завдавати шкоди майну іншої особи, що і знайшло юридичне втілення в ст. 1166 ЦК України. Для настання деліктної відповідальності відповідно до ст. 1166 ЦК України необхідна наявність складу правопорушення, а саме: а) наявність шкоди; б) протиправна поведінка заподіювача шкоди; в) причинний зв'язок між шкодою та протиправною поведінкою заподіювача.

Як правило, майнова шкода відшкодовується в порядку цивільного судочинства шляхом звернення до суду з відповідним позовом до винної особи. При цьому позивач зобов'язаний надати докази, що підтверджують факт заподіяння шкоди та її розмір, а також винуватість конкретної особи у її вчиненні.

Однак, необхідно зауважити, що використання такого способу, як звернення до суду із позовом про відшкодування майнової шкоди в межах цивільного судочинства, є малоефективним при відшкодуванні шкоди, заподіяної під час війни, що пов'язано з проблемою встановлення конкретної особи, яка заподіяла шкоду потерпілому, труднощами зібрання доказової бази на підтвердження вини винної особи [3], довготривалим розглядом справ у судовому порядку, малоімовірним наявністю достатнього майна у винної особи, щоб повністю відшкодувати завданні збитки.

Звичайно, законодавство України допускає можливість відшкодування майнової шкоди також і в порядку кримінального судочинства. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 1177 ЦК України, ч. 2 ст. 127, ч. 1 ст. 128 та ч. 1 ст. 129 КПК України особа, якій кримінальним

правопорушенням завдано майнової шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до обвинуваченого або особи, яка несе цивільну відповідальність за його дії, а суд, ухвалюючи обвинувальний вирок, задовольняє цивільний позов повністю або частково чи відмовляє в ньому. У Роз'ясненнях Верховного Суду у справах про відшкодування шкоди, заподіяної веденням агресивної війни РФ проти України від 23.08.2022 наголошуються на необхідності обов'язкового встановлення причинно-наслідкового зв'язку між винними діями країни-агресора та заподіяною шкодою та застосування кримінальної юрисдикції та кримінального провадження щодо воєнних злочинів, де може бути заявлений цивільний позов, і надання повної доказової бази, що в більшості випадків при розгляді справ неможливо.

Найбільш поширеною юридичною підставою для відшкодування майнової шкоди, заподіяною воєнними діями, є порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), які, зокрема, забороняють воюючим сторонам завдавати мирному (цивільному) населенню надмірну шкоду, не викликану нагальною воєнною необхідністю. Підставою для відшкодування шкоди, заподіяною війною, є реєстрація факту вчинення воєнних злочинів. Сам факт реєстрації вчинення воєнного злочину і подальше здійснення досудового розслідування та збір доказів у кримінальному провадженні – все це дає підстави особі, яка зазнала шкоди внаслідок цього злочину, вимагати її відшкодування.

Не зважаючи на ефективність такого способу захисту порушених майнових прав внаслідок збройної агресії, його використання також має ряд недоліків, а саме: відсутність обвинувального вироку суду в кримінальному провадженні викликає складнощі при доказуванні причинно-наслідкового зв'язку між злочинними діями та завданою шкодою; в умовах війни збір та фіксація відповідних доказів у багатьох випадках об'єктивно ускладнені; у більшості випадків майновий стан засуджених не дозволить фактично відшкодувати завдані ними збитки.

На відміну від відшкодування шкоди, яка спрямована на стягнення з винної особи сум, що дозволяють потерпілому повністю відшкодувати понесені збитки та відновити первісне становище, що може бути застосована за умов звернення до суду та отримання рішення на користь потерпілої особи, в Україні з введенням воєнно-

го стану було запроваджено компенсаційний механізм як різновид державної соціальної допомоги, коли держава за власний рахунок виплачує певній категорії постраждалих грошові кошти в тих розмірах і на тих умовах, які будуть визначені самою державою.

Так, постановою КМУ від 20.03.2022 № 326 був затверджений Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації, яким встановлюється процедура визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, починаючи з 19 лютого 2014 року.

У подальшому, постановою КМУ від 21.04.2023 № 381 затверджується Порядок надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «ЄВідновлення».

З травня 2023 року набув чинності ЗУ «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України», яким визначаються правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, з дня набрання чинності Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року N 64/2022.

Разом із тим, механізм компенсування шкоди може бути застосований виключно на території України, де відсутні воєнні та/або бойові дії, що є вільною для переміщення та володіння, управління всіма суб'єктами права в рамках кордонів, визначених нормами міжнародного права та/або звільненими, деокупованими, з присутністю на цих територіях всіх владних національних інститутів і інституцій. Однак, нині так і не напрацьовано спеціального законодавства з детальною регламентацією компенсаційних механізмів або механізмів відшкодування шкоди в умовах введення бойових дій або на окупованих територіях [4].

Вбачається, що в умовах воєнних дій проблема використання цивільно-правових механізмів відшкодування шкоди стає особливо актуальною. Воєнні конфлікти призводять до серйозних матеріальних та моральних збитків для цивільного населення, але існуючі цивільно-правові механізми відшкодування зазвичай недостатньо ефективні в умовах воєнного конфлікту.

Так, проблема ідентифікації відповідальних за завдану шкоду, ускладнені судові процедури в умовах воєнних дій можуть, брак доступу до об'єктивної інформації та доказів може ускладнити визначення розміру завданої шкоди та визначення суми компенсації.

Для вирішення цих проблем потрібно розробляти спеціальні механізми відшкодування шкоди в умовах воєнних дій, які враховуватимуть специфіку конфлікту та забезпечуватимуть доступ до справедливого судового процесу для постраждалих. Також необхідно звертати увагу на попередження цивільних жертв війни через миротворчі заходи та дипломатичні ініціативи. Важливо, щоб міжнародне співтовариство спільно працювало над створенням ефективних механізмів відшкодування шкоди в умовах воєнних конфліктів, забезпечуючи права та захист цивільного населення від наслідків війни.

Список використаних джерел:

1. Городиський І., Бем М., Косаревич С., Верланов С., Василечко Н., Слюсар А. Відшкодування для України: моделі, перспективи, виклики. Аналітична доповідь. Львів: Центр Дністрянського, 2023. 103 с.

2. Валендюк О., Шаповалова О., Гнатенко Н. відшкодування шкоди, заподіяної збройною агресією російської федерації: окремі процесуальні аспекти. URL: <https://pravo.ua/vidshkoduvannia-shkody-zavdanoi-zbroinoiu-ahresiieiu-rosiiskii-federatsii-okremi-protsesualni-aspekty/>

3. Ярош С. І знову про відшкодування шкоди, завданої агресією рф. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/i-znovu-pro-vidshkoduvannya-shkodi-zavdanoyi-agresieyu-rf.html>

4. Моїсєєв Ю. Деякі питання застосування порядку відшкодування майнової шкоди в умовах воєнного стану в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 8/2022. С. 170–174. URL: http://lsej.org.ua/8_2022/37.pdf.

СЕКЦІЯ 3

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВУ ОЦІНКУ ДІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВЧИНЕННЯМ ОСОБЛИВО НЕБЕЗПЕЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ГЛОРИФІКАЦІЇ АГРЕСОРА: ДОСВІД ДВОХ РОКІВ ВІЙНИ

Владислава БАТИРГАРЕЄВА,
доктор юридичних наук, професор,
директор НДІ ВПЗ імені академіка В.В. Сташиса
НАПрН України

Невдовзі після початку російської агресії проти України до національного законодавства про кримінальну відповідальність введено норму, якою у ст. 436-2 КК встановлено заборону глорифікації агресора у широкому сенсі цього слова. Отже, у термінологічному полі з'явився новий, раніше невідомий ані національному кримінальному праву, ані кримінологічній науці термін «глорифікація». Цей термін походить від лат. слова «glorificatio», що перекладається як прославлення, розхвалення, звеличення; захоплена похвала; спів дифірамбів, славослів'я [1].

Такий крок став необхідним через небезпечну для стану єдності українського суспільства ретрансляцію окремими громадянами небезпечних російських наративів та думок ресентиментного характеру (сутність останніх виявляється в культивуванні почуття ворожості до тих, кого суб'єкт вважає причиною своїх невдач, «затягненій образі з непереможним бажанням відомститися, постійному пригадуванні собі зазаної або уявної кривди») [2, с. 1582]. При-

чому подібна ретрансляція в українському суспільстві з моменту військових подій 2022 р. набула стрімкого поширення та яскраво вираженого характеру.

Своєрідною реакцією на сприйняття цих наративів та одночасно антитезою власним невдачам у форматі того суспільства, в якому особа перебуває чи перебувала достатньо тривалий час, стає саме сприйняття та прославлення «чужинного», «іншого», «ворожого», яким у даному разі в умовах збройної агресії рф проти України виявляються, наприклад, «ідеали» «руського миру», персоналії та злочинні дії російського політикуму та воєнщини, «майбутнє» нашої країни, так би мовити, очима «переможця» та ін. Отже, таким собі контраргументом «глюорифікації націоналізму», в якій звинувачувалася Україна з боку рф, стає той факт, що певна частина українського населення встала на позицію прославлення ідеалів цього самого «руського миру» як збирального поняття, заперечуючи тим самим «глюорифікацію по-українськи». Що цікаво, на українських землях у теперішній час зіштовхуються дві глюорифікаційні течії. Одна з них – дійсне прославлення, звеличення, увіковічення подвигів українських захисників, а друга – злочинне за фактом і сутністю прославлення, звеличення та ін. загарбників як таких, їх ідеології та злодіянь. При цьому якщо перша течія цементує національну єдність, дає шанс нашому народу на майбутнє, то інша, повторимося, виявляється за своєю сутністю злочинним діянням, яке як іржа намагається знищити каркас державності, суспільної злагоди, переписати історію на власний розсуд, відмовити вільному народу у праві на самостійне визначення своєї подальшої долі. Подібний феномен кримінологічною наукою раніше не вивчався, оскільки криміналізація діянь, про які йдеться, та їх історія у форматі правового визначення нараховую лише два роки.

Від початку своєї криміналізації небезпечно явище глюорифікації агресора набирає обертів та стає все більш актуальним з огляду на число зареєстрованих діянь, що отримали кримінально-правову оцінку за ст. 436-2 КК, і з огляду на ту увагу, що приділяється цій проблемі вченими і практиками, аби розробити ефективну систему протидії аналізованому феномену. Зокрема, групою дослідників у НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України проводиться дослідження за темою «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії глюорифікації збройної

агресії рф в Україні» (реєстраційний номер 2022.01/0060), що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України.

Реалізація завдань у межах зазначеного дослідження дає можливість спостерігати за явищем глорифікації у динаміці. Наведемо деякі цифри. Так, за даними Офісу Генерального прокурора, станом на 1 січня 2023 р. зареєстровано 1 354 факти вчинення злочинів, передбачених ст. 436-2 КК. У 2023 р. зафіксовано ще 1 282 випадки глорифікації. Станом на 1 січня 2023 р. судами розглянуто 323 кримінальні провадження, засуджено 295 осіб; у 2023 р. – 581 кримінальне провадження, засуджено 554 особи. Як бачимо, кількісні показники за ці два роки залишаються значними. Можемо припустити, що у 2023 р. число діянь, пов'язаних із глорифікацією агресора, не знизилось. Адаже до уваги слід взяти той факт, що відповідна стаття з'явилася у КК не з початку 2022 р., а з березня місяця.

Із плином двох років війни з упевненістю можна стверджувати, що глорифікація українськими громадянами подій збройного вторгнення рф в Україну – наслідок поширення відповідної пропагандистської ідеології, що базується та наративах комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, фейках та ПСГО. Відмічене культивує в людях почуття ненависті до всього українського, бажання завдати шкоду Українській державі та (або) її союзникам, патріотично налаштованому населенню нашої країни. Слід відмітити й про таке мотиваційне забарвлення, як схилення перед минулим, туга за радянським форматом життя, слідування позиції близьких осіб, знайомих, більшості населення регіону; страх і потреба виживання у ворожому середовищі тощо. Є й такі, хто хибно розуміє наміри ворога, навіть вважаючи, що присутність ворога на українській землі здатна припинити й запобігти війні будь-якого масштабу.

Два тяжкі роки війни та очікування на нашу Перемогу принести не лише втому, а й посилення поразницьких настроїв у нашому суспільстві, що відбивається у зневірі в Українській державності, національній ідеології, політичному і воєнному керівництві, у думці про необхідність поступитися українськими територіями та ін. Принаймні кожна п'ятнадцята з опитуваних під час проведення дослідження осіб через майже два роки з початку збройної агресії проти України вказала про такий психологічний стан зневіри. Уяв-

ляється, що це дуже важливий індикатор проблеми глорифікації, яким не можна нехтувати, оскільки на такий контингент розраховує ворог, проводячи ПСО та поширюючи фейки. Тому кримінологічний моніторинг мотивації людей діяти у той чи інший спосіб виявлятиметься важливим інструментарієм для розрахунків ризиків подальшого поширення у суспільстві явища глорифікації та темпів такого поширення.

На жаль, дуже значним є масив кримінальних проваджень, в яких мотивам не приділено належної уваги (за результатами вивчення судової практики 45,2%). Хоча для кримінально-правової оцінки дій винного, що виправдовує, визнає правомірною, заперечує збройну агресію РФ проти України або героїзує її учасників, не має значення мотиви, з яких правопорушник вчиняє ці дії, проте з огляду на потребу ... опрацювати заходи щодо нейтралізації останніх із метою подальшого недопущення укріплення й ретрансляції цих ідей саме мотивація стає ключем для розуміння проблеми глорифікації у цілому [3, с. 18].

Два роки війни дозволяють побачити небезпечні у плані поширення глорифікації регіони України. У дослідженні, результати якого наводяться у цій публікації, під час збору криміналогічно значущої інформації акцент робився на таких джерел інформації, як кримінально-правова реєстрація виявлених правоохоронними органами фактів глорифікації, статистика розгляду судами відповідних кримінальних проваджень, узагальнення думки опитаних респондентів.

Отже, «чорними зонами» глорифікаторів за підсумками двох років війни є Одеська, Київська, Черкаська, Сумська, Полтавська та Львівська області. У цьому зв'язку у майбутньому потребує перевірки гіпотеза, яка викладається поки що у формі запитання: чи представлений «глорифікаційний масив» переселенцями зі східних регіонів країни, або ж у своїй більшості глорифікатори є жителями цих регіонів? Уявляється, що відповіді на це запитання для таких областей України, як Одеса і Львів, будуть різнитися. Але ж на теперішній час це твердження має характер припущення. Так само потребує пояснення той факт, чому достатньо віддалені у географічному плані регіони характеризуються значним їх «навантаженням» подібними правопорушниками? До того ж слід врахувати й ту обставину, що зазначені регіони різною мірою наближені до лінії бойового зіткнення.

У свою чергу, найменше за все глорифікаторів фіксується у Херсонській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернігівській і Запорізькій областях. Підкреслимо, що йдеться про підконтрольні України території, включаючи, звісно ж, ті, що були звільнені до моменту проведення дослідження.

Список використаних джерел:

1. Глорифікація. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/.

2 Онацький Є. Українська мала енциклопедія. Ресентимент. Книжка XII. Літери По-Риз. Буенос-Айрес: Адміністратура УАП Церкви в Аргентині, 1963. 1588 с.

3 Батиргареева В.С. Глорифікація агресора як прояв російської пропаганди: до кримінологічного аналізу. Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності: матеріали Всеукраїнської наук.– практ. конф. 24 лист. 2023 р. Одеса: ОДУВС, 2023. С. 16–19.

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Вікторія БОНДАРЕНКО

ад'юнкт відділу організації
освітньо-наукової підготовки
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Розв'язана росією агресивна війна проти України постала справжнім викликом для нашої держави у збереженні свого суверенітету, територіальної цілісності, засад демократичності, правового, соціального, ліберально-гуманістичного вектору розвитку. Великим потрясінням для ціннісного фундаменту європейської цивілізації стали агресивні дії одного із суб'єктів міжнародного права, поєднані з ними численні, масові порушення прав і свобод

людини, вчинення воєнних і пов'язаних з ними злочинів. Війна вплинула на всю конфігурацію життєустрою в Україні, а також істотним чином змінила криміногенну обстановку й на Європейському континенті загалом. Однією з проблем, яка традиційно вважалася ординарною, однак вельми гострою для транзитивних суспільств, в тому числі й українського, і контури якої було видозмінені під впливом війни є торгівля людьми. Огидні та вкрай небезпечні та організовані кримінальні практики уречевлення людей, поводження з ними як з предметами мінової вартості, в умовах війни зберегли свою стійкість, живучість. Розширилась географія цієї злочинності. Мільйони громадян України, переважно жінок та дітей, які, рятуючись від війни, змушені були вдатися до внутрішньої і зовнішньої (закордонної) міграції, опинились у вразливому, віктимному становищі.

За оцінками Агентства ООН у справах біженців, з початку війни 24 лютого понад 5,5 млн. осіб втекли з України, шукаючи притулку в сусідніх країнах, переважно в Польщі, Угорщині, Молдові, Румунії та Словаччині, і понад 7,7 мільйона були внутрішньо переміщені. Масштаби руйнувань і жертв серед цивільного населення, спричинені війною, призвели до однієї з найбільших європейських гуманітарних криз останнім часом. За оцінками ЮНІСЕФ, від війни в Україні постраждали не менше ніж 7,5 млн. дітей. Оскільки чоловікам у віці від 18 до 60 років не дозволяється виїжджати з країни, за кордоном шукають захисту переважно жінки та діти. Завдяки активізації Директиви про тимчасовий захист, яка надає негайний захист та права тим, хто прибуває до Європейського Союзу (ЄС) з України, в українців практично немає стимулів звертатися за допомогою до незаконних перевізників мігрантів. Однак жінки й діти, особливо без супроводу, все ще піддаються великому ризику насильства і зловживань, включно з торгівлею людьми, контрабандою та незаконним усиновленням. Фактично ще до війни українці при перевезеннях в ЄС часто ставали жертвами торгівлі людьми, здійсненої злочинними мережами, що діяли між Україною, країнами Європи та Центральної Азії. Крім того, велика кількість дітей-сиріт та дітей, народжених від сурогатних матерів в Україні, яких не забрали батьки, також стикаються з підвищеним ризиком викрадення або примусового усиновлення. Через масове переміщення й хаос також очікується збільшення кількості зниклих дітей, торгівлі людьми [1].

Окрім того контекст збройного конфлікту специфікував феномен торгівлі людьми, додавши до нього політичне забарвлення. Зокрема, за даними Департаменту міграційної поліції з тимчасово окупованих територій до російської федерації представниками країни-агресора вивезено близько 20 тис. дітей. Достеменно ж кількість дорослих, незаконно переміщених (в тому числі й з установ виконання покарань, які опинилися в окупації) наразі невідома, але є значною. Певна річ, вказаний контекст змушує ставити питання про кваліфікацію подібних дій як воєнних злочинів, порушень законів і звичаїв війни. Однак навіть побіжного аналізу міжнародної гуманітарної конвенційної бази достатньо, аби виявити істотні прогалини у вітчизняному кримінальному законодавстві, які унеможливають адекватну кваліфікацію відповідної категорії діянь. Останні далеко не завжди відповідають змісту воєнного злочину, підпадають під категорію «злочини проти людяності» (за міжнародним кримінальним правом), які наразі не мають спеціального кримінально-правового регулювання в Україні. Існуючі прогалини, а також недоліки у правозастосовній практиці слід усувати задля забезпечення ефективного захисту прав людей, запобігання вчиненню щодо них злочинів торгівлі людьми.

Відтак, постає завдання у науковій розробці проблем системної протидії Національною поліцією торгівлі людьми як комплексного кримінального феномену, що охоплює як *ординарні злочини*, так і ті злочини, які *вчиняються в контексті збройного конфлікту* і пов'язані з торгівлею людьми. Останнє розуміється у широкому сенсі як акт уречевлення людини, її використання для досягнення політичних цілей. Актуальність цієї задачі серед іншого обумовлюється й відповідальністю України за своїми євроінтеграційним зобов'язанням. Відповідно до статті 83(1) Договору про функціонування ЄС, Парламент та Рада ЄС можуть встановлювати мінімальні правила щодо визначення кримінальних правопорушень та санкцій у сферах особливо тяжких злочинів, що мають транскордонний вимір, Єврокомісія уперше розширяє перелік «європейських» злочинів [2]. Наразі сферами злочинності, переліченими у вказаному документі є в тому числі й торгівля людьми та сексуальна експлуатація жінок і дітей. Тож Національна поліція України має синхронізувати свої зусилля з поліцейськими відомствами країн-членів ЄС задля підвищення ефективності протидії транскордонним злочинам, зокрема й тим, які зумовлені

війною, контекстом збройного конфлікту. І юридико-термінологічні неузгодженості не повинні стати на заваді цьому процесу.

Тож задля реалізації розгортання системного, стратегічно обґрунтованого, цілісного комплексу цілеспрямованої протидії торгівлі людьми в Україні в умовах війни, пропонуємо до наукового обігу, а також використання у практичній кримінологічній, юридичній діяльності *широке розуміння феномену торгівлі людьми в умовах війни*, що включає в себе: 1) **ординарний сегмент торгівлі людьми**, ознаки складів яких передбачені ст. 149 КК України. В тому числі він охоплюється і тими діями, які вчиняються щодо громадян України, які виїжджають закордон, рятуючись від війни; 2) **воєнно-контекстуальний сегмент** торгівлі людьми, який з функціональної та юридико-догматичної точок зору є бінарним та у свою розпадається на два види кримінальних практик:

а) *конвенційно-протиправна торгівля людьми* як порушення законів і звичаїв війни (*міжнародний злочин*, передбачений ст. 438 КК України). До таких дій відносяться, зокрема, факти незаконного вивозу громадян України з тимчасово окупованих територій на територію росії та використання як самого факту вивозу, так і подальшого розміщення й утримання таких людей і центрів соціальної допомоги з політичною, пропагандистською метою, а також зміни соціально-демографічної структури окупованих територій України. Тобто, з точки зору кримінально-правової оцінки – це типове порушення законів і звичаїв війни, а саме: інше порушення законів і звичаїв війни (ч. 1 ст. 438 КК України) за ознакою переміщення окупаючою державою частини її власного цивільного населення на окуповану територію або депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території у межах цієї території чи за її межі на порушення статті 49 Четвертої конвенції (абз. «а» п. 4 ст. 85 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р. [3]). З функціональної ж, кримінологічної, що виходить з оцінки уречевлення людини, використання її переміщень, передачі іншим суб'єктам з визначеною метою, далекого від гуманітарних прагнень та устремлінь, – такі дії, на наше переконання, можуть бути описані як торгівля людьми у широкому, кримінологічному, значенні;

б) конвенційно-індиферентна (щодо міжнародного гуманітарного права) торгівля людьми – оплатна передача осіб, які утри-

муються як військовополонені, або незаконно позбавлених волі цивільних осіб (*злочин міжнародного характеру*, передбачений ст. 149 КК України). На жаль, такі випадки не є поодинокими. Кримінальний бізнес на торгівлі військовополоненими й незаконно утримуваними цивільними особами не є, при тому, ганебним явищем, притаманним виключно ситуації російсько-української війни. Воно спостерігалось й спостерігається повсюдно, де спалахують збройні конфлікти. Тим не менш, враховуючи масштаби міжнародного збройного конфлікту саме на території України, може стверджувати про безпрецедентний за своїм обсягом та ступенем латентності характер цієї проблеми. Її вирішення – справа вкрай делікатна та залежить від ефективності діяльності легальних, відкритих каналів обміну військовополоненими, повернення цивільних осіб. Чимала роль у цій справі відводиться Міжнародному комітету Червоного хреста, очікування від діяльності якого, на жаль, нерідко виявляються завищеними.

Підсумовуючи, зауважимо, що формування комплексного наукового уявлення про феномен торгівлі людьми в умовах війни сприятиме, сподіваємось, розробці адекватних системних механізмів протидії його поширенню.

Список використаних джерел

1. Менцелопулу М. Віна Росії проти України: ризик торгівлі людьми / Дослідницька служба Європарламенту. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729410/EPRS_ATA\(2022\)729410_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729410/EPRS_ATA(2022)729410_XL.pdf) (дата звернення: 05.02.2024)..

2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу: Договір, Міжнародний документ від 07.02.1992 р. та 25.03.1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_b06 (дата звернення: 05.02.2024).

3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року: Міжнародний документ ООН. Конвенція від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 10.02.2024).

ФОРМУЛЮВАННЯ «ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ» У КПК УКРАЇНИ ТА СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ЗА СТ. 438 КК УКРАЇНИ

Ірина ГЛОВЮК,

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри кримінально-правових
дисциплін Інституту права
Львівського державного університету
внутрішніх справ

Потерпілі від міжнародних злочинів, у тому числі воєнних, є вразливими і мають ризик ретравматизації, а отже, виникає питання застосування усіх можливих механізмів для усунення таких ризиків. Такими законодавчими механізмами можуть бути: закритий судовий розгляд, застосування відеоконференції, впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням, проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможливує його ідентифікацію. Утім, виникає питання правильного тлумачення формулювання «забезпечення безпеки» у таких випадках для того, щоб приймати законні та обґрунтовані процесуальні рішення.

Як вже зверталася увага, формулювання у ст. 352 КПК України: «У виняткових випадках для забезпечення безпеки свідка, який підлягає допиту» (а це положення на підставі ч. 2 ст. 353 КПК України стосується і потерпілого) – не уточнює, чи мається на увазі забезпечення безпеки як стан недопущення загроз потерпілому/ій, чи у вузькому розумінні – застосування заходів, передбачених Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Це торкається і ст.ст. 232, 336, 567 КПК України [1]. Є пропозиція з ч. 9 ст. 352 КПК України вилучити формулювання «для забезпечення безпеки свідка, який підлягає допиту» [2, с. 72]; вона обумовлена саме таким нечітким розумінням та потребою гнучкої оцінки винятковості кожного конкретного випадку. З іншого боку, пропонуються додаткові підстави обмеження гласності і відкритість судового провадження щодо СНПК, що детально оцінено у доктрині [3, с. 130–131].

Ця ж проблема характерна і для ст. 27 КПК України щодо закритого судового розгляду. Пунктом 5 ч. 2 передбачено, що суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини у разі необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. З цього формулювання не видно, йдеться про загалом ситуацію небезпеки чи про вже прийняте рішення про застосування заходів безпеки за Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (далі – Закон). Питання ускладнюється ще й тим, що закритий судовий розгляд у цьому Законі є заходом забезпечення безпеки. Зокрема, ст. 16 передбачає, що у випадках, коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист, за мотивованою ухвалою суду може проводитися закрите судове засідання. У випадках та в порядку, передбачених КПК України, для забезпечення безпеки учасника кримінального провадження, суд за власною ініціативою або за клопотанням учасників кримінального провадження може прийняти рішення про проведення допиту учасника кримінального провадження з використанням відеоконференції при трансляції з іншого приміщення, в тому числі у спосіб, що унеможливує ідентифікацію особи, яка дає показання. З цього формулювання очевидне нормативне сприйняття закритого судового засідання саме як заходу безпеки у розумінні Закону, бо йдеться про «осіб, взятих під захист». Водночас, ч. 2 ст. 16 Закону вже вживає характерне для КПК України формулювання: «забезпечення безпеки учасника кримінального провадження». Це не додає правової визначеності для тлумачення аналізованого поняття.

Звернемось до практики застосування п. 5 ч. 2 ст. 27 КПК України у провадженнях за ст. 438 КПК України. Є ряд ухвал, де заявляються клопотання і суди посилаються саме на необхідність забезпечення безпеки [4–8]. Зокрема, в одній з них зазначено: враховуючи, що у даному кримінальному провадженні родичі потерпілої, свідків перебувають на тимчасово окупованій території, показання останніх ймовірно будуть впливати на оцінку дій обвинуваченого, з метою забезпечення безпеки вказаних учасників судового провадження, суд вважає за необхідне в частині допитів потерпілої, свідків, а також дій, передбачених ст. 363 КПК України,

проводити у закритому судовому засіданні [5]. Слід відмітити, що у клопотанні йшлося і про безпеку родичів, які не були учасниками провадження, а суд мотивував тільки через безпеку потерпілих та свідків.

У іншому випадку прокурор вказав підставу забезпечення безпеки потерпілих у зв'язку з розглядом справи про кримінальне правопорушення проти їх статевої свободи та статевої недоторканості [4; 6], що взагалі торкається двох підстав за ст. 27 КПК України. У ще одному випадку суд погодився з думкою прокурора щодо необхідності розгляду справи у закритому судовому засіданні, задля необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у даному провадженні, з метою нерозголошення їх даних, місць дислокації військової частини [7].

У ще одній ухвалі є посилання на те, що учасники судового провадження просили здійснювати судовий розгляд цього кримінального провадження в закритому судовому засіданні задля забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Сторони обґрунтували необхідність розглядати кримінальне провадження в закритому судовому засіданні тим, що в ході судового розгляду будуть оголошуватися особисті дані потерпілих та свідків по кримінальному провадженню, інші вразливі подробиці вчинення кримінальних правопорушень, що може, у разі оприлюднення вказаних відомостей, наразити на небезпеку учасників судового провадження, з огляду на обставини справи та відомості стосовно особи обвинуваченого. Суд погодився, що є ймовірність, що проведення судового засідання у відкритому режимі може призвести до оприлюднення інформації про особу потерпілих, свідків по кримінальному провадженню та інших учасників судового процесу, що може, зі свого боку, наразити вказаних осіб на небезпеку [8].

В усіх цих ухвалях немає інформації про те, чи застосовані до потерпілих чи свідків заходи безпеки за Законом. Пояснень тут може бути декілька. Один варіант – що вони не застосовувалися (і це, загалом, очевидно з формулювань останньої з процитованих ухвал та ухвали у провадженні, де заявлялося клопотання через небезпеку для родичів, які не були учасниками провадження), а інший – що вони застосовувалися, проте, про це не оголошувалося у засіданні через вимоги ст. 25 Закону «Відповідальність за роз-

голошення відомостей про заходи безпеки» та ст. 381 КК України «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист». Разом з тим, слід звернути увагу і на те, що є випадки, коли у таких провадженнях прокурор казав у судовому засіданні, що заходи безпеки застосовано [10] і вирішувалося питання про відеоконференцію. Проблема виникає у тому, що з положень і КК України, і Закону не зрозуміло, який обсяг відомостей має бути повідомлений, щоб це вважалося чи не вважалося розголошенням (тобто, наприклад, чи є розголошенням повідомлення факту застосування заходів безпеки з метою обґрунтування клопотання без уточнення, яких саме).

Вважаємо, що тлумачити формулювання «забезпечення безпеки» слід, виходячи з *victim-centred approach* з урахуванням ще і того, що Закон – 1993 року і не повністю корелюється зі ст. 27 КПК України 2012 року. Цей підхід передбачає, що потерпілий, його захист та інтереси мають посідати більш пріоритетне місце у кримінальному процесі. Таке бачення потребує збалансування вказаного процесу з урахуванням інтересів потерпілого, особливо якщо акцент робиться на правопорушникові [11]. *Victim-centred approach* у даному випадку вимагає тлумачення «забезпечення безпеки» саме у широкому розумінні, незалежно від того, чи введено у дію механізм, передбачений Законом. Це обумовлено тим, що, по-перше: потерпілі є вразливими; по-друге, небезпека може бути для тих важливих для потерпілого осіб, які не є близькими родичами або членами сім'ї; по-третє, застосування заходів безпеки за Законом на практиці не завжди є швидким процесом, і оцінка відсутності загроз може бути суб'єктивною; по-четверте, ситуація з загрозами може швидко змінюватися, коли немає можливості на неї оперативно відреагувати. Наголосимо, що як мінімум деякі з процитованих ухвал саме так і тлумачать це термінологічне сполучення.

Перспективно слід звернути увагу на те, що у Конвенції про міжнародне співробітництво при розслідуванні та переслідуванні злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів (Люблянсько-Гаазькій конвенції) передбачено, що кожна Держава-учасниця вживає в межах своїх можливостей належних заходів для забезпечення ефективного захисту від можливої помсти або залякування, включаючи жорстоке поводження, потерпілих і свідків та, у відповідних випадках, їхніх

родичів або представників [12]. Серед таких заходів прямо прописані фізичний захист та захист інформації про особу (захист конфіденційності особи), а також можливість давати показання таким чином, щоб забезпечити їхнє психологічне благополуччя та конфіденційність, наприклад використання комунікаційних технологій (ст. 82).

Отже, вразливість потерпілих та застосування міжнародно визнаного підходу – *victim-centred approach* – дає підстави стверджувати, що правильним тлумаченням формулювання «забезпечення безпеки» у ст. 27 КПК України є таке, що не пов’язує забезпечення безпеки лише із заходами, передбаченими Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Мова має йти про наявність будь-яких ризиків, які потерпілий вважає небезпечними для себе і існування яких можливо довести *prima facie*. Утім, задля усунення можливого різнотлумачення, можуть бути доречними й зміни до ст. 27 КПК України.

Список використаних джерел:

1. Гловюк І. Процесуальні можливості захисту персональних даних вразливих потерпілих. URL: <https://jurfem.com.ua/protsesualni-mozhlyvosti-zakhystu-danykh-vrazlyvykh-poterpilykh/>
2. Гловюк І., Дроздов О., Мельченко В. Міжнародні стандарти опитування дітей-жертв і дітей-свідків та національне законодавство і практика: питання кореляції у кримінальному провадженні. Право України. 2022. № 12. С. 53–75
3. Гловюк І. В. Проект Закону України 9351 від 05.06.2023 та орієнтація на постраждалих від СНПК. Ретроспектива військової агресії РФ в Україні: злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в сучасному вимірі: матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу 22–23 червня 2023 року. Київ: Алерта, 2023. С. 129–136.
4. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116187304>
5. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111733472>
6. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116115670>
7. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107878616>
8. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109165379>
9. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111733472>

10. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112707538>

11. Права потерпілих від насильницьких злочинів в Україні: міжнародні стандарти та національні практики. URL: <https://eopl.com.ua/publications/prava-poterpilykh-vid-nasylnytskykh-zlochyniv-v-ukraini/>

12. Ljubljana-the Hague Convention on international cooperation in the investigation and prosecution of the crime of genocide, crimes against humanity, war crimes and other international crimes. URL: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/projekti/MLA-pobuda/The-Ljubljana-The-Hague-MLA-Convention-English-v5.pdf>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ

Олександр ЖИТНИЙ,

д. ю. н., професор, заслужений юрист України,
член Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського
національного університету імені В. Н. Каразіна

Згідно із жорстокою логікою війни під час збройного протистояння між захисниками України та російськими загарбниками обидві сторони захоплюють військовополонених. Наразі точні відомості щодо кількості окупантів, полонених Силами оборони, як і щодо кількості оборонців України, захоплених її ворогами, різняться. Водночас, зважаючи на масштаби і тривалість бойових дій та урахуовуючи періодичні обміни великими групами військовополонених зрозуміло, що кількість таких осіб наразі є значною.

Правовий статус військовополонених урегульовано нормами міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), військового й деяких інших галузей національного права. Основними джерелами, які регламентують його базові елементи, є Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 (далі – ЖК

III)[1], Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08.06.1977[2]. Серед релевантних актів внутрішнього права варто відзначити затверджені Кабінетом Міністрів України Порядок здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період[3], Порядок тримання військовополонених[4], а також Інструкцію про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України[5].

Статус військовополоненого, окрім іншого, має й кримінально-правове значення. Так, термін «військовополонений» згадується у Кримінальному кодексі України (далі – КК) неодноразово: у його ст. 84–1 містяться підстави звільнення від відбування покарання у зв’язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого; у ст. 431 встановлено підстави кримінальної відповідальності за злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні; у ст. 434 криміналізоване погане поводження з військовополоненими; у ст. 438 серед форм злочинного порушення законів та звичаїв війни найперше названо жорстоке поводження з військовополоненими[6]. Як з цього випливає, за своїм кримінально-правовим статусом особа, ідентифікована як військовополонений, у внутрішньому кримінальному праві може виступати: а) спеціальним суб’єктом кримінального правопорушення, б) об’єктом депеналізації, в) спеціальним потерпілим від кримінального правопорушення.

На цім слід підкреслити, що забезпечення регулювання кримінально-правових відносин за участю осіб, котрі мають статус військовополоненого, є не дуже звичною практикою для осіб, відповідальних за створення і застосування в Україні кримінальних законів. Тому при розробці й реалізації конкретних кримінально-правових норм, що стосуються військовополонених, виникає ціла низка проблем. Звернемо увагу, на деякі з них, виходячи з гіпотези, що при оцінці кримінально-правових аспектів статусу військовополоненого слід враховувати в комплексі норми національного законодавства й міжнародного права. Такий дослідницький прийом дозволяє сформулювати низку тез.

Перше. Щодо осіб, які мають статус військовополоненого, норми національного кримінального права поширюються з деякими особливостями, що впливають із вимог МГП. Так, положення

ЖК III (ч. 2 ст. 87) доповнюють загальні засади призначення покарання (ст. 65 КК), допускаючи відхід від передбаченого законом мінімуму кримінального покарання при призначенні його військовополоненому та пом'якшення його з тієї лише підстави, що підсудний, не будучи громадянином держави, котра тримає в полоні, «не пов'язаний із нею жодним обов'язком бути вірним їй і що він знаходиться під її владою внаслідок обставин, не залежних від його волі» [1].

Друге. Утримання особи в умовах військового полону зовні досить подібне на кримінальні покарання, пов'язані із позбавленням або обмеженням волі (арешт, обмеження волі, позбавлення волі). Втім, воно не є заходом кримінально-правового характеру. Полон має принципово іншу мету – унеможливити подальшу участь особи у воєнних діях, послабивши таким чином боєздатність супротивника. Тому самий по собі цей статус не тягне для особи жодних кримінально-правових наслідків, допоки вона не вступила у врегульовані кримінальним правом суспільні відносини, вчинивши кримінальне правопорушення як правозмінюючий юридичний факт. Перебування в полоні не тягне судимості, не може бути враховане при призначенні особі в подальшому покарання за конкретне кримінальне правопорушення. Водночас, було би справедливим враховувати перебування особи в полоні при визначенні розміру покарання за кримінальне правопорушення, вчинене в таких умовах.

Третє. Військовополонений може бути притягнений до кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені як до початку, так і під час його полону. Зважаючи на те, що переважна більшість з військовополонених, які утримуються Україною, є іноземцями, національна кримінально-правова юрисдикція поширюється на них в межах, визначених ст. 6 (принцип територіальності) та ст. 8 (універсальний і реальний принципи) КК. Втім, практична реалізація вимог ст. 8 КК щодо військовополонених громадян росії наразі навряд чи можлива.

Четверте. Підстави кримінальної відповідальності всіх без винятку військовополонених відповідають вимогам ч. 1 ст. 2 КК України: це вчинення суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом.

При вчиненні в умовах полону чи до нього загальнокримінальних кримінальних правопорушень такі особи підлягають відпо-

відальності за відповідними статтями КК. Їх слід застосовувати і до військовополонених за вчинені ними в воєнні злочини. Так, стосовно російських воєнних злочинців сьогодні таким «типовим» складом є порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК). Водночас, слід звернути увагу на проблему визнання наявності такої підстави щодо полонених російських комбатантів, котрі безпосередньо брали участь у бойових діях проти Сил оборони України та яких у порушенні законів та звичаїв війни не викрито. Проблема полягає у допустимості кваліфікації таких їхніх дій за ст. 437 КК «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни». Її складність, зокрема, пов'язана із визнанням або запереченням визнання наявності у представників контингенту російського вторгнення в Україну «іммунітету комбатанта» та, відповідно, його впливу на кримінально-правовий статус таких осіб і на перспективи їх відповідальності.

Так, чимало правників сьогодні підтримують ідею наділення представників ворожих збройних сил іммунітетом комбатанта, посилаючись при цьому на приписи МГП, які не дозволяють застосовувати відповідальність до військовополонених за участь у війні, за воєнні дії відносно військових об'єктів чи комбатантів протилежної сторони[7]. Інші фахівці категорично заперечують законність і бодай якусь соціальну зумовленість наділення розглядуваним іммунітетом російських вояків, які беруть участь у вторгненні в Україну. Так, В.О. Навроцький наводить цілу низку аргументів на обґрунтування неприпустимості визнання такого статусу у російських військових[8, с. 54].

П'яте. Статус військовополоненого здебільшого не має значення при визначенні підстав і меж кримінальної відповідальності особи. Водночас, виключно військовополонений може бути звільнений від відбування покарання за ст. 84–1 КК у зв'язку із обміном. Тобто після засудження в його кримінально-правовому статусі з'являється екстраординарне право на застосування щодо нього індивідуального акту депеналізації. Водночас, слід зауважити, що передбачена в ч. 3 ст. 84–1 КК умова цього виду звільнення від відбування покарання (у разі вчинення особою, яку було звільнено судом від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про її передачу для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся, протягом невідбутої частини покарання нового

кримінального правопорушення суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 цього Кодексу) жодним чином не відображає особливостей статусу військовополоненого. Та й навряд чи її можна виконати щодо іноземця, який у зв'язку з його обміном залишив територію України. Більшою мірою гармонізувала з метою військового полону первісна (початкова) редакція ст. 84–1 КК, адже в ній було передбачено як умову випадок, коли засуджений, який був звільнений судом від відбування покарання у зв'язку з передачею для обміну як військовополоненого, і обмін якого відбувся, знову буде затриманий на території України у зв'язку з його участю у бойових діях. Проект норми передбачав, що у такому випадку суд мав направити засудженого для відбування призначеного покарання[9].

Як бачимо, кримінально-правовий статус військовополонених наразі утворюється з норм національного й міжнародного права, які в комплексі і взаємодії мають застосовуватися при регулюванні кримінально-правових відносин за участі зазначених осіб.

Список використаних джерел:

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
3. Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період: постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2022 № 721. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721-2022-%D0%BF#Text>.
4. Про затвердження Порядку тримання військовополонених: постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text>.
5. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

7. Єрмачков О. Яка відповідальність чекає на російських загарбників: імунітет комбатанта і хто може ним скористатися. URL: <https://pravo.ua/iaka-vidpovidalnist-chekaie-na-rosiiskykh-zaharbnykiv-imunitet-kombatanta-ta-khto-mozhe-nym-skorystatsia>.

8. Навроцький В. Про так званий «Імунітет комбатанта». Право України. 2023. № 5. С. 39–54.

9. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1394967>.

ПРОТИДІЯ ВИПРАВДОВУВАННЮ, ВИЗНАННЮ ПРАВОМІРНОЮ, ЗАПЕРЕЧЕННЮ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ, ГЛОРИФІКАЦІЇ ЇЇ УЧАСНИКІВ: ОЧІКУВАННЯ ТА РЕАЛЬНІСТЬ¹

Микола КАРЧЕВСЬКИЙ

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
дослідження проблем кримінального права
Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса
НАПрН України.

1. Суть та значення раціонального кримінально-правового регулювання. Кримінально-правове регулювання відіграє ключову роль у захисті найважливіших цінностей суспільства, покаранні винних та запобіганні злочинам. При цьому важливо, щоб воно було не лише справедливим, але й раціональним, тобто не витрачало більше ресурсів, ніж це дійсно необхідно.

¹ Тези підготовлено в межах розробки фундаментальної теми «Теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні» (номер державної реєстрації 0121U114324).

Раціональність кримінально-правового регулювання забезпечується двома ключовими моментами: якістю законів про кримінальну відповідальність та змістом правозастосування.

Якість законів про кримінальну відповідальність:

- соціальна значимість охоронюваних благ, закони повинні захищати ті цінності, які є найважливішими для суспільства;
- обґрунтований обсяг соціальних видатків, закони про кримінальну відповідальність не повинні бути надто жорстокими, адже обсяг соціальних ресурсів, необхідних для їх реалізації, має бути виправданим.

Зміст правозастосування:

- відповідність рішень чинному законодавству;
- врахування небезпечності конкретних кримінальних правопорушень;
- оцінка соціальних витрат, необхідних для реалізації цих рішень.

Публічний інтерес полягає в тому, щоб правоохоронна система та суди працювали ефективно, захищаючи суспільство від злочинності. Цього можна досягти, якщо більшість рішень на законодавчому та правозастосовчому рівнях кримінально-правового регулювання будуть дієвими й забезпечуватимуть раціональне використання соціального ресурсу.

Ефективне (раціональне) кримінально-правове регулювання – це динамічний процес, що потребує постійного аналізу, корегування та вдосконалення. Щоб правоохоронна система дійсно служила інтересам суспільства, необхідно знаходити раціональний баланс між соціальною значимістю охоронюваних благ та витратами.

2. Негативні наслідки неефективного кримінально-правового регулювання. Неефективне кримінально-правове регулювання може мати ряд негативних наслідків: втрата довіри громадян до правоохоронних та судових органів, формування критичних потенціалів потужних та небезпечних соціальних конфліктів, втрата державою монополії на застосування сили для протидії злочинності.

3. Раціональне кримінально-правове регулювання в умовах збройної агресії рф. В умовах, коли Україна протистоїть збройній

агресії рф, проблема раціонального правового регулювання стає ще більш важливою. З одного боку, держава має вживати рішучих заходів для захисту суспільства від злочинності в умовах воєнного стану. З іншого боку, важливо не витратити більше ресурсів, ніж це дійсно необхідно, адже вони можуть бути використані для оборони країни.

Водночас, виключної небезпечності набувають зазначені раніше наслідки неефективного кримінально-правового регулювання.

4. Дослідження рівня ефективності кримінально-правового регулювання – складний та багатовимірний процес. Одним з способів тут може бути аналіз офіційно оприлюднених статистичних даних. Нами розроблено та представлено у відкритому доступі інтерактивний довідник «Протидія злочинності в Україні: інфографіка» [1]. Він об'єднує 11 років статистичних спостережень Офісу Генерального Прокурора України та Державної судової адміністрації України, містить більше 300 показників кримінально-правового регулювання. Використовуючи цей інструмент проведемо аналіз використання однієї з новел законодавства про кримінальну відповідальність – статті 436–2 КК, яка передбачає відповідальність за виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікацію її учасників.

Вважаємо, що задекларовані цілі криміналізації глорифікації не досягнуто.

Мета доповнення КК ст. 436–2 КК полягала у протидії засобами кримінально-правового впливу ворожим інформаційним впливам в умовах триваючої гібридної війни рф з Україною. Прогноз соціально-економічних та інших результатів прийняття проекту передбачав посилення ефективної протидії гібридній інформаційній війні, що її веде держава-агресор проти України, захист державного суверенітету та територіальної цілісності України, зміцнення патріотичних настроїв у ЗСУ та загалом в українському суспільстві [2].

У 2022 за ознаками даного правопорушення було обліковано 1354 провадження, засуджено 200 осіб, у 2023–1282. За два останні роки лише 18% (119 осіб), визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 436–2 КК, отримали

за рішеннями національних судів реальні покарання (88% винних, 553 особи було звільнено від покарання). Віковий розподіл осіб, визнаних винними: 23% – від 30 до 50 років (середнє значення – 49%), 45% – від 50 до 65 років (середнє значення 10%), 30%(!) – від 65 років (середнє значення 1%). Серед засуджених 39% пенсіонерів (середнє значення 10%). За вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436–2 КК, у складі групи протягом 2022–2023 років засуджено 2 особу. Частка жінок серед засуджених – 40% (середнє значення 12%)[1]. Командою проекту «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії глорифікації збройної агресії рф в Україні» (реєстраційний номер 2022.01/0060), що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України, було здійснено масштабне дослідження обвинувальних вироків за статтею 436–2 КК. Встановлено, що у 77,8% дії полягали у написанні постів, залишенні коментарів або реакцій у соціальних мережах, 61,8% таких дій відбувалися у мережі «Однокласники», близько половини вироків стосуються від одного до чотирьох епізодів (від одного до чотирьох постів/коментарів/реакцій) [3].

Наведені дані, як видається, свідчать, що судах у переважній більшості опинялися справи щодо обвинувачення у найменш небезпечних проявах глорифікації, за умови активних дій противника у інформаційній сфері, такий прояв примітивізації кримінально-правового регулювання [4] є небезпечним. Навряд чи така сукупність судових рішень забезпечує досягнення задекларованих цілей криміналізації виправдовування дій агресора. Правоохоронними органами, прокуратурою та судами та судами проведено більше ніж значний обсяг роботи щодо забезпечення відсічі агресії рф у інформаційній сфері. Водночас, напрями протидії глорифікації потребують перегляду.

5. Для продовження дискусії. Раціональне кримінально-правове регулювання – це запорука ефективної протидії злочинності, захисту суспільства та збереження соціальних ресурсів. Особливої актуальності це питання набуває в умовах збройної агресії рф, коли Україна потребує мобілізації всіх ресурсів для оборони країни.

Наведений приклад дослідження ефективності глорифікації агресора демонструє важливість проведення постійного аналізу та вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність з метою забезпечення його раціональності.

Список використаних джерел:

1. Карчевський, М (2024) Протидія злочинності в Україні: інфографіка (2013–2014): інтерактивний довідник. URL: <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/>
2. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції). Номер, дата реєстрації: 5102 від 18.02.2021.– URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=5102&conv=9>
3. Як «працює» ст. 436–2 КК України?. Інтерактивний звіт за результатами дослідження судової практики в межах реалізації проекту «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії глорифікації збройної агресії рф в Україні» (реєстраційний номер 2022.01/0060) за підтримки Національного фонду досліджень України. Батиргарєєва В.С., Лапкін А.В., Бабенко А.М., Карчевський М.В., Євтєєва Д.П., Новікова К.А., Куковинець Д.О., Нетєсса Н.В. URL: https://lookerstudio.google.com/s/isqq1b3O_KQ
4. Карчевський М.В. Проблема примітивізації кримінально-правової протидії кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки // Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 16 березня 2023 року). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2023. С. 97–100. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/1488/1/%D0%9D%D0%90%D0%94%D0%9F%D0%A1%D0%A3_16.03.2023.pdf

ДОБРОВІЛЬНА УЧАСТЬ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ В НЕЗАКОННИХ ЗБРОЙНИХ ЧИ ВОЄНІЗОВАНИХ ФОРМУВАННЯХ, СТВОРЕНИХ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ, В ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАННЯХ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА ЧИ НАДАННЯ ТАКИМ ФОРМУВАННЯМ ДОПОМОГИ ЯК ФОРМА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Оксана КНИЖЕНКО,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України

Запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, форми якої визначено ст. 111–1 КК України породило чимало питань серед правників. Одним із них є відмежування колабораційної діяльності від державної зради.

Таке питання постало через те, що законодавець як на одну з форм колабораційної діяльності вказав на добровільну участь громадянина України в незаконних збройних формуваннях, збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України (ч. 7 ст. 111–1 КК України). До появи зазначеної норми такі діяння оцінювалися як перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, або в умовах воєнного стану, тобто як держана зрада.

Варто зазначити, що законодавець не розтлумачує, що означає перехід на бік ворога. Не розкриває він й поняття «ворог».

У науково-практичних коментарях до КК України, а також в навчальній літературі, перехід на бік ворога трактують неоднозначно. Наведу кілька прикладів щодо тлумачення цього терміну.

Так, під переходом на бік ворога розуміють вступ на службу до ворожої армії, участь у бойових діях на боці ворога з метою до-

помогти іноземній державі в боротьбі проти України (лише під час війни чи під час воєнного конфлікту) [1, с. 18].

Перехід на бік ворога тлумачать й більш широко, як надання безпосередньої допомоги державі, з якою Україна перебуває в умовах воєнного стану або збройного конфлікту [2, с. 11]. При цьому зазначається, що форми такого переходу можуть бути різними: перехід до ворога через лінію фронту; вступ до армії ворожої держави; участь за її завданням у бойових діях проти України; надання різної допомоги агентам такої держави та ін. Перехід на бік ворога може полягати як у переході на територію ворожої держави (так званий фізичний перехід), так і в наданні допомоги такій державі або її представникам на території України (так званий інтелектуальний перехід). У цій формі державна зрада визнається закінченою з моменту, коли особа почала надавати допомогу ворогові [2, с. 11, 12].

Друге визначення є настільки широким, що потребуватиме відмежування від ще однієї форми державної зради – надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Оскільки за мету цієї роботи поставлено саме з'ясування питання відмежування переходу на бік ворога від добровільної участі громадянина України в незаконних збройних формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України, увага буде зосереджена саме на таких діяннях.

Широким є й визначення переходу на бік ворога, надане Бантишевим О.Ф. та Шамарою О.В., на думку яких існує три види об'єктивної сторони державної зради у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту:

- вступ громадянина України в контакт із її противником, тобто державою, що перебуває в стані війни з Україною; її організаціями чи їхніми представниками з метою надання допомоги в проведенні ворожої діяльності проти України. Із моменту вступу в такий контакт злочин є закінченим;
- проведення такої діяльності після встановлення контакту;
- вступ у контакт із військовими підрозділами, організаціями й представниками іноземної держави, що вступила у війну

або збройний конфлікт з Україною, з метою надання допомоги цій державі в її бойових діях проти України (її військових підрозділів, населених пунктів, мирного населення та ін.) після оголошення воєнного стану чи при наявності збройного конфлікту [3, с. 91].

Також широко тлумачать державну зраду у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту й у сучасних дисертаційних дослідженнях (Кончук Н.С. Кримінальна відповідальність за державну зраду, 2019 р). Авторка говорить, що ознакою такого переходу є надання громадянином України безпосередньої допомоги іноземній державі, іноземній організації або їх представникам [4, с. 82].

Наведені визначення засвідчують, що вступ до збройних формувань держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України є державною зрадою у формі переходу на бік ворога.

Варто відзначити, що всі цитовані роботи були написані до того як до кримінального законодавства України було запроваджено ст. 111–1 КК України.

Аналіз матеріалів судової практики з цього питання засвідчує, що суди добровільну участь громадянина України в незаконних збройних формуваннях, вступ до збройних формувань держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України оцінюють як державну зраду, або кваліфікують у сукупності злочинів, одночасно застосовуючи ч. 2 ст. 111 та ч. 7 ст. 111–1 КК України. Для прикладу, ОСОБА_7, будучи громадянином України, перебуваючи у м. Харцизьк Донецької області, була мобілізована у серпні 2022 року до незаконного збройного формування «ДНР» 51 відділення розвідувального взводу 1 мотострілкового батальйону 1 механізованої бригади (в/ч НОМЕР_1), яке повністю підконтрольне та кероване збройними силами РФ. Як зазначено у вироці, ОСОБА_7 не вчинив жодних дій, спрямованих на ухилення від проходження служби в збройних формуваннях держави агресора – РФ, або на добровільну здачу в полон Збройним силам України. цю особу в подальшому було призначено на посаду старшого розвідника, перебуваючи на якій він виконував бойові завдання. ОСОБА_7 була засуджена за ч. 2 ст. 111 КК України й їй призначено покарання у виді позбавлення волі

на строк п'ятнадцять років з конфіскацією всього майна, належного йому на праві власності [5].

Іншим судом за вчинення подібного діяння, особа була засуджена за сукупністю злочинів. Зокрема, ОСОБА_6, перебуваючи на тимчасово окупованій території Донецької області, була мобілізована до не передбаченого законом збройного формування так званої «Донецької народної республіки» 1 мотострілецької бригади окремої гвардійської стрілецької дивізії 1 армійського корпусу так званої «ДНР». У подальшому цю особу було призначено на посаду стрільця 3 стрілецького відділення 3 стрілецького взводу 3 стрілецької роти 1 мотострілецького батальйону 1 мотострілецької бригади окремої гвардійської стрілецької дивізії 1 армійського корпусу так званої «ДНР». У складі цієї бригади ОСОБА_6 здійснювала бойові дії на боці ворога країни-агресора поки його не було взято в полон, й його злочинну діяльність припинено. Дії ОСОБИ_6 кваліфіковано за ч. 2 ст. 111 та ч. 7ст. 111–1 КК України й призначено покарання у виді позбавлення волі на строк п'ятнадцять років з позбавленням права обіймати будь які посади в органах державної влади та місцевого самоврядування на строк п'ятнадцять років, з конфіскацією усього приналежного йому на праві власності майна [6].

Станом на 22 лютого 2024 року в Єдиному реєстрі судових рішень немає обвинувальних вироків, у яких би вступ до незаконних збройних чи воєнізованих формувань, створених на тимчасово окупованій території, збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України було би кваліфіковано тільки за ч. 7 ст. 111–1 КК України. Проте можна знайти вирок у яких вказані дії кваліфіковано як держана зрада (ст. 111 КК України), допомога терористичній організації (ст. 258–3 КК України), участь в незаконному збройному чи воєнізованому формуванню (ст. 260 КК України).

Нині судова практика дії, які полягають у добровільній участі громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України розглядає через призму державної зради у формі переходу на бік ворога.

Така судова практика може свідчити про помилковість дій законодавця, якими фактично одна з форм державної зради визнана й як одна з форм колабораційної діяльності. Такий законодавчий недолік призводить до того, що окремі суди фактично за одне діяння притягають особу двічі до кримінальної відповідальності, кваліфікуючи дії винного за ч. 2 ст. 111 КК України та ч. 7 ст. 111–1 КК України. Про відсутність в таких випадках сукупності злочинів свідчить однаковість не тільки об'єкта складу кримінального правопорушення – основи національної безпеки, а також однаковість й інших елементів складу кримінального правопорушення. Про схожість об'єктивної сторони вже відзначалося. Суб'єктом вказаних діянь може бути тільки громадянин України, оскільки про це прямо зазначено як у ст. 111 КК України, так і у ст. 111–1 КК України. З суб'єктивної сторони обидва злочини характеризуються наявністю прямого умислу.

Відмежувати перехід на бік ворога у формі добровільної участі громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України від колабораційної діяльності, яка виявляється в аналогічних діях неможливо.

Зазначене обумовлює наявність різної судової практики, що стоїть на заваді реалізації права на справедливий суд. Вирішити позначену проблематику можна кількома шляхами: 1) внести зміни до чинного кримінального законодавства шляхом тлумачення словосполучення «перехід на бік ворога» так, щоб його зміст відрізнявся від вказаного прояву колабораційної діяльності; 2) виключити з колабораційної діяльності як прояв колабораціонізму добровільну участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України, оскільки ці дії є переходом на бік ворога; 3) дати висновки на рівні Верховного Суду, керуючись положеннями ст. 434–1 Кримінального процесуального кодексу України, що забезпечить однакове застосування положень кримінального законодавства.

Список використаних джерел:

1. Селецький С.І. С 29 Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 496 с.
2. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація. 5-те вид., допов. Х.: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
3. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія / [О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара]. 3-тє вид., переробл. та допов. Луганськ; Київ: Віртуальна реальність, 2014. 197 с.
4. Кончук Н.С. Кримінальна відповідальність за державну зраду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2019. 218 с.
5. Вирок Дружківського міського суду Донецької області від 07 лютого 2024 року URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116844571> (дата звернення 22.02.24)
6. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 06 лютого 2024 року URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116789888> (дата звернення 22.02.24)

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ВОЄННИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ

Олександр МАРЧЕНКО

аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ

Злочини на ґрунті ненависті – неодмінний супутник існування організованих спільнот. Ненависть – антропологічна константа роду людського, про що недвозначно маніфестує історія воєн, легітимізованого насильства (інквізиція, опричнина тощо). Тому не викликає подив та обставина, що історія становлення держав, розвитку націй має неодмінним своїм супутником дискримінаційні практики, спалахи агресії, заснованої на ненависті до представни-

ків аут-групи. Як тільки з'являється абстрактне «ми», рівно у цей же момент з'являються і цілком конкретні «вони». Система формалізованих, дискурсивних, візуальних індикаторів безпомилково ідентифікує ворожу групу та забезпечує спрямування на її представників енергетики ворожості, ненависті. Спектр їх прояву – надширокий: від обмеження трудових прав за ознакою статі, релігії, національності тощо й до єврейських погромів, масових вбивств, злочинів геноциду під знаком державної політики та неодмінно заради ідеї «справедливості». І, здавалося б, XXI століття, з його злетом гуманістичної думки, з розгортанням розвинених (четверта, п'ята хвиля) формацій лібералізму, з постмодерними інтелектуальними запобіжниками тотальності, принципової множинності й плюрального співіснування, після націонал-соціалістичної та комуно-соціалістичної трагедій мав би продемонструвати стійкість, історичний імунітет до поширення вірусних, примітивних квазіідеологій, ідей реваншизму та шовінізму. Однак «іmunна система» цивілізації виявилася не здатною запобігти реінкарнації зведеного до рангу публічної, державної політики невігластва, агресії, замішаних на соціальному функціоналі експансії та домінуванні. І ситуація з повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України є найбільш наочним і трагічним прикладом подібного глумства та насильства.

У своєму супротиві агресорові Україна зіштовхнулась з екстраординарними викликами, і не лише онтологічними, а й інтелектуальними, метафізичними. Серед них чи не найбільшою загадкою лишаються на перший погляд абсолютно не обґрунтовані, ірраціональні сплески воєнно контекстуального насильства з боку російських військовослужбовців (у широкому значенні цієї категорії, включаючи всіх комбатантів на боці росії), як щодо цивільного населення, так і щодо українських захисників. Подібні сплески не обмежилися сумнозвісними Бучею, Ірпінем, Гостомелем, Ізюмом, Маріуполем, а набули характеру триваючих та повторюваних кримінальних практик, настільки почасти систематичних, що це дає окремим дослідникам небезпідставно вести мову про вчинення росією в Україні геноциду [1, с. 12–13]. Йдеться про воєнні насильницькі злочини, що вчиняються на ґрунті ненависті, у її, таки би мовити, «хімічно чистому» (у термінології Л.С. Рубінштейна) вигляді. Але що лежить у її основі? Чим зумовлені ці спалахи, ця

політика ворожнечі, на чому вона ґрунтується та на які внутрішні, суб'єктивні (в тому числі й інтерсуб'єктивні) комплекси мають бути спрямовані, зрештою, зусилля з обструкції, кримінологічні заходи – ці питання, на нашу думку, є одними з найважливіших у справі протидії як війсьній злочинності, так і загалом функціонуванню сучасного російського фашистського режиму. Саме в пластах мотивації знаходиться корінь зла. Наша задача – зробити певні кроки, аби пролити на нього світло наукового пояснення.

Однак спершу зауважимо, що категорія «кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті» має під собою певне усталене термінологічне та смислове підґрунтя, звернення до якого здатне виконати первинну орієнтуючу функцію. Так, Департамент юстиції Каліфорнії надає таке розуміння відмітних ознак, індикаторів злочинів ненависті: 1) порушник обрав жертву або власність, тому що вона належить до захищеної групи, наприклад, певної релігії або статі; 2) порушник робив письмові або усні коментарі, які засвідчують упереджене ставлення; 3) злочин було скоєно станом на дату, яка є важливою для захищеної групи жертви або порушника; 4) поблизу має місце організована діяльність з розпалювання ненависті [2]. Інформаційно-довідковий посібник ОБСЄ пропонує таке визначення злочинів на ґрунті ненависті: це злочинні діяння, викликані упередженим ставленням до певних груп людей. Таким чином, злочин на ґрунті ненависті складається з двох окремих елементів: а) діяння, що становить правопорушення, передбачене чинним кримінальним законодавством; б) упереджене ставлення, яким керується правопорушник при скоєнні злочину [3, с. 15].

При цьому до повномасштабного вторгнення росії в Україну було прийнято вважати, що злочини на ґрунті ненависті – це спричинені упередженим ставленням злочини, при яких нападник атакує жертву через її (жертви) приналежність до певної соціальної групи або раси. У більшості випадках відсутній будь-який попередній зв'язок між нападником та потерпілим, а жертву випадково атакують лише через її ймовірну приналежність до конкретної групи меншин за такими ознаками: статева і етнічна приналежність, мова, національність, зовнішність, релігія, гендерна ідентичність чи сексуальна орієнтація [4]. Втім, російсько-українська війна оголила нерв політично зумовленого насильства та, відповідно, визначила критерієм конструювання захищеної групи – прина-

лежність до політичної нації українців та її війська. Така афіліація детермінувала й детермінує низку воєнних насильницьких злочинів: не зумовлена військовою необхідністю атака на цивільних осіб (в тому числі вбивства, тілесні ушкодження, незаконні позбавлення волі, катування тощо), а також жорстоке поводження з українськими військовополоненими.

Однак описана афілійованість є механістичним, а не сутнісним поясненням. Чим зумовлена ненависть саме до українців – ось питання. І відповідь на нього не лежить на поверхні. У цілому каскаді сплетінь різнорідних факторів даються, втім, взнаки, виокремлюються декілька, що, на нашу думку, можуть бути охарактеризовані як одні з ключових у мотиваційній структурі, а саме:

1) *моральна інверсія*, за якої відбулась зміна значень та означень явно небезпечної, деструктивної поведінки, зла, що набуло соціально схвального, позитивного забарвлення, номінації добра. Абсолютно дивною, фантазмагоричною видається сконструйована у наративах російської пропаганди система моральних координат, за якої напад і збройна, неспровокована агресія російської федерації представляється як захист і деокупація, а натомість оборонні дії України репрезентуються як агресія та окупація власних же територій. Відтак йдеться про *фальсифіковано-маніпуляційну систему легітимізації насильства*. Однак ця система стала можливою і вибудувалась не на порожньому місці. Вона стала можливістю у конкретно історичному суспільстві, російському суспільстві. При тому, що живучість та функціональність цієї системи неможливо пояснити виключно пропагандою та цензурою. Вона виявилася до певної міри бажаною, затребуваною для суспільства, зріз якого представлений, зокрема, і у збройних силах країни-агресора. Тож коріння цього зла залягає глибше, аніж керована моральна інверсія;

2) *колективна травматизованість російського суспільства*. Можна вести мову про мультитравму, визначену масовим насильством під знаком держави: а) Червоний терор, голодомори, Великий терор, репресії; б) винищення інтелігенції, культурного прошарку, здатного вільно й критично мислити; в) травма Другої Світової війни, удар по генофонду. Ці та низка інших травматичних обставин визначили до життя патерналізму, політичну пасивність, невротичні практики, властиві для нав'язливих станів гіпертрофованого патерналізму. Звідси – ідентифікація жертви з насильником,

аби позбутися статусу жертви при символічній інтеграції з апаратом держави (недарма для російського режиму характерним є культ мілітаризму, силового блоку і т.п.);

3) *ресентимент* як цілеспрямована політика держави та ознака масового характеру. Саме ресентимент російського суспільства визначає його претензію на велич, тобто визнання як домінанта;

4) *страх* як парадоксальне поєднання ресентименту і невдоволення культурою, орієнтуванням на еталонні моделі Західної культури та водночас агресування її. Як влучно писав Петрарка: «Жадоба, злість і пристрасть – рідні сестри, яких породив у пеклі один батько та які увібрали в себе його природу – жах, бездонність, невиразність» [5, с. 32]. Тож з прагненням до домінування сусідить страх перед невизнанням перед нікчемністю. І саме він проєктується на українство, як спільноту, як націю з цивілізаційної сім'ї європейських народів. Така афіліація скеровує агресію і ненависть на українців;

5) *поширеність практик дегуманізації* українців через широке використання дискурсивних інструментів, в тому числі й мови ворожнечі.

Ясна річ, запропоноване бачення окремих особливостей мотивації воєнних злочинів ненависті в жодному разі не вичерпує всієї її панорами та є презентує лише окремі орієнтири для подальшого наукового руху у цьому напрямі.

Список використаних джерел

1. Сокурєнко В.В. Війна росії проти України – геноцид українського народу // Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри: зб. доп. наук.– практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України, Наук. парк «Наука та безпека». – Харків: ХНУВС, 2023. С. 11–13.

2. Злочини на ґрунті ненависті: те, що Ви повинні знати, аби захистити себе та інших / Департамент юстиції Каліфорнії. URL: <https://oag.ca.gov/system/files/media/hate-crimes-fact-sheet-ukrainian.pdf> (дата звернення: 12.01.2024).

3. Злочини на ґрунті регіоні ОБСЄ ненависті: попередження та реагування: інформаційно-довідковий посібник для громад-

ських організацій у регіоні ОБСЄ. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/3/180336.pdf> (дата звернення: 15.01.2024).

4. Злочини на ґрунті ненависті: головний біль українських та шведських правоохоронців: інтерв'ю з Хеленою Люндґрен / European Union External Action. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/3/180336.pdf> (дата звернення: 18.01.2024).

5. Петрарка Франческо. Про незнання власне й багатьох інших: вибрані твори / Пер. з лат. Б. Завідняк. Львів: Вид-во «Апріорі», 2022. 352 с.

КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ПРЕДИКАТ ВОЄННОГО ЗЛОЧИНУ

Юрій ОРЛОВ

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права і кримінології
факультету № 1 Харківського національного
університету внутрішніх справ

Окупація росією частини територій України поставила перед системою кримінальної юстиції, доктриною кримінального та кримінального процесуального права низку викликів неординарного характеру. Їх досить велика кількість і ледве чи хоча б десята частина з них може бути описана в цій науковій розвідці. Але в цьому і немає потреби: вже побачило світ чимало наукових досліджень, присвячених проблемам кваліфікації колабораційної діяльності, воєнних злочинів як тих кримінальних практик, що типово притаманні умовам окупації. Втім, на нашу думку, існує окрема площина перетину колабораційної діяльності та воєнних злочинів, на яку пролито замало світла наукового опису і пояснення. В чому ж вбачаються юридично значущі залежності між колаборацією та злочинно-воєнною активністю?

Для відповіді на це питання звернімося для початку до суміжної, але базової для порушеної у цій роботі, проблеми – суб'єкту воєнного злочину. Узагальнення наявних з цього приводу позицій не виявило єдності у поглядах на ознаки, види відповідних суб'єк-

тів. В одних наукових і навчально-методичних працях стверджується, що суб'єкт воєнного злочину – загальний [1, с. 492]. В інших – наголошується на тому, що він є спеціальним. Ця позиція є більш поширеною та спирається на цілком обґрунтоване твердження про те, що норми міжнародного гуманітарного права мають на меті врегулювати відносини між державами, з метою максимально захистити жертв війни. Таким чином, виконання їх приписів держави покладають на свої збройні сили та прирівняні до них формування, рухи опору, населення неокупованої території, що стихійно береться за зброю при наближенні ворога, партизан тощо. Вважається, що такі особи отримали від держави право вести збройну боротьбу і в даному випадку виступають як представники держави. Саме на комбатантів покладається безпосередній обов'язок втілювати в життя норми міжнародного гуманітарного права, оскільки лише вони мають законне право вести воєнні дії. Отже, комбатанти (і прирівняні до них особи), а також особи, які мають повноваження віддавати їм накази, є суб'єктами воєнного злочину [2, с. 124; 3 с. 125, 126].

Тож узвичаєне у вітчизняних наукових працях тлумаченні суб'єкта воєнного злочину (зокрема, передбаченого ст. 438 КК України й дотичними до неї групою статей так званих військових воєнних злочинів, вчинюваних військовослужбовцями України) охоплює виключно ту категорію, яка залучена до ведення бойових дій. Втім, не складе надмірних зусиль, через аналіз ключових міжнародних конвенцій, які складають ядро міжнародного гуманітарного права (передусім – Гаазькі конвенції 1899 та 1907 рр., Женевські конвенції 1949 р., додаткові протоколи до них), виявити, що це саме міжнародне гуманітарне право присвячено унормуванню не тільки поведінки суб'єктів ведення бойових дій, а й тих, хто здійснює, реалізує окупаційний режим на відповідних окупованих територіях. На це, наприклад, недвозначно вказують такі норми, як: 1) «Конвенція також застосовується до всіх випадків часткової або цілковитої окупації Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця окупація не натрапляє на жодний збройний спротив» (ч. 2 ст. 2 Конвенції про захист цивільного населення під час війни [4]) 2) «... Протокол застосовується... при ситуаціях..., що включають збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації...» (ч. 4 ст. 1 Додаткового протоколу

(I) до Женевських конвенцій 1949 р. [5]); 3)»...застосування Женевських конвенцій і цього Протоколу на території сторін, що перебувають у конфлікті, припиняється із загальним припиненням воєнних дій, а на окупованій території – після припинення окупації» (п. «b», ч. 1 ст. 3 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р. [5]) та ін.

Звідси випливає, що суб'єкт воєнного злочину (зокрема, порушень законів та звичаїв війни, ст. 438 КК України) – безумовно спеціальний. Втім, оскільки характер, зміст законів і звичаїв війни, міжнародного гуманітарного права, охоплює не тільки ведення бойових дій, але і поведження на окупованій території, то і суб'єктів порушень цих законів і звичаїв можливо поділити на дві групи: *бойові суб'єкти* (комбатанти і прирівняні до них учасники бойових дій, включаючи членів народного ополчення) та *суб'єкти забезпечення окупації*.

Беручи до уваги висловлену тезу, поставимо тепер таке питання: чи можливо кваліфікувати діяння громадянина України за ч. 1 або 2 ст. 438 КК України у тих випадках, коли з об'єктивної сторони вони відповідають конкретному порушенню законів та звичаїв війни. До прикладу візьмемо три ситуації: 1) директор художнього музею, громадянин України, на тимчасово окупованій території організує вивезення культурних цінностей музейного фонду на територію російської федерації; 2) громадянин України, який добровільно зайняв посаду в незаконному правоохоронному органі, створеному на тимчасово окупованій території, вчиняє катування затриманої особи; 3) громадянин України, непрацюючий, не обіймаючи жодної посади в незаконних органах влади, окупаційній адміністрації на тимчасово окупованій території, за власної ініціативи здійснює вигнання цивільного населення (членів трьох родин) для примусових робіт на логістичному пункті на окупованій території під погрозою розголошення відомостей про їх проукраїнську позицію. З об'єктивної сторони, як перше, так і друге, третє містить в собі ознаки воєнного злочину. В першому випадку – розграбування національних цінностей на окупованій території, у другому – катування як «інше порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» (п. «a.2» ч. 2 ст. 75 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р.– «...

катування всіх видів заборонені» [5]), у третьому – вигнання населення для примусових робіт на окупованій території. Всі три діяння передбачені ч. 1 ст. 438 КК України.

Водночас, звернення до аналізу суб'єктивних ознак цих діянь, зіставлення ознак осіб, які їх вчиняють із вихідною тезою про два види суб'єктів воєнних злочинів (а ця теза, окрім іншого, опосередковано впливає й з розуміння контекстуального елементу воєнних злочинів) засвідчує, що для того, аби інкримінувати особі, громадянину України, вчинення злочину, передбаченого ст. 438 КК України, необхідно встановлення того факту, що вона набула статусу суб'єкта забезпечення окупації. Звідси, у випадку з громадянам України, – необхідно вести мову *про предикатне кримінальне правопорушення* – колабораційну діяльність (ст. 111–1 КК України) у тому її виді, що функціонально здатне забезпечувати окупацію (режим окупації, управління територіями, забезпечення контролю над населенням тощо). Якщо конкретизувати – то це: а) добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів (ч. 5 ст. 111–1 КК України); б) добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора (ч. 7 ст. 111–1 КК України).

В іншому випадку, коли предикатне кримінальне правопорушення, відповідного виду колабораційної діяльності, встановлено не буде, дії особи слід кваліфікувати як ординарні кримінальні правопорушення. Саме така кваліфікація матиме місце у третьому випадку, який нами наведено як приклад відсутності у особи фактичного статусу суб'єкта забезпечення окупації. Так само не можна кваліфікувати як воєнні злочини дії осіб, вантажників, водіїв, які за наказом місцевої окупаційної адміністрації здійснили демонтаж, завантаження та вивезення на територію російської федерації низки пам'ятників (історичних пам'яток) у м. Херсоні не задовго

до його деокупації. Відповідальність за розграбування національних цінностей за наявності до того підстав будуть нести особи, які, маючи статус суб'єкта забезпечення окупації (в тому числі й громадян України – колаборантів), віддали відповідний наказ чи розпорядження.

Таким чином, громадяни України, *цивільні особи*, можуть визнаватися суб'єктами вчинення порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України) виключно тоді, коли вони вчинили предикатну колабораційну діяльність, у зв'язку з фактичними наслідками якої набули статусу суб'єкта забезпечення окупації й використали його для подальшого вчинення воєнного злочину. Відтак і розслідування відповідних діянь має відображати залежність встановлення й доведення ознак складу воєнного злочину від попереднього доведення у діяннях цивільної особи, громадянина України юридичного складу колабораційної діяльності, передбаченої чч. 5 або 7 ст. 111–1 КК України.

Список використаних джерел

1. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях): навч. посіб. / [О.М. Литвинов, Ю.В. Орлов, В.П. Ємельянов та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю.В. Орлова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2023. 520 с.
2. Репецький В.М., Лисик В.М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. Альманах міжнародного права. 2009. Вип. 1. С. 120–125.
3. Піддубна М. Суб'єктивні ознаки воєнних злочинів у кримінальному праві України. National Law Journal: Theory and Practice. 2017. Decembrie. P. 124–128. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/6/part_2/27.pdf (дата звернення 11.02.2024).
4. Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року: Міжнародний документ ООН. Конвенція від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 11.02.2024).
5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року: Міжнародний документ ООН. Конвенція від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199/conv#o18 (дата звернення 11.02.2024).

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Олександр СЕМЕНЮК

доктор юридичних наук

Перший заступник керівника Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України

В'ячеслав ЦИГАНЧУК

співробітник Служби безпеки України

Від початку російської агресії 2014 року загрози знищення й посягання на культурну спадщину України відіграють важливу роль у методах та цілях війни Росії проти України, а відтак становлять екзистенційний виклик для збереження ідентичності Українського народу. З повномасштабним вторгненням виклики збереження культурної спадщини диверсифікувались та набули нових масштабів. Російська агресія спрямовується на тотальне знищення української ментальності та ідентичності, що поєднує людські втрати за національною ознакою, геноцидні злочини, підміну історичних понять, нівелювання унікальних традиційних надбань українського народу, руйнацію об'єктів культурної спадщини, викрадення культурних цінностей, спроби стерти українську національну пам'ять. Здійснюються заходи з викорінення української мови з побутового обігу, освіти, науки, медіа. Агресор знищує спільну для українського суспільства національну історичну пам'ять, вилучає книги, забороняє будь-які джерела інформації, що декларують україноорієнтований чи будь-який альтернативний путінському режимові погляд на історію, державу, спільність українства.

Станом на 25 січня 2024 року Міністерство культури та інформаційної політики України зафіксувало 902 об'єкти культурної спадщини, які пошкодила чи зруйнувала повномасштабна агресія Росії проти України. З них пам'яток національного значення – 124, місцевого значення – 708, щойно виявлених – 70 [1].

До основних методів знищення об'єктів культурної спадщини можна віднести:

- руйнування об'єктів культурної спадщини;

- викрадення і вивезення рухомих культурних цінностей;
- присвоєння нематеріальної культурної спадщини (загроза життю носіїв-практиків нематеріальної культурної спадщини, вплив війни на культурний простір, тощо);
- здійснення незаконних археологічних робіт, в т.ч. під прикриттям псевдонаукових досліджень (т.зв. рятувальні археологічні роботи в містах інфраструктурного будівництва доріг; електромереж, газопроводів, заводів з переробки сміття тощо);
- використання на окупованих територіях представників ОЗГ для привласнення культурних цінностей та реалізації їх на «чорному» ринку тощо.

Так, наприклад, 25 лютого 2022 року росіяни 4 ракетами знищили Іванківський історико-краєзнавчий музей Київської області, в якому демонструвалися та зберігалися зібрання матеріалів і предметів з історії, культури та персоналій регіону. Колекція музею містила картини Марії Приймаченко. Частину робіт вдалося врятувати (14 картин з 25, представлених у музеї, місцеві жителі сховали у своїх домівках). На території музею жодного військового в той час не перебувало.

Результатом роботи 16 березня 2022 року російської авіації по м.Маріуполь став розбитий Драматичний театр, де переховувалися біженці, які втратили житло. За даними розслідування, від авіаудару по драмтеатру в Маріуполі загинули від 600 до 1000 осіб. Будівля Драматичного театру є пам'ятка архітектури, історії, монументального мистецтва і включена до Реєстру пам'яток місцевого значення (наказ Мінікультури від 31.01.2019 № 62 (*Охор. № 2056-Дн*)). Росіяни «заховали» за банерами руїни знищеного ними театру, а 23 грудня 2022 року те, що ще залишилося від театру, знесли.

6 травня 2022 року внаслідок обстрілу зс рф зруйновано будівлю музею Григорія Сковороди (*Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди, Харківська область, Богодухівський район, с. Сковородинівка, вул. Приозерна, буд. 3*), яка охороняється відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини». Даний об'єкт має охоронний номер 200024-Н, є пам'яткою історії національного значення (*указ Президента України № 570/2008 від 18 червня 2008 року*). При цьому встановлено, що міністерство оборони російської федерації відвітувало про авіаудар по будівлі

музею і заявило, що там нібито був військовий пункт управління ЗСУ. В той же час, за свідченням фахівців та свідків, в радіусі понад 3 кілометрів від будівлі музею жодних військових формувань ЗС України на той момент не перебувало.

Внаслідок підриву 6 червня 2023 року російськими окупаційними військами греблі Каховської ГЕС пошкоджено Будинок-музей художниці Поліни Райко (Херсонська області, м. Олешки, вул. Нижня, буд. 74). Об'єкт охороняється відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» (охоронний номер 1396).

25 квітня 2023 року, армія РФ під час обстрілу м.Куп'янськ (*Харківська область*) знищила місцевий краєзнавчий музей разом з частиною колективу та директором установи Іриною Осадчою. При цьому було випущено дві ракети С-300 по Куп'янську. Одна влучила в землю, інша – в цивільну будівлю краєзнавчого музею.

За наявною інформацією, станом на січень 2023 р.: невідомою залишається доля 82941 од.зб. державної частини Музейного фонду України з 8 закладів культури *Донецької області*, знищено (згоріло) 9503 од.зб. державної частини Музейного фонду України з 4 закладів культури *Донецької області*; невідомою залишається доля 17167 од.зб. державної частини Музейного фонду України з 4 закладів культури *Харківської області*.

За інформацією із ЗМІ, з Мелітопольського міського краєзнавчого музею (*Запорізька область*) окупантами вивезено музейні предмети, у тому числі 1745 предметів з дорогоцінних металів, серед 277 предметів з золота: 198 прикрас з Мелітопольського скіфського кургану історичного періоду IV століття до н.е., 76 предметів гунського та сарматського періодів III–V століття н.е. З колекції Херсонського художнього музею імені Олексія Шовкуненка (яка налічувала понад 13 тисяч предметів) окупанти вивезли близько 80% фондової колекції Музею – картини XVIII–XIX століть західноєвропейських, українських та російських художників, митців країн Балтії, зокрема, твори І. Айвазовського, М. Шибанова, З. Серебрякової, О. Шовкуненка, М. Пімоненка, Т. Яблонської, М. Глуценка, К. Крижицького, В. Полєнова, П. Кончаловського, роботи М. Врубеля, який багато працював у Києві разом із М. Нестеровим, у тому числі майоліку М. Врубеля, твори К. Дабрайса. Вивезені з Херсонського художнього музею культурні цінності були переміщені до приміщення Центрального музею Тавриди у м. Сімферополь.

За інформацією, наданою Херсонським обласним краєзнавчим музеєм, окупантами вивезено: з експозиції – 5309 од.зб., з фондосховища – 23217 од.зб., музейну облікову документацію – 37 книг надходження (КН).

За результатами звірки наявності музейних предметів з фондово-обліковою документацією комунальних закладів «Охтирський міський краєзнавчий музей» та комунального закладу Тростянецької міської ради «Музейно-виставковий центр «Тростянецький» (Сумська область) не виявлено 208 од.зб. держаної частини Музейного фонду України.

Зв'язок з керівництвом музеїв, які розташовані на окупованих російською федерацією територіях, втрачений. Інформацію щодо стану збереження об'єктів таких закладів можливо дізнаватися лише з відкритих джерел інформації. Підтвердити її актуальність чи дізнатися про реальний стан пам'яток неможливо.

Під час окупації українських земель «місцевий» моніторинг «безгоспних» культурних цінностей здійснюють представники окупантів, тіньові структури, «чорні» археологи, що мародерствують на тимчасово непідконтрольних Україні територіях.

Внаслідок таких агресивних дій рф наша держава втрачає мільйони своїх активів, що є частиною нашої економіки, частиною нашої матеріальної і духовної культури (ікони, клейноди, стародруки, предмети археології тощо), подеколи кращими досягненнями народного господарства (приміром, зразки промислового мистецтва) тощо.

Робота щодо визначення обсягів втрат культурних цінностей внаслідок збройної агресії російської федерації проти України потребуватиме чимало часу і копіткої та ретельної фіксації, комплексних ґрунтовних досліджень багатьох інституцій для визначення фінансового еквіваленту втраченого.

Враховуючи те, що разом з музейними експонатами, книжками, архівами окупантами вивозиться облікова документація установ, фотографічні зображення, очевидно, що з усього переліку втрат знайдуться і повернуться в Україну одиниці. Значна частина викрадених цінностей опиниться в руках злочинців, а згодом появиться на «чорному» ринку. Частина з них, пройшовши шлях легалізації, буде виставлена на публічний продаж, в т. ч. через світові аукціони, та осяде в приватних колекціях.

Разом з тим, факти повернення як вважалося десятиліттями втрачених культурних цінностей України підтверджують парадигму, що повернення (реституція) культурних цінностей – це державна справа. Проблема пошуку, ідентифікації та повернення в Україну культурних цінностей є надзвичайно складною, делікатною і багатопланою. Успішне її вирішення залежить, передусім, від формування максимально повної та ретельно задокументованої доказової бази з незаперечним підтвердженням обставин і шляху переміщення культурних цінностей з України до їх сучасного місця зберігання.

Практичний досвід здійснених СБУ у 2016 році розшукових заходів і передача законним власникам вкрадених картин, зокрема – у 2005 році з Музею Західної Фрісландії (*м.Хорн, Королівство Нідерланди*) та викрадених картин в 2015 році з музею Кастельвеккіо (*м.Верони, Італія*), підтверджує, що професійна співпраця та наполегливість матиме позитивний результат, незалежно від часу вчинення злочину.

Такі приклади повернення культурних цінностей України ще раз доводять необхідність у:

- формуванні сталої політики держави з питань повернення та реституції культурних цінностей у міжнародних відносинах;
- передбаченні у Державному бюджеті України за загальним фондом бюджету програми «Заходи з пошуку та повернення культурних цінностей України»;
- створенні окремої національної інституції з повернення в Україну культурних цінностей та культурну адвокацію захисту інтересів держави в галузі культурних цінностей цією уповноваженою інституцією шляхом міжвідомчої (Нацполіція, СБУ, ОГП, СЗРУ) і міжнародної інституційної взаємодії у культурно-політичній сфері;
- забезпеченні системного наукового супроводу процесів пошуку та повернення культурних цінностей;
- постійному здійсненні пошуку інформації про культурні цінності українського походження у приватних колекціях, музеях, архівах та інших культурних установах закордоном;
- забезпеченні проведення ідентифікації українських цінностей, розшуканих на території інших держав, і заходів з їхнього повернення;

- інформуванні наукових кіл та громадськості про здійснювані заходи тощо,
- практичному впровадженні моніторингу світових інтернет-аукціонів з метою пошуку та повернення втрачених культурних цінностей України.

Ця діяльність повинна здійснюватися державними та громадськими установами нашої держави у тісній взаємодії з іноземними партнерами. При цьому необхідно активно залучати дипломатичні канали зв'язку.

Вітчизняний досвід здійснення заходів з пошуку втрачених культурних цінностей, в тому числі в рамках надання міжнародної правової допомоги, підтверджує необхідність консолідації зусиль зацікавлених суб'єктів, в тому числі іноземних.

Отримання правоохоронним органам достовірної, максимально деталізованої інформації сприятиме вжиттю швидких, професійних заходів з пошуку не лише осіб, які заволоділи предметами, а головне – встановлення фактичних місць їх переховування. При цьому необхідно пам'ятати про можливість знищення викрадених культурних цінностей зловмисниками з метою уникнення неминучого покарання. Тому конспірація та професійність при організації комплексу розшукових заходів – це невід'ємні компоненти успіху.

Проблема пошуку, ідентифікації та повернення культурних цінностей є надзвичайно складною, делікатною і багатоплановою справою. Практика їх повернення переконує у доцільності застосування саме державного підходу. На це вказують витрачені фінансові, наукові, правові та людські ресурси. Успішне вирішення проблеми залежить, передусім, від формування максимально повної та ретельно задокументованої доказової бази із незаперечним підтвердженням обставин і шляху переміщення культурних цінностей до місця їх переховування.

Список використаних джерел:

1. Україні знадобиться 9 мільярдів доларів і 10 років, щоб відновити культуру й туризм – ЮНЕСКО. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-yunesko-vidbudova-kultura/32819648.html> (дата звернення 05.03.2024).

РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У РОЗПАЛЮВАННІ ВОРОЖНЕЧІ ТА ПРОПАГАНДИ ВІЙНИ

Віталій СОКУРЕНКО

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права та кримінології

факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ

Масова комунікація, як процес передачі інформації групі людей одночасно за допомогою спеціальних технічних засобів беззаперечно глибоко проникла в усі сфери соціального життя, адже державно-правова політика здійснюється в умовах насиченого і різноманітно забарвленого інформаційного поля. Сучасне суспільство є досить інформаційно розвинутим з одного боку, і, на жаль, інформаційно залежним – з іншого.

Законом України «Про національну безпеку України» передбачено, що державна політика у сфері національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо [1]. Тобто загрози у сфері інформаційної безпеки мають безпосередній вплив і на національну безпеку держави.

Різновидом інформаційних загроз в Україні законодавчо визнано інформаційний вплив Російської Федерації як держави-агресора на населення України. Тривалий час спеціальні служби Російської Федерації проводять свої спеціальні інформаційні операції, більшість з яких спрямована на підрив національної безпеки України, її національних інтересів, ліквідацію української державності та знищення української ідентичності, провокування проявів екстремізму, панічних настроїв у суспільстві, загострення і дестабілізацію суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації в Україні. Російською Федерацією використовуються нові активні заходи, у тому числі міжнародного характеру, щодо легітимізації спроби анексії Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, заперечення своєї участі у війні на території До-

нецької та Луганської областей та посилення адвокаційної кампанії за зняття санкцій, запроваджених у зв'язку з порушенням Російською Федерацією суверенітету і територіальної цілісності України. Задіяння у цьому процесі Російською Федерацією всіх її спроможностей (політичних, інформаційних, економічних, розвідувальних та інших) залишається особливо небезпечним викликом для України [2].

У світовому масштабі значного поширення набули нові види протистоянь, зокрема, інформаційні війни, основним завданням ведення яких є отримання переваги або деморалізації супротивника, легітимація агресивних дій, обґрунтування перемоги у конфлікті при відповідній дискредитації противника, зміни кордонів держав без застосування реальної зброї [3, с. 230].

Інформаційна війна проти України розпочалася задовго до відкритого військового конфлікту. На самому початку, з моменту проголошення незалежності України, російські канали супутникового мовлення, радіо, телебачення та російські ЗМІ транслювали передачі, насичені викривленою ідеологією, спрямовані на підрич загальнолюдських цінностей, нагнітання міжетнічної ненависті, маніпулювання мовними, релігійними питанням. Україна виявилася досить вразливою до російської інформаційної агресії [4, с. 115].

Загроза, з якою ми стикаємося сьогодні, це зростання агресивного націоналізму, відступ від демократії та історичний ревізйонізм – пропаганда, змішана з дезінформацією та мовою ненависті, найпотужнішим прикладом чого є росія». Про це під час конференції Обсерваторії з викладання історії в Європі у Страсбурзі заявив заступник генерального секретаря Ради Європи Бйорн Берге [5].

Пропаганду вважають відразливим шрамом на обличчі сучасної журналістики і органи влади повинні всіма можливими засобами не допускати її проявів. Пропаганда війни і ненависті стає ефективною в умовах підконтрольності ЗМІ органам влади, які здійснюють мовчазну підтримку мові ворожнечі.

Використання пропаганди в період конфлікту рівнозначно розплескуванню бензину над відкритим полум'ям. Вона ніби підпитує конфлікт і сприяє його ескалації, перешкоджає необхідному роззброєнню, безпеці і співпраці. Пропаганда війни по своїй суті являється формою підбурювання до насильства, основою на виправданні національної, расової чи релігійної ненависті [6].

Мова ненависті, яка переповнює повідомлення російських ЗМІ, виступи політиків, теле- та радіоведучих є спробою зобразити Україну державою-невдахою, а українців – нацистами. Українців відкрито називають: «бандеровцы», «малороссы», «свиномовные», «укрофашисты», «хохлы», а Україну «укропия», «хохлостан» і т.п. Крім того, у публікаціях та на екранах російського телебачення часто звучить теза про абсолютне заперечення державного суверенітету України й української національної ідентичності, що закарбовує у свідомості широкої аудиторії думку, що українці – це етнографічна група росіян, Україна – це штучне державне утворення, а українська мова – регіональний діалект. Також простежуються такі явища, як бандерофобія та українофобія, що виконують роль «страшилок» для читачів російськомовного контенту.

Такими твердженнями російські пропагандисти намагаються викликати негативні асоціації, які уподібнюють українців німецьким нацистам, що сіяли смерть в ході Другої світової війни. Таким чином, інформаційне повідомлення акцентує увагу на моральних недоліках українців [4, с. 37].

І якщо на початку воєнного вторгнення в Україну російська офіційна політика та пропаганда ще якось намагалась виправдати «спеціальну операцію» в Україні такими аргументами, що постійно змінювались, як «захист російськомовних жителів на Донбасі», «превентивна війна», яка буцімто запобігла нападу самої України на окуповані РФ частини Донбасу, Крим, а також на Білорусь, «підготовка Україною ядерної, а також біологічної зброї (наприклад, за допомогою спеціально тренуваних птахів) для нападу на РФ», «боротьба проти фашистів» та іншими інформаційними маніпуляціями. То вже буквально через місяць після вторгнення російські пропагандисти та політики у численних інформаційних ток-шоу та соціальних мережах уже не приховували, що справжньою метою так званої денацифікації України є її знищення як незалежної демократичної держави [7, с. 32].

З огляду на потужну багаторічну підготовку та інформаційно-психологічну «обробку» громадян України, часткове скуповування українських ЗМІ (в тому числі загальнонаціональних), використання стратегічного контенту (книги, телесеріали, фільми, псевдонаукові та наукові дослідження тощо), активну кампанію в соціальних мережах росії на перших етапах агресії вдавалося істотно дезорганізувати населення України, грати на багаторічних деструк-

тивних тематиках, зменшити підтримку громадянами дій керівництва держави в умовах неоголошеної війни. Крім того, безпосередньо в зоні конфлікту супротивник застосовував (і застосовує) методи радіоелектронної боротьби, захоплення телекомунікаційних об'єктів, а також здійснює частково успішні кібератаки проти державних органів чи об'єктів критичної інфраструктури» [8, с. 262].

Однак, наша країна показала мужній спротив та небачену згуртованість між заходом і сходом, північчю та півднем. Це лише озлобило путінський режим, стратегічний прорахунок якого полягав, зокрема, у тому, що переважно російськомовні жителі Сходу та Півдня країни не будуть чинити спротив російському вторгненню і радо зустрічатимуть квітами так званих визволителів. Натомість зворотнім ефектом вторгнення стало те, що багато жителів цих регіонів, які на власному досвіді відчули всі жахи ракетних обстрілів, убивств і руйнувань, що їм несе так званий «руській мір», російський світ, лише більшою мірою утвердилися у своїй українській самоідентифікації. Путінський режим у своєму рішенні розпочати війну в Україні став жертвою власної ілюзорної картини світу, яку створили та й досі намагаються підтримувати кремлівські пропагандисти, зокрема щодо начебто прихильності українців до так званого «руського міра» [7, с. 26].

Україна цілодобово, щохвилинно мужньо та незламно протистоїть проявам деструктивної пропаганди, проявляючи єдність, посилюючи стійкість інформаційної політики шляхом нейтралізації інформаційних загроз для забезпечення національної безпеки держави, збереження конституційного устрою та територіальної цілісності країни. Правильне сприйняття, розуміння, розпізнавання і адекватна реакція, представниками цивілізованого суспільства на неправдиву і викривлену інформацію ворога – це внесок кожного українця у відстоюванні права на самовизначення українського народу.

Список використаних джерел

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
2. Про Стратегію інформаційної безпеки: Указ Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>

3. Новосельський І. Сучасні мас-медіа в інформаційних війнах: досвід України. Вісник Прикарпатського університету. Політологія. 2019. Вип. 3. С. 230–238.

4. Худолій А. О. Інформаційна війна 2014–2022 рр.: монографія. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. 208 с.

5. Рада Європи: росія є прикладом загрози, пропаганди, змішаної з дезінформацією та мовою ненависті. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3628412-rada-evropi-rosia-e-prikladom-zagrozi-propagandi-zmisanoi-z-dezinformacieu-ta-movou-nenavisti.html>

6. Пропаганда и свобода массовой информации. Памятная записка Бюро Представителя ОБСЕ по вопросам свободы СМИ г. Вена, 2015. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/6/219726.pdf>

7. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член. – кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

8. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. К.: НІСД, 2017. 496 с.

ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДІЇ, ЩО МІСТЯТЬ ОЗНАКИ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ (РЕТРОСПЕКТИВА ТА ПЕРСПЕКТИВА)

Олексій ТИТАРЕНКО

доктор юридичних наук, доцент,

науковий співробітник

науково-дослідної лабораторії з підготовки військ

Київський інститут Національної гвардії України

З початку повномасштабного вторгнення рф на територію України правоохоронними органами станом на 29.02.2024 року обліковано 126513 злочинів агресії та воєнних злочинів, а також 16609

злочинів проти основ національної безпеки. Воєнні злочини, які пов'язані з порушенням законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України) склали – 122886 (97,1%)[1] і їх кількість збільшується.

Нагадаємо, що визначення саме воєнних злочинів передбачені національним законодавством – Кримінальним кодексом України (Глава XX Особливої частини КК України) [2], і міжнародними актами – Римським статутом [3], Женевськими конвенціями 1949 року [4]. Найширший перелік воєнних злочинів закріплений в Статуті Міжнародного кримінального суду, так званому Римському статуті. Саме ст. 8 Римського статуту визначає, що воєнними злочинами є грубі порушення Женевських конвенцій 1949 року.

В той же час наявна в чинному КК України норма (ст. 438), якою встановлена відповідальність за порушення законів та звичаїв війни та яка охоплює умовно сім груп суспільно-небезпечних діянь (1) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; 2) вигнання цивільного населення для примусових робіт; 3) розграбування національних цінностей на окупованій території; 4) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; 5) інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 6) віддання наказу про вчинення дій, передбачених в 1–5; 7) діяння, передбачені в 1–6, поєднанні з умисним вбивством), не зазнала жодних змін з початку збройної агресії РФ проти України.

Слід погодитись з позицією вітчизняних науковців, що така конструкція даної норми не повною мірою відображає відповідальність за всі воєнні злочини, перелік яких визначається нормами Міжнародного гуманітарного права (далі МГП) і не вносить певну ясність щодо змісту таких діянь та їх характеру [5–9]. У зв'язку з тим, що дана норма є бланкетною, то потребує вивчення та знання саме норм МГП суб'єктами, які її застосовують для притягнення винних осіб до відповідальності. У зв'язку з цим, враховуючі вже наявні наукові дослідження з питань кримінальної відповідальності за воєнні злочини, бажано наголосити на нагальність вирішення наявної проблеми диференціації кримінальної відповідальності з даного питання. Зокрема з цієї тематики в лютому 2024 році захищено дисертаційне дослідження М.К. Зубанського «**Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни**», в яко-

му низка проблем із застосування на практиці ст. 438 КК України вченим розкрита та запропоновані шляхи їх вирішення [9].

У зв'язку з тим, що вже третій рік триває повномосташтибний збройний конфлікт, за даними правоохоронних органів фіксується збільшення фактів жорстокого поводження з військовополоненими (в т.ч. їх умисне вбивство), застосування рф заборонених засобів ведення війни, невибіркове знищення власності. Так, тільки станом на червень 2023 року правоохоронними органами зафіксовано 6 фактів застосування хімічної зброї, 2291 факт – касетних боеприпасів, 1520 фактів – мін, 4 факти – фосфорних, термобаричних бомб та снарядів, 6 фактів – запалюваної зброї. Злочини, пов'язані із агресією рф призвели до знищення та пошкодження 111 561 об'єкту цивільної інфраструктури: 88 519 – житлових будинків та споруд, 2 585 – навчальних та виховних закладів, 569 – медичних закладів, 430 – культурних споруд, 136 – релігійних споруд, 4 795 – мереж та комунікацій, що забезпечують життєдіяльність населення (газопроводи, водопроводи, електромережі), 14 27 – інших об'єктів інфраструктури [10]. Наведені факти хоча і охоплюються повністю ст. 438 КК України, проте з погляду закріпленого в МГП переліку воєнних злочинів відносяться до різних діянь, які мають свій характер та наслідки, а тому потребують уточнення в чинному кримінальному законодавстві.

На окремі проблеми щодо притягнення винних до кримінальної відповідальності за воєнні злочини звертають увагу як правники, так і практики. Зокрема до таких проблем відносять:

- юридична невизначеність в національному законодавстві переліку воєнних злочинів;
- складність із встановленням ознак злочину за ст. 438 КК України у зв'язку з наявністю бланкетної форми та однієї з форм дій, як «інше порушення законів та звичаїв війни»;
- ускладненість кримінально-правової кваліфікації за воєнні злочини, яка повинна бути однозначною, зрозумілою, чіткою та вичерпною [11]. Так, обґрунтовується позиція, що кримінальні правопорушення проти довілля, пов'язані з міжнародним збройним конфліктом, необхідно кваліфікувати за ст. 438 та ст. 441 КК України (якщо військовослужбовці рф вчиняли збройні напади на промислові чи інші об'єкти, пошкодження яких може призвести або призвело

до екологічної катастрофи). Виникає питання щодо кваліфікації за сукупністю злочинів (ст. 438 або ст. 439 та 441 або 442 КК України) у разі застосування країною-агресором зброї масового знищення;

- відсутність гарантій безпеки учасникам кримінального провадження;
- складність із документуванням цих злочинів через безпекові причини;
- право на захист не є повністю забезпеченим;
- процедура повідомлень про судові засідання учасникам кримінального провадження є ускладненою;
- відсутній єдиний підхід до залучення зовнішніх моніторів до розгляду судових справ [12–14].

Для вирішення цих питань та загальної проблеми, яка пов'язана з гармонізацією положень міжнародного гуманітарного права з кримінальним законодавством України останнім часом було розроблено низку законопроектів, зокрема: проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права № 9438 від 20.12.2018 (06.06.2019 – прийнято в першому читанні); проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права № 2689 від 27.12.2019 (20.05.2021 – закон прийнято, але не підписано Президентом України), проект Закону про застосування та дотримання норм міжнародного гуманітарного права в Україні» № 8268 від 05.12.2022 (26.12.2022 – надано висновок Головного комітету про прийняття за основу у першому читанні) [15–17].

В своїй більшості дані законопроекти спрямовані на запровадження в КК України кримінальної відповідальності за злочини проти людяності, а також за воєнні злочини, що являють собою порушення не тільки договірної, а і звичаєвого МГП. Зокрема передбачається наступна диференціація відповідальності за воєнні злочини: воєнні злочини проти особи; воєнні злочини проти власності; воєнні злочини, що полягають у застосуванні заборонених методів ведення війни; воєнні злочини, що полягають у застосуванні заборонених засобів ведення війни; воєнні злочини проти гуманітарних операцій та використання символів; воєнні злочини проти

культурних цінностей, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права. В цілому, на перспективу, в КК України може бути передбачена диференційована відповідальність більш ніж за 30 самостійних діянь, які віднесені до воєнних злочинів згідно положень МГП. Проте у разі їх прийняття потребуватиме уточнення термінологічний апарат, який використовується при описі воєнних злочинів та співставлення розмірів покарань з тотожними злочинами, які розташовані в інших розділах КК України (треба уникнути необґрунтованого зниження розміру покарання).

Також слід відмітити, що підхід викладений у вище вказаних законопроектах знайшов відображення і в проєкті КК України (Книга 11 «Злочини проти міжнародного правопорядку»), розроблений робочою групою з питань розвитку кримінального права, який заслуговує уваги та подальшого дослідження [18].

Підсумовуючи викладене значимо, що процес вирішення питання удосконалення притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчиняли (вчиняють) воєнні злочини актуалізується за останні роки та має відповідні перспективи. Сьогодні правоохоронними та судовими органами поступово забезпечується «синхронізація» судово-слідчої практики із положеннями ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Надалі є перспективним аналіз наявної практики порушення кримінальних проваджень за окремими видами воєнних злочинів, які передбачені (визначені) в положеннях як договірного МГП, так і звичаєвого МГП, з метою виявлення та усунення проблемних питань кваліфікації, в т.ч. необґрунтованого дублювання кримінально-правових норм.

Список використаних джерел:

1. Злочини вчиненні в період повномасштабного вторгнення рф (станом на 29.02.2024). URL: <https://www.gp.gov.ua>
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року (в редакції від 01.01.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду 17 липня 1998 року (м. Рим). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

4. Кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти воєнної безпеки України: навчальний посібник / А.Є. Фоменко, О.С. Юнін, В.С. Березняк, В.В. Шаблистий та ін. Київ: Алерта, 2023. 532 с.

5. Гнатівський М., Короткий Т. Визначення воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві (18 квітня 2022). Юридична газета online. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/viznachennya-voennih-zlochiv-u-mizhnarodnomu-kriminalnomu-pravi.html>

6. Балдига С.П. Проблеми розслідування воєнних злочинів на території України та притягнення до відповідальності осіб за їх вчинення. Нове українське право. 2022. Вип. 5. С. 52–58. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/354>

7. Правові перешкоди притягнення до відповідальності за воєнні злочини в Україні. Київ, 2021. 12 с. URL: https://civilmplus.org/wp-content/uploads/2021/12/AttractGuiltyUKR_Alternative_MF.pdf

8. Васильціон І.І. Генеза кримінальної відповідальності за воєнні злочини. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 9. С. 307–312. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/76.pdf

9. Зубанський М.К. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: дис. д-ра філософії (081 Право). ЛьвівДУВС, Львів, 2023. 223 с. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/nauka/dorobok_zdobuvachiv/zubansky_d.pdf

10. Звіт Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з питань міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України про виконану роботу (30.06.2023). URL: blob: <https://itd.rada.gov.ua/dbdfc3e6-123d-47d9-b1c3-eb46b79396cf>

11. Корупційні та воєнні злочини: у Верховному Суді обговорили актуальні питання правосуддя в умовах війни (01.12.2023). URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1519773>

12. Моніторинг судових проваджень України щодо воєнних злочинів: результати проєкту (12.12.2023). URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/monitorynh-sudovykh-provadzhen-ukrainy-shchodovoiennykh-zlochyniv-rezultaty-proiektu/>

13. П'ять проблем на шляху покарання воєнних злочинців. Що пропонують судді, прокурори та адвокати? (09.12.2022). URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/p-iat-problem-na-shliakhu->

pokarannia-voiennykh-zlochynstiv-shcho-proponuiut-suddi-prokurory-ta-advokaty

14. Червякова О.В. Відповідальність за воєнні злочини: механізми та процеси відновлення суверенітету та безпеки України. Форум права. 2020. № 2. С. 150–162. URL: http://forumprava.pp.ua/files/150-162-2020-2-FP-Cherviakova_16.pdf

15. Проект Закону про застосування та дотримання норм міжнародного гуманітарного права в Україні № 8268 від 06.12.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40974>

16. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права № 9438 від 20.12.2018. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65266

17. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права № 2689 від 27.12.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804

18. Текст проекту нового Кримінального кодексу України (станом на 25.02.2024). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf>.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ ЗА ПРОЄКТОМ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

Микола ХАВРОНЮК,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального та
кримінального процесуального права
Національного університету «Києво-Могилянська академія

Згідно зі статистичними даними Офісу Генерального прокурора [1], у 2022–2023 роках обліковано понад 121 тис злочинів, передбачених статтями 438 і 442 Кримінального кодексу України

(далі – КК). 38 кримінальних проваджень передано до суду з обвинувальним актом, а щодо більш як 60 тис цих злочинів станом на грудень 2023 року розслідування продовжуються.

Хоча кінця війні наразі не видно, немає значних підстав сподіватися, що ще до її завершення буде прийнятий і набере чинності новий КК. Водночас не виключено, що запозичивши окремі положення проєкту нового КК – всі або деякі статті Книги 11 «Злочини проти міжнародного правопорядку» [2] – законодавець може вже зараз внести певні зміни до чинного КК. Зрозуміло, що усі нові положення КК не будуть мати зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшать або скасують кримінальну відповідальність за певне діяння.

Основою для Книги 11 стали положення Закону, прийнятого Верховною Радою 20 травня 2021 року і направленою на підпис Президенту України 7 червня 2021 року, і одним із авторів проєкту якого (реєстр. № 2689 від 27.12.2019) був автор цих тез [3]. Відомо також, що оскільки Президент України, попри звернення до нього громадськості [4], так і не підписав вказаний Закон, Кабінет Міністрів вніс інший, подібний – реєстр. № 7290 від 15.04.2022 [5], який до цього часу Верховною Радою не розглядався. На жаль, не ратифікований Україною і Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – РС), навіть попри те, що Європейський Союз закликає Україну якнайшвидше виконати відповідне зобов'язання в рамках Угоди про асоціацію, – «щоб повною мірою користуватися правами повного членства у Міжнародному кримінальному суді» [6].

На сторінках медіа згадувалось про певні вади згаданого Закону від 20 травня 2021 року [7] та проєкту Закону [8]. Проте, за бажання їх давно можна було виправити і дати життя закону.

Як би там не було, Робоча група з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи [9] мусила, по-перше, забезпечити максимально точну імплементацію положень міжнародного кримінального та гуманітарного права, по-друге, гармонійно вбудувати зазначені положення в загальну тканину проєкту нового КК і, по-третє, уникнути тих вад, які містять згадані вище Закон та проєкт Закону.

Що вийшло в результаті?

Книга 11 складається з п'яти розділів:

11.1. Злочин геноциду. Розділ містить чотири статті:

11.1.1. Значення термінів, вжитих у цьому Розділі.

11.1.2. Злочин геноциду (стаття містить 5 пунктів).

11.1.3. Керівництво вчиненням злочину геноциду (5 пунктів).

11.1.4. Публічні заклики до злочину геноциду або його виправдування чи заперечення (4 пункти).

11.2. Злочини проти людяності – три статті:

11.2.1. Значення термінів, вжитих у цьому Розділі та Розділі 11.3.

11.2.2. Злочин проти людяності у формі вбивства.

11.2.3. Злочин проти людяності в інших формах, крім вбивства (11 пунктів).

11.3. Злочин агресії – також три статті:

11.3.1. Значення термінів, вжитих у цьому Розділі.

11.3.2. Злочин агресії (5 пунктів).

11.3.3. Пропаганда акту агресії (5 пунктів).

Нами враховано, що згідно з практикою міжнародних судів (вона відображена у ст. 8bis PC) відповідальність за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни можуть нести виключно особи, які фактично здійснюють керівництво політичними чи військовими діями держави або контроль за ними. Питання щодо позбавлення їх імунітету має вирішуватися у Міжнародному кримінальному суді чи спеціальному трибуналі з відповідними механізмами подолання імунітету. Ці особи мають нести відповідальність за всі акти збройної агресії (вторгнення, бомбардування, блокада портів тощо). Власно, те саме стосується і злочину геноцид, оскільки він віддзеркалює певну державну політику, а не психічне ставлення окремих військовослужбовців чи інших представників ворожої сторони.

11.4. Воєнні злочини – шість статей, переважно великих за обсягом:

11.4.1. Значення термінів, вжитих у цьому Розділі.

11.4.2. Серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права у формі вбивства.

11.4.3. Серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом, не пов'язане зі вбивством (7 пунктів).

11.4.4. Серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права у зв'язку зі збройним конфліктом неміжнародного характеру, не пов'язане зі вбивством.

11.4.5. Серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру, не пов'язане зі вбивством (28 пунктів).

11.4.6. Відповідальність командира (начальника) за злочин проти міжнародного гуманітарного права (2 пункти, йдеться про злочин *sui generis*).

11.5. Злочини проти міжнародної безпеки (тут у дванадцяти статтях передбачена відповідальність за: застосування зброї масового знищення, поводження зі зброєю масового знищення, екоцид, забезпечення найманства та використання найманця, участь найманця у конфлікті, невиконання санкцій або перешкоджання їх виконанню, насильницьке зникнення, незаконне вилучення дитини і піратство).

Опис злочинів у перших чотирьох з названих розділів Книги 11 здійснено переважно на основі РС, оскільки у ньому всі відповідні злочини належно систематизовані. Статут, сподіваюсь, все ж буде ратифікований ближчим часом (але навіть у разі його не ратифікації ніщо не заважає Україні запозичити його положення і втілити у національному кримінальному законодавстві), а також з урахуванням міжнародних договорів, обов'язкових для України. Такими договорами є:

- щодо правил ведення війни: Протокол про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв (Протокол II); Протокол про засліплюючу лазерну зброю (Протокол IV); Протокол про вибухонебезпечні предмети – наслідки війни (Протокол V); Паризька конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення; Оттавська конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення;
- щодо захисту жертв війни: Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (ЖК I); Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (ЖК II); Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (ЖК III); Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (ЖК IV); Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних зброй-

- них конфліктів (ДП I); Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру (ДП II); Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (ДП III); Конвенція про права дитини; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройному конфлікті; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання;
- щодо захисту культурних цінностей та навколишнього середовища: Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту; Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє середовище;
 - щодо індивідуальної кримінальної відповідальності: Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства; Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів.

Чому саме ці і лише ці договори? Тому що: 1) згоду на їх обов'язковість надано Верховною Радою чи Президією Верховної Ради або щодо них Україна визнала себе правонаступницею; 2) їх опубліковано в офіційних друкованих виданнях. Детальніше це пояснено в інших моїх публікаціях [10; 11; 12].

Умовними стандартами слід вважати щодо положень про:

- злочин агресії – статтю 8bis PC;
- воєнні злочини – статтю 8 PC, статті про серйозні порушення Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них, статтю 15(1) Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту;
- злочин геноцид – статтю II Конвенції про запобігання геноциду і покарання за нього та статтю 6 PC;
- злочини проти людяності – статтю 7(1) PC.

Складнощі імплементації виникають, зокрема, через те, що окремі положення цих договорів містять різну термінологію і навіть деякі суперечливі положення; застосовані в них визначення бувають незрозумілими (як от «примусова вагітність»), а навіть

офіційні переклади – некоректними; попри вимоги юридичної визначеності частина термінів в них має інше значення, ніж терміни, застосовані в інших статтях проєкту КК (торгівля людьми, катування тощо), а деякі терміни безпідставно застосовуються у множині.

Крім іншого, у проєкті нового КК закріплено положення про здійснення універсальної юрисдикції щодо відповідних злочинів (ст. 1.3.5) і про непоширення на них строків давності (статті 3.4.3 і 3.4.7). Стосовно першого з цих питань, то виходимо з того, що на відміну, наприклад, від осіб, які вчинили злочини проти основ національної безпеки України і в міжнародній практиці вважаються політичними злочинцями, особи, які вчинили злочини проти безпеки людства, привірюються до терористів і, безумовно, не визнаються політичними злочинцями та при необхідності підлягають екстрадиції; таким особам не надається політичний притулок і статус біженця.

У статтях 2.5.6 і 2.5.7 передбачено, що шкода міжнародному правопорядку внаслідок злочинів геноциду, агресії, проти людяності або воєнних злочинів, вчинених у формі вбивства, визнається винятково тяжкою шкодою, а шкода міжнародному правопорядку внаслідок злочинів проти людяності та воєнних злочинів (зокрема шкода від публічних закликів до злочину геноциду, агресивної війни або від виправдовування її ведення), – особливо тяжкою шкодою.

Згідно зі статтями 2.5.9 і 3.2.5 спричиненій умисно особливо тяжкій шкоді відповідає 7 ступінь тяжкості злочину (санкція передбачає ув'язнення на строк від 10 до 15 років), а винятково тяжкій – 9 ступінь (санкція передбачає ув'язнення на строк від 20 до 30 років або довічне ув'язнення).

Станом на 1 березня 2024 року положення Книги 11 проєкту нового КК пройшли експертизу національних і зарубіжних фахівців [2], були обговорені на конференціях та інших науково-практичних заходах. Але робота щодо їх удосконалення продовжується.

Список використаних джерел:

1. Статистичні дані Офісу Генерального прокурора. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>
2. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>
3. Проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного криміналь-

ного та гуманітарного права». Авторський колектив 27.12.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804

4. Закликаємо Президента підписати закон про воєнних злочинців. 07.04.2022. URL: <https://pravo.org.ua/zaklykayemo-prezydenta-pidpysaty-zakon-pro-voennyih-zlochynstiv/>

5. Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39449>

6. ЄС закликав Україну терміново ратифікувати Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/248603-yes-zaklikav-ukrayinu-terminovo-ratifikuvatirimskiy-statut-mizhnarodnogo-kriminalnogo-sudu>

7. Маляр Ганна. Помилки в законі про воєнні злочини: усунути, не можна залишити. Українська правда, 26 травня 2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/05/26/7294904/#:~:text=20%20%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D1%8F%202021%20%D1%80.,%D0%B0%D0%B1%D0%BE%20%22%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%BC%20%D0%B7%D0%B1%D1%80-%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82%D1%96%D0%B2%22.>

8. Висновок ЮРФЕМ. Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України» № 7290. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2022/04/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82-7290-%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8-%D0%B4%D0%BE-%D0%9A%D0%9A%D0%A3-%D1%82%D0%B0-%D0%9A%D0%9F%D0%9A.pdf>

9. Указ Президента України «Питання Комісії з питань правової реформи» від 7 серпня 2019 року № 584/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019#Text>

10. Хавронюк М. І. Міжнародні договори в розумінні ст. 438 Кримінального кодексу України // Право України. 2023. № 5. С. 66–84.

11. Хавронюк М. Проблеми імплементації міжнародного гуманітарного права в перспективне кримінальне законодавство України // Кримінологічні дослідження: збірник наук. праць / [гол. ред. В. Поклад, канд. філос. наук]; Луган. навч.– наук. інст. імені

Е. О. Дідоренка Донецьк. держ. універ. внутр. справ. Івано-Франківськ-Кропивницький: РВВ ДонДУВС, 2023. Вип. 13: Міжнародні злочини російської федерації на території України. С. 291–306.

12. Хавронюк М. щодо відмежування злочинів проти безпеки людства від інших злочинів // Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: збірник матеріалів VI Всеукраїнської наук.– практ. конф. (м. Львів, 09 грудня 2022 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 494–501.

АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ (СТ. 438 КК УКРАЇНИ)

Юрій ШИНКАРЬОВ

кандидат юридичних наук, доцент
завідувач кафедри правового регулювання
економіки ХНЕУ імені Семена Кузнеця

Після початку збройної агресії проти України, військовослужбовці, інші комбатанти, що діють на боці ворога, недотримуючись вимог міжнародного законодавства щодо поведження під час бойових дій неодноразово вчиняли найжахливіші злочини пов'язані із порушенням законів та звичаїв війни. В Кримінальному кодексі України відповідальність за цей злочин передбачена ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни». Ця норма встановлює, що порушенням законів та звичаїв війни є «жорстоке поведження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій». За вказане діяння законодавець передбачає кримінальне покарання у розмірі позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років. Якщо ж ті самі дія-

ня були поєднані із вбивством, то за них передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавленням волі.

В сучасній кримінально-правовій доктрині склад названого кримінального правопорушення є однозначно недостатньо дослідженим і вивченим. Про це абсолютно чітко вказує Хавронюк М. зазначаючи основні вади і недоліки існуючого рівня розробки означеної проблематики [1]. І, навіть, якщо і зустрічаються поодинокі наукові дослідження щодо названого питання, то вони здебільшого присвячені аналізу складу злочину, передбаченого ст. 438 КК України та проблемам кваліфікації [2, с. 164–166; 3 с. 255–260] або техніко-юридичному оформленню вироків [4, с. 461–464]. Але, недостатньо науково розвіданим є не тільки склад правопорушення, а й особливості формування санкції за його вчинення та власне призначення покарання. В даному випадку можна виділити тільки аналіз, здійснений Гловюк І., у якому станом на 2023 рік робляться певні висновки щодо призначення покарання за злочин, передбачений ст. 438 КК України [5]. Але ці висновки, на жаль, здебільшого зосереджені навколо окреслення обставин, необхідних для врахування при призначенні покарання за цей злочин, ніж на особливостях покарання, вже призначеного. А випадків призначення покарання за цей злочин, на даний момент вже достатньо, щоб провести аналіз та зробити певні висновки, які б мали як загальнотеоретичний так і практичний зміст.

За діяння передбачені ч. 1 вказаної статті встановлена безальтернативна відносно визначена санкція, що передбачає призначення єдиного виду покарання – позбавлення волі на певний строк. Ч. 2 цієї ж статті передбачає альтернативну санкцію, що передбачає покарання у виді позбавлення волі на певний строк або довічне позбавлення волі.

Аналіз судової практики за 2022–2023 дозволив виявити окремі тенденції щодо призначення покарання за вчинення цього злочину. Так, аналіз практики призначення покарання за вчинення цього злочину дозволив зробити певні висновки:

1. При призначенні покарання за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України мінімальний строк покарання становив 9 років (10%), інші строки становили: 10 років (20%), 11 років (30%), 12 років (40%). Покарання у виді 8 років позбавлення волі –

жодного разу виявлено не було. В цілому строки покарання, що призначалося, засвідчують належну якість відносної визначеності побудови санкції, оскільки судова дискреція спостерігається за всім діапазоном передбаченого законом строку покарання.

2. При засудженні особи за діяння, передбачене ч. 2 ст. 438 КК України – спостерігалось 90% призначення покарання у виді довічного позбавлення волі. Це, свідчить про високий ступінь суспільної небезпечності діяння, передбаченого ч. 2 ст. 438 КК України, оскільки фактів призначення менш суворого покарання майже не спостерігалось. Лише в окремих, поодиноких випадках спостерігалось призначення покарання строком на 15 років позбавлення волі.

3. При призначенні покарання як за злочин, передбачений ч. 1 ст. 438 КК України, так і за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 438 КК України – пом'якшуючих покарання обставин жодного разу виявлено не було.

4. Серед обтяжуючих покарання обставин суд визнавав: вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння (5%), вчинення злочину в умовах військового стану (10%), вчинення злочину групою осіб (5%), вчинення злочину щодо особи похилого віку (1%), приховування від правосуддя (10%).

У якості остаточного підсумку слід зазначити, що шляхом аналізу практики призначення покарання за вчинення злочину передбаченого ст. 438 КК України встановлене чітке розуміння максимальної суспільної небезпечності діяння за вчинення якого передбачена відповідальність вказаною статтею, про що свідчить як домінуюча суворість призначення покарання, так і відсутність виявлення пом'якшуючих покарання обставин. Таким чином особам, які вчинили порушення законів та звичаїв війни призначається максимально можливе покарання для забезпечення максимально можливої кари за ті нелюдські і жорстокі діяння, які вони вчинили.

Список використаних джерел

1. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kryminalna-vidpovidalnist-za-porushennya-zakoniv-ta-zvychayiv-vijny-dvadsyat-zapytan-ta-vidpovidej/>.

2. Глушко А. М. Особливості кримінально-правової кваліфікації дій особи за порушення законів і звичаїв війни. Часопис Київського університету права. 2023. № 2. С. 164–166. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/880/819/>.

3. Шаповалов О. О., Шаповалова А. О. Особливості кваліфікації порушення звичаїв і законів війни (ст. 438 КК України). Збірник конференції 26.05.22. С. 255–260. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/items/956a744c-0dc6-4559-bef0-43adf4e61610>

4. Загиней-Заболотенко З. А., Кваша О. О., Чаплук О. І. Вироки у кримінальних провадженнях про порушення законів та звичаїв (стаття 438 Кримінального кодексу України): окремі особливості техніко-юридичного оформлення. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 6. С. 461–464. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/107.pdf

5. Гловюк І. Дослідження: вирок за ст. 438 КК України: порушення законів та звичаїв війни – з 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/doslidzennia-viroki-za-st-438-kk-ukrayini-porusennia-zakoniv-ta-zvicayiv-viini-z-24-liutogo-2022-roku>

ПОРУШЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ЯК ОДИН З АСПЕКТІВ ВЧИНЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Юлія ЯКОВЕНКО

викладач спеціальної кафедри № 1
Інституту підготовки юридичних кадрів
для Служби безпеки України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Війна – це завжди страждання, насильство, втрати, смерть...

Досвід війн демонструє нам тяжкі наслідки як серед цивільного населення, так і серед військових. Цілі покоління життів були втрачені під час збройних конфліктів, розбиті долі сімей, втрата засобів для існування, втрата віри у майбутнє та щасливого, спокійного життя.

Всі хто зміг застати та пережити хоча б одну з війн, не можуть згадувати ці події без негативних емоцій.

Ми, як громадяни вільної країни – України, відчули всі жахіття війни особисто. Кожен раз, коли ти дивишся світлини новин, то зі страшенним болем відчуваєш на собі втрату кожного військового, кожної дитини та дорослої людини, руйнування цілих міст та об'єктів інфраструктури.

Неможливо дивитись, як країна агресор з радістю публікує інформацію про жакливі тортури наших бійців, відео катувань, які не сумісні з життям.

Де була війна, завжди є смерть. Зараз, як ніколи з доступом до такого великого обсягу інформації, можливо побачити не гуманне поведження з усіма верствами населення нашої країни. Однак, навіть це не зупиняє людей переходити на бік ворога та допомагати йому.

Серед таких жакливих подій, досвіду минулих поколінь збройних конфліктів, серед тяжких мук і започаткувалось міжнародне гуманітарне право (далі – МГП), направлене на обмеження засобів і методів ведення війни, що можуть застосовувати сторони конфлікту, а також направлене на забезпечення захисту та гуманного поведження з особами, які не беруть або припинили брати безпосередню участь у бойових діях.

Єдиною законною метою, яку повинні переслідувати держави під час війни, полягає в послабленні збройних сил супротивника, тобто всі військові дії повинні бути направлені саме на знешкодження бойової сили противника.

Цивільне населення й окремі цивільні особи користуються загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з воєнними операціями, ця норма закріплена у ч. 1 ст. 51 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (далі – ДП I). Саме тому, нормами МГП передбачено, що учасники збройного конфлікту повинні розрізняти військові цілі та осіб і об'єкти, які не належать до військових, а свої дії спрямовувати тільки проти законних військових цілей.

У зв'язку з цим, частиною 1 статті 35 ДП I, визначено, що у разі будь-якого збройного конфлікту право сторін, що перебувають у конфлікті, обирати методи або засоби ведення війни не є необмеженим.

Також міжнародне гуманітарне право побудовано на концепції балансу військової необхідності та захисту цивільного населення, зрозуміло що війна не може бути без втрат і МГП встановлює обмеження щодо ведення бойових дій.

Дані обмеження закріплені, зокрема, в основних принципах МГП:

- принцип розрізнення;
- принцип здійснення запобіжних заходів;
- принцип пропорційності;
- заборона зайвих страждань;
- обов'язок гуманного поводження.

Одним з гострих питань ведення збройних конфліктів є нехтування з боку РФ принципами розрізнення та пропорційності.

Вказані принципи переликаються між собою та є взаємозалежними.

Принцип розрізнення заснований на обов'язку запобігання помилкового встановлення цілей та уникнення заподіяння випадкових смертей, знищення осіб та об'єктів, які перебувають під захистом.

Принцип пропорційності полягає у вагомій військовій перевазі над нанесенням шкоди цивільному населенню, саме від цього принципу залежить допустимість нападу на законну війську ціль у разі неможливості уникнути такої шкоди.

Згаданий принцип при прийнятті рішення про напад, працює тільки у разі можливості нанесення шкоди цивільному населенню, якщо чітко встановлена військова ціль у збройних конфліктах, даний принцип не працює.

Також доцільним є зазначити, що вищевказані принципи прямо не зазначені в міжнародних нормативно-правових актах, проте впливають з численної судової практики та мають виконуватись під час будь-якого збройного конфлікту.

У реаліях російської війни проти України, одною з основних проблем у здійсненні ворожих атак з боку країни-агресора, є зловживання зазначеним принципом та нанесення цілеспрямованих ударів по цивільному населенню.

Російські ЗМІ постійно висвітлюють прямі влучання у цивільні об'єкти, де гине мирне українське населення та зазначають, що на всіх, без виключення, об'єктах були законні військові цілі.

Однак, знаходячись у цих подіях зсередини, всі ми бачимо, що це не відповідає дійсності, а є лише «замилуванням очей», як для населення рф, яке свято вірить у «визволення українського народу», так і для наших міжнародних партнерів.

Основна проблема, яка потребує визначення при вирішенні питання пропорційності є його співвідношення з допустимими супутніми втратами. Оскільки норми МГП не містять конкретних понять, які жертви серед цивільного населення допустимі під час здійснення атак військових цілей.

Одночасно з цим, так як міжнародні конвенції не містять чітко визначених принципів МГП, то існує проблема в кваліфікації дій, які полягають в їх порушенні, як злочинів за чинним кримінальним законодавством.

Нажаль, оцінка пропорційності несе більш суб'єктивний характер, оскільки визначення переваги військової цілі над супутніми втратами є зоною відповідальності військового керівництва на різних рівнях, а також окремих бійців.

Тільки реальна військова перевага, яка є конкретною та прямою може виправдати заподіяння шкоди захищеним категоріям осіб та об'єктів.

Всі ж інші дії, які порушують принцип пропорційності мають кваліфікуватись як злочин, передбачений ст. 438 КК України (порушення законів та звичаїв війни), адже використання методів та засобів ведення війни, нехтуючи усіма встановленими нормами міжнародного гуманітарного права, посилаючись на фіктивну військову необхідність, є протиправним.

Список використаних джерел:

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ Ч. 3 СТ. 114–2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Наталія ЯРМИШ,

доктор юридичних наук, професор,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України

Кримінальний Кодекс України (далі – КК України) 24.03.2022 р. був доповнений статтею 114–2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану». Невдовзі, а саме: 01.04.2022 в текст закону були внесені зміни, обумовлені прагненням законодавця удосконалити певні ознаки складу відповідного злочину, оскільки у практиці застосування ст. 114–2 КК України спостерігалися певні незгодженості. Однак повної ясності щодо змісту ознак зазначеної статті немає і зараз. Зосередимся лише на одній з ознак, передбачених у ч. 3 ст. 114 КК України.

Серед кваліфікуючих ознак щодо поширення зазначеної у ч. 1 та 2 ст. 114–2 інформації міститься ознака «...з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним формуванням...». Про те, що з метою надання відповідним адресатам інформація саме «поширюється», свідчать слова, з яких починається ч. 3 ст. 114–2 «Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті...». Ці дії сформульовані саме як поширення. Проте, здається, словосполучення «поширення інформації з метою її надання» виглядає якось суперечливо. Адже інформація або поширюється, або надається саме певному адресату. Якщо вона поширена, тобто передана комусь, проте не конкретному адресату, то про «мету передачі» говорити вже не можна. В такому разі швидше йдеться про абстрактне *бажання*, аби ця інформація дійшла до певної особи

(у даному контексті – до ворога). Розуміння того, що поширена інформація може опинитися в руках ворога, належить до усвідомлення суспільної небезпечності свого діяння – поширення цієї інформації. А «бажання» цього нічого не змінює в зазначеному аспекті. Воно аж ніяк не «наближає» бажану подію та й взагалі жодним чином на неї не впливає. Звісно, після того, як будь-яка інформація *передана* хоча б одній людині, контроль за її рухом повністю втрачається, далі інформація може бути будь-яким способом поширена вже незалежно від поведінки того, хто її надав, проте така обставина не повертає до формулювання «поширення з метою передачі». Мета передачі реалізується у самій передачі, а не у «поширенні» інформації, тобто у власних діях, а не у випадкових обставинах. Отже, «поширення інформації з метою її передачі» – це нонсенс. А сама *передача* інформації конкретному адресату – це самостійна, не залежна від «поширення» дія, яка у ч. 3 ст. 114 не передбачена. Якщо й говорити про мету певних дій, пов'язаних з інформацією, то вже в іншому аспекті: у плані *збирання* відповідної інформації *з метою надання*. Проте й така ознака в аналізованій статті відсутня. Та вона й не вписувалася б у контекст ст. 114–2 КК України, суперечила б її призначенню – стримувати (чи адекватно карати) окремих громадян, які свідомо, проте легковажно розповсюджують відповідну інформацію. Саме цьому покликанню відповідає ст. 114–2, коли її застосовують до осіб, які не просто фотографують або знімають на відеокамеру відповідні об'єкти, а викладають такі зображення, зокрема, в мережу Інтернет, тобто поширюють.

Проте у застосуванні ч. 3 ст. 114, коли йдеться про ознаку «поширення інформації...з метою надання...» – ситуація інша. Ознайомлення з вироками, що містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень, свідчить про те, що практика застосування ч. 3 ст. 114–2 вельми суперечлива. Дуже схожі за ключовими ознаками події кваліфікуються по-різному. Звернемось до конкретних прикладів.

Приклад перший. За ч. 3 ст. 114 був засуджений громадянин України Особа 5, якій погодився на пропозицію представника держави-агресора, а саме: співробітника управління федеральної служби безпеки російської федерації по Алтайському краю за грошову винагороду збирати шляхом фото- та відеофіксації детальну інформацію військового характеру, зокрема, щодо

місць розташування військових об'єктів, блокпостів, укріплень та за допомогою мобільного додатку «Telegram» передавати останньому відповідну інформацію. Саме такі дії – *збирання та передачу* відповідної інформації Особа 5 й вчиняв. Проте у вироку його дії були описані як «по'язані з *поширенням* інформації... *представнику* держави, що здійснює збройну агресію проти України...» [1]. Цілком очевидно, що вираз «поширення комусь» є хибним навіть у стилістичному сенсі. Конкретної людині інформацію повідомляють, а не поширюють. Тому зворот «поширення інформації представнику держави-агресора» виглядає вкрай штучним, сприймається як прагнення підтягнути ознаки події під законодавче визначення кваліфікуючої ознаки, яке само по собі, як вже зазначалося, є стилістично та змістовно недосконалим. Проте у ч. 3 ст. 114–2 йдеться все-таки не про передачу інформації, а про її «поширення з метою передачі», тому відповідність фактичних даних ознакам складу зазначеного злочину й в цьому сенсі не спостерігається. Втім вбачається відповідність ознак події ознакам ст. 111 «Державна зрада», при тому, що ч. 3 ст. 114–2 містить застереження: «за відсутності ознак державної зради чи шпигунства». Якщо суб'єктом поширення інформації є громадянин України, шпигунство як форма державної зради у зазначених вище діях буде у разі, коли інформація містить державну таємницю. Якщо – ні, такі дії все одно цілком підпадають під ознаки державної, проте у іншій формі: надання представнику іноземної держави допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. А це вже само по собі не дозволяє кваліфікувати подію за ч. 3 ст. 114–2. Тобто правильність вищезгаданого вироку викликає серйозні сумніви. Варто зауважити, що питання щодо співвідношення цього складу злочину з державною зрадою у вироку навіть не порушується.

Приклад другий. У вироку, який буде аналізуватися нижче, ситуація дуже схожа, проте прямо протилежна за кримінально-правовою оцінкою. Без будь-якого співставлення відповідних норм суд кваліфікував як державну зраду наступні дії громадянина України. Особа 7, на той час майор поліції, отримав завдання від співробітника управління федеральної служби безпеки рф по Белгородській області. На виконання злочинного завдання, яке полягало, зокрема, в отриманні та передачі даних про місця дислокації

та переміщення підрозділів ЗСУ, військової техніки, блокпостів у м. Харкові та області, ОСОБА 7 здійснював фотографування, а в подальшому передачу фотографій вказаних об'єктів через месенджер «Telegram» зазначеному кадровому співробітнику спецслужби держави-агресора. Дії винного були визнані наданням допомоги представнику іноземної держави у проведенні підривної діяльності проти України, вчиненої в умовах воєнного стану та кваліфіковані за ч. 2 ст. 111 КК України. Примітне, що відповідною допомогою суд вважає вже отримання особою 7 злочинного завдання від особи 9. Підкреслимо, що навіть натяку на ч. 3 ст. 114–2 у вироку не міститься [2].

Приклад третій відрізняється від попередніх наявністю розгорнутої дискусії з захисником підсудних. Громадяни України ОСОБА_9 та ОСОБА_8 вступили в змову з учасником терористичної організації «Ілпр», працівником головного управління генерального штабу збройних сил російської федерації, та отримали від нього завдання, щодо збирання з метою подальшої передачі інформації, зокрема про сили та засоби ЗСУ на території Харківського регіону. Було зафіксовано 18 епізодів передачі зібраної інформації з використанням мобільному додатку «Telegram».

Адвокат наполягав на кваліфікації дій підсудних за ч. 3 ст. 114–2 КК України як поширення інформації, передбаченої у ч.ч.1, 2 цієї статті з метою передачі державі-агресору. Проте суд надав переконливі аргументи щодо хибності позиції адвоката. У вироку, з посиланням на висновок Великої Палати Верховного Суду 07 грудня 2021 року у справі № 905/902/20, зазначено, що під поширенням інформації необхідно розуміти: опублікування її у пресі, передання по радіо, телебаченню чи з використанням інших засобів масової інформації; поширення в мережі Інтернет чи з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку; викладення в характеристиках, заявах, листах, адресованих іншим особам; повідомлення в публічних виступах, в електронних мережах, а також в іншій формі хоча б одній особі. При цьому акцентовано, що поширення інформації з метою її надання представнику іноземної держави не охоплюється безпосереднім наданням інформації таким особам [3].

Видається, є достатні підстави погодитися з такою думкою та визнати, що у випадках збирання інформації з метою її переда-

чі представнику іноземної держави, незалежно від того, чи містить ця інформація державну таємницю, а також від того, чи було це виконанням злочинного завдання та чи відбулася передача, застосуванню підлягає саме ст. 111, а не ч. 3 ст. 114–2 КК України. «Поширенням» інформації такі дії визнати не можна. Відповідно, законодавцю варто відмовитися від цієї ознаки, тобто внести у ч. 3 ст. 114–2 відповідні зміни.

Список використаних джерел

1. Вирок Обухівського суду Київської області від 10 листопада 2023 р. Справа № 372/2509/23. Провадження 31-кп-273.
2. Вирок Держинського суду м. Харкова від 29 січня 2024 р. Справа № 638/4214/22. Провадження № 1-кп/638\652/24.
3. Вирок Київського суду м. Харкова від 16 січня 2024 р. Справа № 635/1075/23. Нп 1-кп/953/506/24

СЕКЦІЯ 4

ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНИХ НАСЛІДКІВ ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО З ВІЙНОЮ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ

ГЕНДЕРНА ДИСКРИМІНАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІСТОК: ТЕХНОЛОГІЇ рф

Лариса КОМПАНЦЕВА,

докторка філологічних наук,

професорка, заслужена працівниця освіти,

завідувачка кафедри стратегічних комунікацій

та прикладної лінгвістики центру стратегічних комунікацій

Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки

та стратегічних комунікацій

Національної академії СБ України

Інформаційні впливи на українські та міжнародні цільові аудиторії рф здійснює системно за різними напрямками, серед яких гендерній дискримінації російськими пропагандистами приділяється все більша увага. Донесення інформації щодо реального стану справ в Україні, розвінчання російських технологій гендерних маніпуляцій, вироблення проактивних і асиметричних відповідей – нагальне завдання дослідників і практиків. Прикладом такої діяльності є дослідження «Недооцінена загроза: гендерна дезінформація щодо українських журналісток», що було підготовлене ГО «Жінки в медіа» в рамках проекту «Голоси України», реалізованого Європейським Центром свободи преси й медіа (ЕСРМФ) за підтримки

Федерального міністерства закордонних справ Німеччини. Авторки проєкту, Ліза Кузьменко і Лариса Компанцева, проаналізувавши за технологією Big Data¹ понад 500 000 українськомовних та 500 000 російськомовних інформаційних ресурсів (медіа, соціальні мережі, радіо, телебачення) за запитами українськ журналістк, украинск журналист, а також прізвищ відомих українських журналісток (Ірина Сампан, Наталія Мосійчук та ін.) дійшли висновку про системне здійснення інформаційних операцій рф щодо гендерної дискримінації українських журналісток.

Встановлено, що під час повномасштабної агресії рф проти нашої Держави, в країні-агресорці загострилося негативне ставлення до ідей фемінізму та гендерної рівності. Про наявність інформаційної операції свідчить регулярність розповсюдження негативної інформації медіа рф за ключовими словами *фемінізм/феминст, гендер (регулярність – 83,9%)*.

У російському інформпросторі сформовано деструктивні наративи: «*Фемінізм – екстремістська ідеологія*», «*Гендер – загроза ліберального прозахідного тероризму та екстремізму*».

Приклади: В Госдуме разработан законопроект о признании феминизма экстремистской идеологией (2023.04.05, 13:46, Путин сегодня), Общественники упрекнули радикальных феминисток в желании «как-то выделиться» (2023.04.05, 17:30, Говорит Москва); «Информационно аналитический портрет про-украинской террористки, которая совершила теракт в Питере» (2023.04.05, 09:10, Антимайдан). Створено кілька антигендерних телепроектів, зокрема «АЗБУКА ТРАДИЦИОННЫХ ЦЕННОСТЕЙ. ЕДИНСТВО НАРОДОВ РОССИИ» (Катехон, ведучі: К. Малюфеев Протоіерей О. Ткачов, О. Дугін).

Російські медіа закріплюють асоціативний ряд: фемінізм – сексуальні збочення – проукраїнські погляди (націоналізм) – тероризм: Совершившая теракт 02.04.2023 г. Д. Трепова участвовала в **пробандеровских митингах, в антиправительственных митингах. Участница феминистского движения, пацифистка** с отягощённым либеральным анамнезом. «Сдвиг» по половому вопросу. Вегетарианка, эоактивист, **радикальная феминистка**. Кличка «Даша

¹ Дослідження здійснювалося за допомогою українського сервісу AttackIndex, який використовує технології великих даних (Big Data), комплекс аналітичних алгоритмів, а також інструменти збирання та візуалізації даних про інформаційні атаки.

Тыковка». Содомитка, «бисексуальная, больше тяготеющая к мужчинам»¹.

В українському інформпросторі складаються асиметричні російським наративи «Фемінізм – рух сильних жінок», «Історія українського фемінізму набагато давніша за традиції комунізму», «Гендерний підхід – рівність можливостей, загальнолюдські цінності». Приклади: «Історія українського фемінізму набагато давніша за традиції комунізму»: Забужко про українських феміністок (2023.03.08, 20:34, Вікна СТВ), Незламні, завзяті, жорстокі та рішучі: фільми про сильних жінок (2023.03.08, 09:56, JetSetter.ua), На марші за права жінок у столиці Молдови скандували «Слава Україні» поряд з посольством РФ (2023.03.0,8 19:36, Zmina.info).

Агресивне ставлення до питань гендера і фемінізму в інформаційному просторі рф призводить до маніпулятивного використання цієї теми в інформаційних і психологічних кампаніях в умовах повномасштабної агресії, зокрема проти українських журналісток. Так, зафіксована низка деструктивних наративів, транспортованих із російського в українських інформаційний простір.

Наративи «Підтримка ЛГБТ-спільнот – зрада України», «Журналісти, які підтримують гендерну рівність і особистісне різноміття, – вороги України» побудовані на когнітивному дисонансі: поєднанні маркерів нетерпимості, притаманних ціннісній системі Радянського Союзу / росії (совок, захисники традиційних цінностей, розстрільний список, люди, хворі на гомосексуалізм та інші відхилення, гендерні невизначеності), з маркерами толерантності демократичних країн (ЛГБТ-спільноти, толерантність, рівні рава і можливості). Наративи формують образ журналістів / журналісток як ворогів України, підтримуються відкритими закликами до фізичної розправи над ними.

Приклад: сумському виданню «Цукр» погрожували знищенням редакції після того, як вони оприлюднили матеріал про життя місцевих представників ЛГБТ-спільноти. Комісія з журналістської етики засудила тиск на медіа та закликала Нацполіцію розслідувати факт тиску на редакцію і знайти авторів погроз. Допис з погрозами у телеграм-каналі щодо редакції «Цукру» виділявся емоційною, образливою, подекуди навіть нецензурною лексикою, закликав до фізичної розправи з журналістами. Зокрема, у дописі оприлюднили

¹ Тут і далі адреси деструктивних ресурсів не наводяться із етичних міркувань

фото колективу «Цукру» з прізвищами співробітників, підписавши його «Вороги народу. Розстрільний список 2024». *«Нещодавно ми писали про місцеве видання, яке допомагає і спонсорує хворих на гомосексуалізм та інші відхилення людей. Вони образилися і поскаржилися в прокуратуру. Показуємо обличчя тих, хто нівелює нашу спільну перемогу і хоче перетворити Україну на ЛГБТ-совок. Хтось сидить в окопах і власними руками мочить орків, а хтось переживає через гендерні невизначеності».*

Наратив «Зробити кар'єру провідні українські журналістки можуть лише через відносини з чоловіками» будується на поєднанні негативних маркерів-характеристик журналісток як ворогинь росії та мешканців окупованих територій (русофобка, нацистка, анти-русские высказывания, рукоплескать сожжению заживо, ненависть к прорусскому востоку страны, травить «колорадов» и «ватников») з маркерами використання чоловіків для власної кар'єри (попасть на канал ей помог, вышла замуж за финансиста, охотиться на мужчин): Мосейчук русофобка со стажем. Телеведущая позволяла себе антирусские высказывания задолго до специальной военной операции. Она рукоплескала сожжению заживо одесситов в Доме профсоюзов, травила в своих передачах «колорадов» и «ватников», прививала украинцам ненависть к прорусскому востоку страны. – Наталья Мосейчук умела охотиться на мужчин. В одном из интервью Мосейчук проговорила, что попасть на канал 1+1 ей помог Илья Раевский.

Приклад: Наталя Мосейчук під час марафону «Єдині новини» відреагувала на повідомлення про чергове бомбардування України. Вона нагадала про відповідальність військовим і їхнім рідним. Зокрема, Мосейчук сказала, що дружини російських окупантів мають «боятися та розуміти, що рано чи пізно» вони овдовіють. А нареченим російських льотчиків порадила «знайти собі чорні хустки». Після цього, 26.07.2023, Міністерство внутрішніх справ росії оголосило в розшук телеведучу телеканалу «1+1» Наталю Мосейчук «за заклики до насильства щодо російських льотчиків та їхніх близьких». Причиною стало те, що вона «в ефірі висловила погрози на адресу російських льотчиків та їхніх близьких», а також «людиноненависницьку позицію та реальні погрози».

Наратив «(Воєнні) кореспондентки – агентки СБУ, феміністки, проститутки, лесбійки, ескортниці» алогічно поєднує в єдиний

змістовий ряд лексичні маркери різнопланової семантики: особи, яка працює в інтересах спецслужб (агентка СБУ); особи певної сексуальної орієнтації (лесбійка); особи, яка займається протиправною діяльністю у сфері сексуальних послуг (проститка); особи, яка надає платні послуги (зокрема сексуальні) щодо супроводження багатих клієнтів на різних заходах (ескортниця); особи, яка відстоює гендерну, політичну, економічну та соціальну рівність між жінками і чоловіками (феміністка).

Наратив сформований в росії та транспортований в Україну після випуску календаря телерадіокомпанією «5 канал», моделями для якого стали журналістки каналу. Жінки позували оголеними й фотографувалися з військовими реквізитами. Ексклюзивно придбати календар спочатку можна було на аукціонах, потім він потрапив у загальний доступ. Канал зазначив, що так розпочав волонтерський проєкт для збирання коштів на українську армію: медійники планували зібрати 1 млн. грн, щоб закупити рації. Суспільство на ініціативу відреагувало неоднозначно. Думки відомих українців щодо календаря розділилися: хтось вважав це сміливістю, інші – сексуальною об'єктивацією.

Воєнна кореспондентка, членкиня громадської організації «Жінки в медіа» Ірина Сампан стала ключовою особою, своєрідним тригером цього медійного конфлікту. Вона виступила спільно з кількома медійними організаціями, журналістками і юристками проти проєкту «Календар без цензури». *«Це ненормальний спосіб збору коштів, навіть для потреб армії. У проєкті задіяні журналістки, воєнкорки, редакторки і це не «ок». Це сексуальна об'єктивація, яка може мати соціальні наслідки. Розробники календаря пішли до Головнокомандувача ЗСУ Валерія Залужного. Той залишив підпис: «Не тільки в красі наша сила»»* (<https://zpu.kr.ua/allnews/29398-na-informatsiinomu-fronti-iak-ukrainski-zhurnalistky-vidstoiuit-svoi-prava-na-profesiinu-diiialnist-foto>).

Російські пропагандисти скористалися кризовою ситуацією в українському медійному просторі й створили узагальнений портрет воєнної кореспондентки – агентки СБУ, проститутки, ескортниці, феміністки та коханки Залужного: у матеріалі «Против женщин-агентов СБУ есть проверенное противоядие», де Ірина Сампан представлена як одна з типових агенток СБУ – «целой сети женщин-спецагентов»; ««легендированных» женщин-агентов

СБУ под видом политических журналисток»; «представительниц тех профессий, кто может иметь упрощенный доступ к информации и к людям (журналистки, актрисы, представительницы других творческих профессий)».

Проведене дослідження довело наявність системного просування проросійських наративів, що спрямовані на гендерну дезінформацію українських журналісток: «Підтримка ЛГБТ-спільнот – зрада України», «Журналісти, які підтримують гендерну рівність і особистісне різномаяття, – вороги України» «Зробити кар'єру провідні українські журналістки можуть лише через відносини з чоловіками» «(Воєнні) кореспондентки – агентки СБУ, феміністки, проститутки, лесбійки, ескортниці»; «Призначення трансгендера з США офіційним спікером ЗСУ – плювок в обличчя жителям колишньої радянської республіки».

У російському медіапросторі вибудовуються два типи сталих асоціативних зв'язків: (1) журналістки, яким приписуються певні вади, пов'язані з гендерними ознаками, – ключові особи України – безпекові і державні інституції України, що дискредитували себе через підтримку журналісток, – Україна як недодержава; (2) фемінізм – сексуальні збочення – проукраїнські погляди (націоналізм) – тероризм.

Визначені наративи побудовані на когнітивному дисонансі: поєднанні маркерів нетерпимості, притаманних ціннісній системі Радянського Союзу / росії (совок, захисники традиційних цінностей, розстрільний список, люди, *хворі на гомосексуалізм та інші відхилення, гендерні невизначеності, колишня республіка Радянського союзу тощо*), з маркерами толерантності демократичних країн (ЛГБТ-спільноти, толерантність, рівні права і можливості). Такий когнітивний дисонанс формує у отримувачів інформації стан невизначеності та розбалансованості у сприйнятті інформації – перший крок перед навіюванням ідей в інтересах маніпулятора. Широко використовується російськими медіатехнологія доксингу (неправомірне збирання особистих даних) у соцмережах з подальшим її поширенням. Деструктивні наративи впроваджуються в інформаційний простір системно (2–3 рази на тиждень), що свідчить про перебіг системних інформаційної та психологічної операцій з формування деструктивного сприйняття українських журналісток, формування образу України як колишньої республіки СРСР та недодержави, а ЗСУ як слабкої сексуально розбещеної інституції.

Список використаних джерел:

1. Кузьменко Л., Компанцева Л. Недооцінена загроза: гендерна дезінформація щодо українських журналісток. Жінки в медіа, 2023. URL: <https://wim.org.ua/materials/doslidzhennia-nedootsinenazahroza-henderna-dezinformatsiia-shchodo-ukrainskykh-zhurnalistok>.
2. Kuzmenko L., Kompantseva L. An Underestimated Threat: Gendered Disinformation about Ukrainian Women Journalists. Women in Media, 2023. URL: <https://wim.org.ua/en/materials/an-underestimated-threat-gendered-disinformation-about-ukrainian-women-journalists>.

АЛЬТРУЇСТИЧНА МОТИВАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Інна ПЕРЕПИЛИЦЯ,

співробітник Інституту підготовки
юридичних кадрів для Служби
безпеки України Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

З початком АТО, ООС та повномасштабним вторгненням рф саме доброзичливий патріотизм та соціальна справедливість вплинули на те, що більшість чоловіків обрали для себе служіння державі та захисту її від загарбників. Їхній вибір був альтруїстичним, однак проблема «довготривалого альтруїзму» постає перед нашим суспільством дедалі більш гостро.

Вперше термін «альтруїзму» (від лат. alter – інший) був згаданий німецьким соціологом О. Контом, засновником позитивізму. У його трактуванні основний принцип альтруїзму виглядає так: «Вчиняй так, щоб твій особистий інтерес слугував чужому інтересу». Даний принцип О. Конт вважав важливим з точки зору забезпечення та зростання прогресу суспільства. Важливо додати, що теорія альтруїзму О. Конта розвивається в контексті еволюційної етики. З цього твердження випливає, згідно з відомим філософом-позитивістом, що людина успадковує альтруїзм від тварин, проте останній руйнується цивілізацією. Уже в рамках цивілізації формується моральний альтруїзм, який слугує об'єднуючим усіх людей фактором

[1]. В. Унрау зазначив, що О. Конт у понятті «альтруїзм» вмістив три соціальних інстинкти: відданість, повагу і доброту. Альтруїзм філософ-позитивіст зводить до двох максим: «сильні повинні самовіддано опікуватись слабкими, а слабкі повинні виявляти повагу до сильних» [1, С. 87].

Альтруїзм (від лат. *alter* – інший) американський еволюційний біолог і соціобіолог Р. Тріверс визначив як поведінку, що приносить користь іншому організму, на шкоду собі, але така шкода має бути менш значною, ніж надана корисна послуга [2].

А. Биков у дисертаційному дослідженні, присвяченому проблемі альтруїзму в соціології, виділяє три моделі пояснення альтруїстичної поведінки:

1) споріднений альтруїзм – об'єктом альтруїстичної поведінки виступають найближчі біологічні родичі донора, а сама поведінка, відповідно, пояснюється наявністю спільних генів та пропорційним ступенем біологічного рідства між індивідами (Р. Фішер, Дж. Холдейн, У. Гамільтон та ін.);

2) реципрокний альтруїзм – даний тип альтруїстичної поведінки вже виходить за межі біологічного рідства між донором та реципієнтом, а сама поведінка пояснюється (серед людей та вищих приматів) довгостроковою взаємною вигодою, яку отримують індивіди, що періодично допомагають один одному (Р. Тріверс, Р. Александер, М. Саллінс та ін.);

3) «істинний» альтруїзм – характерний вже переважно для людей та характеризується відсутністю певної зовнішньої (матеріальної) вигоди для донора; сама ж поведінка пояснюється наявністю певних афективних станів донора, що виступають безпосередньо силою до вчинення альтруїстичного акту чи результатом такого акту (Д. Бетсон, Дж. Пілявін та ін.) [11].

Біологи-еволюціоністи виділяють два види альтруїзму: родинний і взаємний [3]. Перший різновид стосується лише особин, які пов'язані між собою генетично [4]. Тому його прояви (турбота, захист, взаємодопомога) є досить обмеженими. Родинний альтруїзм не вимагає складних когнітивних здібностей і спостерігається у більшості видів тварин.

Шотландський філософ-етик та економіст А. Сміт (Adam Smith) зауважив, що людина має схильність до договору, бартеру й обміну [7]. Він стверджував, що джерело нашої чутливості до страждань

сторонніх людей є у нашій здатності уявно ставати на їхнє місце, у здатності, яка дає нам можливість уявляти собі те, що вони відчують, і мати ті ж відчуття. Така здатність є також ознакою взаємного альтруїзму.

Англійський філософ Т. Гоббс, описуючи четвертий природний закон (*lex naturalis* – винайдене розумом загальне правило, яке найкраще гарантує безпеку людини [8, С. 155]), теж розмірковував над взаємністю як певним відчуттям, що лежить в основі договірних відносин, зокрема дарування: «... ніхто нічого не дає без наміру отримати благодії себе. По суті дар – діяння добровільне, а метою всіх добровільних діянь людини є отримання блага для себе. І якщо люди побачать себе обманутими в цьому, то зникнуть всі підстави для благовоління чи довіри, а відтак зникне всіляка взаємодопомога, не буде примирення між людьми, й вони, таким чином, будуть і далі залишатися у стані війни, що суперечить першому й основному природному закону, який заповідає людям прагнути миру» [8, с. 172]. У такому сенсі взаємний альтруїзм можна розглядати як певний природний закон. Його дотримання є вітальним для людських асоціацій і не допускає повернення до стану «війни всіх проти всіх». Відсутність взаємного альтруїзму породжує невпевненість, недовіру, яка у концепції Т. Гоббса є однією з причин, що змушують людей нападати одне на одного заради власної безпеки [8, С. 152].

У свою чергу, з точки зору психології, альтруїзм розглядається як «мотив надання допомоги, який не обумовлений свідомими егоїстичними інтересами» [9]. Як доводять сучасні психологи, мотив альтруїзму переважно проявляється у невеликих колективах та в невеликих поселеннях. Визначається також, що основою альтруїзму є емпатія (співпереживання). На сьогодні переважаючою є позиція, за якою альтруїзм та егоїзм повинні не протиставлялись, а доповнювати одне одного [12]. У такому підході, ми вважаємо, є суттєвий зміст. Поєднання альтруїзму та егоїзму впливає із безпосередньої фактичної поведінки людини. Вважається, що не існує альтруїстичної поведінки в її абсолютному вимірі. Так само, як не може бути крайнього прояву егоїзму для людини як члена суспільства. При цьому ми переконані, що у випадку, коли максимальна концентрація життєвих сил людини відбувається на самій собі, а щодо інших людей така концентрація не відбувається чи

відбувається в меншій мірі, то ми можемо стверджувати про переважно егоїстичну спрямованість у діяльності людини. Така спрямованість вже є деструктивним явищем не лише для самої людини (це наступ на її соціальну природу як члена товариства), але й для суспільства в цілому.

Е. Березіна наголошує на тому, що, судячи з етимології поняття «альтруїзм», останнє передбачає «сприяння не загальному інтересу, а саме інтересу іншої людини». При цьому під іншим може виступати «ближній», «чужий», «дальній». Дослідниця визначає, що альтруїзм передбачає «особливе зусилля волі – свого роду самовідречення, оскільки в умовах соціальної та психологічної відособленості людей турбота про інтерес іншого можлива при обмеженні власного інтересу» [10]. Справді, затрати часу та зусиль задля задоволення інтересу іншого виступають певним чином обмеженням власного інтересу. Такі «витрати» полягають у жертовності на користь іншого.

Чинниками, що сприяють поширенню взаємного альтруїзму, є: велика кількість «альтруїстичних ситуацій» у житті; неодноразова взаємодія людей у межах тієї самої соціальної групи; пара альтруїстів має піддаватись «симетрично альтруїстичним ситуаціям», тобто вони мають зробити приблизно еквівалентні вигоди один одному за приблизно еквівалентних витрат [5]. Така пряма взаємність вимагає точного розпізнавання окремих людей і збереження у пам'яті різних соціальних взаємодій, які були у минулому [6].

Висловлені міркування призводять до висновку про відсутність «безумовного альтруїзму», синонімічного до безумовного прийняття матер'ю дитини. Альтруїзм радше слід розглядати як послідовність вольових «обмінів», де вигода обох сторін має бути рівною, принаймні співмірною. В основі альтруїстичної мотивації щодо служіння державі (патріотизму), лежить емпатія та ідентифікація себе з конкретними людьми, заради яких відбувається самопожертва. Відповідно, шукати шляхи впливу на «мобілізаційний ресурс» необхідно в площині інформаційної, економічної і соціальної політики.

Список використаних джерел:

1. Ходанич Ю.М. Милосердя як аксіологічний феномен: соціально-філософський аспект: дис. ... канд. філос. наук. 2019. Ужгород, 213 с. / С. 87
2. Trivers R. The Evolution of Reciprocal Altruism. *Quarterly Review of Biology*. 1971. Vol. 46. Issue 1. P. 35–57. URL <http://www.jstor.org/stable/2822435>
3. Axelrod R.M., Hamilton W.D. The Evolution of Cooperation. *Science, New Series*. 1981. V. 211. Issue 4489. P. 1390–1396.
4. West-Eberhard M.J. The Evolution of Social Behavior by Kin Selection. *The Quarterly Review of Biology*. V. 50. Issue 1. 1975. P. 1–33.
5. Nowak M.A. Five Rules for the Evolution of Cooperation. *Science*. 2006. Vol. 314. Issue 5805. P. 1560–1563. DOI: 10.1126/science.1133755.
6. Nowak M.A. Sigmund K. Evolution of indirect reciprocity. P. 1–16. URL: <http://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/7763/1/IR-05-079.pdf>
7. Smith A. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, Volume II*. Chicago: University of Chicago Press, 1977. URL: https://www.researchgate.net/publication/31729988_An_Inquiry_into_the_Nature_and_Causes_of_the_Wealth_of_Nations_Volume_II DOI: 10.7208/chicago/9780226763750.001.0001
8. Гоббс Т. Левіафан / пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2000. 606 с. / С. 155.
9. Стасевська О.А. Людина в пошуках ціннісних смислів у контексті культури постсучасності. *Вісник НУ «Юридична академія України ім. Я. Мудрого»*. Філософія. 2016. № 1. С. 58–68.
10. Житник М.М. Благодійність у соціально-філософській ретроспективі та перспективі. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка. 2015. Вип. 2. С. 43–49.
11. Панькова О.В., Касперович О.Ю., Іщенко О.В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. *Український соціум*. 2016. № 2. С. 25–40.
12. Кохановська М. Цінність людського життя у філософсько-богословській спадщині Папи Івана Павла II. *Вісник Львівського університету*. Серія філософська. 2010. Вип. 13. С. 126–133.

ЗАГОСТРЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ

Максим ПОГУЦА

слідчий відділу розслідування злочинів,
учинених в умовах збройного конфлікту, слідчого управління
ГУНП в Харківській області

Аліна ПОНОМАРЕНКО

помічник адвоката АО «Квашин і партнери»

Повномасштабне вторгнення РФ на територію України негативно вплинуло на емоційний стан суспільства та призвело до збільшення рівня злочинності в країні, формування аморальної та жорстокої поведінки у молодого покоління, правового нігілізму, антигуманізму і щонайгірше – насильства в сім'ях.

Збройний конфлікт, на жаль, не став тригером для переоцінки власних вчинків та покращення взаємовідносин між людьми, а навпаки сприяв збільшенню неконтрольованих сплесків агресії у суспільстві та в родинях зокрема. Внаслідок чого в Україні загострилася проблема домашнього насильства як одного із видів гендерно зумовленого насильства, а тому все більшої актуальності набуває пошук дієвих в умовах воєнного стану механізмів протидії та сучасних методів боротьби з насильством в сім'ях.

Подолання домашнього насильства є можливим в першу чергу тоді, коли про нього щонайменше відомо правоохоронним органам, тобто коли потерпіла чи інша особа, якій стали відомі такі факти звернулася з відповідною заявою. За своєю природою насильство в сім'ях є латентним злочином, а тому самостійно виявити та ефективно протидіяти йому правоохоронцям вкрай важко. Більше того, згідно ст. 32 Конституції України ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя [1], а тому сімейні справи зазвичай вирішуються самостійно, без розголосу, що негативно впливає на протидію злочинності в цій сфері.

Проаналізувавши статистичні дані по прифронтовій Харківській області, можемо стверджувати, що останнім часом вбачається

динаміка зростання кількості звернень громадян до органів поліції за фактами прояву домашнього насильства. Так, за 2021 рік було зафіксовано 12 тис. 62 звернення громадян. Разом з тим, в 2022 році кількість звернень була значно меншою та становила 4 тис. 687 звернень, що на нашу думку пов'язане з початком повномасштабного вторгнення рф на територію України й вимушеним переселенням, проживаючих на території Харківської області людей до інших адміністративно-територіальних одиниць або взагалі за межі території України. За 2023 рік після вдалого контрнаступу ЗСУ на території Харківської області, коли мешканці м. Харкова та Харківської області поступово повернулися до власних домівок було зафіксовано 16 тис. 768 звернень громадян, що свідчить про зростання кількості випадків насильства в сім'ях в умовах воєнного стану в прифронтовій області. З початку 2024 року, станом на 01 березня, встановлено 2 тис. 674 звернення, що дає підстави для висновку про погіршення ситуації у сім'ях, які проживають у прифронтових районах України. Зазначене нерозривно пов'язано з існуючими в цих регіонах викликами: постійний стрес та нестабільний емоційно-психологічний стан, втрата відчуття безпеки та стабільності в повсякденному житті, втрата роботи чи вимушене переміщення, постійне відчуття тривоги. Згідно онлайн-дослідження: «Емоційно-психологічний стан українців», що було проведено компанією «Нью Імідж Маркетинг Груп» на замовлення Українського інституту майбутнього на базі додатку «Lemur» у 2023 році, респонденти зі Сходу при описі емоцій та настрою щодо майбутнього порівняно частіше за інших зазначили тривогу, безнадійність, очікування погіршень, розчарування та апатію, порівняно рідше – натхнення [2]. Всі ці фактори є рушійним механізмом, що породжує насилля не лише в окремих сім'ях, а й в суспільстві в цілому, а тому задля запобігання будь-яким проявам і формам насильства кожне зареєстроване звернення громадян з цього приводу повинно бути ретельно перевірене правоохоронцями та поставлене на контроль.

Як відомо в Україні виділяють чотири форми домашнього насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне. Більшість звернень та повідомлень зазвичай стосуються заподіяння кривдником фізичного або психологічного насильства. В той час як насильство сексуального та економічного характеру залишаються поза увагою через те, що потерпіла особа не звертається до пра-

воохоронних органів через страх, сором, відсутність фінансової незалежності, почуття до кривдника, виправдовування його вчинків або інші особисті причини. Можна припустити, що ситуація з економічним насильством значно погіршилася в умовах воєнного стану, адже в країні високий рівень безробіття, велика кількість внутрішньо переміщених осіб, а тому фінансова залежність від працюючого члена родини зростає, однак ця форма насильства все ще залишається поза увагою правоохоронців через високий рівень латентності.

Тому вкрай важливо вибудувати довіру населення до правоохоронних органів, створити дієві механізми протидії всім формам домашнього насильства та забезпечити реальну дію принципу невідворотності відповідальності, щоб кожен почував себе в безпеці та був захищений законом від неправомірних дій з боку інших осіб.

Так, необхідно вже зараз розробляти та втілювати програми обов'язкової психологічної реабілітації та підтримки для тих військовослужбовців, які вже повернулися та ще повернуться, адже погіршення ситуації з домашнім насильством може бути пов'язане в тому числі й з поверненням військовослужбовців з посттравматичним синдромом із зони активних бойових дій додому, адже нехтуючи якісною реабілітацією такі особи виплескують свій біль та пережиті емоції на членів своєї сім'ї.

Крім того, важливо на нашу думку вести облік осіб, які вчинили домашнє насильство у будь-якій формі шляхом створення відповідного відкритого реєстру кривдників. Наявність такого реєстру та його відкритість буде превентивним засобом протидії домашньому насильству, адже суспільний осуд може стримувати неправну поведінку. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачає створення Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, однак доступ до такого реєстру є закритий та дотепер цей реєстр не виконує превентивну функцію.

Реалізація зазначеної пропозиції та створення реєстру кривдників надасть змогу ввести контроль за вже встановленими особами, які схильні в своєму житті до вчинення будь-яких проявів насильства. Контроль, в свою чергу, має полягати в щомісячному (протягом року після вчинення правопорушення) проходженні опиту-

вання з уповноваженою особою правоохоронної сфери та за участі кваліфікованого спеціаліста з сфери психології, які б за результатами такого опитування надавали свої висновки про рівень ризику вчинення повторного насильства опитуваним. Вказані висновки разом із результатами опитування мають вноситися до реєстру кривдників, з метою відстеження змін у емоційно-психологічному стані та поведінці опитуваної особи.

Окрім цього, доцільно зобов'язати кривдників проходити протягом трьох років з моменту вчинення правопорушення щорічний психологічний огляд в медичному закладі охорони здоров'я та відомості про його проходження також вносити до реєстру кривдників. Вказана пропозиція сприятиме зменшенню ризиків повторного вчинення домашнього насильства кривдниками, а тому потребує подальшого розгляду і внесення відповідних змін до законодавства України.

Отже, поширена в умовах воєнного стану проблема насильства в сім'ях має бути вирішена якнайшвидше. За для цього мають бути запроваджені в першу чергу превентивні засоби протидії домашньому насильству такі як: збільшення довіри населення до правоохоронних органів, запровадження відкритого реєстру кривдників, проведення обов'язкової психологічної реабілітації для військовослужбовців, формування в суспільстві нетерпимого ставлення до насильства й жорстокості в будь-яких проявах. Ефективне застосування вказаних засобів допоможе мінімізувати шкоду, що заподіює гендерно зумовлене насильство суспільству та державі в цілому.

Україна вже стала на шлях до подолання домашнього та гендерно зумовленого насильства, ратифікувавши Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству проти жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, або Стамбульську конвенцію. Однак це лише перший крок, адже тільки спільними зусиллями правоохоронних органів, законодавців, представників ЗМІ та безпосередньо громадян можливо мінімізувати прояви домашнього насильства та забезпечити довіру громадян до правової системи. Насильство в сім'ї – це вже не просто внутрішньосімейні чвари, це – протиправне діяння, яке криміналізоване в Україні, а тому воно потребує подальшого детального вивчення та дослідження.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141;
2. Емоційно-психологічний стан українців. *Український інститут майбутнього*: веб-сайт. URL: <https://uifuture.org/publications/emocijno-psyhologichnyj-stan-ukrayinciv%EF%BF%BC/> (дата звернення: 03.03.2024).

ДОПОМОГА ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (ВОЄННОГО СТАНУ): ЧИ РЕАЛЬНО ЦЕ ДЛЯ УКРАЇНИ?

Анна ПОЛІТОВА

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права економіко-правового факультету
Маріупольського державного університету

Збройна агресія російської федерації розпочата 24 лютого 2022 року триває вже понад 790 днів. Незважаючи на те, що країна-агресорка продовжує руйнувати українські міста, спричиняючи шкоду економіці, а головне, що є безцінним і не може мати будь-якої вартості – від таких дій гинуть люди. Серед останніх і мабуть найстрашніших обстрілів – це обстріл Одеси 2 березня, в результаті якого загинуло 12 осіб, серед яких 5 дітей у віці від 4 місяців до 10 років. І це лише окремих випадок щоденного життя українців в умовах збройного конфлікту (воєнного стану).

З самого початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, Офіс Генерального прокурора України документує кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку та злочини проти основ національної безпеки України, оновлюючи ці статистичну інформацію щодня. На відміну від гібридного формату збройного конфлік-

ту (2014–2021 роки), кількість кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку починаючи саме з 24 лютого 2022 року є найбільшою в історії України, адже лише у 2023 році було обліковано 62 667 кримінальних правопорушень цієї групи, серед яких 60 994 кримінальних правопорушення, передбачених ст. 438. Порушення законів та звичаїв війни КК України. Також серед облікованих кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ч. 1 ст. 438 КК України є і випадки сексуального насильства (див. Рисунок 1).

Відзначимо, що сексуальне насильство вважається неминучим побічним наслідком війни, а не кримінальним правопорушенням (злочинним діянням), за яке потрібно переслідувати. Після Другої світової війни статути Міжнародних військових трибуналів у Нюрнберзі та Токію, створені спеціально для переслідування осіб, які вчинили кримінально протиправні діяння, не визнавали сексуальне насильство злочином. Разом з тим, сьогодні такі діяння є грубим порушенням міжнародного права, міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права і кваліфікуються як воєнні злочини, злочини проти людяності, або становлять акт геноциду, в залежності від способу та контексту вчинених діянь та можливо, що такі діяння можуть підпадати під різні категорії. Такий висновок підтверджується і деякими вченими, які відзначають, що сексуальне насильство є постійною ознакою збройних конфліктів. Окрім того, домінуюче є розуміння сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, як наратива «зброя війни», оскільки таке насильство під час збройного конфлікту постійно використовується [1, с. 42]. Подібної точки зору дотримуються Ж.Н. Кларк [2, с. 778], К. Йохансон та М. Сарварі [3, с. 449].

Рисунок 1. Кількість облікованих випадків сексуального насильства в умовах збройного конфлікту, з початку збройного конфлікту¹

Проте, не варто забувати той факт, що масштаби сексуального насильства в умовах збройного конфлікту в Боснії та Герцеговині спонукали Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії визнати сексуальне насильство саме як «зряддям війни та етнічної чистки». Потерпілими від такого насильства в основному були жінки і дівчата, проте застосовувалось воно також і до чоловіків і хлопців. За оцінками експертів, понад 20 000 жінок, дівчат, чоловіків і хлопців зазнали сексуального насильства під час конфлікту в колишній Югославії, і ця цифра, ймовірно, набагато більша. Що ж стосується всіх конфліктів, які існували у світі, то загальну кількість потерпілих від сексуального насильства ми ніколи не дізнаємося, адже деякі з них були вбиті, а багато тих,

¹ Результати діяльності. Сайт Офісу Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/rezultati-diyalnosti>

хто вижив, ніколи не зможуть розповісти через травму та стигматизацію.

Зауважимо, не дивлячись на те, що владу в містах Боснії та Герцеговині, де було виявлено найбільша кількість жертв сексуального насильства під час збройного конфлікту, зобов'язали виплатити репарації, навіть майже через тридцять років після закінчення конфлікту не отримали справедливості та відшкодування. Вони продовжують жити з фізичними та психологічними наслідками невимовних злочинів, яких зазнали. Діти, народжені в результаті зґвалтування, скоєного під час конфлікту, також зазнавали стигматизації та цілого ряду перешкод.

Саме на це наголошував у своїй доповіді «Conflict-related sexual violence» Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй відзначаючи, що «на Західних Балканах, незважаючи на те, що в Боснії та Герцеговині діє схема відшкодування для тих, хто пережив сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, майже через 30 років після закінчення конфлікту не було досягнуто достатнього прогресу у видачі відшкодувань. Накази про виплату компенсації рідко виконуються, а зловмисники часто є неплатоспроможними або приховують активи. Заходи захисту свідків у цивільних справах залишаються неадекватними або взагалі відсутні, а правова та психосоціальна підтримка обмежена. Жертви, які порушили цивільний процес для отримання компенсації від Республіки Сербської, повинні сплатити судові збори, якщо вони програють свої справи, що негативно впливає на прагнення до справедливості. про недостатніх прогресу у виплаті репарацій. Ті, хто вижив, які прагнули справедливості, зіткнулися з немислимими випробуваннями. Неприпустимо, щоб ті, хто порушив цивільний процес для отримання компенсації в Республіці Сербській, зобов'язувалися сплатити судові збори, якщо вони програли свої справи, і що це передбачає арешт їхніх активів, у тому числі соціальних виплат» [4]. Це свідчить про вже існуючі проблеми при виплаті репарацій постраждалим від сексуального насильства в умовах збройного конфлікту. При цьому ми повинні чітко усвідомлювати той факт, що мали місце Міжнародні трибунали на яких було засуджено винних.

Що ж стосується України, то важливу роль у розслідуванні воєнних злочинів російської федерації в Україні відіграє Департамент протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту,

у структурі якого виділено Управління процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із сексуальним насильством. Також воєнні злочини російської федерації також розслідують Національна поліція України, Служба безпеки України, Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України. Офіс Генерального прокурора України здійснює процесуальне керівництво, а органи прокуратури представляють сторону обвинувачення у судах та слідкують за дотриманням законів, міжнародних норм та практик під час документування воєнних злочинів. Це вказує на те, що докази, зібрані за цими справами, можуть бути представлені як в українських, так і в міжнародних судах. Окрім того, 99% усіх воєнних злочинів розслідують і будуть розслідувати в Україні, і винні в цих злочинах також будуть покарані в Україні. Тільки по 1%, або навіть менше, допомагатимуть наші міжнародні партнери, бо їхня функція допоміжна [5].

У жовтні 2023 року на сайті Верховної Ради України зареєстровано Проект Закону про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації (реєстраційний номер 10132 від 09 жовтня 2023 року) та Проект Закону про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо створення Фонду виплати невідкладних компенсацій особам, постраждалим від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України (реєстраційний номер 10133 від 09 жовтня 2023 року).

Що ж стосується Проекту Закону про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації (реєстраційний номер 10132 від 09 жовтня 2023 року), то у законопроекті передбачено:

- визначення термінів (захист прав осіб, які постраждали від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України; заявник; невідкладна компенсація; невідкладні проміжні репарації; постраждала особа; порядок прийняття рішення про визнання особи постраждалою або про визнання особи такою, що є членом сім'ї загиблої (померлої) постраждалої особи; сексуальне

насильство, пов'язане зі збройною агресією Російської Федерації проти України; члени сім'ї загиблої (померлої) постраждалої особи);

- визначення основних принципів реалізації права на невідкладні проміжні репарації та захисту прав осіб, які постраждали від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, і членів сімей загиблих (померлих) таких осіб;
- формування законодавства про статус постраждалих осіб та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб;
- створення Комісії з розгляду питань, пов'язаних з визнанням осіб постраждалими (склад, завдання, повноваження);
- визначення змісту заяви про визнання постражданою особою або членом сім'ї загиблої (померлої) постраждалої особи;
- формування порядку прийняття рішення про визнання особи постражданою або про визнання особи такою, що є членом сім'ї загиблої (померлої) постраждалої особи;
- визначення порядку обліку інформації про постраждалих осіб та членів сімей загиблих (померлих) постраждалих осіб та захисту даних постраждалих осіб та членів сімей загиблих (померлих) постраждалих осіб;
- закріплення прав постраждалим особам.

Найбільш цікавим є питання невідкладної компенсації постраждалим особам та створення спеціального Фонду виплати невідкладних компенсацій особам, постраждалим від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України. Як пропонується колективом авторів цього законопроекту, «джерелами Фонду є: 1) кошти міжнародних фінансових організацій, інших кредиторів та інвесторів; 2) міжнародна технічна та/або поворотна чи безповоротна фінансова допомога; 3) кошти отримані в порядку зворотної вимоги (регресу) до заподіювача шкоди, репарації чи інші стягнення з Російської Федерації; 4) інші джерела, не заборонені законодавством України. Окрім того, органи місцевого самоврядування можуть затверджувати місцеві програми та створювати фонди з метою надання компенсації та інших видів допомоги постраждалим особам та членам сім'ї загиблої (померлої) постраждалої особи» [6].

Отже, держава буде намагатися знайти джерела (гроші) для формування спеціального Фонду виплати невідкладних компенсацій особам, постраждалим від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України.

Проте, виникає питання: а чи буде держава-агресорка виплачувати цій категорії постраждалих репарації? Виходячи із тексту цього проекту Закону так, проте впевненості у цьому не має.

4 березня 2024 року під час міжнародної платформи «Відновлення прав постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом: елемент миру та світової безпеки» відзначався позитивний досвід щодо притягнення винних до відповідальності міжнародними трибуналами в Югославії та Руанді, але це не гарантує виплату репарацій постраждалим. Також це підтвердив у своїй доповіді й Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй.

Підводячи підсумок, можна відзначити, що на сьогодні цей проєкт лише законодавча ініціатива (не дивлячись на те, що 26 лютого 2024 року його прийнято за основу), яка може бути ще й відхилена, а постраждалі від таких злочинних діянь й надалі залишатимуться із своєю бідою на одинці. Для цієї категорії осіб потрібно розробити реальний дієвий механізм виплати допомоги, адже знайти гроші на його реалізацію буде також важко. І яскравим прикладом цьому слід вважати скорочення допомоги від наших західних партнерів щодо постачання боєприпасів.

Список використаних джерел:

1. Maria Eriksson Baaz & Maria Stern. Sexual Violence as a Weapon of War? *Perceptions, Prescriptions, Problems in the Congo and Beyond*. London: Zed Books, 2013. 168 p.

2. Clark, J. N. (2019). The Vulnerability of the Penis: Sexual Violence against Men in Conflict and Security Frames. *Men and Masculinities*, 22(5), 778–800. <https://doi.org/10.1177/1097184X17724487>

3. Johansson, K., & Sarwari, M. (2019). Sexual violence and biased military interventions in civil conflict. *Conflict Management and Peace Science*, 36(5), 469–493. <https://doi.org/10.1177/0738894216689814>

4. Report of the United Nations Secretary-General to the United Nations Security Council on conflict-related sexual violence, S/2022/272, 22

March 2022, p. 21, paragraph 63, URL: <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s-2022-272.pdf>

5. Керівник департаменту війни: 99% усіх воєнних злочинів розслідують і розслідуватимуть в Україні. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/926529.html>

6. Проект Закону про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації (реєстр. номер 10133 від 09.10.2023 року). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42862>

ЖІНКА-ВОЛОНТЕР: КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПРОТИСТОЯННЯ – РОСІЯ VS УКРАЇНА

Лариса СНИГУР,

аспірантка кафедри стратегічних комунікацій

та прикладної лінгвістики

центру стратегічних комунікацій

Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки

та стратегічних комунікацій

Національної академії СБ України

Волонтерство як соціокультурне явище нерозривно пов'язане з розвитком цивілізації. Протягом історії людства ідеї добровільної та безкорисливої допомоги завжди були притаманні суспільству. «Ідея соціального служіння, надання безоплатної допомоги тим, хто її потребує, активне залучення громадян до суспільно-корисної діяльності, зокрема надання допомоги постраждалим в результаті гуманітарних катастроф, соціальних, національних, релігійних конфліктів і протистоянь, стихійних лих, екологічних, промислових катастроф є невід'ємною складовою життя сучасного суспільства» [1]. Діяльність волонтерів існує у суспільстві як прояв високого рівня свідомості, відповідальності, гуманності та милосердя, а також активної громадянської позиції, свідомо-

сті, та неупередженості. Це інструмент мінімізації бюрократичних бар'єрів і швидкого реагування на виникаючі проблеми у суспільстві. Волонтерство одночасно відображає цінності і соціальні прагнення суспільства і вносить вклад в розвиток його гуманітарних і моральних цінностей.

До 2014 року волонтерство в Україні розвивалося досить повільно. Як свідчить рейтинг «World Giving Index» від Фонду благодійної допомоги Charity Aid Foundation (CAF), у 2010 році Україна посідала лише 150 місце у світі за категорією залученості до волонтерства (тільки 5% населення брали участь у цій діяльності) [2], але Революція Гідності, анексія Криму та початок війни на Донбасі змінили ставлення населення до розуміння ролі громадської позиції та відповідальності. В 2018 році Україна вже посідала 81-ше місце у світовому рейтингу [3], а в 2023 році – 2-е (78% населення задіяно в допомозі людям, 70% – роблять донати, 37% – приділяють час волонтерству на постійній основі) [4]. Отже, Україна продемонструвала виняткову відповідальність, високий рівень емпатії і готовність до активної громадської позиції під час кризи. Ці зміни підкреслюють високий рівень стійкості та непохитну відданість українців у підтримці тих, хто її потребує.

У тому ж рейтингу «World Giving Index» від Фонду благодійної допомоги Charity Aid Foundation (CAF), росія в 2010 році за категорією залученості населення до волонтерства посідала 138 місце [2], а в 2018 році – 110 [3]. Не відбулося і значних змін з початком повномасштабного вторгнення в Україну – в 2023 році росія піднялася на 102 місце [4].

Характерною ознакою волонтерства в Україні є прояви реальних демократичних рухів, які мають фінансування «знизу» і сталі горизонтальні зв'язки, спрямовані на виконання соціальних функцій громадянського суспільства. Саме тому волонтерство як варіант підтримання демократичних ініціатив знизу може бути одним із реальних аргументів щодо формування демократичних інститутів у контексті європейської інтеграції.

Жіноче волонтерство в Україні в умовах війни відіграє важливу роль, об'єднуючи жіночу частину суспільства в прагненні максимально допомогти в захисті своєї країни. Волонтерки об'єднуються для реалізації соціальних проєктів, таких як

- *допомога внутрішньо переміщеним людям і людям, які перебувають в областях, де ведуться бойові дії, або на територіях, звільнених від окупації;*
- *допомога людям на тимчасово окупованих територіях;*
- *допомога родинам загиблих і поранених (як цивільним, так і військовим);*
- *допомога дітям;*
- *допомога хворим;*
- *допомога тваринам.*

В умовах повномасштабного вторгнення російської федерації жіноче волонтерство набуло сталих мілітарних ознак: від пошуку і закупівлі необхідних речей для українських військових та плетіння сіток і кікімор воно розширилося до навчання тактичній медицині, участі в евакуації, реабілітації поранених тощо. В Україні існує кілька потужних жіночих волонтерських організацій: «Жіночий ветеранський рух», «Українська жіноча варта», жіночий рух «За вільну Україну», «Український Жіночий Батальйон», «39 Жіноча сотня».

Громадська організація «Українська жіноча варта» створена у 2014 році і об'єднує жінок України для збереження в кризових ситуаціях та вирішення нагальних потреб родини та Держави. Основна мета та завдання організації – створення мережі жіночого руху опору. Задля цього організація проводить навчання і тренінги з виживання в місті під час бойових дій та надзвичайних ситуацій; з тактичної медицини; домедичної підготовки; самооборони для жінок; з використання стрілецької зброї; психологічної підтримки, тощо.

«Жіночий ветеранський рух» – це консолідація жінок-ветеранок, що створена для збільшення можливостей самореалізації у суспільстві, допомагає фронту, захищає права жінок у війську, сприяє поверненню ветеранок до цивільного життя. Це перша та єдина спільнота жінок з військовим досвідом, що налічує близько тисячі ветеранок і новобраниць України та проактивних цивільних жінок-волонтерок. Місія «Жіночого ветеранського руху» – захист прав і рівних можливостей військовослужбовиць. З повномасштабним вторгненням терміновою задачею організації стало забезпечення бійчинь гігієнічними наборами, взуттям, дронами, автівками, засобами тактичної медицини, а також жіночою формою з власного цеху. Волонтерки реалізують і соціальні проекти: підтримка жінок,

постраждалих внаслідок війни; жіноче лідерство та залучення ветеранок в суспільні процеси, освіта для соціальної інтеграції ветеранок, психологічна підтримка та підтримка «рівна-рівній».

Формування таких волонтерських ініціатив відбувається на основі сталих горизонтальних зв'язків, що передбачають побудову системи самофінансування і незалежності від державних установ і політичних рухів. Саме тому такі організації є основою розбудови громадянського суспільства і формування демократичних інститутів у контексті європейської інтеграції.

Жіноча волонтерська ініціатива в російській федерації направлена здебільше на реалізацію соціальних проєктів з допомоги хворим, організації дозвілля дітей, допомоги багатодітним родинам і безпритульним тваринам. Незважаючи на велику кількість залучених жінок у волонтерську (добровольчу) діяльність, більшість проєктів не просуває ідею гендерної рівності та рівних можливостей, не актуалізує питання боротьби з домашнім насильством. Враховуючи, що російська федерація другий рік здійснює повномасштабну агресію в Україні, роль жінок у російському суспільстві не набула змін: їхня головна роль вбачається в очікуванні чоловіка з фронту та виховання дітей. В умовах війни російські жінки об'єднуються для плетіння сіток, приготування їжі, в'язання шарпеток. Саме волонтерство є інструментом просування у суспільстві так званого традиційного погляду на роль жінки, обумовленої патріархатним історичним контекстом. Слід зазначити, що потужні російські волонтерські організації безпосередньо пов'язані з правлячою політичною партією «єдина росія», що обумовлює вектор розвитку цих волонтерських ініціатив.

Отже, в сучасних умовах розуміння ролі жінки в Україні і російській федерації є різним, як і прав та можливостей самих жінок, що впливає не тільки на сутність проєктної діяльності, а й на формування нових навичок, розвиток особистості, та розуміння ролі жінки у суспільстві.

Список використаних джерел

1. Горелов Д.М., Корнієвський О.А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2015.

2. Charity Aid Foundation World Given Index, 2010. URL: <https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/worldgivingindex28092010print.pdf> (дата звернення: 01.03.2024).

3. Charity Aid Foundation World Given Index, 2018. URL: <https://www.cafonline.org/about-us/publications/2018-publications/caf-world-giving-index-2018> (дата звернення: 01.03.2024).

4. Charity Aid Foundation World Given Index, 2023. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/world-giving-index-2023.pdf?sfvrsn=44dd5447_2 (дата звернення: 01.03.2024).

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ МЕТОДИКИ «ЗЕЛЕНА КІМНАТА» У ПОДОЛАННІ НАСЛІДКІВ ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА СТОСОВНО ДІТЕЙ, ПОВ'ЯЗАНОГО З ВІЙНОЮ

Наталія ФІЛІПЕНКО

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права гуманітарно-правового
факультету Національного аерокосмічного
університету ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Наталія ЯЗАН

старший інспектор відділу ювенальної превенції
Управління превентивної діяльності ГУНП
в Дніпропетровській області
майор поліції

Наразі дуже болючою соціальною проблемою є гендерно обумовлене насильство, пов'язаного з війною. Як зазначається, під час збройного конфлікту насильству зазнали переважно жінки. Але одержані факти свідчать і про значний відсоток насильства над чоловіками. Їх часто змушували оголюватися, що також є формою

сексуального насильства. Але трапляються і більш жорстокі випадки, серед яких зґвалтування та спроби кастрації [1].

Новини про гвалтування російськими солдатами жінок, чоловіків і дітей почали з'являтися з перших днів повномасштабного російського вторгнення в Україну. Сексуальне насильство на окупованих територіях широко поширене, але на даний момент точну кількість випадків підрахувати неможливо. Такі організації, як ООН, Human Rights Watch і Ла Страда-Україна, документують сексуальне насильство в Україні. «Задokumentовані нами випадки характеризуються невимовною, навмисною жорстокістю та насильством проти українських цивільних. Зґвалтування, вбивства та інші насильницькі дії проти людей, які перебувають під вартою російських військ, мають розслідуватися як військові злочини», сказав Г'ю Вільямсон, директор Human Rights Watch з Європи та Центральної Азії [2].

Насильство щодо дівчаток і жінок має руйнівний вплив на суспільство в цілому, впливаючи на продуктивність жінок і виливаючись у загальні економічні втрати. Боротьба з таким насильством, особливо в умовах товариств після збройних конфліктів і в перехідні періоди суттєвий вплив на людську безпеку. Справді, залишившись поза увагою, насильство щодо жінок ускладнює розвиток країни, стаючи причиною серйозних проблем у сім'ї, суспільстві та соціальних структурах, і, зрештою, завдає шкоди набагато більшій кількості людей, ніж початковим жертвам.

У той час як універсальна статистика про поширеність відсутня, глобальні, регіональні та національні дослідження говорять про те, що насильство щодо жінок жакливо поширене. Принаймні міра, кожна третя жінка хоча б раз у житті пройшла через фізичне, сексуальне чи психологічне насильство, зазвичай, із боку сексуального партнера [3].

Стандарт «необхідних зусиль» часто коротко описується, як необхідність держав дотримуватися «трьох П» («three P») – від англійських слів, що починаються з літери «П», та позначають «попередження/запобігання» (англ. «prevention») насильства щодо жінок, «захист» (англ. «protection») постраждалих і судове переслідування (англ. «prosecution») осіб, які вчинили акти насильства щодо жінок та дівчаток [4].

Однією із найважливіших ланок забезпечення цього Стандарту є саме «захист» постраждалих і судове переслідування осіб, які

вчинили акти насильства щодо дітей. З цією метою в Україні вже багато років діє проєкт «Зелена кімната».

На сьогоднішній день трансформація принципів роботи правоохоронних органів, зокрема поліції, щодо роботи з дітьми та підлітками, що постраждали від насильства, не відбулася у повній мірі, аби відповідати загальноєвропейським практикам. Зазвичай співробітниками поліції використовуються методи, що не враховують вікові та психологічні особливості, як тих дітей, які скоїли правопорушення або злочини, так і тих, що стали постраждалими або свідками злочину чи правопорушення. Це травмує психіку дитини в ході слідчих та процесуальних дій та унеможливорює отримання від неї необхідної інформації.

«Зелена кімната» – це спеціально організована система заходів, що має на меті забезпечити законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини. Основна мета проведення опитування в такій кімнаті – запобігання повторній травматизації психіки дитини в ході слідчих та процесуальних дій за допомогою спеціальних методик та створення психологічно комфортної атмосфери, а також технічного оснащення, що дозволяє коректно вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати його для ведення слідства без здійснення повторних допитів [5].

Діти – це особливі свідки у провадженні через свій розвиток, когнітивні навички, залежність від тих, хто їх виховує, і пережиту жорстокість. Умови і характер провадження також впливають на свідчення дітей, а тому дуже важливим стає планування і підготовка до бесіди з дитиною для того, щоб отримати достовірні відомості, необхідні для розслідування злочину і недопущення повторного травмування дитини [6, с. 3].

Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей. «Зелена кімната» також добре підійде для роботи із дітьми – свідками злочинів або заявниками.

Насправді «зелені кімнати» – це не тільки розвиток фізичної інфраструктури в поліцейських дільницях та якісний ремонт «зелених кімнат», де співробітники поліції та психологи можуть працювати з дітьми. Це повноцінна система процесів і методів, заснована на найкращих європейських практиках, які допомагають забезпечити права та свободи дітей під час проведення розслідувань та судових розглядів.

«Зелені кімнати» допомагають послабити психологічний тиск, який відчуває дитина, жертва гендерно обумовленого насильства, дозволяючи їй не тільки почуватися комфортно, але й висловлювати свої почуття та емоції словами через картини чи взаємодію з різними предметами.

З метою подолання наслідків гендерно обумовленого насильства стосовно дітей, пов'язаного з війною, було створено новітній проєкт «Простір, дружній до дітей. Методика «Зелена кімната».

Беручи до уваги мету, завданням проєкту є:

1) Переобладнати три кімнати по одній у кожному з відділів поліції (Кривий Ріг, Новомосковськ та Синельникове) під стандарти «Зеленої кімнати»;

2) Провести серію навчань для фахівців відділів поліції, що працюють з дітьми та підлітками;

3) Провести інформаційну кампанію створення «зелених кімнат» та запровадження механізмів правосуддя, дружнього до дітей;

4) Створити модель роботи правоохоронних органів із дітьми та підлітками, що постраждали від насильства;

5) Разом з фахівцями відділів поліції започаткувати модель профілактики та корекції негативних наслідків відхилення в поведінці та психологічної деформації дітей, схильних до скоєння правопорушень і злочинів;

6) Створити умови для поновлення психоемоційного статусу дитини, яка перебуває в стресовому стані внаслідок конфліктної, аварійної чи іншої екстремальної ситуації.

Для реалізації проєкту передбачені наступні заходи:

1) Ремонтні роботи у 3-х приміщеннях майбутньої «зеленої кімнати»;

2) Закупка меблів, техніки та переобладнання приміщень;

3) Проведення серії навчань для працівників ювенальної превенції Дніпропетровської області на теми: «Єднання для протидії насильству», «Домашнє насильство: як виявити, допомогти, уберегти», «Психологічні аспекти опитування дітей, що постраждали від насильства», «Як працювати із підлітками, які зазнали травмування», «Парапсихолог: техніки розвантаження при роботі із дітьми та молоддю», «Робота із «важкими дітьми: вибудовуємо довіри».

4) Створення та реалізація медіа плану проєкту.

Вивчивши думки вчених [7] та враховуючи власний багаторічний досвід роботи, вважаємо, що, основними напрямки застосування методики «Зелена кімната» для подолання наслідків гендерно обумовленого насильства стосовно дітей, пов'язаного з війною є:

1. Збір доказового матеріалу про злочин чи правопорушення, в яких дитина стала жертвою чи свідком злочину;
2. Робота з адаптації дитини після скоєння над нею насильства;
3. Поновлення психоемоційного статусу дитини, яка перебуває в стресовому стані внаслідок конфліктної, аварійної чи іншої екстремальної ситуації;
4. Попередження психоемоційного навантаження у дитини, пом'якшення впливу психотравмуючих ситуацій та психофізичних навантажень;
5. Усунення фізичного дискомфорту та емоційної напруги, нормалізація процесу життєдіяльності;
6. Психологічні консультування з рекорегування взаємовідносин у родині, навчальних закладах, у дитячому колективі тощо.

Список використаних джерел:

1. Гендерно-обумовлене насильство в Україні: те, про що не говорять. URL: https://www.jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/henderno-obumovlene-nasylstvo/rights_violations/gon-overview?locale=uk
2. Sexual Violence During the War: What Do We Know About It and How Can We Counteract It? URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/sexual-violence-during-the-war.html>
3. «На скільки широко поширене насильство щодо жінок?», інформаційний бюлетень, Кампанія Генерального секретаря ООН: «Спільно покінчимо з насильством щодо жінок», лютий 2008.
4. Принося безопасность домой: борьба с насилием в отношении женщин в регионе ОБСЕ. Сборник примеров хорошего опыта. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/d/37439.pdf>
5. New format for working with children: Police units in eastern Ukraine now have «green rooms» thanks to EU and UN. URL: <https://undpukraine.medium.com/new-format-for-working-with-children-police-units-in-eastern-ukraine-now-have-green-rooms-fb1c825eb9eb>

6. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочеміровська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП КлименкоМЕНКО, 2015.– 114 с.

7. Зеленський Є.С. (2020) Правова основа реалізації методики «зелена кімната». Адміністративне право. Європейські перспективи № 2, 2020. С. 45–50. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/02/45-_Zelenskyj.pdf.

ВИЗНАЧЕННЯ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА: РЕТРОСПЕКТИВА, ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПРАВОВИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ

Олександр ЧЕРЕДНИЧЕНКО

кандидат економічних наук, доцент,
професор спеціальної кафедри № 1 Інституту
підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Україна, як демократична та правова держава, завжди визнавала важливість протидії всім формам насильства. Однак, ця проблема набула особливої актуальності в умовах широкомасштабної війни з російською федерацією та безпосереднього зіткнення населення з агресором.

Сьогодні поняття «насильство» стало неодмінною складовою повсякденного вжитку, а також активного обговорення у професійних колах, предметом наукових дискусій та наукових досліджень. Фахівці з таких галузей науки, як філософія, соціологія, психологія, медицина, педагогіка, право тощо розглядають поняття насильства через призму специфічних особливостей та потреб того чи іншого роду діяльності. В результаті, підходи в трактуванні цього терміну значно відрізняються один від одного, що в свою чергу, є

підтвердженням складності та міждисциплінарності визначення цього поняття.

Наприклад, Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ/WHO) визначення поняття насильства виглядає таким чином: «насильство – це навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або у вигляді загрози, направлене проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатом якого є (або є висока вірогідність цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток» [7].

Аналіз існуючих підходів до визначення поняття насильства як соціального явища дозволяє визначити найбільш істотні його ознаки, а саме:

- насильство це примус суб'єкта впливати на об'єкт;
- наявність, як мінімум, двох суб'єктів насильства, один з яких здійснює насильство поза волею особи на яку воно спрямоване;
- насильство завжди є застосуванням сили або погрозою її застосування, тобто насильство проявляється в поведінці та має відкритий характер;
- насильство, зазвичай, має певну мету (обов'язковий атрибут, навіть якщо ця мета полягає в отриманні психологічного задоволення від насильства над кимось чи його страждань в будь-якій формі), тобто має умисний та цілеспрямований характер дій;
- насильство може виступати у фізичній та моральній (психологічній) формах (інколи ці форми проявляються одночасно щодо певного об'єкта насильства).

«Гендерно зумовлене насильство» або «гендерне насильство» більш широкі терміни для позначення «актів фізичного, психологічного й соціального насильства (зокрема сексуального насильства), які вчиняють чи існує загроза їхнього вчинення із застосуванням певного типу сили (як от насильства, погроз, примусу, маніпуляції, обману, культурних очікувань, зброї чи економічних обставин) і які спрямовані проти певної особи через її або його гендерну роль та очікування в суспільстві та культурі» [6].

Термін «гендерно зумовлене насильство» («gender-based violence») пройшов певний еволюційний процес свого формування як у міжнародній правовій практиці, так і вітчизняній. Спроби ви-

значення цього ганебного явища були ще наприкінці XIX початку XX століть, коли у провідних країнах світу почався процес емансипації та розпочалася тривала боротьба жінок за свої права. Тому, логічним є те, що на початку свого становлення термін «гендерно зумовлене насильство» означав насильство, яке вчиняється відносно жінок та дівчат [5, с. 82; 8]. Тобто сфера його застосування обмежувалася саме цими категоріями осіб.

Важливо зазначити, що використання терміну «гендерно зумовлене насильство» в міжнародних документах розпочалося лише на початку 1990-х років. Так, у Декларації ООН стосовно викорінення насильства щодо жінок (1993р.) воно сформульоване як «будь-який акт насильства, здійснений за ознакою статі, який завдає або може завдати фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди або страждання жінкам, а також погрози здійснення таких актів, примус чи свавільне позбавлення волі як у громадському, так і в приватному у житті» (ст. 1) [4, с. 9].

За визначенням Фонду народонаселення ООН, «гендерно зумовлене насильство» – це насильство, що стосується жінок і чоловіків, у якому жертвами зазвичай є жінки та яке походить із нерівних відносин між чоловіками й жінками. Насильство спрямовується саме на жінку лише тому, що вона є жінкою [9].

У практиці міжнародних організацій, зокрема UNFPA, використовується наступне визначення гендерного насильства: «це насильство, яке стосується чоловіків і жінок, але жертвами якого переважно є жінки ... Воно стосується (але не обмежується) фізичною, сексуальною і психологічною шкодою включно із залякуванням, стражданнями, примусом та/або позбавленням свободи в сім'ї чи в суспільстві взагалі» [10].

Зазначимо, що офіційне визначення терміну «гендерно зумовлене насильство» й дотепер відсутнє в міжнародно-правових документах, незважаючи на постійне використання цієї дефініції як міжнародними організаціями так і в суспільстві.

Важливо відмітити, що термін «гендерно зумовлене насильство» фігурував і в українській нормативно-правовій базі, але досить короткий термін (2014–2017р.р.). Від самого початку ця дефініція як абсолютно тотожній переклад англійського «gender-based violation» пропонувався недержавними організаціями для використання органами влади України на всіх рівнях. Попри свою

вживаність у державних документах України термін «гендерно зумовлене насильство» спочатку залишався невизначеним, а пізніше урядові інституції не змогли дійти згоди щодо необхідності його використання та офіційного закріплення [4, с. 24].

Остаточню до нормативної бази нашої держави поняття «гендерно зумовлене насильство» увійшло дещо пізніше, коли завдяки громадянському суспільству була прийнята Національна стратегія у сфері прав людини (2015р.). У цьому документі одне із стратегічних завдань було сформульоване як: «законодавство з питань запобігання гендерному насильству потребує удосконалення і приведення у відповідність із міжнародними стандартами» [2].

Логічним продовженням процесу імплементації терміну «гендерно зумовлене насильство» у нормативну базу України став Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року (2016р.) [3].

В результаті були внесені зміни та доповнення до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (Закон № 2229-VIII від 07.12.2017, ст. 1), відповідно до яких насильство за ознакою статі (саме такий термін використовується в українському законодавстві) визначено як «діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті» [1].

Доречі, поняття «насильство за ознакою статі» в правовій сфері України носить структурний характер, тобто є комплексним явищем і може відбуватися як у сім'ї (домашнє насильство), так і у суспільстві в цілому, або навіть з боку або при потуранні держави, де б воно не відбувалося. Водночас зазначимо, що наразі в Україні функціонує самостійна система запобігання та протидії домашньому насильству, і, відповідно, застосовуються спеціальні норми щодо притягнення домашніх кривдників до відповідальності [4, с. 28].

Отже, гендерно зумовлене насильство представляє будь-який вид умисно завданої шкоди, що наноситься будь-якій особі або

групі осіб через їхню стать, гендер, сексуальну орієнтацію та/або гендерну ідентичність, або через сформовані стереотипи щодо гендерних ролей; гендерно зумовлене насильство в конфлікті набуває специфічних соціально-правових характеристик.

Аналізуючи ситуацію в нашій державі в сучасний період часу, досвід інших країн, які пройшли воєнні конфлікти, а також враховуючи попередні прогнози фахівців з цього приводу, можна вважати воєнні дії, агресію та стрімко зростаючі ментальні розлади населення сприятливим підґрунтям для збільшення випадків гендерно зумовленого насильства в Україні. Тому, для України є досить важливим не тільки унормування терміну «гендерно зумовлене насильство», а й законодавче забезпечення вказаного явища, напрацювання дієвих механізмів мінімізації скоєння таких випадків та їх наслідків, виваженої та дієвої державної політики з протидії всіх форм насильства, особливо в післявоєнні часи.

Список використаних джерел:

1. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> .

2. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України № 501/2015 від 25.08.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015#Text> (дата звернення: 15.01.2024).

3. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року»: Розпорядження КМУ від 24 лютого 2016 року № 113-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80#Text> .

4. Запобігання та реагування на насильство за гендерною ознакою: національна правова база та міжнародні стандарти/UNFPA, А.Б. Блага, О.О. Кочемировська, О.А. Мартиненко. Київ, 2022. 63 с.

5. Костіна Т., Булах І. Гендерно зумовлене насильство та його види: домашнє насильство. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2021. Випуск 11. С. 80–86.

6. Стефанів Н. Судова практика розгляду кримінальних прова-

днів щодо гендерно зумовленого насильства. Проблемні питання встановлення гендерно-чутливих ситуацій у кримінальних провадженнях. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/2023_05_15_Stefaniv.pdf.

7. Всесвітній звіт про насильство та здоров'я, ВОЗ 2002, Женева, ст. 5 URL: <http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/9241545615.pdf>.

8. Прус І. Актуальні напрями удосконалення законодавства України у сфері запобігання гендерно зумовленому насильству. Актуальні проблеми правознавства. 2022. № 4 (32). С. 83–87. DOI:10.35774/app2022.04.083

9. Programme Advisory Note – Reproductive Health Effects of Gender-Based Violence: Policy and Programme Implications New York / United Nations Population Fund. URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf>.

10. Violence against Girls and Women: A Public Health Priority. UNFPA Gender Theme Group, Interactive Population Center. New York: UNFPA, 1998.

СЕКЦІЯ 5
ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМНИХ
АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО
ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ
ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА
ФАКТАМИ ВЧИНЕННЯ ОСОБЛИВО
НЕБЕЗПЕЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

THE ROLE OF GENETIC INFORMATION IN
ESTABLISHING THE FACTS OF ILLEGAL DIS-
PLACEMENT OF PERSONS IN THE CONTEXT
OF WAR

Svitlana IASECHKO

Researcher, PhD

Rare Diseases Unit, Department of Quality of Laboratories

Sciensano, Brussels, Belgium

Since the beginning of the Russian-Ukrainian war in 2014 and especially since 2022, the Russian state has been deliberately displacing and deporting Ukrainian citizens, including thousands of unaccompanied children.

The unlawful transfer and deportation of Ukrainian children by Russian state and non-state occupying actors has been taking place in Crimea and the occupied Donetsk region since 2014. However, this practice became widely known only after cases of illegal transfers of Ukrainian children and adolescents by Russia became more frequent in 2022.

Between 24 February 2022 and today, Russia has illegally transferred or deported at least 19,546 unaccompanied Ukrainian children and adolescents from the occupied territories of Ukraine to the Russian Federation. This is the official figure published on the Ukrainian government's ChildrenOfWar.gov.ua portal [1].

The problem of the illegal movement of children is becoming increasingly urgent, especially in the context of military conflicts and armed disputes. One of the important tools in addressing this problem is the use of genetic information. In this part of the article, we will consider various aspects of the use of genetic information in the context of child trafficking.

The full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation has raised a wide range of issues related to the protection of the rights and freedoms of citizens in relation to genetic information.

Currently, scientists are identifying genes that indicate characteristics such as antisocial behavior, aggression, and sexual orientation [2]. Advances in genetic technology will open doors never before imagined. Doctors will diagnose diseases before a person becomes symptomatic and customize treatments to the patient's genetic makeup. Law enforcement officers will compile physical profiles of criminal suspects from DNA evidence left at a crime scene [3]. And psychologists will use biology to explain certain behaviors [4].

The circulation of genetic information certainly has great potential, but its development is associated with a number of serious legal, ethical, social, cultural and financial problems.

Given the current conditions in Ukraine, including the possibility of direct use of military force against Ukraine, intensification of European and Euro-Atlantic integration, as well as other factors, there is a need for a comprehensive study of international standards for regulating the legal aspects of genetic research and the specifics of genetic information circulation.

The concept of human genomic information was first used by domestic parliamentarians in the Law of Ukraine «On State Registration of Human Genomic Information» No. 2391-IX dated 09.07.2022 (Law No. 2391-IX). Based on this, the following characteristic features of human genomic information can be distinguished: 1) genomic information is data; 2) this data contains human genetic characteristics [5]. In other words, genomic information is equal to genomic traits. The authors of

the said Law No. 2391-IX formulated the relevant definition quite concisely, and therefore it is very difficult to understand the meaning of the above without the use of additional resources (primarily scientific ones). Accordingly, the phrase «information on human genetic characteristics» requires a separate interpretation.

It is worth noting that Article 6 of the Council of Europe Convention No. 108 for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data requires that personal data may not be subjected to automatic processing unless domestic law provides appropriate safeguards. The same rule applies to personal data of persons subject to genetic research. Therefore, first of all, the adoption of this Law is important for fulfilling the requirements of international treaties.

According to the Regional Centre for Human Rights (RCHR), by September 2023, approximately 3,855 minors living in Ukrainian institutions had been displaced. Some Ukrainian children have been separated from their parents or other relatives in so-called ‘filtration camps’ along the frontline.

The majority of these illegally transferred or removed unaccompanied children have close Ukrainian relatives or other guardians. Some of these caregivers live in government-controlled areas of Ukraine, while others are themselves displaced persons living abroad.

One of the key challenges in the case of unlawful displacement of children is establishing their identity and kinship. Genetic tests can help to identify children and clarify their biological origins, which is critical in cases where children have been removed without their parents or relatives.

In cases of child trafficking, it is often difficult to establish their identity and family ties, especially if they have been taken without their parents or relatives. This can be an obstacle to providing children with proper care and protection. Genetic tests based on DNA analysis are an effective tool in addressing this issue. They allow for the accurate identification of children and the establishment of their biological origins by comparing their genetic material with that of their relatives or samples collected at their place of origin. This makes it possible not only to confirm or deny paternity, but also to establish the exact degree of kinship between the child and his or her potential relatives. Thus, genetic tests become a critical tool in ensuring the rights of children to identification and in establishing their family ties, which is an important step in ensuring their protection and well-being.

Genetic information opens up opportunities not only for identifying biological links between children and their relatives, but also for determining genetic differences between them, which can be important evidence in court proceedings. Comparing the genetic profiles of a child and his or her parents can confirm or deny their kinship, which plays a key role in determining their legal status and future fate. In addition, genetic data can serve as an important tool for establishing the location and route of a child's movement, allowing law enforcement agencies to reconstruct the history of their movements and identify the perpetrators behind these acts. Thus, genetic information serves not only as a means of identifying individuals, but also as a powerful tool in the fight against crimes related to the illegal movement of children and human trafficking.

The unlawful displacement of children during armed conflict can be classified as a type of war crime known as a «crime against humanity». This type of crime is defined by international standards as any serious, systematic or widespread violation of human rights that may be committed in the form of mass displacements of persons without their consent and violations of the rights of individuals, in particular the rights of children, who are particularly vulnerable members of society.

International legal instruments that address the issue of the illegal displacement of children during armed conflict include the Convention on the Rights of the Child, the Rome Statute of the International Criminal Court, the Geneva Conventions and the Additional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on Children in Armed Conflict. These instruments establish norms and standards governing the rights of children in the context of armed conflict and ensure their protection from illicit transfer and exploitation. They provide a legal framework for the investigation and punishment of perpetrators of such crimes, and contribute to the protection of the rights and welfare of child victims of these critical issues.

The unlawful movement of children in armed conflict may include the forced removal of children from their home environment without proper documentation and without the consent of their parents or guardian. This may be done for the purpose of their mobilisation for military or other purposes, or for exploitation, including sexual slavery, labour exploitation, use for propaganda or military purposes, etc.

This type of crime violates children's rights to protection, safety and well-being, which are guaranteed by international conventions. Such ac-

tions can also lead to serious psychological trauma for children and the destruction of their social and psychological well-being. Therefore, the unlawful transfer of children during armed conflict is considered a serious war crime and requires an immediate response and cessation of such practices.

The importance of genetic tests in the investigation of war crimes, including the illegal transfer of Ukrainian children to Russia during the armed conflict, cannot be overestimated. In the context of war, where chaos, disinformation and human rights violations become the norm, genetic tests become a reliable tool for establishing the truth about the origin and status of children who have been victims of illegal displacement. They allow for the accurate identification of children and the establishment of their biological origins, which is key in the investigation of war crimes. Genetic tests can confirm the fact of illegal displacement, as well as identify the real parents or relatives of children, which is important in restoring their family ties and ensuring their protection and well-being. Such an approach not only ensures justice for the victims of these crimes, but also plays an important role in preventing similar cases in the future and exposing those responsible for these crimes.

Genetic testing is not only a tool for establishing the truth in times of war, it also plays a key role in ensuring justice and restoring the dignity and rights of people who have been victims of illegal displacement. This technology allows people to regain their identity and connection to their families, which is critical to the process of recovery from war trauma. Furthermore, it stimulates international cooperation in the field of human rights, as the investigation of war crimes often requires joint efforts and information sharing between countries and international organisations. Thus, the use of genetic tests in the investigation of wartime trafficking reflects not only technological progress, but also an important step towards protecting human rights and ensuring peace and stability in armed conflict.

References:

1. Children of war. Children of war. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (accessed 27.02.2024).
2. Mark A. Rothstein (1999), The Impact of Behavioral Genetics and the Law and the Courts, 83 JUDICATURE 116, 117

3. Lindsey A. Elkins (2003), Note, Five Foot Two With Eyes of Blue: Physical Profiling and the Prospect of a Genetics-Based Criminal Justice System, 17 NOTRE DAME J.L. ETHICS & PUB. POL'Y 269

4. Diana H. Fishbein (2000), Introduction to 1 THE SCIENCE, TREATMENT, AND PREVENTION OF ANTISOCIAL BEHAVIORS: APPLICATION TO THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM ch. 1

5. On state registration of human genomic information: Law of Ukraine dated 09.07.2022 No. 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text> (accessed 27.02.2024).

ВЕРИФІКАЦІЯ ЦИФРОВИХ ДОКАЗІВ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВІЙНОЮ

Галина АВДЄЄВА,

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник,

провідний науковий співробітник

НДІ вивчення проблем злочинності НАПрН України

Сучасні цифрові технології забезпечують фіксацію, накопичення, систематизацію, зберігання і аналіз інформації, яка може слугувати доказами при розслідуванні воєнних злочинів. Для збирання, систематизації та оприлюднення верифікованої (перевірної) інформації про воєнних злочинців РФ та їхні злочини, скоєні на території України, створена база даних «Книга катів українського народу» [1], в якій всі ймовірні злочинці ідентифіковані правоохоронними органами України. База даних «Т4Р (Трибунал для Путіна)», створена у лютому 2022 р. міжнародними громадськими організаціями, на 18 лютого 2024 р. містить інформацію щодо 64460 злочинів, більшість яких (15973) вчинено в Харківській області [2].

Офіс Генерального прокурора України спільно з компанією «IT Defends» створили національну платформу WarCrimes.gov.ua, при-

значену для документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, вчинених російською федерацією в Україні.

Служба безпеки України в додатку Telegram запустила бот @russian_war_tribunal_bot та надала адресу електронної пошти tribunal.2022.02.24@gmail.com.ua, на які від фізичних осіб надходять відомості про воєнні злочини російських окупантів на території України. Ця інформація аналізується, систематизується і розміщується в цифровій базі даних.

Накопичення цифрової інформації про російських воєнних злочинців також здійснюється в базу даних «Воєнні злочинці рф» [3], яка дозволяє встановити географічне розташування ворожих сил та видів військ, встановити особи військових керівників та ін. важливу інформацію.

В міжнародній централізованій базі доказів міжнародних злочинів (CICED), створеній Агентством Європейського Союзу з питань судового співробітництва (Євроюстом), накопичено інформацію щодо 65 тисяч воєнних злочинів росіян в Україні. До цієї бази даних мають доступ правоохоронні органи 21 країни, в яких розслідуються воєнні злочини громадян рф в Україні.

Безумовно, накопичена в базах даних цифрова інформація є важливою у розслідуванні воєнних злочинів, однак, на жаль, не завжди вона може бути використувана в кримінальному провадженні як доказ навіть у випадках, коли в ній безпосередньо зафіксований факт вчинення злочину. За результатами узагальнення більше 50 постанов і рішень судів різних юрисдикцій України та США встановлено наявність проблем у визнанні інформації у цифровому вигляді джерелами доказів. Навіть за однакових умов судді ухвалюють протилежні рішення. В одних випадках вони визнають копії цифрових записів допустимими доказами, в інших – недопустимими [4, с. 132]. Не зважаючи на те, що кожна копія цифрового файлу ідентична оригіналу незалежно від виду носія, суди найчастіше не визнають цифрову інформацію належними і допустимими доказами через те, що до суду надається її копія на електронному носії, а не оригінал.

На сьогодні суди в Україні ухвалили лише 80 вироків щодо воєнних злочинів, скоєних російськими військовими в Україні. В судах перебувають 350 проваджень, а 512 підозрюваних вже ідентифіковано [5].

Науковці і працівники правоохоронних органів наголошують на тому, що у відкритих джерелах міститься безліч неправдивої цифрової інформації. Спецслужбами рф створюються фейкові (підроблені) новини для проведення інформаційно-психологічних атак. Вони супроводжуються підробленими фотознімками та відеозаписами, в т.ч. – створеними за допомогою штучного інтелекту. Тому для використання цифрової інформації у кримінальному провадженні її слід ретельно перевіряти на «істинність» (верифікувати).

Неповна верифікація (перевірка істинності) цифрової інформації негативно впливає на якість здійснення правосуддя тому, що в умовах глобальної цифровізації суспільства цифрові докази іноді є визначальними для об'єктивного вирішення справи і притягнення винних до відповідальності.

Цифрова інформація може слугувати доказами при розслідуванні воєнних злочинів лише за умови її відповідності критеріям оцінки доказів (допустимість, належність, достовірність і достатність).

Допустимість доказу визначається законністю джерела походження та способу отримання і визначає його придатність для використання у судочинстві. Належність віддзеркалює здатність доказу підтверджувати або спростовувати будь-які обставини, що мають значення для справи. Достатнім є доказ, який відображає його здатність підтверджувати або спростовувати обставини, що мають значення для справи. Доказ вважається достовірним, якщо він відповідає дійсності. Тобто оцінка цифрових доказів без їх верифікації неможлива.

Першим етапом верифікації цифрової інформації є встановленні автора (власника, володільця, утримувача) цифрових аудіо- та відеозаписів, які виявлені в інтернет-просторі або надіслані для розміщення в базі даних без засвідчення матеріалу кваліфікованим електронним підписом. Автора, в основному, визначають шляхом пошуку за IP-адресою (унікальною адресою комп'ютера або іншого пристрою, що підключено до мережі інтернет або локальної мережі) або за допомогою сервіса Whois у відкритих джерелах.

Питання щодо верифікації цифрової інформації, яка може підтвердити або спростувати певні події, часто вирішуються шляхом залучення експерта, який здійснює перевірку автентичності фотознімків і матеріалів аудіо- та відеозаписів.

Однак, навіть експерти не завжди здатні їх вирішити. Зокрема, встановлення автентичності матеріалів відео- та звукозапису здійснюється шляхом ідентифікації апаратури запису. На цій апаратурі здійснюється експериментальний запис, ознаки якого порівнюються з ознаками аналізованого запису. За відсутності апаратури встановити автентичність запису дуже складно [6]. При цьому судові експерти повідомляють, що на теперішній час складно створити конкретну методичку автентифікації цифрових відео- та звукозаписів через їх різноманітність та відсутність наукових публікацій про їх характеристики. Через це можна лише охарактеризувати напрями виявлення певних ознак для вирішення питання щодо автентифікації цифрових записів [7, с. 57–58].

Європейським центром журналістики виданий посібник для верифікації (перевірки достовірності) цифрового контенту (фотознімків та відеозаписів), в якому містяться покрокові інструкції щодо встановлення автентичності цифрових зображень та відеозаписів, отриманих від фізичних осіб або виявлених у відкритих джерелах мережі Інтернет [8].

На сайті міжнародної спільноти журналістських розслідувань Bellingcat, що спеціалізується на верифікації цифрової інформації з відкритих джерел (OSINT), опубліковані посібники щодо верифікації цифрової інформації з відкритих джерел та встановлення певних фактів з їх використанням. Досить цікавими є публікації щодо використання сонця і тіні на фотознімках для встановлення геолокації, способу відстеження польотів літальних апаратів та ін. [9]. Одним із найвідоміших журналістських розслідувань Bellingcat є дослідження щодо збиття рейсу Malaysia Airlines Flight 17 в Україні. Групою журналістів Bellingcat встановлено, що зенітно-ракетний комплекс «Бук», яким було збито літак, входив до складу 53-ї зенітно-ракетної бригади збройних сил РФ, що базується в місті Курськ (РФ).

Перевірку автентичності цифрових зображень і відеозаписів в зазначених посібниках рекомендовано розпочинати з перевірки EXIF-даних (Exchangeable Image File Format) – метаданих (інформації про інформацію), які «вбудовані» в цифрові файли та можуть містити дату й час зйомки, місце зйомки, тип камери тощо. Для перевірки метаданих вручну рекомендовано відкрити зображення або відео у програмі для перегляду метаданих (наприклад, Adobe

Photoshop, ExifTool та ін.), перевірити різні поля метаданих (автор, дата створення, камера, географічні координати тощо) та порівняти ці дані з відомими фактами або іншими джерелами. Також існують безкоштовні онлайн-інструменти (Jeffrey's Exif Viewer або Metapicz), які дозволяють завантажити зображення та переглянути його метадані (модель камери, тип об'єктиву, витримку, діафрагму, дату створення файлу, географічні координати та ін.) [10].

Деякі фотознімки та відеозаписи можуть мати цифровий підпис, який підтверджує їх автентичність. Програма для перевірки цифрових підписів GnuPG дозволяє виявити зміни підпису після створення файлу його автором.

На жаль, перевірка метаданих файлу не може гарантувати його автентичності тому, що існують способи їх зміни. Зокрема програми, GroupDocs.Metadata або програми для редагування фотознімків на смартфоні, які дозволяють додавати та редагувати метадані [12]. Для цього лише потрібно відкрити фотознімок у програмі редагування, натиснути на вкладку «Метадані» або «Інформація про зображення» та ввести необхідну інформацію. У Windows 10 можна додати метадані до зображень, натиснувши правою кнопкою миші на файлі, вибравши «Властивості», а потім перейшовши на вкладку «Деталі» [13].

Ресурси веб-сайту Foto Forensics дозволяють виявити ділянки редагування на фотознімках (прибирання окремих елементів зображення або їх додавання). Спеціальні пошукові сервіси Google Search by Image та TinEye дозволяють знайти оригінальне джерело зображення та перевірити, де воно публікувалося раніше [12].

Програма JPEGsnoop, яка працює лише в операційній системі Windows, дозволяє переглядати метадані не лише зображень, але й форматів AVI, DNG, PDF та ін. Вона також допомагає виявити редаговані фрагменти та помилки в пошкоджених файлах [8].

Автентичність цифрової інформації можна перевірити й за допомогою пошукових систем (Google, Bing та ін.). Наприклад, можна ввести ключові слова, пов'язані з фотознімком або відеозаписом, у пошукову систему, переглянути результати пошуку і знайти додаткову інформацію про зображення або відеозапис. Пошук за зображенням за допомогою Google Images або Bing Images також може допомогти знайти оригінальне або схоже зображення та визначити «надійність» ресурсу, на якому він розміщений.

Останнім часом судді намагаються підвищити свій рівень обізнаності щодо технічних характеристик цифрових доказів для уникнення судових помилок. Вони наголошують на тому, що «судді відповідають за підвищення власних професійних знань стосовно використання електронних доказів. Суддя сам має дбати про те, щоб бути в курсі всіх останніх новин щодо документів і стандартів та застосовувати їх відповідно до чинного процесуального законодавства»¹. Судді об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду України показали обізнаність у верифікації цифрових доказів і зазначають, що «питання ідентифікації електронного документа як оригіналу можуть бути вирішені уповноваженою особою, яка його створила (за допомогою спеціальних програм порахувати контрольну суму файлу або каталогу з файлами – CRC-сума, hash-сума), або за наявності відповідних підстав шляхом проведення спеціальних досліджень» [15].

У співробітників правозастосовних органів під час оцінки доказової інформації у цифровому вигляді та висновків експерта щодо дослідження цифрових доказів виникають певні труднощі через відсутність у них спеціальних знань в ІТ-сфері та спеціальної літератури. Тому посібники з верифікації цифрової інформації, створені відомими міжнародними журналістами-розслідувачами спільно зі спеціалістами у галузі ІТ, можуть використовуватися не лише журналістами, а й слідчими, суддями, адвокатами та судовими експертами. Однак, не зважаючи на те, що всі копії цифрового файлу є ідентичними оригіналу, для верифікації цифрової інформації слід використовувати виключно її копії, щоб не змінити метадані цифрового доказу.

В умовах повномасштабної війни РФ проти України, коли в різних базах даних накопичена безліч цифрової інформації щодо воєнних злочинів, частина якої надійшла з невідконтрольних Україні територій, особливої актуальності набули проблеми верифікації такої інформації. Лише верифікована цифрова інформація може слугувати належними і достовірними доказами у кримінальному провадженні. Вирішити проблеми верифікації такої інформації до-

¹ Стефанів Н. Матеріальний носій – лише спосіб збереження інформації, який має значення тільки тоді, коли Е-документ виступає речовим доказом / Інформагентство «ADVOKAT POST». 02.11.2021. URL: <https://advokatpost.com/materialnyj-nosij-lyshe-sposib-zberezhennia-informatsii-iakyj-maie-znachennia-tilky-todi-koly-e-dokument-vystupaie-rechovym-dokazom-suddia-stefaniv/> (дата звернення: 02.02.2023).

поможе комплексний підхід, який включає перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів щодо можливостей верифікації цифрової інформації, підвищення кваліфікації судових експертів щодо автентифікації та верифікації цифрових доказів, розроблення експертних методик щодо вирішення зазначених питань з використанням новітніх розробок журналістів-розслідувачів країн Європи та США.

Список використаних джерел:

1. Книга катів українського народу: база російських військових, які чинили злочини в Україні. URL: <https://russian-torturers.com/>
2. Статистика бази даних воєнних злочинів Т4Р. URL: <https://t4rua.org/stats>
3. Воєнні злочинці рф. Головне управління розвідки міністерства оборони України: офіційний сайт. URL: <https://gur.gov.ua/content/war-criminals-rf.html>
4. Авдєєва Г., Живуцька-Козловська Е. Проблеми використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві України та США. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2023. Вип. 1 (30). С. 126–143. <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2022.08>. С. 132.
5. Губа Роман. Костін: Суди ухвалили 80 вироків щодо воєнних злочинів рф. Deutsche Welle. 25.02.2024. URL: <https://www.dw.com/uk/sudi-uhvalili-80-virokiv-sodo-voennih-zlocinciv-vijsk-rf-genprokuror/a-68369914?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml>
6. Методика ідентифікаційних і діагностичних досліджень матеріалів та апаратури цифрового й аналогового звукозапису зі застосуванням програмного забезпечення «Фрактал» при проведенні експертиз матеріалів та засобів відео та звукозапису: наук.–мет. посіб. / Рибальський О.В., Соловійов В.І., Журавель В.В., Татарнікова Т.О.–К.: ДУІКТ, 2013. 75 с.
7. Брендель О.І. Дослідження автентичності цифрових відео та звукозаписів. Використання цифрових технологій у криміналістиці та судовій експертизі: матеріали міжнар. наук.–практ. круглого столу, м. Харків, 11 груд. 2023 р.: електрон. наук. вид. / [редкол.: В.Ю. Шепітько, Г.К. Авдєєва]; Нац. акад. прав. наук України; НДІ

вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України. Харків: Право, 2024. 144 с.

8. Посібник з верифікації цифрового контенту. Європейський центр журналістики. Європейський Центр Журналістики. Редактор: Крейг Сільверман, Інститут Пойнтера. 130 с. URL: https://verificationhandbook.com/book_ua/

9. Guides. Bellingcat. URL: <https://web.archive.org/web/20210110210248/https://www.bellingcat.com/category/resources/how-tos/>

10. Як перевірити зображення на достовірність з Verify? Громадський простір. URL: <https://www.prostir.ua/?kb=yak-z-verify-pereviryty-zobrazhennya-na-dostovirnist>

11. Редактор метаданих фотографій. Продукти GroupDocs. URL: <https://products.groupdocs.app/uk/metadata/photo>

12. Дорош Марина. 13 онлайн-інструментів для перевірки контенту. URL: <https://ms.detector.media/how-to/post/1707/2014-02-05-13-onlayn-instrumentiv-dlya-perevirky-kontentu/>

13. Як додати метадані до зображень у Windows 10. URL: <https://altitudetvm.com/uk/windows-10/3157-cara-menambahkan-metadata-pada-gambar-di-windows-10.html>

14. Стефанів Н. Матеріальний носій – лише спосіб збереження інформації, який має значення тільки тоді, коли Е-документ виступає речовим доказом. Інформагентство «ADVOKAT POST». 02.11.2021. URL: <https://advokatpost.com/materialnyj-nosij-lyshe-sposib-zberezhennia-informatsii-iakuj-maie-znachennia-tilky-todiy-koly-e-dokument-vystupaie-rechovym-dokazom-suddia-stefaniv/>

15. Постанова Верховного Суду від 29.03.2021 р. у справі № 554/5090/16-к. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=96074938&red=10000382305f3f5d2c0c6c7594f0b5f8dae19c&d=5> .

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЮ, ВИЯВЛЕННЯ І ПРИПИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ТА ІНШИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ В РАЙОНІ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

Роман АЛІЄВ

кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника науково-дослідного відділу
проблем розвитку та впровадження стратегічних комунікацій
інституту стратегічних комунікацій

Національного університету оборони України, полковник

Микола ЖИРНОВ

слухач Національного університету оборони України, майор

З початком повномасштабного вторгнення збройних сил російської федерації в Україну виникло питання обов'язковості фіксації фактів порушень законів та методів ведення війни з боку агресора, в тому числі фіксації випадків застосування ворогом деяких видів зброї, заборонених міжнародним гуманітарним правом.

На сьогоднішній день діяльність підрозділів запобігання вчиненню, виявлення і припинення кримінальних та інших правопорушень Військової служби правопорядку регламентована Законом України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 7 березня 2002 року № 3099-III (далі – Служба правопорядку), в якому зазначено, що однієї із функцією Служби правопорядку є виконання в установленому законом порядку і в межах своєї компетенції доручень слідчого, прокурора, ухвали суду та постанов суддів [1].

Під «дорученням» слідчого, прокурора у Кримінальному процесуальному кодексі України розуміється проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам. Крім того, з метою одержання допомоги

з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів. Так, при огляді спеціаліст має право: проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження [2].

Нажаль на сьогоднішній день, отримані особовим складом підрозділів запобігання вчиненню, виявлення і припинення кримінальних та інших правопорушень Служби правопорядку спеціальні знання та вміння мало ким використовуються. З початку збройної агресії російської федерації проти України військовослужбовці Служби правопорядку набули неабияких спеціально-правових знань, у галузі права, військової науки, польової криміналістики. Тому, вважаємо, що особовий склад підрозділів запобігання вчиненню, виявлення і припинення кримінальних та інших правопорушень Служби правопорядку здатний виконувати за дорученням слідчого, прокурора слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії, адже військовослужбовці зазначеного підрозділу набули статус військових спеціалістів.

Процесуальні аспекти криміналістичної діяльності підрозділів запобігання вчиненню, виявлення і припинення кримінальних та інших правопорушень Військової служби правопорядку в районі ведення бойових дій, як військових спеціалістів, передбачені статтею 71 Кримінального процесуального кодексу України відповідно до якої спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, у тому числі у військовій справі, і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [1].

Для участі в огляді слідчий, прокурор за необхідності запрошують: військових спеціалістів із питань застосування ракетних військ та артилерії, а також військової авіації; запрошуються військові спеціалісти від відповідних військових частин чи органів військового управління за необхідності визначення імовірних напрямів обстрілів, які призвели до загибелі чи поранення осіб та пошкодження (знищення) об'єктів, і встановлення типів озброєння, яке використовувалося для здійснення обстрілів тощо.

Організація збирання і фіксація доказів порушень законів та методів ведення війни з боку агресора у кримінальних провадженнях здійснюється за такими напрямками:

1. Фіксація обстановки місця події, результатів нападу (обстрілу), встановлення завданої матеріальної шкоди, визначення напрямку обстрілу та місця позицій вогневих засобів із прив'язкою до місцевості;

2. Встановлення потерпілих та очевидців події серед мирних жителів і військовослужбовців, проведення їх опитування;

3. Виявлення заборонених засобів і методів ведення війни, зокрема й фіксація наявності чи відсутності поблизу місця обстрілу військових об'єктів і вибору супротивником способу ураження.

4. Документування фактів порушень міжнародного гуманітарного права та ведення учасниками незаконних збройних формувань, які підконтрольні окупаційній адміністрації російської федерації, агресивної війни проти України.

До протоколу огляду місця події долучаються:

1. Фототаблиця, аудіо, відеозапис (із зазначенням дати та часу фіксації обстрілу, напрямку, з якого він здійснювався, що його визначає запрошений спеціаліст із питань озброєння, фрагментів боєприпасів);

2. Схема обстрілу (вогнева позиція, з якої здійснювався обстріл, вид зброї, відстань, час обстрілу) з обов'язковою прив'язаністю до сторін світу, яку виготовляє спеціаліст із питань озброєння;

3. Письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні огляду, тощо.

З місця події вилучаються за можливості всі предмети або їхні частини на яких є сліди кіптяви. Крім того, з епіцентру вибуху збираються зразки ґрунту; залишки штукатурки, бетону (у разі вибуху в приміщенні); деталі із слідами оплавлення тощо. Зразки упаковуються у герметичну тару. Вибухові речовини, виявлені в невеликій масі, вилучаються повністю, в інших випадках – у зразках.

Огляд місця події здійснюється у денний час доби відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства України і виключного в обстановці, коли територія імовірного обстрілу безпечна, та з дотриманням заходів особистої безпеки.

З огляду на вищезазначене це, не всі напрями можливої криміналістичної діяльності військових спеціалістів підрозділів запобігання

вчиненню, виявлення і припинення кримінальних та інших правопорушень Військової служби правопорядку в районі ведення бойових дій, які можуть бути корисними під час розслідування злочинів за фактами порушень законів та методів ведення війни з боку збройних сил російської федерації. На наш погляд, сьогодні вимагає не втрачати час, а вже розпочати підготовку спеціалістів у сфері військової криміналістики, адже процесуальні умови наразі створені.

Вирішення вищезазначеного питання дозволить в подальшому удосконалити базу інформативних уламків та уражаючих елементів озброєння зс рф; продовжити узагальнення і впровадження досвіду проведення слідчих дій та роботи військових спеціалістів під час участі у слідчих діях; проведення аналізу змін у прийомах застосування озброєння противника та модифікація його техніки.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 7 березня 2002 року № 3099-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text>. (дата звернення: 02.03.2024).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення: 02.03.2024).

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Олег БАУЛІН,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач відділу наукової та нормативно-методичної діяльності
Київського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України

Огляд місця події як невідкладна слідча (розшукова) дія проводиться відповідно до вимог ст. 13, ч. 3 ст. 213, ст. 237 та деяких

інших положень Кримінального процесуального кодексу України [1] (далі КПК України) з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення. Принциповими для такого огляду є положення криміналістичної тактики про своєчасність, об'єктивність, повноту, планомірність, активність, обов'язкове застосування спеціальних знань і різних методів пізнання тощо.

Структура огляду завжди складається з трьох основних етапів: підготовчого, робочого (дослідницького) і заключного (завершального).

Тактика підготовки до огляду місця події включає дві стадії: 1) підготовчі дії до виїзду на місце події; 2) підготовчі дії на місці події до початку його огляду.

До виїзду на місце події тому, хто його проводить (слідчому), необхідно:

а) з'ясувати дані про джерело і зміст інформації про кримінальне правопорушення, його характер і місце вчинення; наявність потерпілих і їхній стан, вжиття заходів щодо надання їм медичної допомоги та усунення інших небезпечних для оточуючих наслідків кримінального правопорушення тощо;

б) вжити заходів (в межах взаємодії з іншими органами державної влади і місцевого самоврядування) щодо охорони місця події і встановлення осіб, які причетні до неї (потерпілих, очевидців та ін.);

в) визначити учасників огляду і забезпечити їх екіпіровку (за необхідності) прибуття на місце його проведення до його початку, а також їх безпеку (в умовах воєнного стану і близькості лінії зіткнення, не говорячи вже про тимчасово окуповані території це може здійснюватися лише у взаємодії з командуванням військових частин ЗСУ за участі груп прикриття, посилених бронетехнікою);

г) перевірити наявність техніко-криміналістичних та інших засобів (особливо відео фіксації), необхідних (залежно від місця, умов та інших факторів слідчої ситуації) для ефективного проведення огляду.

По прибуттю на місце події той, хто його проводить (слідчий), повинен:

а) перевірити виконання завдань і врахувати результати, досягнуті в ході попередньої підготовчої стадії;

б) вжити (за необхідності) заходів щодо надання медичної допомоги потерпілим та усунення інших небезпечних наслідків кримінального правопорушення (наприклад, вибухонебезпечні предмети), додаткових заходів щодо охорони місця події та зберігання на ньому у непорушному стані об'єктів і слідів та усунення з нього сторонніх осіб;

в) встановити характер події, її учасників (потерпілих, очевидців, можливих злочинців) та з'ясувати, які зміни в обстановці місця події сталися з моменту вчинення чи виявлення кримінального правопорушення до моменту прибуття на нього учасників слідчого огляду;

г) визначити межі і об'єкти огляду, маршрут руху учасників огляду, роль кожного з них, роз'яснити їм права і обов'язки, сутність даної слідчої (розшукової) дії, забезпечити безпеку при проведенні огляду тощо.

Наступний робочий (дослідницький) етап огляду спрямований на з'ясування обставин події, що сталася, на виявлення і фіксацію слідів кримінального правопорушення на місці події.

Він має також дві стадії: загальну і детальну.

Ціллю загальної стадії є загальне ознайомлення з ситуацією і умовами, в яких буде проводитись огляд, вивчення обстановки місця події в цілому, отримання уявлення про характер і масштаби події, що сталася.

На цій стадії слідчий встановлює (або уточнює) характер і межі місця події; отримує загальне уявлення про обстановку місця події; визначає вихідний пункт (вихідну точку) для початку огляду і послідовність його проведення; визначає об'єкти, пов'язані причинно-наслідковим зв'язком із кримінальним правопорушенням, вживає заходи до їх зберігання для подальшого більш детального дослідження; здійснює необхідні вимірювання, фіксує місцезнаходження вказаних об'єктів і виявлених слідів, досліджує їх зовнішній вид і стан; веде чорнові записи (нотатки, диктує на засоби аудіо-відео фіксації власні коментарі) для подальшого формування протоколу огляду та складає чорнові схеми і плани; забезпечує здійснення орієнтуючої, оглядової, панорамної, вузлової фотозйомки (відеозапису).

Послідовність огляду залежить від характеру обстановки і умов огляду. Під час огляду не можна залишати без уваги жодної частини

будівлі або приміщення чи ділянки місцевості, жодного об'єкта чи сліду, що може мати значення для кримінального провадження. Максимальна результативність огляду досягається суцільним оглядом місця події, який може здійснюватися концентричним (за спіраллю від периферії місця події до його центру), ексцентричним (від центра місця події до його периферії) або фронтальним способом (лінійний огляд за секторами або квадратами від одної їхньої межі до іншої).

Залежно від слідчої ситуації також обирається для використання об'єктивний (коли місце події оглядається повністю з усіма об'єктами, предметами і слідами, наявними на ньому, без будь-якої вибіркості) або суб'єктивний спосіб огляду (коли слідчий рухається на місці події за уявним шляхом руху злочинця, оглядаючи об'єкти і предмети, які розташовані на цьому шляху).

На загальній стадії слідчий оглядає місце події в тому вигляді, як воно є на момент його прибуття, об'єкти і предмети оглядаються без торкання до них, без зміни їх положення, у статичному стані.

По завершенні загальної стадії огляду місця події починається стадія детального (динамічна стадія) огляду цього місця, під час якої проводиться ретельне дослідження усіх виявлених на загальній стадії огляду об'єктів, предметів і слідів для виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення. На цій стадії огляду виявлені об'єкти і предмети можна брати у руки, зрушувати з місця, перегортати та розглядати з усіх сторін.

На стадії детального огляду місця події слідчий встановлює належність окремих об'єктів, предметів і слідів як речових доказів у даному кримінальному провадженні, забезпечує проведення їхньої детальної фотозйомки та відеозапису, досліджує їх на предмет виявлення індивідуальних ознак і пошуку наявних на них слідів; фіксує негативні обставини, тобто обставини, що суперечать загальному уявленню про механізм події; проводить окремі дослідницькі дії для встановлення певних властивостей обстановки місця події; забезпечує застосування техніко-криміналістичних (наявних у слідчій валізі або в мобільній пересувній криміналістичній лабораторії) та інших засобів, що дозволяють підвищити можливості виявлення слідів та їх фіксації у тому вигляді, в якому вони придатні для подальших експертних досліджень.

На останньому (заклучному) етапі складається протокол огляду місця події, оформлюються і приєднуються до нього додатки

(письмові пояснення спеціалістів; аудіо-, відеозапис, фототаблиці; схеми, зліпки; носії комп'ютерної інформації тощо, як це передбачено ст.ст.104–107 КПК України).

Якщо під час огляду місця події були вилучені предмети і документи, то сторона обвинувачення повинна виконати вимоги ст. 100 КПК України та затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19.11.2012 р. № 1104 «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України» порядку зберігання речових доказів, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження [2]. І про це слідчим і прокурорам не слід забувати.

Слідчий огляд місця події у зв'язку із розслідуванням кримінальних правопорушень, вчинених внаслідок ведення російськими військами агресивної війни проти України, миру та людяності, в умовах воєнного стану передбачає здійснення діяльності у декількох напрямках:

- 1) забезпечення процесуальних і криміналістичних аспектів,
- 2) організаційне, технічне та інформаційне забезпечення,
- 3) забезпечення безпеки учасників огляду.

Усі ці аспекти між собою органічно тісно пов'язані та здійснюють взаємний вплив один на одного й тому, акцентуючи увагу на процесуальних і криміналістичних аспектах, не обійтися без згадування інших.

Під час розслідування злочинів зазначеної категорії потрібно враховувати ряд специфічних факторів:

Коли кримінальне провадження пов'язане із вибухом, масштабними руйнуваннями, великою кількістю постраждалих, то воно стає непосильним для одного слідчого і прокурора-процесуального керівника, й потребує створення потужних слідчих, слідчо-оперативних груп, що діятимуть під процесуальним керівництвом групи прокурорів.

І огляд місця події у такому провадженні одразу має здійснювати слідча група (далі – СГ) або міжвідомча слідча група (далі МСГ) на чолі зі старшим слідчим й за відповідного процесуального керівництва старшого групи прокурорів. Склад групи 3–5 слідчих, можливо й більше, залежно від ситуації. Великі слідчі групи, МСГ,

слідчо-оперативні групи (далі СОГ) для нормального функціонування повинні мати власну структуру: штаб, аналітичний підрозділ (інформаційний центр), криміналістична група, окремі слідчі групи (підгрупи) для відпрацювання певних напрямків (ділянок, об'єктів, епізодів), група забезпечення (дислокація, охорона і безпека, транспорт, побут, харчування, медичне обслуговування). Відомі слідчій практиці часів СРСР 1987–90-х рр. випадки тиску на слідчих, збройних нападів на членів СОГ та їх отруєння в закладах харчування, підпалів і підтоплень приміщень, в яких зберігаються процесуальні та службові документи.

Ускладнення, пов'язані із впливом соціально-економічної ситуації, певним протистоянням постраждалого місцевого населення і місцевою владою, впливом опозиційних місцевій владі політичних груп, активною діяльністю медіа і окремих впливових осіб, що намагаються набрати певних дивідендів на піарі.

Можливі певні непорозуміння і протиріччя у стосунках із керівництвом державних і місцевих органів влади, а в окремих випадках відкрита (до саботажу у допомозі) чи прихована протидія з боку окремих керівників державних і місцевих органів влади, які побоюються притягнення їх до різних видів юридичної відповідальності за певні прорахунки в своїй службовій діяльності, якими скористався ворог. Йдеться про надання зазначеними керівниками (й переважно із благих намірів) пріоритету найшвидшому усуненню негативних наслідків злочинних дій окупантів – ліквідація наслідків вибуху, прибирання території, ремонт трубопроводу або електромереж, поновлення комунікацій, руху транспорту, відновлення постачання тощо. Можливість для проведення слідчих оглядів надається з подачі таких зацікавлених осіб тоді, коли обстановка місця події є далекою від первинної і значна частина слідів злочину та речових доказів втрачена. До того вони іноді керують або беруть участь у різних комісіях, службових розслідуваннях чи перевірках відомчого характеру, які проходять паралельно досудовому розслідуванню, іноді випереджають його та формують документальну базу для певного впливу на результати досудового розслідування. І це треба враховувати, оскільки з одного боку такі паралельні розслідування є формально законними і необхідними, дуже корисними, якщо вони проводяться об'єктивно і на належному фаховому рівні, але з іншого боку вони здатні ускладнити органу досудового

розслідування встановлення істини у кримінальному провадженні, якщо здійснюються вони неправильно. Тому рекомендується вживати заходи для певного контролю за станом таких розслідувань, взаємодіяти з фахівцями, які проводять відомчі розслідування чи службові перевірки. Іноді до складу СГ, СОГ не бажано включати (особливо «з допуском до важливих даних») працівників місцевих правоохоронних органів, оскільки вони через залежність від місцевої влади, опозиційних їй сил можуть виявлятися шкідливими для інтересів слідства інформаторами і «особами небажаного впливу» на інших членів СГ.

Особливість огляду місця події у таких провадженнях – масштабність, необхідність використання гелікоптерів, застосування криміналістичних дронів та спеціальної техніки, яка забезпечує безперервний і якісний відеозапис. При цьому, потрібно забезпечити як безпеку учасників огляду (погодження з воєнною адміністрацією і командуванням військ, взаємодія з ними, наявність груп прикриття тощо), так і збереження результатів застосування даних технічних засобів. Відомим є приклад [3], коли спроба огляду зруйнованого реактора ЧАЕС у квітні 1986 р. через відсутність своєчасної достовірної інформації про радіаційну обстановку на місці огляду призвела до втрати спеціального автомобіля – криміналістичної лабораторії, що була забруднена радіаційним випромінюванням настільки, що не підлягала очищенню і стала з усією «начинкою» й матеріалами небезпечною для життя і здоров'я кожного, хто до неї наблизиться без спеціального захисту. Тому вона була знищена. У подальшому огляд зруйнованого реактора проводився з гелікоптера із застосуванням засобів відеозапису.

Під час огляду місця події в умовах воєнного стану обов'язковим є залучення спеціалістів (саперів, вибухотехніків, кінологів, криміналістів, лікарів, фахівців з авіаційної медицини, судово-медичних експертів та інших), що залежить від ситуації, яка складається під час досудового розслідування.

Ускладнює ефективність таких оглядів негативні обставини – це проведення рятувальних робіт, гасіння пожеж, дії з пошуку вибухових пристроїв та інші невідкладні заходи, спрямовані на ліквідацію небезпечних наслідків злочинних дій російських окупантів, оскільки вони призводять до суттєвої зміни первинної обстановки місця події. Тому з часом необхідним стає вилучення матеріалів

відеозапису та інших документів, що фіксують проведення робіт із ліквідації таких наслідків, їх огляд, допит осіб, які здійснювали такі роботи, врахування результатів цих дій при призначенні і проведенні експертиз.

Потрібно враховувати як форму власності на земельні ділянки, будівлі, приміщення та інші об'єкти, ч. 3 ст. 233 КПК України дещо звільняє від цього, але не завжди і сторона захисту потім використовує допущені помилки у цьому для визнання результатів огляду недопустимим під час доказування). Потрібно враховувати режим функціонування окремих об'єктів (органів, підприємств і установ), для цього ознайомлюватися із спеціальним законодавством, статутними документами, які отримуються на підставі ч. 2 ст. 93 КПК. Бажано під час огляду замовити у адміністрації і якнайшвидше отримати документацію на об'єкти (землеустрою, архітектурні плани тощо).

Якщо на місці події є труп людини, то його огляд починається після фіксації пози і становища трупа стосовно нерухомих орієнтирів (за необхідності використовуються технічні засоби з визначення географічних або просторових координат). Фіксуються дані про стать, расовий тип, вік, довжину тіла, наявність і колір волосся та інші індивідуальні зовнішні прикмети, температуру тіла, наявність пошкоджень на тілі і трупних явищ, одяг і взуття, пошкодження і сліди на ньому, зміст кишень (якщо такі є) тощо. Після закінчення огляду трупа уважно оглядається його ложе.

Отже, для забезпечення вимог кримінально-процесуального законодавства та криміналістичних рекомендацій слідчому, з урахуванням обстановки, що склалася у певній місцевості в умовах дії правового режиму воєнного стану, введеного в Україні у зв'язку із збройною агресією російських військ, належить вирішити завдання, спрямовані на: підбір та залучення учасників огляду; забезпечення можливості використання технічних та інших засобів для пошуку, виявлення та фіксації слідів кримінального правопорушення; належне оформлення результатів огляду; можливість вилучення виявлених під час огляду об'єктів та інших слідів, що містять відомості про обставини кримінального правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

2. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19.11.2012 № 1104. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-%D0%BF#n19>.

3. Бояров В.І. Розслідування справ, пов'язаних з техногенними катастрофами: особливості початкового етапу. Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності: Тези доповідей і повідомлень науково-практичної конференції. (Київ, 3 квітня 2009 року). Видання присвячено пам'яті професора А.Я. Дубинського. Київ: Атіка, 2009. С. 74–79.

НЕЗАКОННИЙ ОБІГ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ ДО НЕЇ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ

Юлія ГРЕСЬ

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Збройна агресія Російської Федерації у 2014 році та ескалація конфлікту у 2022 році наклала свій відбиток на незаконному ринку обігу зброї та боєприпасів до неї в Україні. Експерти Глобальної ініціативи проти транснаціональної організованої злочинності (Global Initiative Against Transnational Organized Crime,

далі – GIATOC), опираючись на анонімне джерело з кримінального середовища, стверджують, що наразі український криміналітет прагне накопичити зброю. З огляду на значну її доступність, на сьогодні в межах території України незаконно можна придбати різні види зброї, особливо, що стосується автоматів, патронів, гранат, реактивних протитанкових гранатометів. При цьому, як зазначають джерела, на які посилаються експерти GIATOC, логістика перевезення зброї через кордон є максимально складною та економічно не вигідною для злочинців [1, с. 23]. Така ситуація створює значну загрозу у майбутньому щодо накопичення значних запасів незаконної зброї як у представників кримінального середовища, так і цивільного населення. Тому перед співробітниками правоохоронних органів вже сьогодні стоїть важливе завдання із виявлення каналів незаконного обігу зброї та боєприпасів, вжиття заходів щодо попередження та протидії таким кримінальним правопорушенням, а також здійснення ефективного розслідування виявлених фактів вчинення даної категорії кримінальних правопорушень.

Здійснення заходів із виявлення оперативними співробітниками каналів незаконного обігу зброї та боєприпасів пов'язане із пошуком та розробкою наступних категорій осіб:

- військовослужбовці, які не мають попереднього кримінального досвіду та не входять до командного і начальницького складу Збройних сил України;
- військовослужбовці, які не мають попереднього кримінального досвіду та наділені організаційно-управлінськими чи розпорядчими повноваженнями, так як входять до командного і начальницького складу Збройних сил України;
- військовослужбовці, які до мобілізації були безпосередньо пов'язані із криміналітетом;
- демобілізовані з військової служби особи;
- особи, які займаються волонтерською діяльністю у зоні ведення бойових дій.

Складність виявлення фактів незаконного обігу зброї та боєприпасів пов'язана із тим, що злочинна діяльність даних осіб носить законспірований характер та передбачає використання посередників із кримінального середовища, що ускладнює процес виявлення та подальшого розслідування кримінальних правопорушень.

Військовослужбовці, які не мають попереднього кримінального досвіду та не входять до командного і начальницького складу Збройних сил України, а також демобілізовані з військової служби особи зазвичай вчиняють дії, пов'язані із незаконним зберіганням, перевезенням та збутом невеликих партій зброї та боєприпасів. Незаконне заволодіння зброєю та боєприпасами такі особи вчиняють ситуативно. Зазвичай це відбувається за рахунок привласнення зброї та боєприпасів, які були видані, але не були використані безпосередньо в ході бойових дій, або ж за рахунок заволодіння так званою «трофейною» зброєю, здійснення обліку якої викликає значні труднощі. Одним із можливих шляхів вирішення завдання щодо виявлення протиправної діяльності зазначених осіб може бути посилення взаємодії із працівниками військової служби порядку задля виявлення фактів незаконного перевезення зброї та боєприпасів військовослужбовцями чи демобілізованими особами. Виявлення таких осіб дозволяє правоохоронним органам працювати одночасно у двох напрямках – виявлення каналів збуту та виявлення джерел незаконного надходження зброї та боєприпасів. На підставі оцінки ситуації може бути прийняте рішення не щодо затримання, а щодо здійснення спостереження за такою особою. Суспільна небезпечність незаконного обігу зброї та боєприпасів вимагає встановлення усіх учасників та обставин реалізації злочинних схем. Тому у випадку виявлення працівниками військової служби порядку факту незаконного перевезення зброї або боєприпасів доцільним є залучення співробітників оперативних підрозділів правоохоронних органів для виявлення місця, куди буде доставлено зброю та боєприпаси, місця перебування особи, встановлення інших осіб, з якими відбуваються контакти, в тому числі ідентифікація осіб, які входять до місцевого криміналітету. У подальшому у залежності від обсягу та характеру зібраної інформації в рамках відкритого кримінального провадження доцільним є проведення контролю за вчиненням злочину у вигляді оперативної закупки.

Вчинення протиправних дій, пов'язаних із незаконним обізом зброї та боєприпасів, військовослужбовцями, які не мають попереднього кримінального досвіду та наділені організаційно-управлінськими чи розпорядчими повноваженнями, так як входять до командного і начальницького складу Збройних сил України, обумовлене саме специфікою їх повноважень та доступом до значних

партій зброї та боєприпасів. Тому першочерговим засобом виявлення фактів заволодіння зброєю та боєприпасами шляхом зловживанням службовим становищем є проведення контрольно-ревізійних заходів з метою виявлення місць зберігання зброї та боєприпасів, які відповідно до документації були видані бійцям. Крім того, причетність військовослужбовців, які входять до командного і начальницького складу, до незаконного обігу зброї та боєприпасів може бути встановлена також у випадку затримання осіб, які займалися її збутом. Також необхідно зазначити, що злочинна діяльність зазначених осіб може реалізовуватися по всій території України, а не лише в межах зони ведення бойових дій.

Окрему категорію підвищеного ризику становлять військовослужбовці, які до вступу у лави Збройних сил України були безпосередньо пов'язані із криміналітетом. Висока вірогідність того, що таке рішення ними приймалося не лише і не стільки на основі власного патріотизму та правосвідомості, але й передбачало переслідування власних цілей. Тому такі особи підлягають виявленню та ретельному нагляду з боку співробітників правоохоронних органів та відповідних військових служб. При цьому важливим є налагодження якісної взаємодії між ними.

Що стосується виявлення фактів причетності до незаконного обігу зброї та боєприпасів осіб, які займаються волонтерською діяльністю у зоні ведення бойових дій, то тут слід зазначити, що вони не можуть діяти самостійно без налагодження злочинних зв'язків із певними військовослужбовцями, що мають доступ до зброї та боєприпасів. Волонтери можуть використовуватися для забезпечення логістики при перевезенні зброї та боєприпасів із безпосередньої зони бойових дій до інших куточків України. Крім того саме волонтери можуть залучатися до злочинних операцій, пов'язаних із вивезенням зброї та боєприпасів за межі території України.

Зазначимо, що питання виявлення фактів незаконного обігу зброї та боєприпасів, а також особливостей здійснення їх подальшого розслідування є дуже актуальним саме сьогодні. Бо накопичення значних запасів зброї та боєприпасів у окремих осіб, а особливо – злочинних угруповань, – створює суттєві безпекові загрози для нормального функціонування української держави.

Список використаних джерел:

1. У порту штормить. Організована злочинність в Одесі після російського вторгнення. *Global Initiative Against Transnational Organized Crime*. 5 вересня 2023 року. URL: <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2023/09/Port-in-a-storm-Organized-crime-in-Odesa-since-the-Russian-invasion-GI-TOC-September-2023-UKR.pdf>

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Олексій ДЕРЕВ'ЯГІН

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри оперативного-розшукової діяльності
та розкриття злочинів факультету № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ

У сучасну епоху посилення інформаційного протиборства предметом наукового інтересу все частіше стають питання воєнної безпеки держави. Сьогодні під впливом використання сучасних інноваційних технологій виникла і набирає стрімкого розвитку нова військово-політична загроза міжнародному правопорядку. Сучасні етапи науково-технологічного розвитку світового співтовариства нерозривно пов'язані з упровадженням передових технологій. Сьогодні в нашій країні створені належні передумови переходу до суспільства нової генерації, що базується на інноваційних технологіях, наскрізній цифровізації виробництва, інформаційних і телекомунікаційних розробках, які забезпечують актуальність і достовірність інформації [1, с. 5]. Саме тому протидія кримінальній протиправності в умовах воєнного стану нерозривно пов'язана з підвищенням ефективності досудового розслідування кримінальних проваджень, що є актуальною проблематикою національного державотворення.

Системне збільшення викликів, що виникають перед правоохоронними органами під час протистояння збройній агресії РФ на території України обумовлює суттєве розширення кола задач, що стоять перед ними в частині забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності і недоторканності України, захисту прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб під час досудового розслідування кримінальних проваджень в умовах воєнного стану.

Ефективність кримінального провадження значною мірою залежить від додержання слідчим, дізнавачем, прокурором при проведенні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, розроблених рекомендацій правників в різних сферах юридичної науки, серед яких і фахівців в сфері оперативно-розшукової діяльності щодо застосування тактичних прийомів під час здійснення оперативно-розшукових заходів, сучасних оперативно-технічних засобів, а також негласних можливостей.

Зауважимо, що на сьогоднішній день правоохоронцями розроблені тактичні рекомендації щодо збирання нових, «нетрадиційних» слідів правопорушень – біологічних слідів людини; віртуальних слідів, що містяться в комп'ютерних засобах; мікрооб'єктів різної природи та ін. Наведена ситуація свідчить про особливе значення для подібних розслідувань засобів дослідження цифрових слідів. Серед них важливо виокремити протокол Берклі з ведення розслідувань із використанням відкритих цифрових даних [2], розроблений школою права Університету Каліфорнії (англ. University of California, Berkeley) та Офісом Верховного комісара ООН з прав людини. Вказане вимагає високої фахової підготовки правоохоронців, які залучаються до огляду місць події, зокрема пов'язаних з порушенням законів і звичаїв війни. Водночас, як свідчить практика, нерідко під час проведення слідчих дій допускаються серйозні помилки, що призводять до втрати доказів, які мають суттєве значення для розслідування.

Таким чином, перед науковцями стоїть задача впровадження сучасних науково-практичних рекомендацій і пропозицій в правозастосовну практику щодо підвищення ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. Зазначене, в свою чергу, вимагає комплексного застосування усіх наявних у розпорядженні правоохоронних органів можливостей, у тому числі сил і засобів оперативно-розшукових підрозділів [3, с. 15].

Однією із основних форм такої діяльності є організація оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження. Однак за чинним законодавством участь оперативних працівників в досудовому розслідуванні обмежена проведенням негласних слідчих (розшукових) дій за рішенням слідчого, прокурора. Вважаємо, що роль оперативно-розшукових підрозділів під час кримінального провадження слід підвищити законодавчим закріпленням в КПК України та Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» їх ініціативи у початку і подальшому проведенні оперативно-розшукових заходів із виявлення, розкриття та розробки осіб, які вчиняють тяжкі, особливо тяжкі злочини, особливо в умовах воєнного стану.

Удосконалення чинного законодавства вимагає від науковців також розробки ефективних тактичних прийомів проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що є актуальним і перспективним напрямом розвитку оперативно-розшукової компаративістики, з метою гармонізації національного оперативно-розшукового законодавства у відповідності до ефективних правових приписів, виплеканих досвідом інших країн, із запровадженням яких відбулося зростання позитивного тренду у протидії кримінальним протиправностям в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Тарасюк А.В. Кібербезпека України на сучасному етапі державотворення: теоретико-правові основи: монографія. Київ; Одеса: Фенікс, 2020. 404 с.
2. Протокол Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних / Управлін. Верховн. комісара ООН з прав людини та Центру з прав людини Каліфорн. ун-ту в Берклі, Юрид. шк., 2022. 119 с. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wpcontent/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 12.02.2024).
3. Сокурєнко В.В. Напрями підвищення ефективності кримінального провадження. Проблеми теорії та практики кримінального провадження: матеріали круглого столу (м. Харків, 17 червня 2021 р.) / редкол.: В.В. Сокурєнко (голова), Л.В. Могілевський, М.Г. Щербаківський. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2021. С. 13–16.

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ІДЕНТИФІКАЦІЇ ГОЛОСУ ЛЮДИНИ

Лариса КОРОСТЕЛЬОВА

Головне управління
Національної поліції в місті Києві,
старший оперуповноважений
в особливо важливих справах управління

Останні роки характеризуються перенесенням акцентів у діяльності правоохоронних органів розвинених країн з реактивного принципу до предикативного. Причому правоохоронні структури почали все ширше переходити від запобігання до передбачення і профілактики злочинів. (У Сполучених Штатах вже з'явився відповідний термін – «предикативна поліцейська діяльність»). Це обумовлено, в першу чергу, наступними чинниками: 1) стрімким розвитком технологій Четвертої промислової революції, які надають неможливі до сих пір надзвичайні можливості як державним і комерційним структурам, так і невеликим групам і, навіть, окремим особам, в тому числі і в кримінальному світі; 2) наслідки від здійснення злочинів з використанням сучасних технологій для людства в багатьох випадках не можуть бути компенсовані будь-якою мірою покарання, особливо у тих випадках, коли йдеться про загибель десятків, сотен, тисяч і більше людей. В цьому контексті керівники правоохоронних структур намагаються розробити нові стратегії і переформатувати свою діяльність саме виходячі з цієї парадигми [1].

Одним із перспективних напрямів роботи в умовах війни для нашої країни є використання технологій штучного інтелекту в ідентифікації голосів людини.

Аналіз аудіосигналів та розробка математичних моделей та методів для його обробки є актуальною галуззю досліджень у сучасному світі. Існує безліч ситуацій, коли такий аналіз є необхідним і корисним, і його результати можуть бути застосовані у різних сферах. Однією з основних причин актуальності досліджень з аналізу аудіосигналу є зростаючий обсяг аудіоінформації, що є доступною для обробки. Завдяки швидкому розвитку цифрових медіа технологій, люди стають виробниками і споживачами великих об-

сгів аудіоданих. Застосуванням математичних моделей та методів аналізу аудіосигналу можна ефективно обробляти цю інформацію, витягати з неї корисні дані і отримувати нові знання [2].

В умовах війни в нашій країні, використання нейромереж щодо розпізнання голосів людей, діаризація, транскрибація аудіофайлів має практичне значення.

Для ідентифікації голосу дуже часто є використання спектрограм. Спектрограма – це візуальне зображення спектру частот сигналу в часі. Спектрограми використовуються для ідентифікації та обробки речі, аналізу звуків тварин, у різноманітних сферах музики, радіо- та гідролокації, сейсмології та інших 28 областях. При застосуванні до звукового сигналу спектрограми іноді називають сонографами, голосовими відбитками або голосограмами [2]. Коли дані представлені в тривимірному графіку, вони можуть називатися водоспадами. Спектрограми часто використовуються для аналізу звучання музичного інструменту. Так можна легко виявити його переваги та недоліки, а також можливі похибки у конструкції. Також спектрограми можна використовувати для аналізу голосу людини. Відбиток голосу виступає найбільш унікальною формою розпізнавання людини серед інших. Така форма більш складна і неповторна, ніж відбиток пальця чи сітківка ока. Відбиток пальця являє собою лише точне відтворення ліній шкіри, в той час як відбиток голосу – це поєднання вимовного акценту, специфіки вимови наголошених та ненаголошених складів, ритміки висловлювання, закінчень слів або фраз та інше, що пов'язано з формою, силою та розміром голосових зв'язок мовця [3].

В межах практичної діяльності, було розроблено програмне забезпечення, яке ідентифікує голоси людей по аудіофайлах, основна концепція полягає у так званих «фічах», які виконують функцію витягування унікальних характеристик голосу людині і збереження її в базі даних. Результати склали 80 відсотків достовірної інформації, по проведеним тестовим формам.

Отже, підсумовуючи вище зазначене можна зробити висновок, що на сучасному етапі використання сучасних технологій, зокрема штучного інтелекту, в криміналістиці все більше відіграє велику роль. Наразі застосування технологій розпізнання по голосу людину, буде ефективно застосовувати в секторі безпеці, правоохоронній сфері.

Список використаних джерел:

1. Струков В. М., Аділь ПІРІЄВ Рза Огли. Використання штучного інтелекту для попередження злочинів. [Електронний ресурс]. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8cf8877a-b3d6-4c63-804b-1efee16343b3/content> (дата звернення: 01.03.2024).
2. Acoustic Analysis: New Ideas. [Електронний ресурс] URL: <http://asa.scitation.org/journal/publications> (дата звернення: 01.03.2024).
3. News and Education/Outreach. [Електронний ресурс] URL: <http://acousticalsociety.org/news/outreach> (дата звернення: 01.03.2024).

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СВІДКІВ-ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Петро Нагорний

аспірант I курсу,

Пенітенціарна Академія України

Широкомасштабна воєнна агресія з боку російської федерації внесла суттєві зміни не тільки в діяльність органів державної влади, но але також і правоохоронних органів. Кардинально змінився алгоритм організаційної та процесуальної діяльності правоохоронних органів, більшість з яких не врегульовано та не удосконалено процесуально, а також кількість і спектр зареєстрованих кримінальних правопорушень.

Кримінальне провадження в умовах воєнного стану повинне забезпечувати належне, справедливе відправлення правосуддя, і особлива роль відводиться забезпеченню безпеки всіх учасників, зокрема військовополонених.

Військовополоненими, згідно ст. 4 Женевської Конвенції про поведінку з військовополоненими [1], є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих

загонів, які є частиною цих збройних сил. Данна Конвенція забезпечує права та обов'язки військовополонених, а коли вони стають суб'єктами кримінального провадження, то додатково і нормами КПК України.

Варто зазначити, що чинний КПК передбачає процедуру міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (розділ IX), а також з Міжнародним кримінальним судом (розділ IX-2) [2]. Нажаль, якщо у першому випадку взагалі не передбачені умови для захисту учасників кримінального провадження, то в ст. 68 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду зафіксовані деякі підстави для захисту тільки потерпілих і свідків під час судового провадження [3]. Наприклад, надання доказів за допомогою електронних або інших спеціальних засобів (ч. 2 ст. 68), не розкривати деякі докази або інформацію, а замість прокурор представляє їхній виклад (ч. 5 ст. 68) та інші.

В міжнародних правових договорах, та рішеннях міжнародних судів фіксовано, що зазначені заходи здійснюються таким чином, щоб це не шкодило й не було несумісним з правами обвинуваченого, та забезпечувало проведення справедливого й неупередженого судового розгляду (ч. 5 ст. 68 Римського статуту).

Нереформований майже 30 років чинний інститут забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства втратив свою ефективність і довіру в суспільстві [4]. Аналіз чинного ЗУ «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [5] свідчить про існуючі чисельних прогалин в забезпеченні захисту суб'єктів кримінального провадження та відсутність процесуальних процедур захисту учасників кримінального провадження, а також військовополонених в умовах воєнного стану та інших надзвичайних ситуаціях.

В спеціальних установах Державної кримінально-виконавчої системи України тримаються понад 2000 військовополонених, а з лютого 2022 року в ЕРДР зареєстровано понад 100 тисяч військових злочинів, ідентифіковано понад 200 тис. громадян РФ, причетних до їх скоєння. Звичайно, що не всі військовополонені є обвинуваченими по кримінальним провадженням, але мають статус свідків тощо. Деякі з них, ефективно співпрацюють с органами слідства та відповідними правоохоронними органами України, забезпечуючи важливою інформацією для формування доказової

бази, а також фіксуються випадки відмови участі за програмами обміну і залишаються на території України. Варто зазначити, що ступень, ефективність та результативність співпраці незаперечно пов'язана з реальними заходами забезпечення безпеки самих учасників, їх близьких родичів, під час кримінального провадження.

Збивство пілота гелікоптера Мі-8 збройних сил рф Максима Кузьмінова 19 лютого 2024 року в Іспанії, показує наявність таких прогалин та недосконалість під час захисту особи, який приймав активну участь під час проведення спецслужбами України операції «Синиця». Хоча, були і незважаючи, на прийняті всі заходи безпеки (легендування особи, забезпечення заходів безпеки для родичів та їх виїзд за межі рф, та інші), зафіксовано порушення умов конспірації (відмова від рекомендацій, відсутність оцінки потенційних загроз, вихід на несанкціонований зв'язок с особою на території рф). Також було встановлено, що влада Іспанії не попереджена про перебування легендованої особи М. Кузьмінова на території країни [6]. Таки випадки негативно впливають на військовополонених, їх бажання співпрацювати з правоохоронними органами, та органами правосуддя, підривають довір'я до держави у сфері забезпечення безпеки суб'єктів кримінального провадження.

Аналіз чинного національного законодавства, діючих – слідчої та судової практики, свідчить про необхідність внесення відповідних змін в нормативно-правову базу для забезпечення безпеки суб'єктів кримінального провадження, у тому числі і військовополонених.

Враховуючи вище викладене, пропонуємо:

- розробити нову концепцію забезпечення безпеки суб'єктів кримінального провадження та інших осіб, у тому числі врахуючи особливості статусу військовополонених (як під час, так і після закінчення воєнного стану);
- передбачити критерії злочинів, за якими забезпечуються заходи безпеки, визначитися з органами, які будуть забезпечувати такі заходи, а також на рівні Кабінету Міністрів України затвердити зразок контракту з такими суб'єктами, з включенням їхніх прав, обов'язків, а також наслідків порушення умов контракту;
- з метою забезпечення анонімності та захисту військовополонених, удосконалити порядок збирання, фіксації, вико-

- ристання доказів у кримінальному процесуальному законодавстві;
- розробити правові механізми забезпечення безпеки військовополонених під час міжнародного співробітництва по кримінальним провадженням, а також з Міжнародним кримінальним судом. На рівне міжнародних договорів або окремих угод передбачити умови для постійного або тимчасового проживання даних осіб та їх родичів в інших державах, з можливістю отримання громадянства, при необхідності з забезпеченням інших заходів безпеки.

Список використаних джерел:

1. Женевська Конвенція про поводження з військовополоненими. Прийнята 12.08.1949, дата ратифікації Україною 03.07.1954 . URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153?find=1&text#Text
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88) URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Римський статут Міжнародного кримінального суду. (Прийнятий 17.07.1998 р.) URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
4. З пояснювальної записки до проекту ЗУ «Про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя» URL.: https://www.w1/c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72472
5. ЗУ «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» ВВР, 1994 11ст. 51 від 23.XII 1993 року, № 3782-XII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>
6. ЗМІ з'ясували деталі вбивства російського пілота в Іспанії. URL.: <https://www.unian.ua/world/v-ispniji-vbili-lotchika-detali-vbivstva-maksima-kuzminova-12549795.html>

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ФІКСАЦІЇ СЛІДІВ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Владислав НЕГРЕБЕЦЬКИЙ

кандидат юридичних наук, доцент,
науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

Війна в Україні призвела до потреби в розслідуванні і документуванні численних фактів причетності держави-агресора до терористичної діяльності та порушення норм міжнародного права. Станом на 04 березня 2024 року Офісом Генеральної прокуратури зареєстровано понад 126 тисяч випадків воєнних злочинів та широкомасштабної агресії ворога проти України. Задokumentовані чисельні випадки руйнувань житлової інфраструктури, вбивств мирних жителів, мародерства та насильства. Зібрані докази згодом дозволять не лише довести, що ці злочини було вчинено, а й пов'язати їх із конкретними особами (злочинцями), висунути їм обґрунтовані обвинувачення та притягнути до відповідальності.

Сучасні інформаційні технології та цифрова криміналістика надають потужні можливості у процесі пошуку, аналізу та збирання доказової інформації. Існує необхідність адаптації процесу фіксації доказів до особливостей цифрового середовища. Під цифровими доказами необхідно розуміти фактичні дані, які представлені у вигляді бінарного (двійкового) коду та містять інформацію, що має значення для об'єктивного вирішення справи.

В Україні створено декілька цифрових платформ, призначених для збирання доказів воєнних злочинів в Україні. Існують регіональні платформи. Зокрема, Харківська обласна прокуратура створила телеграм бот для збору інформації про злочини від харків'ян.

Загальнодержавні платформи, зокрема: платформа WarCrimes (warcrimes.gov.ua) на базі Офісу Генерального прокурора України. Остання була створена на базі Офісу Генерального прокурора України для документування воєнних злочинів на Україні з можливістю надання документів, фото та відео.

War Crime Bot – цифрова платформа для документування доказів порушень міжнародного гуманітарного права, прав людини і злочинів;

TRIBUNAL UA – чатбот для фіксації фото-і відеодоказів вбивств, насильства, пограбувань цивільних або військових окупантами;

SaveEcoBot – чатбот для повідомлень про злочини проти навколишнього середовища, що здійснюються на території України;

Портал «Доказ» (dokaz.gov.ua);

Портал «Культурні злочини» (culturecrimes.mkip.gov.ua) для збору доказів руйнування російською армією історичних та культурних пам'яток.

Необхідно відзначити також застосунок «eyeWitness to Atrocities» від міжнародної асоціації юристів (ІВА). Вважаємо, що ця платформа від міжнародної асоціації юристів є найбільш технічно оснащеною для потреб збирання доказів воєнних злочинів. Розроблено в 2011 році. Користувачі програми завантажують свої кадри на захищений сервер для верифікації та безпечного зберігання. Фотографії та відео, зроблені за допомогою застосунку «eyeWitness to Atrocities», можна верифікувати для використання в якості доказів.

Вельми ефективними для фіксації воєнних злочинів уявилися безпілотні летальні апарати (БПЛА). Останні успішно використовуються для підвищення ефективності роботи з виявлення, розкриття, розслідування, судового розгляду та запобігання кримінальним правопорушенням. Зокрема, БПЛА використовуються з метою: 1) виявлення й попереднього дослідження слідів і предметів – речових доказів, пошуку людей, тварин і речей у важкодоступних чи небезпечних місцях, у т. ч. в нічний час доби та в інших несприятливих умовах; 2) фото- й відеофіксації певних обставин правопорушень (подекуди в режимі реального часу), протиправних наслідків останніх, їх учасників, знарядь і залишених ними слідів; 3) відібрання зразків, закріплення та вилучення об'єктів; 4) дистанційного провадження слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і судових дій на відкритій місцевості та у великогабаритних приміщеннях; 5) наукової організації праці слідчого; 6) забезпечення особистої безпеки учасників кримінального провадження; 7) фіксації правопорушників на місці події, припинення

й запобігання злочинним посяганням; 8) відстеження та фіксації місцезнаходження підозрюваного. Після початку повномасштабної війни на Україні БПЛА успішно використовуються для фіксації порушень законів та звичаїв війни. Так, за допомогою БПЛА було на високому рівні і детально зафіксовано численні руйнування і факти порушень законів та звичаїв війни в м. Харків в районі північної Салтівки.

Офіс Верховного комісара ООН із прав людини і Центр з прав людини Каліфорнійського університету в Берклі в 2020 році представили «практичний посібник щодо ефективного використання цифрової інформації у відкритому доступі для розслідування порушень міжнародного кримінального права з прав людини та гуманітарного права», який містить стандарти й методологічні підходи до «збору, збереження та аналізу інформації у відкритому доступі, яка може бути представлена як доказ у кримінальних процесах». Необхідно звернути увагу на відсутність категорії цифрових доказів в чинному кримінально-процесуальному кодексі України. Відсутнє визначення терміна «цифрові докази», не наведено докладного порядку їх вилучення, огляду, фіксування та зберігання. Звідси можливі труднощі у збиранні, оцінюванні цифрових доказів через відсутність у законодавстві України їх визначення, порядку фіксування й оцінки. При цьому використання цифрових технологій і доказів для документування випадків воєнних злочинів держави-агресора проти України є вимогою часу, оскільки дозволяє суттєво підвищити ефективність розслідування.

Список використаних джерел:

1. Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення рф станом на 04.03.24. URL: <https://www.gp.gov.ua/>
2. Галина Авдєєва, Ельжбета Живуцька-Козловська. Проблеми використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві України та США. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/564/633>
3. Телеграм-бот Харківської обласної прокуратури URL: t.me/Stop_Russian_War_Kharkiv_bot
4. Гладкий Д. В. Особливості використання програми «eyeWitness to Atrocities» в Україні для фіксації воєнних злочинів рф // Держав-

на безпека України в умовах російської агресії: актуальні питання експертно-криміналістичного та науково-технічного забезпечення: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 серпня 2023 р.: Том 2. Київ: ІСТЕ СБУ, 2023. С. 29–31.

5. Протокол Берклі. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 20.02.2024).

6. Перша презентація 3D-аеротуру «Північна Салтівка. Констатація». URL: <https://m.youtube.com/watch?v=uGM11qf8nr8>.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СТОСОВНО ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Валерія НЕЧИТАЙЛО

курсантка 4-го курсу Інституту підготовки
юридичних кадрів для Служби безпеки України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Членов Микола

старший викладач спеціальної кафедри № 1
Інституту підготовки юридичних
кадрів для Служби безпеки України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Специфіка здійснення кримінального провадження стосовно військовополонених є важливим аспектом Кримінального процесуального законодавства України, яке застосовується з урахуванням положень міжнародного гуманітарного права.

В даній роботі розглянуто особливості досудового розслідування кримінального провадження, в якому підозрюваний має статус військовополоненого, а також права військовополонених під час кримінального судочинства. Наголошено на важливості забезпечення прав людини та гуманітарних принципів під час здійснення кримінального провадження щодо військовополонених.

У контексті широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України, багаточисельних воєнних злочинів окупаційних військ проти громадян України, проблематика особливостей розслідування кримінального провадження стосовно військовополонених окупаційних військ держави-агресора набуває особливого значення. Визначення специфічного правового статусу військовополонених в кримінальному провадженні, врахування їх прав та обов'язків, а також особливостей здійснення процесуальних дій є важливими аспектами, які вимагають детального аналізу та належного вивчення [1, С. 3–17].

Розслідування у кримінальному провадженні діяльності комбатантів у збройному конфлікті, які в подальшому стали військовополоненими, вимагає спеціальних знань в сфері кримінального права і процесу, міжнародного гуманітарного права, прав людини. Основні проблеми, які виникають в цьому контексті, пов'язані з визначенням правового статусу військовополонених, особливостями проведення з ними процесуальних дій, роллю захисника в кримінальному провадженні, підставами проведення спеціального досудового розслідування у випадку обміну військовополоненого [2, С. 195–197]. При цьому, у кримінальному провадженні військовополонений може мати статус свідка, коли він будучи комбатантом не вчиняв воєнних злочинів, а може отримати статус підозрюваного, за наявності зібраних слідчим, прокурором доказів, які свідчать про вчинення ним воєнних та/або загальнокримінальних злочинів.

Досудове розслідування щодо військовополонених має ряд особливостей, які визначаються Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України), а також III Женевською конвенцією про статус військовополонених 1949 року. Основні особливості такого провадження включають:

- захист права на життя і безпеку: Женевська конвенція вимагає, щоб життя і безпека військовополонених були захищені, вони не можуть бути піддані жорстокому або недостойному поводженню;
- доступ до правової допомоги: військовополонений має право на юридичну допомогу у кримінальному провадженні, право на захисника та на обговорення з ним свого захисту перед судом;

- справедливий судовий процес: військовополонений має право на справедливий судовий процес, включаючи право на захист від обвинувачення, яке є несправедливим або безпідставним;
- недопустимість використання тортур та катувань: Женевська конвенція забороняє будь-яке використання тортур та катувань стосовно військовополонених;
- неможливість переслідування за військові дії: військовополонених не можна переслідувати за військові дії, здійснені відповідно до законів та звичаїв війни [3].

Ці особливості кримінального провадження стосовно військовополонених мають на меті забезпечення їх прав та гідності, як це вимагають міжнародні стандарти з прав людини та національне законодавство.

Термін «військовополонений» використовується в міжнародному гуманітарному праві щодо членів збройних сил держави, які були взяті в полон ворожою стороною під час міжнародного збройного конфлікту.

Україна як держава, що ратифікувала Женевські конвенції 1949 року, зобов'язалась дотримуватися цих норм в усіх випадках, у т.ч. здійснення кримінального провадження щодо військовополонених. Конвенція встановлює обов'язки держави, що утримує військовополонених, та гарантує основні права таких осіб, зокрема на гуманне та доброзичливе поводження, захист від тортур і необґрунтованих судових процесів, право на юридичну допомогу, належне медичне обслуговування, відповідне харчування та особисту гігієну.

Українське законодавство визнає та враховує ці міжнародні норми. КПК України містить ряд положень про захист прав та інтересів осіб, які перебувають під слідством або судом, зокрема, право на захист, на справедливий судовий процес, недоторканність особи військовополоненого.

Також ці питання врегульовано в Інструкції «Про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України», затвердженій наказом Міністра оборони від 23.03.2017 № 167, а також в Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» від 05 квітня 2022 р. № 413 [4].

Військовополонені – особи, які мають право на цей статус відповідно до статті 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. та статті 44 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. (ст. 2 ПКМУ № 413). Статус військовополоненого та право на відповідне поводження з ним набирають чинності з моменту взяття військовослужбовця противника в полон.

Якщо порівнювати міжнародне та національне законодавство, можна сказати, що вони доповнюють одне одного. Міжнародне право встановлює загальні норми та принципи, які потім враховуються та конкретизуються в національному законодавстві кожної країни, згідно з її власними юридичними традиціями та особливостями [5].

На стадії досудового розслідування може виникнути ситуація, коли до завершення розслідування, підозрюваного, який є військовополоненим, включили до списків обміну та в подальшому обміняли на військовополоненого захисника України, який перебував у полоні держави-агресора. В такому випадку ст. 201–1 КПК передбачає підстави та порядок скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого, а абз. 2 ч. 2 ст. 297–1 КПК України передбачає можливість здійснення спеціального досудового розслідування або спеціального судового розгляду щодо особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін та такий обмін відбувся.

Щоб забезпечити дотримання прав підозрюваного, обвинуваченого на справедливе розслідування, у випадку його обміну, досудове розслідування може бути передано до країни, в яку він переданий, за умови взаємного визнання та співпраці між відповідними юрисдикціями [6]. Також можлива ситуація, коли військовополонений, який відбуває покарання за злочин, стає об'єктом обміну військовополоненими між державами. Відповідно Женевської конвенції 1949 року та ст. 84–1 КК України, засуджений військовополонений може бути звільнений від відбування покарання для здійснення такого обміну. Законодавство більшості держав, включаючи Україну, визнає пріоритет міжнародних гуманітарних зобов'язань, зокрема в сфері військового полону.

Тобто, у разі прийняття рішення про передачу засудженого військовополоненого для обміну, його може бути звільнено від відбування покарання. Наприклад, вироком Києво-Святошинського районного суду Київської області у справі № 369/7906/22 військовополоненого рф визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України за фактом здійснення жорстокого поводження з цивільним населенням та йому призначено покарання у виді позбавлення волі на строк дванадцять років [7]. Однак, в подальшому цього засудженого військовополоненого рф судом звільнено від відбування покарання у зв'язку з його обміном.

При цьому, таке звільнення від відбування кримінального покарання не є актом помилування або юридичної реабілітації. Таке звільнення від відбування покарання обумовлено специфічними обставинами, що вимагають особливого підходу з урахуванням пріоритету гуманітарних принципів та необхідності визволення захисників України з військового полону держави-агресора.

Отже, здійснення кримінального провадження щодо військовополонених має свої особливості, обумовлені положеннями КПК України та статусом військовополоненого за міжнародним гуманітарним правом. В Україні виконання процесуальних дій за участю військовополоненого відбувається з повагою до основних прав і свобод людини, закріплених у Конституції України, законах України та міжнародних договорах. Особлива увага приділяється захисту прав військовополонених на перебування в гуманних умовах, неупередженому розслідуванню та недискримінаційному ставленню. При цьому, Україна прагне досягти оптимального балансу між дотриманням міжнародних зобов'язань і забезпеченням правосуддя шляхом притягнення військовополонених, винних у вчиненні воєнних злочинів, до кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. An Introduction to International Criminal Law and Procedure. Robert Cryer, Darryl Robinson, Sergey Vasiliev, 2019, 575 с. URL: <http://surl.li/rgkqm> (дата звернення: 05.03.2024).
2. Пашковський М. Особливості кримінального провадження щодо військовополонених: матеріали Міжнародного науково-практичного онлайн-семінару (м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 року). 498 с. URL: <http://surl.li/rgkqt> (дата звернення: 05.03.2024).

3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 05.03.2024).

4. Про затвердження Порядку тримання військовополонених: Постанова Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2022 р. № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022> (дата звернення: 05.03.2024).

5. Журавель О. Правовий статус військовополонених в контексті збройного конфлікту в Україні: матеріали науково-практичного круглого столу (м. Київ, 8 грудня 2022 року). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2022. С. 17–20. URL: <http://surl.li/rgkqy> (дата звернення: 05.03.2024).

6. Ганкіна В. І., Полковникова Г. А. Нормативно-правове регулювання правового статусу військовополонених в Україні. Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених: матеріали міжвідом. наук.– практ. конф. (Київ, 10 листопада 2022 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 48–51.

7. Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області у справі № 369/7906/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109824184> (дата звернення: 05.03.2024).

РОЛЬ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ

Олег ПЛЕСКАЧ,

кандидат юридичних наук,

заступник прокурора Полтавської області

Забезпечення правопорядку, дотримання прав і свобод людини є пріоритетними завданнями сучасної України на шляху інтеграції до європейського співтовариства. Ефективне їх виконання значною мірою залежить від роботи органів прокуратури, наділених згідно Конституції України та низки інших нормативних актів національ-

ної правової системи функцією нагляду за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку (п. 2 ст. 131–1 Конституції України). Це, у свою чергу вимагає від кримінальної процесуальної науки висвітлення актуальних проблем, що висуває правозастосовна практика. Однією з таких проблем є співвідношення повноважень прокурора під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) та оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ). Тому зазначені правові категорії викликають ряд запитань, зокрема, щодо функціональної спрямованості діяльності прокурора під час проведення НСРД та ОРЗ. Зокрема, це стосується предмета, об'єктів, форми і засобів здійснення цієї діяльності.

Так, формою її здійснення визначено прокурорський нагляд, що загалом суперечить логіці реформи прокуратури, яка послідовно обмежує її наглядові функції. Варто згадати, що основним питанням щодо ролі прокурора у досудовому розслідуванні, яке знаходилося у полі зору дослідників з моменту прийняття чинного КПК України, було співвідношення процесуального керівництва та прокурорського нагляду. В межах цієї дискусії сформувалося декілька наукових позицій: одні вчені ототожнюють ці прояви прокурорської діяльності [1, с. 71–73], інші – розрізняють їх, вважаючи процесуальне керівництво формою прокурорського нагляду [2, с. 79–89;] або самостійним, поряд з наглядом, напрямом діяльності [3, с. 10].

Зауважимо, що повноваження прокурора під час проведення НСРД є одним із ключових елементів його правового статусу, що визначають його роль у кримінальному провадженні під час збирання доказової бази з метою встановлення істини у кримінальному провадженні та забезпечення ефективного досудового розслідування.

Існує і позиція щодо неможливості покладення на прокурора процесуального керівництва як несумісного з наглядом [4, с. 108]. Уявляється, що в основі подібних дискусій лежав недостатньо виважений підхід законодавця, який у ч. 2 ст. 36 КПК України визначив процесуальне керівництво як єдино можливу форму нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, чим вступив у суперечність з формулюванням відповідної конституційної функції прокуратури. Частково ця проблема була розв'язана в результаті Конституційної реформи правосуддя 2016 р., але не остаточно, оскільки в назві відповідної функції збережено поняття нагляду відносно негласних та інших слідчих і розшукових

дій органів правопорядку.

Варто відзначити, що в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» не визначено дефініцію «оперативно-розшукові заходи», а лише наведено їх вичерпний перелік (ст. 8). Водночас сьогодні існує досить жвава дискусія щодо визначення поняття «оперативно-технічний захід» [5–6].

Поряд з цим, яскраво виражені наглядові повноваження містить ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», проте вони застосовуються прокурором лише відносно оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД), збереження нагляду за якою, є також предметом дискусій.

В загальному вигляді зміст прокурорського нагляду за додержанням законності при проведенні ОРЗ полягає у:

1) перевірці обґрунтованості ухвалених рішень оперативних працівників стосовно проведення ОРЗ;

2) контролі перебігу, способів проведення та оформлення результатів ОРЗ;

3) наданні дозволу чи погодження проведення таких заходів, їх продовження чи позачасного завершення;

4) виключному праві на погодження легалізації та розсекречування матеріалів, що були отримані в результаті проведення ОРЗ.

У процесі дослідження сучасного стану прокурорського нагляду за додержанням законності під час проведення ОРЗ слід виділити проблемні аспекти означеного виду діяльності прокурора, зокрема:

1) недостатня обізнаність прокурора щодо особливостей тактики здійснення окремих ОРЗ, що обмежують права та свободи особи;

2) нормативна невизначеність часових меж щодо погодження клопотання про проведення окремих ОРЗ, що обмежують права та свободи особи, їх припинення, а також у разі суттєвих змін в об'єкті контролю (наприклад, зміна номера мобільного телефону під час зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, що призводить до прослуховування сторонніх осіб тощо). Тобто, окремого значення набуває правильність ухвалення управлінського рішення прокурором.

Спираючись на думку окремих вчених, наприклад М. Шиліна, що, незважаючи на розбіжності у термінології, зміст ОРЗ і НСРД є ідентичним [7, с. 62], можна вести мову про збереження прокурор-

ського нагляду за ОРД в частині розшукових дій. Однак у зв'язку із цим постає питання, чи може здійснюватися прокурорський нагляд за розшуковими діями органів правопорядку за межами кримінального провадження? З дослівного аналізу наведеного формулювання випливає, що сфера розглядуваного прокурорського нагляду обмежена лише слідчими і розшуковими діями, тобто певний масив ОРД, яка здійснюється поза сферою кримінального провадження, не підлягає прокурорському нагляду. Проте таке рішення не є задовільним, адже очевидно, що здійснення протидії кримінальній протиправності вимагає збереження за прокуратурою нагляду за всім масивом ОРД щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення кримінальних правопорушень, викриття причин і умов, які сприяють їх вчиненню, профілактики правопорушень, незалежно від того, здійснюються вони в межах кримінального провадження чи до його формального початку [8].

Таким чином, формулювання п. 2 ст. 131–1 Конституції України має низку системних недоліків, які проявляються в правозастосовній діяльності і стосуються співвідношення повноважень прокурора під час проведення НСРД та ОРЗ, тому не може розглядатися як адекватне найменування відповідної функції (функцій) прокуратури. Проте така ситуація створює небезпечний правовий вакуум, який негативно позначається на правозастосовній практиці прокуратури та інших органів правопорядку, а отже згадане формулювання розглядуваної функції потребує більш виваженого унормування.

Список використаних джерел:

1. Бабкова В. Проблеми здійснення прокурором наглядових повноважень у формі процесуального керівництва під час проведення досудового розслідування. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2012. № 3. С. 71–73.
2. Гловюк І. Процесуальне керівництво прокурора досудовим розслідуванням. Функціональна ідентифікація. *Вісник прокуратури*. 2013. № 12. С. 79–89.
3. Єна І.В. Кримінальна процесуальна компетенція прокурора у досудовому провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2014. 200 с.

4. Гришин Ю.А. О статусе прокурора на стадии досудебного расследования в реформируемом уголовном процессе. *Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів: матер. міжнар. наук.– практ. конф. (м. Луганськ, 20 квіт. 2012р.)*. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. С. 98–107.

5. Головки М.Б., Пророченко В.В. Особливості співвідношення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2019/71.pdf (дата звернення: 12.02.2024).

6. Шинкаренко І.Р. Правові та організаційні основи здійснення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій (структурно-логічні схеми) підрозділами кримінальної поліції: навчальний посібник. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2016. 224 с. URL: http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/514/1/%d0%a8%d0%b8%d0%bd%d0%ba%d0%b0%d1%80%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be_%d0%bf%d0%be%d1%81%d1%96%d0%b1%d0%bd2016.pdf (дата звернення: 12.02.2024).

7. Шилін М. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі дії: проблеми правового регулювання у світлі нового Кримінального процесуального кодексу України. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2013. № 1. С. 59–64.

8. Лапкін А.В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми: монографія / А.В. Лапкін. Харків: Право, 2020. 1304 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА ДІЗНАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Олександр СТАРОСТЕНКО

начальник відділення поліції № 11

Дніпровського РУП ГУНП

в Дніпропетровській області

До проступків у Розділі I Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини проти основ національної безпеки України» відносяться склади кримінальних правопорушень, передбачені ч. 1 та 2 ст. 111–1 КК України «Колабораційна діяльність». Зазначений вид кримінальних проступків є одним із найбільш небезпечних для національної безпеки України, оскільки посягає на життєво важливі цінності та інтереси суспільства, створює негативний приклад, може підбурювати інших до наслідування таких дій, до розколу суспільства тощо.

Оперативно-слідча практика в умовах війни передбачає кілька основних алгоритмів, за яких відбувається взаємодія між органами та підрозділами НПУ, а також органами Служби безпеки України (далі – СБУ) під час виявлення, документування та розслідування кримінальних правопорушень:

Алгоритм 1. – після деокупації території. Робота слідчих (дізнавачів), оперативних працівників поліції, прокурорів щодо фіксації та розслідування кримінальних правопорушень розпочинається на деокупованих територіях після вжиття заходів із розмінування, а також фільтраційних заходів. Після звільнення населених пунктів та територій від військ РФ, обласним управлінням СБУ або обласною прокуратурою відкривається «базове» кримінальне провадження, за фактами воєнних кримінальних правопорушень, вчинених у межах об'єднаної територіальної громади. У рамках кожного базового провадження створюється міжвідомча слідча група з пра-

цівників СБУ та поліції, до якої включаються слідчі центральних апаратів, обласних управлінь (обох відомств) та територіальних підрозділів поліції [1, с. 137]. У рамках вказаних «базових» кримінальних проваджень проводяться всі слідчі дії, пов'язані з фіксацією та розслідуванням воєнних злочинів, вчинених на території обслуговування [2, с. 399].

Наприклад, начальник слідчого відділу УСБУ у Дніпропетровській області, розглянувши матеріали кримінального провадження № 22023040000000653 від 25.09.2023 постановив утворити міжвідомчу групу слідчих, яким доручено проведення досудового розслідування у вказаному кримінальному провадженні у складі: слідчих УСБУ та слідчих ГУНП вказаної області [3].

Алгоритм 2. – при отриманні повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення. Органи досудового розслідування НПУ відкривають кримінальне провадження; проводиться огляд місця події, речей та документів слідчими, дізнавачами, оперативними працівниками (НПУ та СБУ) проводяться невідкладні слідчі (розшукові) дії та оперативні заходи; слідчими (дізнавачами) НПУ проводяться першочергові слідчі розшукові дії та уточнюється кваліфікація; прокурор відповідного рівня доручає здійснення досудового розслідування органу СБУ (відповідно до ч. 5 ст. 36 КПК України), який продовжує/закінчує розслідування.

Алгоритм 3. – при самостійному виявленні інформації про вчинення кримінального правопорушення. Проводиться огляд місця події, речей, документів (сайтів, фотознімків, відеоматеріалів тощо); відкривається кримінальне провадження; проводиться досудове розслідування у повному обсязі; направляються матеріали до суду.

Визначимо певні особливості нормативного регулювання питань взаємодії підрозділів кримінальної поліції та дізнавачів на стадії документування фактів готування та вчинення кримінальних проступків, передбачених ч. 1 ст. 111–1 КК України:

1. Законодавством визначено такі основні процесуальні форми взаємодії працівників підрозділів кримінальної поліції та дізнавачів:

- робота у складі СОГ при чергових частинах органів та підрозділів поліції (огляд місця події, речей та документів) (абз. 3 п. 5 розділу II Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні

кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом МВС України від 07.07.2017 р. № 575);

- надання/виконання доручень на проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 40–1 КПК України, п. 6 розділу V Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, затвердженого наказом МВС України від 20.05.2020 р. № 405);
- надання/виконання доручень про застосування заходів забезпечення кримінального провадження;
- робота під час розшуку осіб, які переходять від органу досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання тощо.

2. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначає можливість заведення оперативно-розшукової справи у кожному випадку наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності. У той же час, підставами для проведення оперативно-розшукової діяльності є наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про: кримінальні правопорушення, що готуються; осіб, які готують вчинення кримінального правопорушення і т.д. [4. Тобто для заведення ОРС не є необхідним наявність інформації про злочин, достатніми є підстави вважати, що особи готуються вчинити кримінальний проступок. У зв'язку з цим, виникає проблематика унормованості як самих дій оперативних працівників під час ведення такої ОРС (компетенція, перелік оперативно-розшукових заходів, які можливо проводити щодо такої категорії кримінальних правопорушень, заходів оперативного (ініціативного) пошуку та ін.), так і особливостей їх взаємодії з дізнавачами у цьому контексті (під час ведення ОРС; під час реалізації матеріалів ОРС; під час оперативно-розшукового забезпечення (супроводження) дізнання).

3. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні (наказ МВС України від 7.07.2017 р. № 575) передбачає організацію взаємодії при направленні оперативним під-

розділом матеріалів за результатами оперативно-розшукової діяльності до органу досудового розслідування, зокрема у таких формах:

- забезпечення методичного супроводження реалізації оперативно-розшукової справи;
- надання практичної допомоги оперативному підрозділу;
- вивчення та надання у разі потреби рекомендацій щодо фіксації додаткових фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, які засвідчують наявність в їх діях ознак злочину [5].

Проте роль дізнавачів у цій діяльності не визначається, на відміну від слідчих, роль яких, до речі, також не позбавлена недоліків нормативної визначеності, на що справедливо вказують вчені (О.Л. Христов, С.М. Князєв) [6, с. 258–260; 7].

Таким чином, взаємодія підрозділів кримінальної поліції та дізнання НПУ на стадії виявлення фактів готування до вчинення кримінальних проступків за ч. 1 ст. 111–1 КК України не здійснюється. Така взаємодія здійснюється лише під час відкриття досудового розслідування та у його межах.

З приводу ч. 2 ст. ст. 111–1 КК України потрібно зазначити, що дії щодо готування до вчинення такого виду кримінального правопорушення у практичному сенсі не можливо задокументувати по кільком причинам: дії відбуваються на окупованій території; задокументувати протиправні дії можливо лише після фактичного їх вчинення.

З одного боку прогалини у законодавстві можуть негативно впливати на юридичну практику органів кримінальної юстиції, з іншого – негативно позначаються на організації взаємодії між зазначеними підрозділами кримінальної поліції та дізнання.

До найбільш поширених першочергових слідчих (розшукових) дій, які проводяться за вказаною категорією кримінальних проваджень, відносяться: огляд, допит свідків, впізнання, призначення та проведення експертиз. Практика провадження дізнання дала змогу визначити орієнтовний перелік експертиз, які проводяться під час досудового розслідування досліджуваних кримінальних проступків, зокрема: портретні; лінгвістичні (семантико-текстуальні); психолого-лінгвістичні; комп'ютерно-технічні та ін.

Список використаних джерел:

1. Мельниченко І.Д. Забезпечення поліцейськими прав потерпілих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом в Україні. *Дотримання прав людини у правоохоронній діяльності: стан та перспективи*: тези доп. Всеукр. кругл. стіл (28 березня 2023 р., Дніпро). Дніпро: ДДУВС. 2023. С. 136–139. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11338/> (дата звернення: 28.02.2024).

2. Мельниченко І.Д. Взаємодія спеціальних суб'єктів щодо запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 1(19). С. 394–407. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/issue/archive> (дата звернення: 28.02.2024).

3. Постанова про утворення міжвідомчої групи слідчих, яким доручено проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні та визначення у її складі старшого слідчого, який керуватиме діями інших слідчих: матеріали кримінального провадження № 22023040000000653 від 25.09.2023 за ознаками вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України.

4. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 28.02.2024).

5. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ М-ва внутр. справ України від 7 лип. 2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (дата звернення: 26.02.2024).

6. Христов О.Л. Удосконалення нормативного регулювання взаємодії оперативних і слідчих підрозділів ОВС під час реалізації матеріалів ОРД. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 256–262.

7. Князєв С.М. Порядок взаємодії співробітника оперативного підрозділу та слідчого під час здійснення оперативно-розшукової діяльності: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2018. Випуск 2 (23). Том 3. С. 156–162.

11. Терещенко Д. Колабораційна діяльність – проблеми кваліфікації та доказування. *Юридична газета online*. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/kolaboraciyna-diyalnist-problemi-kvalifikaciyi-ta-dokazuvannya.html> (дата звернення: 26.02.2024).

12. Жидков В.Л., Жила О.Б. Доказування злочинів про колабораційну діяльність: проблемні питання закону. (05.05.2023 р.). URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/dokazuvannia-zlochyniv-pro-kolaboratsiyu-diialnist-problemni-pytannia-zakonu/> (дата звернення: 26.02.2024).

13. Досудове розслідування кримінальних проступків: метод. рек. / [С.С. Чернявський, М.С. Цуцкірідзе, Р.М. Дударець та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 160 с.

РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ ТА ПОГЛЯДИ

Садіг ТАГІЄВ,

доктор юридичних наук, доцент,
Заслужений юрист України,
завідувач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого
права та криминології Пенітенціарної академії України

Військова юстиція (ВЮ) – спеціальна правова система створена для утвердження та забезпечення дисципліни, прав та свобод військових працівників та високого порядку, а також боєздатність в збройних силах держави (ЗСУ) з дотриманням загальних стандартів прав людини. ВЮ передбачає функціонування своєї системи правосуддя, органів прокуратури та правопорядку.

Після прийняття Декларації про державний суверенітет¹ у 1990 році, а також Конституції України (1996 р) було проголошено про намір країни стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї (розділ IX, п. 5 Декларації). Проте в 2019 році

¹ Декларація про державний Суверенітет України. Прийнятий 16 липня 1990 р. (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990, N 31, ст. 429) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>

до Конституції України були внесені зміни, які забезпечують реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору¹».

Відсутність оцінки майбутніх ризиків, розташування в буферній зоні між пострадянською росією з її імперськими амбіціями та європейськими державами- членами НАТО, призвело до того що у період з 1991 по 2013 р. Збройні Сили України фактично були знищені: ядерна зброя, стратегічна авіація передани рф, розграблена військова та інша техніка. Одночасно, відбулася ліквідація військових судів, прокуратури та інших органів.

Функціонування ВЮ має свої особливості. По-перше, інститути збройних сил функціонують за своїми принципами (сувора дисципліна та порядок, підпорядкування по вертикалі, стислі терміни виконання доручень та ін.). По-друге, існують відмінності у кадровій політиці, підстав для відповідальності, та заходах заохочення. По-третє, під час воєнного стану різко зростає чисельність особистого складу за рахунок мобілізації, що призводить до зростання кримінальних правопорушень, та збільшення тяжких та особливо тяжких злочинів. Змінюються також умови для фіксації, розслідування для розгляду кримінальних правопорушень. Суттєво міняється тактика та стратегія проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, виникають проблеми забезпечення безпеки учасників кримінального провадження та інших осіб. Виникає необхідність в реформуванні та функціонуванні установ Державної кримінально-виконавчої системи, по питанням утримання військовослужбовців і військовополонених.

Наведені обставини, існуюча ситуація в Україні, вимагають формування повноцінної ВЮ. На думку відомого вченого Павла Богуцького, військова юстиція, та її складові підсистеми є питанням національної безпеки. Відповідно до ЗУ «Про національну безпеку України» до складу Сил оборони належать правоохорон-

¹ Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) 7 лютого 2019 року № 2680-VIII (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 9, ст. 50). Статтю 116 доповнити пунктом 1–1 такого змісту: «1–1) забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19>

ні органи та органи спеціального призначення з правоохоронними функціями. Проте визначення таких органів, конкретизація їхнього правового статусу у складі Сил оборони в чинному законодавстві України відсутні, хоча передбаченим законом і зрозумілим є їхнє призначення – забезпечення оборони держави¹.

В Верховній Раді України зареєстровані законопроекти «Про військову поліцію», «Про Державне бюро військової юстиції» та інші. Серед науковців триває дискусія, щодо структури та особливостей організаційної роботи військової юстиції.

Варто зазначити, що необхідно буде вирішувати комплектування кадрів, їх незалежності, неупередженості та підвищення кваліфікації та інші проблеми що потребують закріплення в законодавчих актах. На нашу думку, існування ВЮ як органу, передбачає функціонування на постійної, професійної основі, а також додаткового фінансування з державного бюджету що в умовах воєнного стану є надскладним завданням.

Організаційна структура та штатна чисельність персоналу органів ВЮ, повинна відповідати потребам мирного часу (розраховуватись на підставі наукових досліджень та реальної, об'єктивної потреби). Одночасно, в інших правоохоронних структурах (БСБ, СБУ, НАБУ, ДБР, НП, органах контррозвідки тощо), судових інстанціях необхідно створити резерв, для поповнення персоналу під час воєнного стану, який на законодавчій, систематичної основі, будуть проходити відповідну, циклічну підготовку для потреб ВЮ, з ретельним вивченням законодавчої бази Збройних сил України.

Персонал, що входить до резерву має бути закріплені за відповідними структурами ВЮ и в умовах воєнного стану, протягом 1–2 дб, повинні з'явитись для проходження служби. Права та обов'язки, підстави для заохочення та соціальний захист, має бути визначені на законодавчим рівні.

Створення дієвої структури ВЮ на професійної основі забезпечать дисципліну, порядок та законність у ЗСУ, що сприятиме досягненню поставлених перед нею задач.

¹ П. Богущкий. Чи вдасться Україні розбудувати повноцінну систему військової юстиції? Всеукраїнське щотижневє професійне юридичне видання «Юридична Газета Online» 23 січня 2024 р. <https://yur-gazeta.com/print.php?material=8472&type=articles>

ЩОДО ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРИ ВОЄННОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ

Валерій ТИЩЕНКО

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри криміналістики, детективної
та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

Повномасштабна загарбницька війна, яку розпочала і веде росія проти української держави, супроводжується численними жертвами серед цивільного населення, знищенням життєво важливої інфраструктури, культурно-історичних об'єктів, грубим порушенням гуманітарного міжнародного права. Перед правоохоронними органами України повсталася складна задача з виявлення і розслідування злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку на всій території нашої країни в умовах військової агресії, постійних обстрілів і загибелі мирних жителів.

Проте органи прокуратури, служби безпеки України, МВС України ведуть активну роботу з виявлення, розкриття і розслідування таких злочинів та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. За даними Національної поліції України станом на 16 лютого 2024 року ведеться 113 206 кримінальних проваджень за фактами вчинення на території України з боку російських агресорів порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК) та інших злочинів. Ці дані, як зазначив ректор Національної Академії СБУ А. Черняк, змушують говорити про необхідність технологізації кримінально-процесуальної діяльності, щоб прискорити притягнення до відповідальності злочинців, в тому числі й вище військове керівництво країни-окупанта [1].

Вчені-криміналісти України вже проводять дослідження і висвітлення проблем, пов'язаних з розслідуванням воєнних злочинів [1, с. 369–374; 2, с. 46–56; 3, с. 94–106 та ін.].

Позитивним кроком до розробки методичних рекомендацій з розслідування воєнних злочинів слід вважати «Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина» і «Стандарти розслідування воєнних злочинів. Незаконне позбавлення волі та катування», розроблені групою вчених-юристів і практичних працівників Офісу Генерального прокурора та затверджені Генеральним прокурором України 28 квітня 2023 року.

Разом з тим, наукова розробка тактики, методики і технології розслідування воєнних злочинів повинна продовжуватись з урахуванням накопиченого досвіду роботи всіх правоохоронних органів.

При цьому слід відмітити, що традиційних положень криміналістики з вирішення вказаної проблеми буде недостатньо. Адже її рекомендації розробляються з урахуванням такого об'єкту як злочинна діяльність окремих осіб або організованих формувань, що здійснюється в умовах мирного життя суспільства.

Так, в розслідуванні воєнних злочинів підлягають виявленню і дослідженню як в ході огляду місця події, так і під час проведення судової експертизи об'єкти, які зазвичай не вивчаються криміналістичною технікою: сучасні види військового озброєння наземного, повітряного і морського базування (кулемети, міномети, артилерійські і ракетні установки, снаряди, міни, бомби, ракети, дрони, їх частини та уламки), а також наслідки й обставини їх застосування. Не виключається необхідність знань різних типів і зразків вибухових, хімічних, біологічних, радіоактивних речовин, відповідної зброї та засобів доставки.

Потребують подальшої розробки засоби і методи фото і відеофіксації великих площ і об'єктів на відкритій місцевості, а також в межах населених пунктів, уражених ракетною чи артилерійською зброєю, електронні засоби і цифрові технології, що відкривають додаткові можливості у розширенні кола доказової інформації.

Інші підходи з'являються у криміналістичній тактиці у зв'язку з проведенням слідчих дій на підконтрольній території, в районах бойових дій, а також на тимчасово окупованих територіях, а потім звільнених ВСУ. Все це зумовлює необхідність створення організаційно-тактичних передумов розслідування, логістичного, інформаційно-технологічного і тилового забезпечення. Специфікою відрізняється і тактика проведення окремих слідчих дій: огляду місць застосування різних видів зброї, масової загибелі людей, споруд

критичної інфраструктури, місць катування і поховання вбитих людей, ексгумації та огляду трупів. Тактика слідчих дій повинна бути тісно пов'язана з використанням відповідних напрямків спеціальних знань з вказівкою на встановлення тих чи інших обставин воєнних злочинів шляхом проведення судових експертиз.

Чимало проблем виникає і у вирішенні завдань з побудови базової методики розслідування воєнних злочинів, а також методик розслідування окремих видів, груп таких злочинів в залежності від їхньої класифікації і криміналістичної характеристики: злочинних дій проти цивільного населення, військовополонених, об'єктів критичної інфраструктури, природного середовища, об'єктів культурно-історичної спадщини нашої держави та інших.

Все викладене свідчить про те, назріла необхідність у створенні окремої галузі криміналістики, її спеціальної частини (можливо розділу) під назвою «воєнна криміналістика» [4, с. 357–370]. Це дозволить сконцентровано розглянути всі криміналістично значущі особливості воєнних злочинів та обґрунтувати наукові рекомендації з техніки, тактики, методики і технології їх успішного розслідування.

Таким чином, воєнна криміналістика являє собою спеціальну галузь криміналістики, в якій досліджуються особливості вчинення воєнних злочинів та їх наслідків, також розробляються технологічні, техніко-криміналістичні, тактичні і методичні засоби і способи їх виявлення і розслідування.

Що стосується структури воєнної криміналістики, то вона може бути представлена у такому вигляді:

1. Поняття, класифікація і криміналістична характеристика воєнних злочинів.
2. Техніко-криміналістичні засоби і методи дослідження військової зброї, боєприпасів та слідів застосування.
3. Інформаційно-технологічне забезпечення розслідування воєнних злочинів.
4. Організаційні і тактичні засоби і прийоми отримання доказової інформації.
5. Криміналістична методика розслідування воєнних злочинів.

Запропонована структура, на наш погляд, дозволяє системно висвітлити основні положення воєнної криміналістики, досліджувати та викладати їх науковому і дидактичному аспектах, а також сприяти успішному застосуванню у практиці розслідування воєнних злочинів.

Список використаних джерел:

1. <https://academy.ssu.gov.ua/ua/news-1-8-499-dokumentuvannya-i-rozsliduvannya-voennih-zlochiv-rosiyan---odne-iz-golovnih-zavdan-sbu---andriy-chernyak>
2. Дуфенюк О.М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово- медичні питання / Юридичний науковий електронний журнал. № 4, 2022. С. 369–374.
3. Дуфенюк Оксана. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації / Baltic Journal of Legal and Social Sciences, 2022, № 1. С. 46–56.
4. Когутич І.І. Окремі аспекти підготовки розслідування порушень законів та звичаїв війни / Криміналістика і судова експертиза -Київ, 2023. Вип. 68. С. 94–106.
5. Тищенко В.В. Теоретичні і практичні проблеми формування основ воєнної криміналістики. Вісник Національної академії правових наук України. Том 30. № 3, 2023. С. 357–370.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ПРОКУРОРОМ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПІД ЧАС СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Олександр ФІЛЬЧАКОВ

кандидат юридичних наук,
керівник Харківської обласної прокуратури

З початку військової агресії перед органами досудового розслідування, прокуратури постають нові виклики, з необхідністю швидкого, всебічного та якісного документування, збирання доказової бази масових кримінальних порушень гуманітарного права, багато з яких доводиться розслідувати вперше в умовах відсутності напрацьованих спеціалізованих методик.

Так, до вчених які приділяли увагу до воєнних злочинів та статусу прокурора під час досудового розслідування можна віднести наступних вчених та їх роботи: В. Миронова, який на рівні дисертаційної роботи здійснив аналіз проблем встановлення кримінальної відповідальності за правопорушення законів війни [1]; І. Колотуху, який вивчав інститут кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права [2]; С. Мохончука, який працював над концептуалізацією удосконалення кримінально правової охорони миру та безпеки людства з урахуванням міжнародно-правових зобов'язань нашої держави, а також досвіду зарубіжних країн [3]; М. Піддубна досліджувала процес імплементації норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини до законодавства України [4] та інші.

За результатами опрацювання вищезазначених робіт науковців встановлено, що воєнні злочини, у тому числі злочини проти основ національної безпеки належать до юрисдикції Міжнародного кримінального суду. При цьому до цих злочинів може також застосовуватись універсальна юрисдикція в інших країнах. Окрім цього, є важливе те, що прокурор Міжнародного кримінального суду особисто ініціював розслідування щодо вторгнення РФ в Україну, а отже досудове розслідування у воєнних злочинах має бути проведено не лише у чіткій відповідності із національним кримінальним процесуальним законом, з дотриманням норм матеріального права, а й результати його можуть слугувати доказовою базою на міжнародній арені у подальшому. Окрім того, Литвою вже повідомлено про перші підозри, підготовлені в межах роботи ЛТ (Спільної робочої групи).

Разом з цим відомості про воєнні злочини, у тому числі злочини проти основ національної безпеки до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі -ЄРДР) вносяться в загальному порядку. Водночас, відповідно до ст. 615 КПК України та внесених до неї змін, пунктом 1 частини 1 наразі передбачено, що в разі відсутності технічної можливості доступу до ЄРДР, рішення про початок досудового розслідування приймається слідчим або прокурором, про що виноситься постанова. Відомості, що підлягають унесенню до ЄРДР, вносяться до нього за першої можливості[5]. Ще Верховний Суд (далі ВС) в інформаційному листі від 03.03.2022 № 1/0/2–22 наголошував на можливості винесення подібної постанови. ВС вказував, що в разі неможливості формування витягу із ЄРДР, ін-

формація про реєстрацію кримінального правопорушення та початок досудового розслідування може бути підтверджена мотивованою постановою органу досудового розслідування (тобто слідчого) про початок досудового розслідування, яка має містити всі відомості, визначені ст. 214 КПК (йдеться про ч. 5 ст. 214 КПК). Вочевидь, в такій постанові слід вказати на неможливість внесення інформації до ЄРДР [6]. Разом з цим, слід звернути увагу на те, що цей виняток стосується всіх злочинів, а не лише воєнних.

У разі виявлення під час досудового розслідування певного злочину доказів учинення іншого злочину, слідчий, прокурор повинен зареєструвати новий злочин в ЄРДР, виділити відповідні матеріали та розслідувати його окремо, або винести постанову про об'єднання кримінальних проваджень.

Особливістю воєнних злочинів, у тому числі злочинів проти основ національної безпеки є можливість здійснення спеціального досудового розслідування і подальшого спеціального судового провадження (*in absentia*), дозвіл на здійснення якого надається слідчим суддею за клопотанням слідчого, прокурора (ч. 2 ст. 297–1 КПК України [7]) та головуючим суддею/колегію суддів під час судового розгляду. Питання про спеціальне досудове розслідування порушують на більш пізніх етапах, у випадку, коли слідчий і прокурор дійшли висновку про можливість повідомлення певній особі про підозру, однак вона переховується від українських органів досудового розслідування чи суду на тимчасово окупованій території України, на території держави-агресора, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошена у міжнародний розшук. Спеціальне досудове розслідування, як вважається, є альтернативою зупинення кримінального провадження у випадку оголошення розшуку підозрюваного (ст. 280–281 КПК України [7]).

Так, наприклад у місті Харкові та області станом на 05.02.2024 здійснюється досудове розслідування у **1303** кримінальних провадженнях щодо **1400** злочинів **проти основ національної безпеки**, з них:

- **152** – за ст. 111 КК (Державна зрада);
- **932** – за ст. 111–1 КК (Колабораційна діяльність);
- **140** – за ст. 111–2 КК (Пособництво державі-агресору);
- **34** – за ст. 114–2 КК (Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення ЗСУ);

- **3** – за ст. 109 КК (Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади);
- **23** – за ст. 110 КК (Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України);
- **7** – за ст. 110–2 КК (Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України);
- **12** – за ст. 114–1 КК (Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань).

У справах зазначеної категорії повідомлено про підозру 976 особам (336 заочно).

Проаналізувавши наукові праці та кримінальне процесуальне законодавство щодо використання прокурором процесуальних повноважень під час спеціального досудового розслідування злочинів проти основ національної безпеки слушною є думка, що кримінальне процесуальне законодавство потребує доповнення, які мають бути суголосними тим тенденціям, які вже виокремилися, корелюватися з загальними положеннями кримінального процесуального законодавства та враховувати досвід працюючих міжнародних інститутів в реаліях воєнного стану.

Отже, для проведення спеціального досудового розслідування слідчий насамперед повинен **бути впевненим в існуванні реальних підстав**. Оскільки здійснення спеціального досудового розслідування щодо осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території України має відмінності від загального порядку, що закріплено в чинному КПК України, причиною цього є тимчасовий характер закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції» від 15 січня 2015 року № 119-VIII.

Список використаних джерел:

1. Миронова В. О. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2008. 20с.

2. Колотуха І.О. Кримінальна відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2010. 17с.

3. Мохочук С.М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства: автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.08, 12.00.11. Харків, 2014. 39 с.

4. Піддубна М.В. Імплементация норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у Кримінальному кодексі України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 17 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 01.01.2024 № 4651-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 29.02.2024).

6. Лист Верховного суду від 03.03.2022 № 1/0/2-22 «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану».

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 01.01.2024 № 4651-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 29.02.2024).

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ВИЯВЛЕННЯ ТА ДОКУМЕНТУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 111-1 КК УКРАЇНИ

Олександр ХРИСТОВ

кандидат юридичних наук, доцент,
оперуповноважений сектору кримінальної поліції
відділення поліції № 11 Дніпровського РУП ГУНП
в Дніпропетровській області

З початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України національна система кримінальної юстиції зіткнулася з надзвичайним викликом – забезпечити ефективну

протидію абсолютно новому для переважної більшості слідчих та прокурорів виду злочинності – міжнародним злочинам (воєнним злочинам, злочину агресії, геноциду тощо), кількість яких щоденно зростає майже в геометричній прогресії [1].

Особливу небезпеку становлять ті із них, які вчинюються за підтримки окремих жителів окупованих територій, що в свою чергу посилює ризики їх вчинення відносно найбільш активних соціальних прошарків місцевого населення.

Виявлення колаборантів показало, що українські громадяни очолили понад тисячу окупаційних муніципальних структур, де їхня частка сягає майже 95%. Місцевими «гауляйтерами» стали як колишні сільські та районні голови, депутати і чиновники, так й особи, які раніше не мали жодної ваги в місцевих громадах – масажисти, таксисти, торговці чи ексув'язнені [2].

Якісне та швидке розслідування цього кримінального правопорушення слушно вважається пріоритетним завданням для всіх суб'єктів протидії злочинності, включаючи органи Національної поліції України (далі – НПУ) [3, с. 7].

Виявлення досліджуваних кримінальних правопорушень здійснюється як на окупованій, так і деокупованій території. Одночасно із виявленням таких фактів здійснюються заходи зі встановлення місцезнаходження кримінальних правопорушників. Зокрема їх локація може бути наступною: фігуранти знаходяться на окупованій території, де вчинюється кримінальне правопорушення; фігуранти знаходяться на деокупованій території; фігуранти виїхали на територію російської федерації або республіки білорусь; фігуранти виїхали на територію «третіх» держав

Особливістю способів вчинення таких кримінальних правопорушень є те, кримінально протиправні вчинки здійснюються відкритим способом, а після деокупації цих територій – кримінальні правопорушники намагаються приховати свої протиправні діяння, знищити сліди та докази.

Основними шляхами виявлення колабораційної діяльності на окупованій території є: 1) отримання інформації з відкритих та анонімних джерел у виді електронних документів, звуковідозапису та фотозйомки. Такі докази можливо отримати шляхом моніторингу мережі Інтернет, соціальних мереж, засобів масової інформації, телеграм каналів і т.п. Результативним є системний

аналіз месенджерів, веб-сайтів, сторінок соціальних мереж, телеграм каналів, користувачами яких є найбільш активні колоборанти, представники незаконних органів влади держави-агресора (у тому числі ЛНР, ДНР), представники ЗМІ, активісти, громадські об'єднання, аналітики тощо; 2) отримання інформації від осіб, які виїхали з окупованої території до або під час окупації.

Документування колобораційної діяльності на окупованій території здійснюється у межах кримінального провадження шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

Вчинення цих кримінальних правопорушень на тимчасово окупованій території України, до якої не мають доступу працівники правоохоронних органів вимагають визначення та проведення якомога більшого комплексу слідчих (розшукових) та процесуальних дій з метою перевірки інформації про факт можливої колобораційної діяльності, зокрема щодо підтвердження або спростування отриманої інформації про причетність особи до кримінальної колобораційної діяльності, а у випадку її підтвердження, – здобуття достатніх доказів вчинення таких кримінальних правопорушень [4].

Документування кримінальних проступків, передбачених ч.ч. 1 та 2 ст. 111–1 КК України «Колобораційна діяльність», у межах кримінального провадження має свою специфіку. Зокрема під час їх розслідування за загальними правилами провадження дізнання можливо проводити лише дві негласні слідчі (розшукові) дії:

- зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, у разі коли доступ до них не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту, що не потребує дозволу слідчого судді (ч. 2 ст. 246 КПК України);
- установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України), що проводиться на підставі ухвали слідчого судді.

Разом з цим, інші негласні слідчі (розшукові) дії, проведення яких могли б дозволити задокументувати кримінальні протиправні вчинки (ч.ч. 1 та 2 ст. 111–1 КК України) у межах дізнання заборонено. Такі негласні процесуальні дії результативно було б проводити відносно кола осіб, що перебувають на підконтрольній ЗСУ

території України, з якими кримінальні правопорушники спілкуються (родичі, друзі, знайомі, колеги, коханці (–ки) та ін.).

Поряд з цим, отримані із загальнодоступних джерел електронні докази можуть легко підроблюватись, викривлятись або взагалі штучно створюватись.

Тому виникає необхідність використання альтернативних сил, засобів та методів отримання інформації для її оцінювання в комплексі.

Серед них найбільш ефективними під час виявлення та документування зазначеної категорії кримінальних правопорушень є використання громадськості підрозділами кримінальної поліції, зокрема у таких формах: 1) надання інформації; 2) надання носіїв такої інформації (фото-, відео- матеріали, листівки, буклети тощо); 3) участь у гласних і негласних слідчих (розшукових) діях та сприяння їх проведенню, а також у заходах оперативного пошуку, фіксації кримінально протиправної діяльності колаборантів, впізнанні, встановленні місця знаходження, розшуку фігурантів та їх зв'язків.

Список використаних джерел:

1. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина: Методичні рекомендації. Київ, 2023. 112 с.

2. Столяров А., Тузяк Н., Максименко В. Наші зрадники (28 верес. 2023 р.) <https://ngl.media/2023/09/28/nashi-zradniki/> (дата звернення: 03.03.2024).

3. Розслідування колабораційної діяльності: практ. посібник / Є.О. Письменський, С.В. Головкін, А.В. Коваленко, В.В. Коваленко. Київ: ВД Дакор, 2024. 260 с.

4. Терещенко Д. Колабораційна діяльність – проблеми кваліфікації та доказування. Юридична газета online. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/kolaboraciynna-diyalnist-problemi-kvalifikaciyi-ta-dokazuvannya.html> (дата звернення: 26.02.2024).

ВИКОРИСТАННЯ ПРАКТИЧНОГО ДОСВІДУ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗШУКУ ЗЛОЧИНЦІВ, ЯКИМИ ВЧИНЕНО УМИСНІ ВБИВСТВА ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ ВІЙНИ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Олександр ЧЕРНОВ

аспірант кафедри криміналістики, детективної
та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Внаслідок повномасштабного вторгнення країни агресора в Україну гостро постає питання щодо здійснення ефективного розслідування тяжких злочинів, а саме вбивств працівників правоохоронних органів, що скоюються під час війни на окупованих територіях. Як наслідок цього, з'являється проблема пов'язана із зростанням кількості вчинених злочинів проти життя і здоров'я особи за допомогою застосування різноманітних способів та засобів вчинення злочинів цієї категорії. В даному контексті, питання підіймається досить гостро, оскільки саме працівники правоохоронного органу є тією групою осіб, що здійснює підтримання правопорядку у країні під час дії воєнного стану та відповідно знаходиться у підвищеній бойовій готовності до виконання завдань щодо недопущення вчинення кримінальних правопорушень, наслідком чого, вони є найбільш вразливою категорією жертв щодо вчинення проти них таких злочинів.

Варто зазначити, що основні принципи розшуку злочинців, безвісно зниклих осіб та встановлення особи трупа загалом схожі у різних країнах. Але на цих основних принципах будується часом дещо різна безпосередня розшукова діяльність. Відмінності, в основному, стосуються різних шляхів використання технічних засобів, спеціальних електронних приладів та інших новітніх розробок

та досягнень у різних галузях науки і техніки. Оскільки розшукова робота у будь-якому випадку тримається на ідентифікації, то велике значення має побудова різних інформаційних масивів та пошукових програм, які діють на їх основі. У різних країнах постійно ведеться робота щодо вдосконалення таких накопичувальних інформаційних баз, вдосконалюються системи пошуку з урахуванням криміногенних тенденцій.

Злочинці швидко приймають на озброєння науково-технічні досягнення і вдало їх використовують як при вчиненні злочинів, так і під час переховування від органів досудового слідства і суду. Підрозділи кримінальної поліції не мають права поступатися використанням новітніх розробок науки та техніки, тому з метою здійснення ефективної розшукової роботи необхідно переймати міжнародний досвід і приймати на озброєння найбільш вдалі варіанти організації, використання технічних засобів.

Новітні методи розшукової роботи пов'язані з: 1) популяризацією мережі Інтернет та соціальних Інтернет-мереж; 2) досягненнями у галузі науки, техніки та генетики; 3) розвитком хімічної промисловості та нанотехнологій; 4) тенденцією виходу злочинності на міжнародний рівень; 5) підвищенням рівня взаємодії з громадськістю та громадськими організаціями.

Так, слід відзначити, що у 2005 р. британська поліція створила сайт у мережі Інтернет за посиланням www.mostwanted-uk.org, який присвячений розшуку злочинців та правопорушників. Попередньо цей сайт був широко розрекламований в ЗМІ. Він містить різні дані злочинців, які знаходяться у розшуку, їх фотознімки, біографії, можливі псевдоніми, матеріали з камер відеоспостереження. Відвідувачам сайту, які володіють інформацією про розшукуваних правопорушників, пропонується зв'язатися з поліцією по телефону або засобами комунікації в мережі Інтернет. У зв'язку з широкою розрекламованістю, у перші ж дні роботи сайту кількість відвідувачів сягала 21 тисяч за 5 хвилин. Така «безпрецедентна популярність» навіть вивела зі строю цей сайт на початку його функціонування.

Звичайно, що такий сайт у мережі Інтернет охопить більше коло розшукуваних осіб, безвісно зниклих осіб та невпізнаних трупів. Досвід створення таких сайтів, звичайно, є позитивним міжнародним досвідом, який необхідно переймати вітчизняними

правоохоронними органами, що здійснюють досудове розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень.

Крім зазначеного, варто зауважити, що у грудні 2008 р. представники Інтерполу заявили про наміри активного пошуку правопорушників через соціальні мережі Інтернет. Інтерпол розміщує відео- та фотоматеріали на сторінках популярних соціальних мереж (Facebook, MySpace) та на відеохостингах (YouTube). Прикладом успішної реалізації такого способу розшуку можуть похизуватися правоохоронці з Торонто, яким вдалося за допомогою розміщення інформації у соціальних мережах розшукати та арештувати гвалтівника. Після цього, робота з соціальними мережами увійшла у щоденну практику канадської поліції. Багато експертів вважають, що інформаційна інтеграція у соціальні мережі є одним з найефективніших методів роботи з громадянами по розшуку злочинців. Тим більше, що деякі соціальні мережі мають і мобільну версію додатку, що розширює коло їх користувачів. Так, керівництво соціальної мережі Facebook повідомило, що мобільну версію їхнього проекту відвідує близько 20,8 млн. користувачів.

Таким чином, поряд із зазначеним вважаємо за необхідне навести перелік найпопулярніших у світі соціальних мереж:

Facebook та Instagram – безумовні лідери, соціальні мережі, яка об'єднують вже більше ніж понад 120 млн. користувачів.

MySpace – соціальна мережа, яка тривалий час була лідером, наразі залишається найпопулярнішою серед американців.

Hi5 – незважаючи на те, що штаб-квартира мережі розташована в США, мережа не має великої популярності в американців. Але у низці інших країн, таких як Мексика, Перу, Ангола, Мозамбік, Монголія, Таїланд, Румунія, Португалія, – мережа є безумовним лідером.

Skyrock – французька соціально-мережева блог-платформа.

Friendster – вважається найстарішою соціальною мережею. На сьогоднішній день основний трафік Friendster представлений країнами Азії.

Netlog – європейська соціальна мережа для молоді на 25 мовах.

Mixi – найпопулярніший соціально-мережевий проект в Японії.

Tagged – створений як цільовий проект для американських школярів. Tagged сьогодні переріс у повноцінну соціальну мережу.

КахіпООІ- китайська соціальна мережа, яка показала феноменальний ріст. Створена у квітні 2008 р., мережа за п'ять місяців набрала більше 8 млн. активних користувачів.

З метою поширення інформації серед українських користувачів звичайно, необхідно звертатися до мереж Facebook та Instagram. Маючи інформацію щодо перебування розшукуваної особи в іншій країні, необхідно обрати відповідну мережу для розміщення оголошень.

Крім цього, варто відзначити, що японською та німецькою поліцією на озброєння взятий метод, що полягає у розсиланні на мобільні телефони громадян повідомлень з описом розшукуваних осіб та іншої важливої інформації, наприклад, прикмет осіб, що розшукуються, номери автомобілів ті ін. Громадяни можуть відразу ж повідомити певну інформацію поліції за телефонами, які пропонуються при розсиланні оголошень.

Щодо використання досягнень у галузі генетики, то варто зазначити, що більше половини усіх злочинів як у всьому світі, так і в нашій країні, вчиняються особами, які раніше вже вчинили злочин. Отже, злочинець, який знаходиться у розшуку, найбільш ймовірно, знову вчинить злочин. На місці злочину особа залишає «генну мітку». Маючи зразок матеріалу, який містить ДНК розшукуваного, можна його ідентифікувати у випадку вчинення нового злочину. Зайвим буде казати про корисність ДНК-ідентифікації при встановленні особи невідомого трупа.

У Великобританії створено базу даних, куди заносять відомості про ділянки молекул ДНК, які дозволяють зробити опис кожної людини. База даних формується на основі ДНК підслідних, а також ДНК з біологічних зразків, знайдених на місці злочинів. Зараз у базі даних Великобританії близько двох мільйонів зразків – це близько 4% її населення [1].

Застосовують ДНК-технології для пошуку правопорушників та встановлення невідомих трупів і в Україні. У результаті роботи програми «Геном людини» освоєні потрібні методи і сформовані відповідні спеціалісти.

Таким чином, на сьогоднішній день через динамічний розвиток інформаційних технологій та вільний доступ до будь-яких інтернет-сайтів в мережі Інтернет (зокрема Даркнет) кількість нерозкритих злочинів зростає в геометричній прогресії. Злочинці вдаються

до такого ступеню вишуканості, що іноді можуть позаздрити навіть автори детективних історій. Але завжди потрібно пам'ятати, що ідеальних злочинів не існує, а оскільки злочин вчиняє людина, в свідомості якої завжди є психологічний аспект і емоційна складова, то як би злочинець задалегідь не готувався і не замасковував злочин, все одно будуть деталі, або неточності, які при кропіткій роботі органів досудового розслідування приведе до розкриття злочину «по гарячих слідах» і притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Сиводед І.С. Теоретичні та організаційно-тактичні проблеми розслідування кримінальних правопорушень, які вчинені на окупованих територіях України. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 924 с.

ПРОБЛЕМАТИКА КВАЛІФІКАЦІЇ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Ігор ЧУБ

кандидат юридичних наук,
начальник управління нагляду
за додержанням законів
Національною поліцією України
та органами, які ведуть боротьбу з
організованою злочинністю
Харківської обласної прокуратури

З початком широкомасштабного вторгнення країни-агресора РФ на територію України криміногенна ситуація в сучасному українському суспільстві залишається досить складною. Вражає масштабність та цілеспрямований характер воєнних злочинів та інших правопорушень законів та звичаїв війни. Це, у свою чергу, стає на заваді подальшого розвитку демократичних змін, становленню України як соціально орієнтовної правової держави.

У зв'язку з цим міжнародні злочини стали новим видом злочинності для переважної більшості слідчих та прокурорів. На зава-

ді ефективному розслідуванню став і брак достатніх знань у сфері міжнародного гуманітарного права, особливостей кваліфікації цих злочинів, визначення їх елементів, предмету доказування та контексту міжнародного збройного конфлікту тощо.

Тому Харківською обласною прокуратурою особлива увага зосереджена на повноті та якості фіксації злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку; основ національної безпеки України, їх ефективному розслідуванні з метою притягнення до відповідальності винних осіб та відновлення справедливості завдяки міжнародній спільноті.

З метою ефективної координації дій фахівців різного напрямку та більш якісного розслідування воєнних та інших міжнародних злочинів на базі обласної прокуратури створено 28 мобільних слідчо-прокурорських груп, з яких:

- 23 мобільні слідчо-прокурорські групи, до яких увійшли працівники прокуратури, СБУ, Національної поліції, вибухотехніки та інші експерти. Вони проводять огляди зруйновані авіаційними, ракетними та артилерійськими ударами об'єктів цивільної інфраструктури та розслідують факти вбивств місцевих мешканців.

- 5 так званих «тематичних груп», які займаються виключно фактами катувань місцевих мешканців, а також пошуком розташування штабів чи командних пунктів російських військових на звільнених територіях.

У зв'язку з цим, особливу увагу приділено правовому статусу й порядку реалізації повноважень прокурора у кримінальних провадженнях зазначеної категорії.

Так, згідно з ч. 2 ст. 36 КПК України, прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Передбачено, що прокурор має такі повноваження щодо здійснення керівництва досудовим слідством: доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування; доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення в установленій прокуром строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному Кодексом; скасувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих;

ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування; погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених КПК, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання; погоджувати клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; погоджувати слідчому повідомлення особі про підозру; погоджувати слідчому постанову про зупинення досудового розслідування та інші повноваження передбачені цим Кодексом [1], [2].

Разом з цим, на прокурора, як процесуального керівника покладається контроль та нагляд щодо правильності та повноти внесення відомостей про кримінальне правопорушення, осіб, які їх учинили, та рух кримінальних проваджень до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі ЄРДР) [3].

Під час досудового розслідування прокурором, як процесуальним керівником у кримінальному провадженні повинні бути враховані всі складові воєнного злочину та обрана правильна кваліфікація відповідного злочину.

Більшість кримінальних правопорушень про воєнні злочини реєструються у ЄРДР за ознаками вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України [4].

Так, під час реєстрації кримінального правопорушення у ЄРДР за ознаками складу злочин, передбаченого ст. 438 КК України, **необхідно врахувати** наступне.

По-перше, у зазначеній статті відсутня жодна прив'язка до громадянства суб'єкта злочину. Його може вчинити як цивільна особа, так і комбатант (Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (ст. 4А), а також Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I)(статті 43,44)).

По-друге, дане кримінальне правопорушення можуть вчинитися одноособово, за попередньою змовою чи групою осіб, і в цьому контексті слід врахувати норми КК України, що стосується відповідальності за співучасть.

По-третє, даний вид кримінального правопорушення фактично є **бланкетною** нормою, і у кожному конкретному випадку необхідне зведення до правил та звичаїв ведення війни, яке повинно містити посилання на норми, статті і правила конвенцій, додаткових протоколів до конвенцій (наприклад, чотири Женевські конвенції 1949 та три додаткових протоколи до них 1977 і 2005, Гаазькі конвенції 1907 тощо) або норми звичаєвих правил, що наповнюють зміст об'єктивної сторони злочину.

Таким чином, для аргументації наявності ознак об'єктивної сторони злочину, необхідно пов'язати конкретні діяння, що передбачені конвенційними нормами («серйозні порушення»), із оцінкою того, що конкретно було вчинено особою. Тобто, інкримінований злочин має бути в контекстуальному, причинному і логічному зв'язку із конкретними нормами міжнародного гуманітарного права, що охоплюють порушення правил і звичаїв війни, визнаних міжнародними договорами, ратифікованими Україною[6].

Крім того, **ст. 438 КК України містить у собі перелік чотирьох складів** воєнних злочинів: 1) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; 2) вигнання цивільного населення для примусових робіт; 3) розграбування національних цінностей на окупованій території; 4) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, а вже потім «та інші порушення законів та звичаїв війни» [4]. Дане положення статті по суті відсилає до всього масиву міжнародних правових норм, які сьогодні існують. як в межах гуманітарного права так і в межах міжнародного права прав людини. Отже така відсилка вимагає від процесуального керівника знання міжнародного гуманітарного та кримінального права.

Наприклад, на даний час процесуальне керівництво здійснюється у **19130** кримінальних провадженнях за **ст. 438 КК України** щодо **21622** злочинів, суб'єктами яких є військовослужбовці російської армії. Із вказаної кількості злочинів **15147** пов'язані з нападами чи бомбардуваннями будь-якими засобами цивільної інфраструктури, **101** – вбивствами, **426** – незаконним позбавленням волі, **2738** – мародерствами, **19** – згвалтуваннями.

Разом з цим, перелік статей, зазначених у XX Розділі Кримінального кодексу України – кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку [4] не від-

повідаеть тому переліку, який є у Женевських конвенціях та ст. 8 Римського Статуту [5]. Ці положення варто імплементувати у Кримінальний кодекс України тому, що ст. 3 Кримінального кодексу України визначає, що «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України».

Тож відсутність такого переліку ускладнює роботу прокурора та не сприяє забезпеченню належного розслідування у кримінальних провадженнях за фактами вчинення серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, який на сьогодні є пріоритетом роботи органів прокуратури та правопорядку в умовах збройного конфлікту.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар/Відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, Ю.В. Зарченко – Х.: Одісей, 2013.– 1104с. С. 122.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 01.01.2024 № 4651-IX.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 29.02.2024).

3. Наказ Генерального прокурора від 17.08.2024 № 231 «Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення – с. 26. С. 25.

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 01.01.2024 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 29.02.2024).

5. Рмський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 № 995_588 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text(дата звернення 29.02.2024).

6. Науковий висновок кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого на запит Харківської обласної прокуратури за № 18/1-5890-23 від 29.11.2023

ПРОКУРОРСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ РОЗВІДУВАЛЬНИХ ТА КОНТРОЗВІДУВАЛЬНИХ ОРГАНІВ, ЯК ЕЛЕМЕНТ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Олександр ШАМАРА,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, доцент,
радник директора Державної наукової установи
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»

Президентом України Указом від 11 травня 2023 року № 273/2023 схвалено Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, задля досягнення місії яка полягає у стратегічній й оперативній здатності органів правопорядку та прокуратури служити людям, захищати порядок, громадську та державну безпеку з дотриманням прав людини і стандартів підзвітності, що інтегрує Україну в загальноєвропейський простір свободи, безпеки та справедливості [1]. Слід зауважити, що за увесь час існування незалежної України на рівні підзаконного акту розмежовано органи правопорядку та прокуратуру. Раніше і до цього часу існує думка, що прокуратура є частиною правоохоронних органів та отожднювалась з ними, поза межами загальної системи органів правосуддя. Проте, достатньо тривалий час прокуратура разом із адвокатурою та судом, відповідно до Конституції України є частиною системи органів правосуддя України. Таким чином, на рівні Комплексного плану стратегічного плану реформування органів правопорядку визначено про належність прокуратури до системи органів правосуддя, як і належить, відповідно до Конституції України.

Окремої уваги заслуговує визначений Комплексним планом стратегічного плану реформування органів правопорядку:

- забезпечення юридичної визначеності функцій прокурора з організації досудового розслідування, процесуального ке-

рівництва досудовим розслідуванням, нагляду за додержанням законів органами досудового розслідування, зокрема розмежування процесуального статусу прокурора, керівника органу прокуратури та керівника органу досудового розслідування;

- розширення меж дискреції прокурора в кримінальному провадженні для забезпечення виконання покладених на нього функцій, зокрема на початковому і завершальному етапах досудового розслідування, з урахуванням пріоритетних напрямів протидії злочинності;
- удосконалення внутрішньої структури і функцій органів правопорядку та прокуратури, забезпечення їх раціональної побудови й спроможності ефективно виконувати свої функції шляхом оптимізації ресурсів відповідно до визначених законом повноважень.
- посилення координаційної ролі Офісу Генерального прокурора, запровадження правового механізму затвердження та/або погодження Генеральним прокурором міжвідомчих актів органів правопорядку з питань проведення досудового розслідування та здійснення оперативно-розшукової діяльності (стандарти, методичні рекомендації).

Зазначене вище потребуватиме, в певній мірі, перегляду відомчих, міжвідомчих актів прокуратури та органів правопорядку, підзаконних та законів України в цілому та внесення в них відповідних змін.

Слід зауважити, що рішення про схвалення Комплексного плану стратегічного плану реформування органів правопорядку, прийнято в особливий період та під час перебування України в умовах правового режиму воєнного стану, уведеного 24.02.2022 року, у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану», Указом Президента України № 64/2022 [2].

19 вересня 2019 року Верховна Рада України ухвалила законопроект про реформу прокуратури за № 1032 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури». Цей Закон передбачав лікві-

дацію військових прокуратур до 1 січня 2021 року [3]. Ліквідація військових прокуратур призвела до низки проблем, які належним чином не дозволяють забезпечувати належний правопорядок та законність у військах. Зокрема, ліквідація військових прокуратур практично унеможливило виконання працівниками вже цивільної прокуратури повноважень в районах ведення бойових дій [4; 5].

Слід констатувати, що зміст Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України 14 вересня 2020 року № 392/2020 ядро ілюструє помилку, яку зроблено, в рамках тривалого реформування прокуратури, а саме, по суті, ліквідацію в Україні військової прокуратури рішенням Парламенту України у 2019 році [6]. виправити цю помилку намагався Офіс Генерального прокурора. Так, за результатами опрацювання Офісом Генерального прокурора матеріалів до розгляду на засіданні Ради національної безпеки і оборони України з питання «Про невідкладні заходи щодо поглиблення інтеграції України до Організації Північноатлантичного договору», було скеровано, в адресу Секретаря Ради національної безпеки і оборони України, листа від 14.05.2021 № 11/4-4вих-21 із пропозиціями Офісу Генерального прокурора щодо утворення в Україні системи Військової юстиції, у складі військової поліції, військової прокуратури та військових судів. Пропозиції надані Офісом Генерального прокурора листом від 14.05.2021 № 11/4-4вих-21 були нагальними та такими, що відповідають Указу Президента України від 14.09.2020 року № 392/2020, яким затверджено рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 року «Про Стратегію національної безпеки України», особливо приймаючи до уваги, що в умовах збройної агресії російської федерації проти України, виняткового значення набуває створення і функціонування системи органів Військової юстиції України, відповідальної за забезпечення законності і правопорядку, здійснення правосуддя, захисту прав людини у військовій, воєнній та оборонній сферах та як складова забезпечення національної безпеки України здійснювати, в межах повноважень органів, які будуть входити до її системи [7], заходи щодо забезпечення воєнної безпеки захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз.

Нажаль, з незрозумілих причин, пропозиція щодо створення Військової юстиції України на засіданні Ради національної безпеки і оборони України з питання «Про невідкладні заходи щодо поглиблення інтеграції України до Організації Північноатлантичного договору» у 2021 році не було розглянуто, про що свідчить рішення прийняте 4 червня 2021 року Радою національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо поглиблення інтеграції України до Організації Північноатлантичного договору», затверджене Указом Президента України від 23 липня 2021 року № 307/2021 [8].

У зв'язку із наведеним вище, слід звернути увагу на статтю 4 Закону України «Про національну безпеку України» де визначено, що система цивільного контролю складається з контролю, що здійснюється Президентом України; контролю, що здійснюється Верховною Радою України; контролю, що здійснюється Радою національної безпеки і оборони України; контролю, що здійснюється Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; судового контролю; громадського нагляду.

В умовах побудови та діяльності системи органів Військової юстиції України, військової прокуратури зокрема, доцільно передбачити в Законі України «Про національну безпеку України» прокурорський контроль у сфері дотримання вимог Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки і оборони, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина та стану правопорядку в органах сектору безпеки і оборони, що визначено в якості предмету цивільного контролю у частині четвертій статті 4 Закону України «Про національну безпеку України» [9]. У цьому зв'язку доцільно згадати вислів Судді Верховного Суду США (1941–1954) Роберба Джексона, «Прокурор має більше контролю над життям, свободою та репутацією ніж будь-яка інша особа в Америці» [10].

Слід зауважити, що Конституцією України у статті 131–1 визначено, що в Україні діє прокуратура, яка здійснює:

- 1) підтримання публічного обвинувачення в суді;
- 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;

3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Разом із тим, Законом України «Про прокуратуру» у статті 2 визначено, що на прокуратуру покладаються такі функції:

1) підтримання державного обвинувачення в суді;

2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України;

3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;

4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Крім того, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» у частині першій статті 14 визначено, що нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності здійснюється Генеральним прокурором, його заступниками, керівниками обласних прокуратур, їх першими заступниками та заступниками, а також уповноваженими наказом Генерального прокурора прокурорами Офісу Генерального прокурора та уповноваженими наказом керівника обласної прокуратури прокурорами відповідних обласних прокуратур.

Статтею 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначено вичерпний перелік органів та їх підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, серед яких є також розвідувальні органи та їх підрозділи. Так, Законом визначено, що оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними підрозділами:

- Служби безпеки України – оперативними підрозділами Центрального управління, регіональних органів та органів військової контррозвідки;
- Служби зовнішньої розвідки України – агентурної розвідки, оперативно-технічними, власної безпеки;
- Державної прикордонної служби України – розвідувальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону (агентурної розвідки, оперативно-технічним, власної

безпеки), підрозділами забезпечення внутрішньої безпеки та власної безпеки, оперативного документування, оперативно-розшуковими та оперативно-технічними;

- розвідувального органу Міністерства оборони України – оперативними, оперативно-технічними, власної безпеки.

Крім того, у цьому зв'язку слід зазначити, що відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» за визначенням поняття «оперативно-розшукова діяльність» – це система гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів.

Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» надає визначення поняттю контррозвідувальна діяльність, проте не дає визначення поняття «контррозвідувальний захід», разом із тим визначає у статті 2 Закону, що завданнями контррозвідувальної діяльності, поміж іншого, є розроблення і реалізація заходів щодо запобігання, усунення та нейтралізації загроз інтересам держави, суспільства та правам громадян. Вже у статті 5 Закону зазначено, що контррозвідувальні заходи в інтересах забезпечення охорони державного кордону України, посадових осіб, стосовно яких здійснюється державна охорона, можуть проводити розвідувальні органи України, підрозділи забезпечення внутрішньої і власної безпеки Державної прикордонної служби України та Управління державної охорони України, яким законами України «Про оперативно-розшукову діяльність» та «Про розвідку» надано право здійснювати оперативно-розшукову чи розвідувальну діяльність. Розвідувальні органи України, крім визначених у частині другій цієї статті випадків, також можуть проводити контррозвідувальні заходи у випадках, зазначених у статті 17 Закону України «Про розвідку».

За змістом Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» контррозвідувальна діяльність реалізується шляхом здійснення контррозвідувальних заходів, які у свою чергу є складовою оперативно-розшуковою діяльністю, за якою, відповідно до статті 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», органами прокуратури здійснюється нагляд за додержанням законів під час її проведення.

Резюмуючи викладене слід наголосити, що питання прокурорського контролю, як складової системи цивільного контролю,

в умовах побудови та діяльності системи органів Військової юстиції України, є вкрай актуальним та нагальним, особливої актуальності це питання набуває, за умови впровадження правового режиму воєнного стану та особливого періоду, спровокованими військовою агресією росії проти України.

Список використаних джерел:

1. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Указ Президента від 11.05.2023 року № 273/2023. Законодавство України: офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text> (дата звернення: 15.01.2024).

2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента від 24 лютого 2022 року № 64/2022. Законодавство України: офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 15.01.2024).

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури: Закон України від 19 вересня 2019 року № 113-IX. Законодавство України: офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20#Text> (дата звернення: 17.01.2024).

4. Розбудова військової юстиції – шлях реалізації Стратегії національної безпеки України. Військова прокуратура як елемент архітектури військової юстиції України // О. Шамава // Діяльність військової юстиції в умовах збройного конфлікту. Досвід прокуратури України: матеріали міжнародного науково-практичного заходу (Харків, Краматорськ, 26–29 жовтня 2021). Офіс Генерального прокурора, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», 2021. С. 285–291.

5. Спеціалізована військова прокуратура як один із основних елементів військової юстиції України О. Шамава // Правове забезпечення правоохоронної діяльності у сфері оборони України: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / Упоряд.: П. Богуцький, В. Пилипчук, Ю. Бобров, М. Беланюк, О. Довгань, С. Дорогих. – Київ – Одеса: Фенікс, 2020. С. 52–57.

6. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента від 14 вересня 2020 року № 392/2020. Законодавство України:

офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text> (дата звернення: 17.01.2024).

7. Проект Закону про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України від 13.09.2023 року № 10042. Законодавство України: офіц. портал. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42777>. (дата звернення: 17.01.2024).

8. Про невідкладні заходи щодо поглиблення інтеграції України до Організації Північноатлантичного договору: Указ Президента від від 23 липня 2021 року № 307/2021. Законодавство України: офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0047525-21#Text>. (дата звернення: 17.01.2024).

9. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Законодавство України: офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. (дата звернення: 17.01.2024).

10. Bellin, Jeffrey, «The Power of Prosecutors» (2019). New York University. Volume, 94, May 2019, № 2. URL: <https://scholarship.law.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2946&context=facpubs>.

СЕКЦІЯ 6

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОТИДІЇ ОКРЕМИМ ВИДАМ ЗЛОЧИНІВ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМ ПРЕДМЕТОМ

АНАЛІЗ ЗАГРОЗ ТА БОЄГОТОВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЇ МАСОВОГО УРАЖЕННЯ В СУЧАСНОМУ КОНФЛІКТІ

Ігор ВЛАСЕНКО

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки
факультету № 3 Харківського національного університету
внутрішніх справ

Особливий правовий режим воєнного стану введений в Україні Указом Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» потребував комплекс заходів та зусиль щодо зміцнення оборони країни, відсічі агресора та захисту громадян від воєнних загроз. Сфера забезпечення захисту населення від надзвичайних ситуацій воєнного часу, підготовка до можливих наслідків також турбує керівництво нашої держави. Прикладом є прийнятий Указ Президента України № 353/2023 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 червня 2023 року «Щодо результатів оперативних обстежень об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту та вирішення проблемних питань щодо укриття населення». Перевірка належного стану та підготовка об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту є ефективним способом підвищення безпеки громадян в умовах війни.

За два роки війни ворог використав майже усі можливі системи та підсистеми ведення війни. Ворожий технічний арсенал вражає (авіація, кораблі та підводні човни, ракетні комплекси, реактивні системи залпового вогню, важкі вогнеметні системи, артилерію, танки і іншу бронетехніку, засоби радіоелектронної боротьби, безпілотні літальні апарати, тощо). Але існує велика загроза використання ще більш руйнівної та небезпечної зброї – зброї масового ураження (ЗМУ).

Зброя масового ураження – зброя, призначена для спричинення великих людських втрат або руйнувань на великій території. Нажаль існує велика ймовірність використання ЗМУ в цьому збройному конфлікті.

Існує три основні види зброї масового ураження: ядерна зброя, хімічна зброя та біологічна зброя. Але виходячи з визначення ЗМУ, до цієї класифікації можна додати запалювальну зброю (напалм, термітні суміші, пірогелі, білий фосфор, *пластифікований фосфор*), системи залпового вогню (РСЗО Град, Торнадо, Смерч, Ураган) та термобаричні системи (ТОС-1, ТОС-2). Тому можна казати, що зброя масового ураження вже широко використовується проти населення та території України. Крім того, існує вірогідність використання і інших перспективних видів зброї масового ураження (радіологічної, генетичної, інфразвукової, надрадіочастотної, геофізичної та променевої).

В 2023 році в Харківському національному університеті внутрішніх справ нами було проведено опитування серед працівників Національної поліції (близько 200 осіб) з метою визначення стану підготовки правоохоронців щодо протидії загрозам воєнного часу. Респондентам надавалося можливість оцінити певні проблемні питання по 10-тибальній системі (1 – зовсім не можливо та не існує, 10 – повністю існує). Визначалася загальна сума балів всіх респондентів, а потім середній оцінювальний бал (загальна сума балів ділилася на кількість респондентів). Первинні результати опитування правоохоронців наведені у таблиці 1.

Таблиця 1. Результати опитування.

№ питання	Проблемне питання	Середній оцінювальний бал
1	Можливість використання основних видів ЗМУ	6.12
2	Можливість використання не основних видів ЗМУ	10
3	Я знаю як захищатися при дії ЗМУ (хоча б три способи або засоби захисту)	5.76
4	Я знаю про характеристики основних небезпечних чинників ЗМУ	4.58

Первинні результати вказують на доволі високий ризик використання основних видів зброї масового ураження проти України і його населення. Системи залпового вогню та термобаричні системи навіть не сприймалися як зброя масового ураження, а як вид ракетного або артилерійського озброєння. Недооцінювання ступеню небезпеки цих видів озброєння – не бажаний висновок цього опитування. А ось те що стосується основних небезпек ЗМУ і способів та засобів захисту від них, то ми стикаємося з недостатнім рівнем професійної підготовки правоохоронців у сфері цивільного захисту та інженерної підготовки.

Окремо нами були розглянуті основні види зброї масового ураження, їх характеристики та способи захисту від них.

На першому етапі нами була розглянута хімічна зброя. За дією на людину бойові отруйні речовини (БОР) поділяються на: нерво-паралітичні (амітон, зарин, зоман, табун, VX-гази), шкіро-нарывні (іприти, азотисті іприти, люїзит, метилдихлороарсин, фосгеноксим), загальноотруйні (арсин, синильна кислота, хлорціан, рицин), задушливі (фосген, дифосген, хлор), психохімічні (LSD, хінуклідил-3-бензилат, фенциклідин, BZ). До основних небезпечних характеристик відносяться: агрегатний та бойовий стан, токсичність, стійкість, летючість, гранично допустима концентрація, спосіб потрапляння та дія на людину. Результати опитування правоохоронців щодо використання хімічної зброї наведені у таблиці 2.

Таблиця 2. Результати опитування щодо використання хімічної зброї.

№ питання	Проблемне питання	Середній оцінювальний бал
1	Ймовірність використання	7.81
2	Назвати класифікацію БОР по дії на людину	7.13
3	Назвати види БОР (хоча б один з кожного виду)	4.36
4	Я знаю способи та засоби захисту від БОР (хоча б три види)	5.66

За результатами опитування існує досить висока ймовірність використання БОР проти України. Достатньо високими є розуміння небезпеки дії БОР. Але також не достатні знання у сфері цивільного захисту та медицини катастроф.

З урахуванням досить великого ризику використання БОР в Україні у правоохоронців недостатні знання видів боєприпасів та видів отруйних речовин в них. До основних видів боєприпасів та споряджених в них речовин, відносяться: *авіаційні касети (зарин, CS, CR і BZ), виливні авіаційні прилади (inpit), ствольні системи (VX, зарин, CS і CR), хімічні фугаси, генератори аерозолів (BZ, CS, CR, CN).*

Недооцінюється можливість проведення терактів на трубопроводах (газопроводах та аміакопроводах) та на сховищах небезпечних речовин в Україні, з подальшим хімічним забрудненням територій. Руйнування ємностей з хлором та аміаком, з урахуванням їх кількості на всій території країни (промислові холодильні установки, очисні споруди), може призвести до масштабних наслідків не тільки в окремій області, а і на більшості території України.

Наступним видом зброї масового ураження, яку ми розглянули під час опитування, є ядерна зброя. До основних небезпек ядерного вибуху відносяться: ударна хвиля, світлове випромінювання, проникна радіація, рентгенівське випромінювання, радіоактивне зараження, електромагнітний імпульс (ЕМІ). До основних класифікацій ядерних вибухів відносяться: за потужність, за місцезнаходженням епіцентру вибуху. Результати опитування правоохоронців щодо використання ядерної зброї наведені у таблиці 2

Таблиця 3. Результати опитування щодо використання ядерної зброї.

№ питання	Проблемне питання	Середній оцінювальний бал
1	Ймовірність використання	3.72
2	Я знаю основні небезпеки ядерного вибуху	8.54
3	Я знаю способи та засоби захисту від небезпек ядерного вибуху (хоча б три види)	7.85

Низька ймовірність використання ядерної зброї в Україні навпаки супроводжується доволі високими знаннями про небезпеки та способи захисту від них. Але насторожує факт перелічення одних и тих же способів та засобів захисту.

Недооцінюється можливість використання ворогом тактичних ядерних боєприпасів. Тактична ядерна зброя – це підвид ядерної зброї, тротиловий еквівалент тактичних боєзарядів, як правило, менше однієї кілотонни. Ці боєприпаси менш руйнівні, але їх кількість значно більша ніж стратегічних.

В результаті аналізу ситуації, пов'язаної з воєнним станом в Україні та результатами опитування, проведеними в ХНУВС, нами були визначені основні напрямки удосконалення підготовки правоохоронців в умовах вірогідного застосування зброї масового ураження з боку агресора:

- перша допомога потерпілим у разі дії ЗМУ, в тому числі в перша медична допомога;
- оцінка обстановки в зоні дії небезпечних чинників ЗМУ;
- способи визначення небезпек (метод біоіндикації);
- дезінфекційні, дегазаційні та дезактиваційні заходи;
- карантинно-обмежувальні заходи;
- вибір ефективних способів та засобів захисту, навички їх використання.

Проблематика, яку ми торкнулися у цій роботі, вкрай важлива не тільки для працівників Національної поліції. Обороноздатність нашої країни у випадку використання засобів масового ураження залежить найбільш суттєво від боєздатності Збройних сил України,

Національної гвардії України, і окремо особового складу Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року «Про введення воєнного стану в Україні». <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

2. Указ Президента України № 353/2023 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 червня 2023 року «Щодо результатів оперативних обстежень об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту та вирішення проблемних питань щодо укриття населення». <https://www.president.gov.ua/documents/3532023-47133>

3. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%8F_%D0%BC%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F

4. Прокопенко О.Ю., Власенко І.В., Крепакова М.Ю. Безпека життєдіяльності: навч. посіб. для працівників поліції. МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2017. 364 с.

АНАЛІЗ МОЖЛИВОГО ВПЛИВУ НА БОЄЗДАТНІСТЬ ЧАСТИН ПІДРОЗДІЛІВ У РАЗІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗМУ ТА ЗРУЙНУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

Олександр ГАЛАК

кандидат технічних наук, доцент
начальник кафедри РХБ захисту
факультету РХБ захисту та екологічної безпеки
Військового інституту танкових військ НТУ «ХПІ»

Сучасне середовище безпеки є надзвичайно динамічним. Змінюється архітектура глобальної безпеки, з'являються нестабільні регіони, розпалюються вогнища нових воєнних конфліктів.

У сучасному світі, де виклики та загрози стають все більш складними і міжнародними, аналіз ризиків у сфері національної безпеки держави стає життєво важливим завданням. Це завдання набуває особливого виміру у контексті ризиків хімічного, біологічного, радіологічного та ядерного характеру (ХБРЯ), які можуть мати непередбачувані та серйозні наслідки для безпеки нації.

Аналіз воєнно-політичної обстановки, що склалася в Європі, свідчить про те, що російська загроза, яка має довгостроковий характер, інші докорінні зміни у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України, обумовлюють потребу створення нової системи забезпечення національної безпеки України.

Рисунок 1 – Демонстрація ядерної зброї російської федерації

В контексті російської військової стратегії, росія може використовувати ядерні удари у відповідь на загрози втрати своєї державності, включаючи застосування ядерної та іншої зброї масового ураження проти неї. Зазначається, що така ситуація може виникнути внаслідок сфабрикованого приводу, наприклад, обвинувачення України у хімічних чи біологічних атаках, створюючи потенційну загрозу для виникнення обмеженої чи повномасштабної ядерної війни проти неї та США і НАТО в Європі.

Навіть у найскладніші для російської федерації часи економічної кризи 1990-х років Москва докладала всіх можливих зусиль для підтримки та вдосконалення свого стратегічного ядерного потенціалу. А з 2007 року, після переходу Кремля на курс конфронтації із Заходом, такі заходи набули значно більших масштабів.

Водночас було розпочато і відновлення тактичної ядерної складової збройних сил росії, якій відведена особлива роль у реалізації геополітичних та військових планів москви. Так, керівництво рф виходить з міркувань, що застосування стратегічних ядерних сил неминуче призведе б до повномасштабної ракетно-ядерної війни, тоді як нанесення тактичних ядерних ударів по військових об'єктах противника мало б лише локальні наслідки та залишало росії шанси на перемогу.

На відміну від України, нашим західним партнерам є чим відповісти росії. На сьогодні ядерну зброю мають США (як на своїй території, так і в Європі), Великобританія та Франція, що є потужним стримуючим чинником для росії. Втім, враховуючи абсолютну неадекватність очільника Кремля, він може наважитися і на ядерну війну зі США та НАТО.

Також зруйнування об'єктів підвищеної небезпеки (далі – ОПН) в ході російсько-української війни може мати значний вплив на боєздатність частин підрозділів складових сил оборони України (далі – СОУ). Цей вплив може бути як прямим, так і непрямим.

Втрати особового складу: зруйнування ОПН може призвести до загибелі та поранення військовослужбовців, що негативно вплине на чисельність та боєздатність підрозділів.

У російсько-українській війні війська російської федерації вчинили низку небезпечно безглузких дій, наслідком яких може стати руйнування захисних споруд об'єкту «Укриття» ДСП «Чорнобильська АЕС» та енергоблоків ВП «Запорізька АЕС». Грубе порушення правил ядерної безпеки може призвести до ядерної катастрофи, яка за масштабами значно перевищуватиме «Чорнобильську».

Війська російської федерації зухвало нехтують загальноприйнятими нормами міжнародної безпеки, наражає мирне населення України, Європи та усього світу на ядерну катастрофу, відкрито погрожує застосуванням зброї масового ураження. Як це було за досвідом війни у Сирії, хімічна зброя проти населення застосовувалася під виглядом звичайних сильнодіючих отруйних речовин.

Не відкидається можливість застосування противником ядерної зброї малої потужності в еквіваленті від 2 т до 10 кт, як превентивного удару для залякування, демонстрації сили та серйозних намірів.

У березні 2022 року на підставі розвідки союзників надано інформацію, що війська російської федерації на одному з напрямків СОУ можуть застосувати тактичну ядерну зброю.

Так, за оцінками, під час вибуху потужністю 1 кт, над головою колони танкового батальйону, який здійснює марш, утрати в техніці можуть складати 20%, а в о/с – 60%. Це означає, що приблизно 18÷20 танків залишаться без екіпажів. Із 40% о/с, який залишився у строю і який прийнято вважати повністю боєздатним, на кінець 1÷2 доби вийдуть з ладу від радіаційних уражень 5÷6% (тобто 2÷3 екіпажі).

Рисунок 2 – Аналіз загрози застосування російською федерацією тактичної ядерної зброї на одному з напрямків СОР

Отримані результати моделювання доводять, що вихід зі строю особового складу з впливом тактичної ядерної зброї потужністю у 1 кт за критерієм потрібності в надання медичної допомоги в умовах відкритого його розміщення та отримання дози у 20 Гр складає через 5 хв 10%, 10 хв – 40% і 40 хв – 100%, а за критерієм втрати боєздатності для тих же параметрів опромінювання і часових інтервалів – відповідно 5, 20 і 80%.

Це все призведе до масових руйнування від ударної хвилі на відстані до 800 м від центру вибуху (руйнування середнього ступеня тяжкості)! Пожежі будівель з дерев'яними перекриттями, очікувана доза, отримана о/с до 5–7 Гр. Тобто безповоротні втрати

за рахунок комбінованого ураження становитимуть близько 60%, а санітарних – ще 40%.

Розвідки союзників України неодноразово стверджували, що російська федерація, ймовірно, планує застосувати в Україні ХБРЯ зброю. Поширюючи хибну інформацію про біолабораторії в Україні, де Пентагон нібито розробляв біологічну зброю, Москва хоче підготувати підґрунтя для подальшої ескалації невиправданої воєнної агресії в Україні. Звинувачення Росії в тому, що Україна має намір застосувати хімічну та біологічну зброю не припиняються. Дані розвідки союзників підтверджують вірогідність застосування російською федерацією ХБРЯ зброї, про підготовку Росією операції під «чужим прапором», Російські чиновники фантазують про неіснуючу хімічну зброю в Україні з «маніакальною одержимістю».

У березні 2022 року на підставі розвідки союзників надано інформацію, що війська російської федерації на одному з напрямків СОУ можуть застосувати хімічну зброю на одному з напрямків.

Було проаналізовано останні бойові дії в Сирії, в яких війська РФ під чужим прапором застосували отруйну речовину нервово-паралітичної дії «Зарин» по мирному населенню.

Чому безпосередньо «Зарин»? Тому, що Зарин із отруйних речовин нервово-паралітичної дії сама нестійка.

У березні 2022 року погода трималася на рівні від 0 до -7°C , це означитиме, що тривалість уражливої хмари ОР «Зарин» у межах площі району застосування за швидкості вітру до 2 м/с буде складати: під час застосування артилерії 1,5 доби, РСЗВ, ракети 10 годин, авіація 1 доба. Дані розглядаються для оптимальних умов обстановки, стану погоди та підстильної поверхні, а з урахуванням коефіцієнта, який характеризує ці умови, дані можуть зменшитися в 3, 4 рази.

Рисунок 3 – Аналіз загрози застосування російською федерацією хімічної зброї на одному з напрямків СОУ

Отруйна речовина потрапляє в організм людини через шкіру, слизові оболонки очей та органи дихання. Заражений зарином одяг також становить загрозу, тому що зарин випаровується й отрує людей навколо. «Зарин» важчий за повітря, тому небезпека отруєння зарином вища у низинах, підвалах. Швидкість дії «Зарину» та симптоми отруєння залежать від кількості отриманої дози зарину, та шляху потрапляння в організм.

У разі незахищеності особового складу втрати могли скласти від 30 до 50 відсотків від загальної кількості.

27 лютого 2024 року, о 21:13, надійшла інформація, що у районі виконання бойових завдань, проти підрозділів СОУ було застосовано невідому хімічну речовину, а саме на підрозділ командира роти СОУ, з ворожого квадрокоптера було скинуто імовірно боєприпас РГ-Во 862–7–23, який містив хімічну речовину.

Командир роти не встиг своєчасно подати команду для особового складу «Гази», тому військовослужбовці не своєчасно надягли засоби захисту органів дихання, внаслідок чого деякі отримали ураження обличчя та відкритих ділянок тіла. Невідома хімічна речовина також потрапила на обмундирування.

Це призвело до прямого контакту з хімічними речовинами, що могло спричинити гостре отруєння, а в деяких випадках і смерть.

Ураження особового складу хімічною речовиною може призвести до значного зниження боєздатності підрозділу. Нехтування заходами РХБ захисту може призвести до паніки та дезорганізації серед особового складу. Це може ускладнити або зробити неможливим виконання бойового завдання.

Рисунок 4 – Імовірний напрямок розповсюдження хімічної речовини

Оцінивши ситуацію, стало зрозуміло, що це хімічна речовина подразливої дії, тому командиру роти негайно були надані інструкції, що у випадку потрапляння речовини на відкриті ділянки тіла необхідно обмити (обтерти) лужним розчином (содою розчиненою у воді), а обмундирування – за можливості, замінити.

О 23:43 надійшло повідомлення: «Дуже дякую, допомогли ваші поради, хлопці залишилися живими і неущкодженими».

Список використаних джерел

1. Методологія аналізу ризиків для підтримання рівня безпеки. Навч. посіб. / Галак О., Писарєв С. ВІТВ НТУ «ХП». 2024. 160 с.

Галак О.В., Марущенко В.В. Аналіз можливого впливу на боєздатність підрозділів у разі зруйнування об'єктів потенційної небезпеки та застосування ХБРЯ зброї // XXXI Міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD-2023. 2023. С. 1291.

МІНІМІЗАЦІЯ ЗОНИ ЗАСТОСУВАННЯ ХІМІЧНОЇ ЗБРОЇ МАСОВОГО УРАЖЕННЯ

Максим КУСТОВ

доктор технічних наук, професор,
начальник наукового відділу з проблем
цивільного захисту та техногенно екологічної безпеки
Національний університет цивільного захисту України

Андрій МЕЛЬНИЧЕНКО

доктор філософії,
старший викладач кафедри організації
та технічного забезпечення
аварійно-рятувальних робіт
факультету цивільного захисту
Національний університет цивільного захисту України

При застосуванні ворогом хімічної зброї масового ураження (ХЗМУ) розміри зони ураження можуть складати декількох квадратних кілометрів. Через великі масштаби зон атмосферних забруднень, які можуть поширюватися на висоти до декількох кілометрів, локалізація та ліквідація наслідків використання ХЗМУ викликає значні труднощі та вимагає залучення великої кількості сил та засобів. Існуючі методи та засоби запобігання надзвичайним ситуаціям, що призводять до поширення небезпечних речовин в атмосферному повітрі, ґрунтовані на механізмах осадження шкідливих речовин розпиленою водою. Однак технічні можливості існуючих підрозділів не дозволяють проводити осадження на площі більше десятків квадратних метрів. Тому практично єдиним методом очищення повітря від ХЗМУ є вимивання її атмосферними опадами.

Уловлювання забруднюючих часток падаючими краплями являє собою особливий випадок інерційного осадження на сферах, тому цьому процесу була присвячена велика кількість досліджень [204–206].

Підсистема виконання рішення повинна базуватись на методах штучного впливу на атмосферні процеси. Перші реальні результати щодо штучного ініціювання опадів отримані в 20-х роках ХХ сторіччя. Однак найбільший розвиток ці роботи одержали після

відкриття в 1946 році американським вченим В. Шефером властивостей твердої вуглекислоти та в 1951 році шведським ученим Б. Воннегатом властивостей йодистого срібла як найбільш активних центрів опадоутворення.

На сучасному етапі найбільш ефективним способом доставки та розпилення активного реагенту є піротехнічні заряди [1].

Способи доставки реагенту в зону впливу різні – це й використання спеціально обладнаних літаків та малогабаритних ракет [2].

Авторами розроблено алгоритм мінімізації зони застосування хімічної зброї масового ураження з використанням методів штучного опадоутворення (рис. 1).

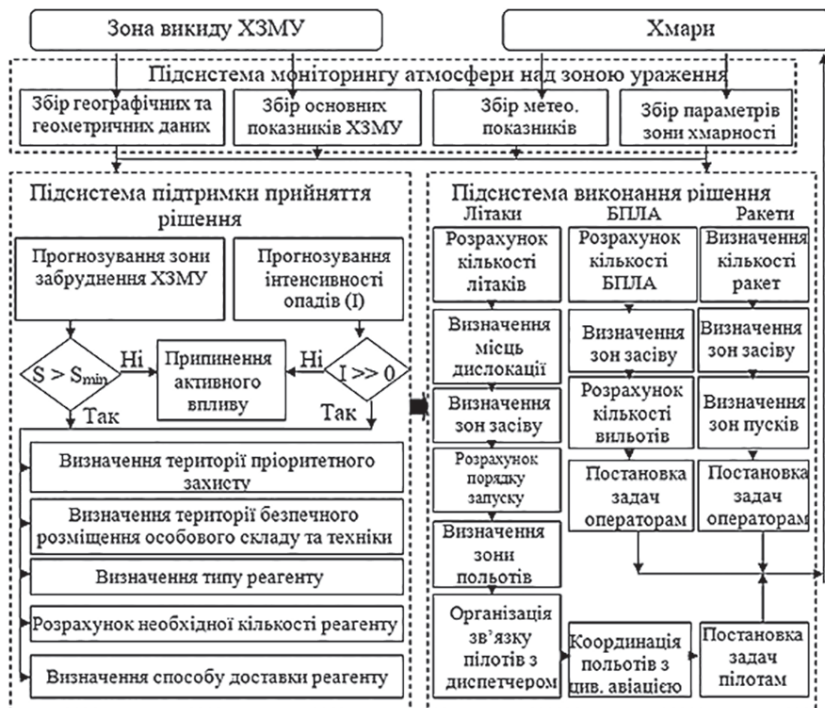

Рис. 1. Керуючий алгоритм мінімізації зони застосування хімічної зброї масового ураження

Керуючий алгоритм складається із 21 блоку, розміщених на трьох ієрархічних рівнях, пов'язаних прямими та зворотними зв'язками.

Використання даного алгоритму передбачає виконання наступних процедур:

1. Обробка та систематизація моніторингових даних;
2. Прогнозування зони розповсюдження ХЗМУ;
3. Постановка конкретних задач виконавцям;
4. Безпосередній вплив на атмосферні процеси.

Більш детально ці процедури розкрито нижче.

1. В підсистемі моніторингу відбувається збір, обробка та систематизація даних про: координати та геометричні розміри зо хімічного ураження на момент часу τ (N_{τ}^{zone} , S_{τ}^{zone} , W_{τ}^{zone} , E_{τ}^{zone} , h_{τ}^{zone}); метеорологічні параметри атмосфери над зоною ураження (розподіл температур по висоті T_h ; швидкість та напрямок вітру V_h ; атмосферний тиск P_h ; вологість повітря W_h); координати N_{τ}^{cloud} , S_{τ}^{cloud} , W_{τ}^{cloud} , E_{τ}^{cloud} , h_{τ}^{cloud} вологозапас та водність хмар потенційно придатних до штучного опадоутворення.

2. За допомогою отриманих від підсистеми моніторингу даних в підсистемі підтримки прийняття рішення проводиться прогнозування розвитку зони ураження; прогнозування інтенсивності опадів (I) над зоною ураження при використанні того чи іншого методу штучної іонізації повітря. При умові значної небезпеки для населення та навколишнього середовища від використання ХЗМУ та достатньої прогнозованої інтенсивності опадів для ліквідації викиду особа, що приймає управлінське рішення, визначає: території пріоритетного захисту (ТПЗ) (наприклад, населені пункти); територію безпечного розміщення особового складу та техніки N_{safe} , S_{safe} , W_{safe} , E_{safe} ; тип реагенту залежно від метеоумов (гігроскопічні, льодоутворюючі) та виду хімічного забруднення (для нейтралізації та ефективного осадження небезпечних речовин); необхідну кількість реагенту залежно від потужності хмари, її водності та вологозапасу, а також концентрації небезпечних речовин в атмосфері, які необхідно нейтралізувати; спосіб доставки реагенту – за умови великої площі засіву та значної кількості необхідного реагенту рекомендується задіяти пілотовані літаки; у випадку невеликої кількості необхідного реагенту, а також за відсутності у розпорядженні літа-

ків рекомендується використання безпілотних літальних апаратів; за умови складної метеорологічної обстановки та можливої небезпеки пілотам рекомендовано використання малогабаритних ракет.

3. Отримані за результатами моніторингу дані, результати проведеного прогнозування та прийняті управлінські рішення передаються у підсистему виконання рішення. Керівник підсистеми виконання рішення, залежно від обраного способу доставки реагенту, проводить:

3.1. При використанні ракет: визначення кількості ракет відповідного класу; визначення координат та висоти зон засіву; визначення безпечних зон пусків ракет; постановку задач операторам пусків ракет.

3.2. При використанні БПЛА: розрахунок кількості задіяних БПЛА виходячи з наявної кількості; визначення координат та висоти зон засіву; розрахунок кількості вильотів, враховуючи розміри зони засіву та кількість та вантажопідйомність задіяних БПЛА; постановку задач операторам БПЛА.

3.3. При використанні пілотованих літаків: розрахунок необхідної кількості літаків; визначення наявної кількості літаків та їх місця дислокації; визначення координат та висоти зон засіву; розрахунок періодичності запуску піропатронів залежно від їх типу та необхідної концентрації реагенту; визначення безпечної зони польотів. Забороняються прольоти літаків крізь зону хімічного чи радіаційного забруднення та під засіяними хмарами для запобігання потраплянню блискавки в літак; організація зв'язку пілотів з диспетчером та керівником польотів; координація польотів з диспетчерами цивільної авіації; постановка задач пілотам.

4. Проводиться активний вплив на зону хмарності з урахуванням інерції від періоду засіву до початку випадіння опадів 15–30 хв. та швидкості і напрямку вітру.

При забезпеченні умов безпеки населення та навколишнього середовища або при неможливості забезпечення опадів необхідної інтенсивності активний вплив на хмари припиняється.

Параметри зони хмарності та метеоумови є основою для прогнозування інтенсивності штучно ініційованих опадів. При цьому необхідно порівняти результати прогнозування для різних способів штучного впливу. Враховуючи технічні можливості використання того чи іншого способу проводиться вибір найбільш ефективного способу. Якщо особою, що приймає рішення, обрано хімічний ме-

тод штучного впливу на опади, залежно від метеоумов та виду забруднюючої речовини проводиться вибір складу реагенту.

Таким чином, використання запропанованого алгоритм мінімізація зони застосування хімічної зброї масового ураження з використанням методів штучного опадоутворення передбачає використання чотирьох процедур, а саме: збір, обробка та систематизація моніторингових даних; прогнозування розвитку зони ураження та інтенсивності опадів; постановка конкретних задач виконавцям; безпосередній вплив на атмосферні процеси. Використання такого алгоритму дозволить суттєво скоротити негативні наслідки від використання хімічної зброї масового ураження.

Список використаних джерел:

1. Abdulla M. Sc., Al Mandoos A. Y. Analysis of the cumulonimbus clouds characteristics and the efficiency of the precipitation enhancement over the eastern area of the UAE. Beograd. 2012. p. 119.

Lahav R., Rosenfeld D. The search for the optimal size of hygroscopic seeding particles. Agriculture Defense Coalition, California URL: http://www.agriculturedefensecoalition.org/sites/default/files/pdfs/5R_2002_Weather_Modification_Rosenfeld_Clouds.pdf (Last accessed: 15.02.2024).

ЗБРОЯ МАСОВОГО УРАЖЕННЯ В СУЧАСНОМУ КОНФЛІКТІ: ПЕРЕСТОРОГИ, ЗАГРОЗИ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ

Владислав ПАВЛЕНКО

слухач магістратури

Київський інститут Національної гвардії України

У сучасному світі питання застосування зброї масового ураження (ЗМУ) в конфліктах є однією з найбільш актуальних та нагальних проблем, що ставить під загрозу безпеку глобальної спільноти. ЗМУ включає в себе ядерну, хімічну та біологічну зброю, і його

потенційні наслідки можуть бути катастрофічними для людства та навколишнього середовища. Зростання напруженості в різних регіонах світу, відмова від міжнародних домовленостей, а також розбудова військових потужностей деяких країн підштовхують міжнародне співтовариство до ретельного розгляду та ефективного контролю над цією небезпечною формою зброї.

Що ж таке радіаційна безпека? Згідно закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку». Радіаційна безпека – це дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормами та правилами з безпеки.[1]

Ядерна загроза, як результат наявності ядерної зброї у деяких країнах, створює непередбачувані обставини для світового порядку. Руйнівний потенціал ядерної зброї і навіть відносна невелика кількість вибухів може призвести до катастрофічних наслідків, не тільки для конкретних регіонів, але й для всього планетарного співтовариства.

Незважаючи на те, що світові запаси ядерної зброї скоротилися більш ніж на 80 відсотків з моменту піку холодної війни, за незасекреченими оцінками у світі залишається близько 13 000 одиниць ядерної зброї. Зрозуміло, що одні тільки цифри не розкажуть усієї історії: наприклад, роль нової зброї та технологій стає все більш значною.

У 1950-х роках Томас Шеллінг у книзі «Стратегія конфлікту» розвинув версію теорії ігор на основі відносин США з Радянським Союзом. Ядерна війна між двома державами може бути розпочата через «динаміку взаємної тривоги», навіть якщо вони не планували і не бажали ініціювати ядерний конфлікт. У цьому випадку обидва уряди вважають за краще уникати ядерної війни, але обидва побоюються, що інший може завдати удару першим і що наслідки першого удару кращі, ніж другого. Шеллінг стверджував, що якщо війна вважається неминучою, а попередження є кращим варіантом, кожна держава може підвищити рівень ядерної тривоги заради стримування, але кожна може також побоюватися, що такі дії означають, що інша готується до раптового нападу. Оригінальна модель Шеллінга включала стан, який ставив додаткові (потенційно менш надійні) системи попередження в стан готовності, оскільки страх раптового нападу зростає. Це зменшить ризик помилкового під-

твердження того, що атака не запускається (помилково негативний результат), але збільшить ймовірність помилкового попередження про атаку (хибно позитивний результат).[2]

Проблема скорочення стратегічної наступальної зброї в умовах паритету ядерних триад США і РФ при забезпеченні військової безпеки обох держав і створенні ефективної національної зовнішньополітичної концепції потребує подальшого детального вивчення. Аналіз зовнішньополітичних заходів в умовах санкцій Заходу проти Росії дозволить виділити ті, які могли б бути корисними для України у розробці концепції національної оборонної стратегії [3] Ядерна триада представляє собою стратегічні засоби наступу, які включають сухопутні, морські та повітряні компоненти. Розподіл стратегічних ядерних зарядів між цими різними видами збройних сил гарантує, що у випадку несподіваного нападу супротивника неможливо повністю усунути всю ядерну зброю. Цей підхід також забезпечує значну гнучкість у використанні ядерної сили. Навіть якщо арсенали двох компонентів будуть повністю знищені, третій все ще зможе нанести відповідь, забезпечуючи гарантію знищення противника або заподіювання йому неприйнятних збитків.

Хімічна та біологічна зброя, незважаючи на міжнародні зусилля щодо їхнього обмеження та заборони, залишаються серйозною загрозою. Хімічна зброя масового знищення, дія якої пов'язана з токсичними властивостями хімічних речовин. Головні компоненти – бойові отруйні речовини і засоби їхнього застосування, а також носії, прилади і засоби керування, що використовують під час доставки хімічних боєприпасів до цілей. Використання хімічних речовин чи біологічних реагентів у конфліктах може призвести до непередбачуваного розповсюдження та масових людських жертв. Хімічні речовини можуть бути використані в артилерійських снарядах, бомбах і ракетах під час війни, але таке використання суворо заборонено Конвенцією про заборону хімічної зброї.

Біологічна зброя відрізняється від хімічної тим, що вона використовує небезпечні мікроорганізми, такі як вірус Ебола, у якості засобу атаки. Міжнародне співтовариство повинно докладати значні зусилля для попередження використання ЗМУ. Ефективні механізми контролю, розвиток новітніх технологій для виявлення та вразливості до ЗМУ, а також співпраця в галузі роззброєння стають ключовими чинниками у запобіганні можливих катастроф.

Міжнародні договори та угоди, спрямовані на заборону розробки, виробництва та розповсюдження ЗМУ, мають бути посилені та ширше прийняті для забезпечення безпеки всього світу. Дозвольте розглянути перестороги, загрози та попередження щодо застосування ЗМУ в сучасних конфліктах:

1. Ядерна зброя:

1. Потенційна руйнація: Використання ядерної зброї може призвести до масового знищення і руйнації не тільки на місцевому рівні, але й має потенціал вплинути на безпеку та екологію всієї планети.

2. Постійна загроза: Наявність ядерної зброї у країнах підвищує рівень загрози через можливість її ненавмисного використання або непередбачуваної ескалації конфлікту.

2. Хімічна зброя:

1. Небезпека для цивільного населення: Хімічна зброя може бути важкою для контролю, і її застосування може призвести до великої кількості жертв серед цивільного населення.

2. Ризик для екології: Застосування хімічної зброї може призвести до серйозного забруднення довкілля та водних ресурсів. Хімічна зброя може включати отруйні речовини, які, викинуті чи випущені в атмосферу, можуть розповсюджуватися на великій відстані та завдає шкоди не тільки людям, але й рослинам та тваринам.

3. Біологічна зброя:

1. Можливість пандемії: Використання біологічної зброї може спричинити поширення хвороб і викликати пандемію, яка вплине на велику кількість людей.

2. Складність виявлення: Біологічна зброя може бути важкою для виявлення та ідентифікації, що ускладнює заходи протидії та відповіді. Що в свою чергу може призвести до дуже великої гуманітарної кризи.

4. Міжнародні заходи:

1. Невідкладність міжнародного співробітництва: Застосування ЗМУ вимагає ефективного міжнародного співробітництва для запобігання подібним подіям і забезпечення світової безпеки.

2. Хімічна та біологічна зброя заборонена Міжнародними конвенціями, такими як Конвенція про хімічну зброю 1993 р.,

Конвенція про біологічну зброю 1972 р., Женевський протокол 1925 р., II декларація до Гаазьких конвенцій 1899 р, які намагаються запобігти розповсюдженню та застосуванню цих видів зброї.

3. Міжнародні договори, такі як Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (англ.

Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, TPNW) де кожна держава-учасник зобов'язалась ніколи і за жодних обставин не розробляти, не випробовувати, не купувати, та не накопичувати ядерну зброю або інші ядерні вибухові пристрої, який спрямований на зменшення кількості ядерних збройних систем та попередження їх поширення

5. Міжнародні санкції: Міжнародна спільнота повинна бути готовою застосовувати санкції проти країн, які порушують норми щодо ЗМУ. (Наприклад санкції проти Ірану 1979–2016 роки)

6. Інформаційна війна:

1. Ризик дезінформації: Застосування ЗМУ може супроводжуватися інформаційною війною та дезінформацією, що робить складнішим визначення вірогідних загроз і реагування на них.

Запобігання використанню ЗМУ включає розвиток міжнародних договорів, ефективних механізмів контролю, здатність реагувати на інциденти, а також посилення міжнародної співпраці в галузі нерозповсюдження та роззброєння.

Список використаних джерел

1. Закон України Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 12, ст. 81)

2. Risk Analysis Methodsfor Nuclear War andNuclear TerrorismNational Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. 2023. Risk Analysis Methods for Nuclear War and Nuclear Terrorism. Washington, DC: The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/26609>.

3. «Ядерна безпека України в контексті світового досвіду»- Збірник наукових праць.За загальною редакцією члена-кореспондента НАН України А.І. Кудряченка КІІВ 2019–215с

АНАЛІЗ НАСЛІДКІВ ВПЛИВУ БОЙОВИХ ДІЙ НА ДОВКІЛЛЯ УКРАЇНИ

Сергій ПЕТРУХІН

кандидат технічних наук, доцент
начальник кафедри хімії та бойових
токсичних хімічних речовин
Військового інституту танкових військ
Національного технічного університету «ХПІ»

Леонід ПІСНЯ

кандидат технічних наук
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії ОВД, CEO
та екологічної експертизи
Науково-дослідної установи УКРНДІЕП

Військовий конфлікт на сході України, що розпочався у 2014 році призвів до цілого ряду небезпечних впливів на компоненти навколишнього природного середовища (НПС) регіону, і як стверджують автори в [1], бойові дії (БД) значно збільшили ризики виникнення аварійних ситуацій на промислових підприємствах та інфраструктурних об'єктах.

Наше сьогоднішня, це критичні виклики безпеці держави в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації, постійних бойових дій, застосування потужних боеприпасів, ураження критичної інфраструктури життєзабезпечення фактично по всій території України призводять до виникнення ще більш небезпечних і масштабних згубних наслідків для довкілля та постійне погіршення стану здоров'я населення. Найгірший вплив на територіях де безпосередньо ведуться БД, де практично паралізується будь-яке виконання природоохоронних заходів в умовах постійного катастрофічного впливу на НПС, значні порушення екосистемних зв'язків, деградацію, а часто і повне їх знищення.

Таким чином, проблеми оцінювання стану довкілля та питання екологічної безпеки у надзвичайних ситуаціях воєнного характеру є не просто нагальними, а є питаннями майбутнього життя людей та природних систем держави в цілому, що потребують негайного

системного реагування постійно. Наявні умови відсутності можливостей проведення, не лише достатнього екологічного моніторингу, а й необхідного екологічного контролю, щоденно збільшують масштаби негативного впливу на всі компоненти НПС, а також не дозволяють потенційно повно оцінити екологічні ризики та ліквідувати наслідків війни в Україні.

Серед наявних зафіксованих фактів, що мають інтенсивний вплив на стан атмосферного повітря та є характерними для умов ведення БД слід вказати такі: рух військової техніки; забруднення небезпечними газами, що утворюються в результаті обстрілів та вибухів; руйнування та пошкодження промислових об'єктів та об'єктів інфраструктури життєзабезпечення, зокрема військової, нафтобаз, нафтопереробних заводів та АЗС, газопроводів та аміакопроводу, пожежі у лісових масивах, природних екосистемах, сільськогосподарських угіддях тощо.

Обов'язково слід зазначити, що також відбувається порушення поверхневого шару ґрунтів, як внаслідок виконання маневрів важкої техніки, так і постійного будівництва та відновлення фортифікаційних споруд, бойового застосування озброєння та військової техніки, вибухів та згорання боеприпасів. Як наслідок, в місцях ведення БД спостерігається постійне перевищення фонових концентрацій забруднюючих речовин, зокрема ртуті, ванадію, кадмію, нерадіоактивного стронцію і гамма-випромінювання тощо.

Також, вплив воєнно-техногенних факторів неодноразово призводив до пошкодження, знищення та постійних збоїв у роботі систем об'єктів критичної інфраструктури, а особливо об'єктів водопостачання та водовідведення, що супроводжувалися аварійними скидами забруднюючих речовин у водні об'єкти, в тому числі і аварійні зупинки систем водовідведення шахтних вод, як наслідок затоплення шахт та порушенням гідрогеологічного режиму ґрунтових вод, підтоплення, зсуви та провали тощо.

Додатково під час аналізу забруднення водних ресурсів внаслідок БД слід враховувати: масові затоплення військової техніки та боеприпасів у водоймах; витоки нафтопродуктів та інших хімічних сполук від руйнування великих промислових підприємств; біологічні забруднення через розкладання трупів тощо.

Особливу увагу слід звернути на наслідки зруйнування 11 прольотів греблі Каховської ГЕС, у результаті керованого підриву

збройними силами російської федерації у червні 2023 року. Як наслідок руйнування відбувся неконтрольований витік води із водосховища об'ємом 18,2 км³ та трансформаторного мастила обсягом близько 150 т. При цьому, слід враховувати потрапляння забруднюючих речовин, зокрема рідких господарсько-побутових відходів до свердловин питної води та ґрунтів; забруднення поверхневих вод паливо-мастильними матеріалами, побутовими відходами, органічними речовинами; погіршення епідеміологічного стану в регіоні; затоплення об'єктів природно-заповідного фонду Національного природного парку «Нижньодніпровський» та мисливських господарств тощо.

Іншим прикладом екологічної катастрофи став удар російських «шахідів» по нафтобазі у Немишлянському районі міста Харкова у лютому 2024 року, внаслідок чого стався виток палива та потрапляння 30000 тон нафтопродуктів вже до трьох річок Харківщини.

Внаслідок лісових пожеж, механічних ушкоджень та незаконних вирубок, втрачається велика частина лісових та лісозахисних насаджень, відзначаються критичні зміни у складових біорізноманіття. Не поправної шкоди зазнають об'єкти природно-заповідного фонду, особливо ті, що розміщені на тимчасово окупованих територіях.

Значно ускладнюються питання поводження з твердими побутовими та будівельними відходами. Крім того, слід враховувати і залишки знищеної військової техніки, зруйнованих споруд, будівель, промислових районів, населених пунктів та елементів транспортної та дорожньої інфраструктури, збору, сортування та переробки, нормативного видалення чи утилізації.

На підставі аналізу екологічної ситуації, що склалась наразі і продовжує негативно змінюватись, посилюючи згубний вплив на НПС, гостро постає ряд необхідних організаційних та науково-практичних завдань у суспільно-світовому розголосі, ініціюванні цільового міжнародного та загальнодержавного фінансування та практичного системного виконання наукових екологічних досліджень щодо розробки науково-обґрунтованих рекомендацій для умов реагування та ліквідації наслідків воєнно-техногенних факторів за такими напрямками:

- розробка стратегій та заходів із захисту об'єктів критичної інфраструктури зі збереженням чи відновленням екосистем;

- розробка науково-обґрунтованих механізмів та програм відновлення та реабілітації територій, що постраждали в наслідок БД та надзвичайних ситуацій;
- розробка та впровадження екологічної національної та територіальних інформаційно-аналітичної системи підтримки прийняття критичних рішень побудованих на підставі сформованих єдиних принципів систематизації для єдиної бази даних;
- загальнонаціональні дослідження у сфері геоінформаційного моделювання наслідків кризових екологічних ситуацій спричинених війною з контролем доступу;
- розвиток технологій оцінки загроз та ризиків природно-техногенного характеру, соціо-еколого-економічного збитків, що виникають внаслідок надзвичайних ситуацій, в тому числі від БД, та дієвих механізмів реагування на кризові ситуації;
- впровадження та підтримка інформаційних каналів для обміну відкритою інформацією про загрози виникнення і наслідки надзвичайних ситуацій з інтеграцією до відомчих та підвідомчих систем із національною кібербезпекою;
- впровадження оновленої системи підготовки кваліфікованих екологів в Україні з відновленням їх статусу та місії: «Екологічна безпека – невід’ємна складова системи національної безпеки, безпека держави».

Список використаних джерел:

1. Оцінка екологічної шкоди та пріоритети відновлення довкілля на сході України. К.: ВАІТЕ, 2017. 88 с.
2. Военні дії на сході України – цивілізаційні виклики людству. Львів: ЕПЛ, 2015. 136 с.
3. Наслідки для довкілля війни росії проти України: електронне науково-популярне видання. 2022. 83 с.
4. Challenges and threats to critical infrastructure. Collective monograph – NGO Institute for Cyberspace Research (Detroit, Michigan, USA), 2023. 325 p.

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАПОБІГАННІ ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЇ МАСОВОГО УРАЖЕННЯ

Віктор ПОНОМАРЬОВ

доктор філософії,

доцент спеціальної кафедри № 3 Інституту
підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Ігор ЄВТУШЕНКО

кандидат юридичних наук,

завідувач спеціальної кафедри № 3 Інституту
підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Зброя масового ураження в сучасному конфлікті включає такі види зброї, як ядерна, біологічна та хімічна зброя. Ці види зброї володіють потенціалом завдати масові ураження постраждалим та негативно вплинути на навколишнє середовище.

Ядерна зброя це зброя, яка використовує ядерну реакцію для створення великого вибуху, енергетичного випромінювання та радіоактивного забруднення. Це може призвести до масового знищення міст, вбивства мільйонів людей та тривалого шкідливого впливу на навколишнє середовище.

Біологічна зброя використовує біологічні агенти, такі як віруси, бактерії або токсини, що спричиняють захворювання та загибель живих організмів. Це може включати в себе поширення епідемій чи пандемій, що мають негативний вплив на громадське здоров'я та суспільство загалом.

Хімічна зброя використовує отруйні хімічні речовини для спричинення ураження людей або середовища. Це може призвести до отруєння, розладів дихання та інших серйозних наслідків для жертв та навколишнього середовища.

Використання хімічної зброї в сучасних конфліктах є надзвичайно небезпечним та суспільно неприйнятним. Міжнародне спів-

товариство, включаючи багатосторонню конвенцію про заборону хімічної зброї [1], намагається запобігти та припинити використання таких видів зброї.

Хімічна зброя включає речовини, які можуть наносити шкоду живим організмам, включаючи людей. Вона може мати довготривалі наслідки для здоров'я та навколишнього середовища. Внаслідок цього, велика частина світу підтримує заборону використання та розробки хімічної зброї.

Використання зброї масового ураження в сучасних конфліктах є надзвичайно небезпечним і має серйозні глобальні наслідки. Міжнародне співтовариство активно працює над договорами та угодами, щоб обмежити поширення та використання цих видів зброї і забезпечити захист населення та навколишнього середовища.

Незважаючи на це, іноді відбуваються порушення таких заборон, і використання зброї масового ураження може мати серйозні гуманітарні наслідки. Ряд країн, які мають на озброєнні різні види зброї масового ураження, окремо і хімічну зброю, тримають її як фактор стримання можливого нападника. Міжнародні організації, які поклали на себе обов'язки щодо обліку та контролю зброї масового ураження, виявилися безсилими перед багатьма фактами застосування хімічної зброї росією на території України. Відповідно до повідомлень Командування Сил підтримки ЗСУ з початку широкомасштабного вторгнення росія застосовувала хімічні атаки 815 разів [2]. Лише за січень 2024 року зафіксовано 229 таких випадків. Найчастіше ворог використовує гранати на кшталт К-51, РГР, РГ-Во, які містять небезпечну хімічну речовину CS (цезій), заборонену пунктом 5 статті 1 Конвенції про хімічну зброю [1]. Підрозділи РХБ розвідки здійснюють відбір проб та направляють їх для проведення аналізів. Задokumentовані випадки застосування небезпечних хімічних речовин передають слідчим органам.

Крім того, з 4 березня 2022 року, коли найбільша в Європі Запорізька атомна електростанція перебуває в російській окупації, кремль шантажує Україну і світ «мирним атомом» [3]. В травні 2023 року окупанти розмістили вибухівку в приміщенні турбінного відділення 4-го енергоблоку. На сьогодні вибухонебезпечною є вся територія станції, яку контролюють півтисячі військових країни-терориста.

Для вгамування агресора слід завдати спільний рішучий удар, проте, наслідки відповіді: застосування росією зброї масового ура-

ження по країнам НАТО, важко уявити. Тому наявність великої кількості зброї масового ураження у країни-агресора дає їй можливість робити злочини проти людства без побоювань про покарання, принаймні у найближчі часи.

Спільнота міжнародних організацій та країн працює над спробами запобігти таким випадкам та покарати винних. У цьому інформаційному ключі виникає питання про дійсні можливості міжнародних організацій щодо допомоги у запобіганні військової агресії. Організації, такі як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Європейський Союз (ЄС), НАТО та інші зазвичай грають важливу роль в цьому процесі.

ООН зосереджується на підтримці миру і безпеки в світі. Вона може залучати свої сили миру (блакитні шоломи), медіаторів та дипломатів для сприяння мирному врегулюванню конфліктів.

Європейський Союз може надавати фінансову та технічну допомогу країнам для зміцнення їхньої обороноздатності та реформування їхніх збройних сил. Також ЄС може накладати санкції на держави, що порушують міжнародні закони або вчиняють агресивні дії.

Організація Північноатлантичного договору, що об'єднує країни Європи та Північної Америки, спрямована на колективну оборону своїх членів. В разі агресії проти однієї з країн-членів інші країни можуть надавати військову допомогу та підтримку.

Інші країни у разі загрози агресії можуть укласти взаємні оборонні угоди та надавати військову, фінансову або гуманітарну допомогу зазначеній країні. Це може включати надання військового обладнання, тренінгу військових або гуманітарної допомоги населенню, постраждалому від конфлікту.

Важливо зазначити, що реакція міжнародних організацій та країн на військову агресію залежить від конкретної ситуації, політичних обставин та правових рамок. Спільна дія та співпраця багатьох країн можуть допомогти запобігти військовій агресії та зміцнити світовий устрій.

Нажаль, низька ефективність міжнародних організацій у питанні запобігання застосуванню зброї масового ураження відображається великою кількістю загиблих захисників країни та цивільного населення.

Для забезпечення безпеки населення та військових сил є дуже доцільним поширення та розвиток навчальних програм по захисту

від засобів ураження зброї масового ураження (ЗМУ). Це обумовлюється важливістю наступних складових:

1. Навчання людей основам захисту від ЗМУ є ключовим для забезпечення їхньої безпеки. Обізнаність громадян щодо, способів виявлення або розпізнавання та захисту від потенційно небезпечних речовин, можуть сприяти уникненню ситуацій, що становлять загрозу їхньому здоров'ю та життю.

2. Добре підготовлені військовослужбовці, володіючи знаннями про захист від ЗМУ, можуть ефективно впоратися з потенційними загрозами під час участі військових операціях або в ході врегулювання збройних конфліктів.

3. Поширення навчальних програм по захисту від ЗМУ допомагає забезпечити громадську безпеку. Якщо більше людей знатимуть як реагувати на ситуації, пов'язані з хімічною зброєю, то це може локалізувати та мінімізувати поширення небезпеки.

4. Поширення навчальних програм сприяє підготовці фахівців відповідної кваліфікації, які зможуть працювати у сфері розробки, випробування та застосування засобів захисту від ЗМУ. Це розширює можливості подальшого дослідження та інновацій в цій галузі.

З урахуванням зміни впливу технологій та еволюції нових загроз, продовження розвитку та поширення навчальних програм по захисту від засобів ураження ЗМУ є надзвичайно важливим для забезпечення безпеки й добробуту суспільства.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення. Ратифіковано Законом України N187-XIV (187–14) від 16.10.98. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text (дата звернення: 08.02.2024).

2. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/09/novyna/bezpeka/zsu-pidrahuvaly-skilky-raziv-rosiyany-zastosovuvaly-ximichnu-zbroyu-rochatku-vijny> (дата звернення: 11.02.2024).

3. Черновол Є.О., Драпей С.С. Загрози ядерній безпеці України під час окупації росією об'єктів критичної енергетичної інфраструктури. Актуальні питання забезпечення службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони в умовах воєнного стану. Київ: НА СБУ. 2024. Вип. 2. С. 98–100.

ЗАСТОСУВАННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ У ЗБРОЙНОМУ КОНФЛІКТІ: ПРАВОВІ НОРМИ ТА ПЕРЕСТОРОГИ

Олена ТАРАН

доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ

Застосування ядерної зброї у збройних конфліктах є однією з найбільших загроз міжнародній безпеці та існуванню людства внаслідок катастрофічних гуманітарних і екологічних наслідків ядерного вибуху.

Актуальність цієї проблеми зберігається тривалий час, незважаючи на загальну позицію неприпустимості актів погрози та застосування ядерної зброї.

У 1961 році Генеральною Асамблеєю ООН було ухвалено Декларацію про заборону застосування ядерної зброї, у якій зазначено, що застосування ядерної та термоядерної зброї суперечить духу, букві та цілям Організації Об'єднаних Націй і тому є прямим порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй; застосування ядерної та термоядерної зброї вийде навіть за рамки військових операцій і завдасть людству і цивілізації масових руйнувань і страждань і, таким чином, суперечить нормам міжнародного права та законам людяності; застосування ядерної та термоядерної зброї є війною, спрямованою не тільки проти того чи іншого супротивника чи проти тих чи інших супротивників, а й проти всього людства в цілому, оскільки народи світу, які не беруть участь у такій війні, зазнають усіх лих, спричинених застосуванням такої зброї; будь-яка держава, яка застосовує ядерну або термоядерну зброю, повинна розглядатися як така, що порушує Статут Організації Об'єднаних Націй, чинить всупереч законам людяності та вчиняє злочин проти людства та цивілізації [1].

У цьому документі вказується про зв'язок між застосуванням ядерної зброї та збройним конфліктом (війною), що полягає у визначенні застосування ядерної зброї як такого, що не виправдане

збройним конфліктом (військовими операціями) і виходить за його межі за будь-яких обставин. Важливим висновком є те, що застосування ядерної зброї суперечить нормам міжнародного права.

У 1996 році на запит Генеральної Асамблеї ООН про те, чи допускає міжнародне право за будь-яких обставин погрозу ядерною зброєю або її застосування Міжнародний суд ООН виніс консультативний висновок щодо законності погроз ядерної зброї або її застосування, який містить положення про сумісність погрози ядерною зброєю або її застосування з вимогами міжнародного права, застосовного у період збройних конфліктів, особливо вимогами принципів і норм міжнародного гуманітарного права.

Так, Міжнародний суд ООН зазначив:

- ні у звичайному, ні у конвенційному міжнародному праві не міститься будь-якого конкретного дозволу погрожувати ядерною зброєю або застосовувати її;
- ні у звичайному, ні у конвенційному міжнародному праві не міститься будь-якої всеосяжної або універсальної заборони погрози ядерною зброєю або її застосування як такої;
- погроза силою або її застосуванням за допомогою ядерної зброї, яка суперечить пункту 4 статті 2 Статуту ООН і не відповідає всім вимогам статті 51, є незаконною;
- погроза ядерною зброєю або її застосування повинні також відповідати вимогам міжнародного права, що застосовується в період збройного конфлікту, особливо вимогам принципів і норм міжнародного гуманітарного права, а також конкретним зобов'язанням за договорами та іншим зобов'язанням, які однозначно стосуються ядерної зброї;
- зі згаданих вимог випливає, що погроза ядерною зброєю або її застосування загалом суперечили б нормам міжнародного права, що застосовуються у період збройного конфлікту, і, зокрема принципам і нормам міжнародного гуманітарного права;
- проте із урахуванням теперішнього стану міжнародного права, а також фактичних обставин, відомих Суду, він не може дійти остаточного висновку про те, чи є погроза ядерною зброєю або її застосування законними чи незаконними в екстремальних обставинах самооборони, коли мова йде про саме виживання тієї або іншої країни [2, с. 107].

Отже, питання допустимості погрози або застосування ядерної зброї під збройного конфлікту не було остаточно вирішено. Сформульовані Судом поняття «екстремальних обставин самооборони», «виживання країни» стали предметом численних дискусій, які тривають і дотепер через їх правову невизначеність та оціночний характер, що також призвело до розвитку ідей про можливі умови (допустимий масштаб, територію, об'єкти та ін.) застосування ядерної зброї.

Головні, основоположні принципи міжнародного гуманітарного права – розрізнення, пропорційність, вибірковість, які фактично розкивають його призначення та значення яких підкреслюється в цьому документі, складно пов'язати із позицією Суду про неможливість дати відповідь про законність або незаконність погрози або застосування ядерної зброї, що створює враження суперечності положень цього документу. Крім того, Суд залишив поза увагою питання співвідношення цієї правової позиції з міжнародним правом прав людини, яке діє під час збройного конфлікту поряд з міжнародним гуманітарним правом.

Пізніше Міжнародний суд ООН зазначив, що деякі права можуть бути виключно питаннями міжнародного гуманітарного права; інші можуть бути виключно питаннями права прав людини; але деякі можуть бути предметом регулювання обох цих галузей міжнародного права [3], що стало правовою основою для застосування міжнародного гуманітарного права судовими інституціями захисту прав людини, зокрема ЄСПЛ.

Наразі основними аргументами про протиправність застосування ядерної зброї є посилання на Женевські конвенції та інші норми міжнародного права, які не містять прямої заборони застосування ядерної зброї, проте таке застосування загалом суперечить їх основним положенням. Водночас, потрібно визнати, що саме відсутність прямої заборони погрози або застосування ядерної зброї все ж залишає можливості для аргументів про правомірність такого застосування за певних умов.

Примітно, що Міжнародний договір про заборону ядерної зброї (TPNW) від 7 липня 2017 року [4] (підтриманий 122 країнами), у якому, серед іншого, зазначено, що кожна держава-учасник зобов'язується ніколи і ні за яких обставин не застосовувати ядерну зброю або інші ядерні вибухові пристрої та не погрожувати їх застосуванням, не підписала жодна ядерна держава.

Відображення позиції ядерних держав щодо законності застосування ядерної зброї відображено у національних ядерних доктринах, де, серед іншого, часто передбачено можливість такого застосування за екстремальних обставин законної самооборони. Тобто фактично застосовується невизначене поняття, яке може тлумачитися суб'єктивно.

Таким чином, заборона застосування ядерної зброї може доводитися шляхом тлумачення норм міжнародного права, а формулювання прямої заборони, на жаль, видається малореалістичним через відсутність політичної волі ядерних держав та розуміння власних політичних інтересів.

В контексті збройного конфлікту в Україні доцільно також наголосити на випадках нападів на АЕС, які хоча безпосередньо і не пов'язані із погрозою або застосуванням ядерної зброї, проте ризик аварії на АЕС внаслідок збройного нападу можна порівняти з наслідками застосування ядерної зброї [5]. ГА ООН на 44 сесії 5 грудня 1989 року (п. 63 Порядку денного) зазначила: «через серйозне занепокоєння тим, що збройні напади на ядерні установки навіть з використанням звичайної зброї можуть бути рівнозначні застосування радіологічної зброї...», «...будь-які збройні напади на ядерні установки рівнозначні застосуванню радіологічної зброї, оскільки такі напади призводять до вивільнення небезпечних радіоактивних сил...» [6].

Список використаних джерел:

1. Декларація про заборону застосування ядерної та термоядерної зброї: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 1653 (XVI) від 24.11.1961 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/nuc_prohibition.shtml
2. Короткий виклад рішень, консультативних висновків і постанов Міжнародного Суду 1992–1996 роки. Організація Об'єднаних Націй. Нью-Йорк. 1998. 136 с.
3. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, 9 July 2004, § 106.: URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/131>
4. Treaty on the prohibition of nuclear weapons. URL: <https://disarmament.unoda.org/wmd/nuclear/tpnw/>

5. Taran, O., Sandul, O., Rogatiuk, I., & Bodnar, V. Захист АЕС за міжнародним гуманітарним правом. Міжнародний збройний конфлікт в Україні. Ядерна та радіаційна безпека, 2022. (4(96). С. 39–44. [https://doi.org/10.32918/nrs.2022.4\(96\).05](https://doi.org/10.32918/nrs.2022.4(96).05)

6. Порядок денний сорок четвертої чергової сесії Генеральної Асамблеї. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n89/224/08/pdf/n8922408.pdf?token=fXMxR9HQhEIQ1qL7Q9&fe=true>

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ ЯДЕРНОЇ ОБСТАНОВКИ В УМОВАХ МОЖЛИВОГО ЗАСТОСУВАННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ

Ігор ЧЕРНЯВСЬКИЙ

кандидат технічних наук, доцент,
професор кафедри РХБ захисту
Військового інституту танкових військ
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

Говорячи про тероризм із використанням ядерної зброї чи диверсії на ядерно-небезпечних об'єктах, часто вживають термін саме «ядерний тероризм». Особливо це актуально під час застосування тактичної ядерної зброї (ТЯЗ), наприклад по цивільній інфраструктурі, де дійсно доцільно віднести такий сценарій до терористичної події, але ніяк не засіб зниження боєздатності підрозділів, дезорганізації системи управління військами. У той же час, ця грань між цивільною та військовою інфраструктурою дуже тонка в сучасних умовах і потребує фахового розуміння у таких спеціальних поняттях, як «класифікація ядерної зброї» та «ядерна обстановка».

В умовах військової агресії проти нашої держави загострення військово-політичної напруженості в світі, перегляду стратегій і тактики застосування ядерної зброї (ЯЗ) шляхом зниження порогу її застосованості, спроби зробити ЯЗ більш «чистою», менш потужною – з'являється реальна можливість у ядерних держав ви-

користувати ТЯЗ для деескалації збройних і міжнаціональних конфліктів [1–6]. Так, відповідно до основних положень військової доктрини РФ, превентивний удар (будь-який, не тільки ядерний), спрямований на агресію, яка готується проти росії та її союзників, яка абсолютно недопустима у будь-якій ситуації, і ЯЗ є перш за все засобом стримування. Виходячи з цього положення, реалізація функцій деескалації передбачає реальне застосування ЯЗ як для демонстрації рішучості, так і для безпосереднього нанесення ядерних ударів по противнику. Цю задачу противник планує вирішувати з використанням нестратегічної ядерної зброї, в першу чергу, оперативно-тактичної ЯЗ, що може виключити «загальну» ескалацію застосування ЯЗ, яка призведе до можливого обміну масованими ядерними ударами, нанесеними стратегічними засобами.

Відомо, що ядерна зброя включає різні ядерні боєприпаси (ЯБП) за потужністю та типом, засоби доставки їх до цілі (носії) і засоби управління [9, 10]. Наші дослідження ґрунтувалися на тому факті, що існують ядерні країни з вже усталеною градацією ЯБП: тактичні (атомні) – від 10 т до 10 кт; нейтронні – від 0,2 кт до 5 кт; термоядерні (комбіновані) – від 100 кт до 10 Мт, які, в свою чергу, у сучасних умовах продовжують дослідження в області створення ядерної зброї нового покоління, прагнучи зробити ЯБП більш «чистими» [11] потужністю від 20–30 т (Mini Nukes) за схемою «поділ-синтез-поділ». В результаті відбувся зсув потужностей термоядерних боєприпасів у сторону тактичної ядерної зброї (рис. 1).

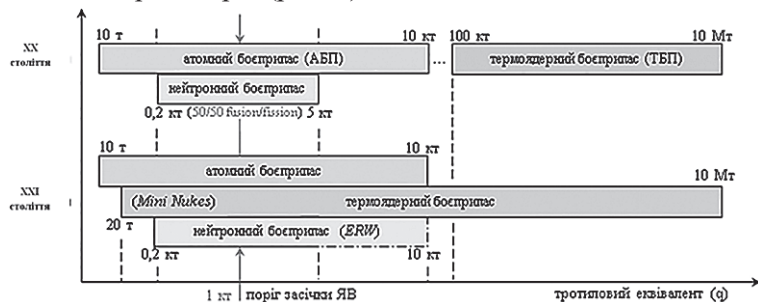

Рисунок 1 – Еволюція розвитку ЯБП за потужністю ядерного вибуху

З іншого боку, держави, які вийшли на шлях ядерних технологій, найімовірніше будуть мати АБП (за схемою «поділу») від 10 т до 10 кт, з подальшим прагненням збільшити потужність вибуху за рахунок ТБП.

Крім того, нами було досліджено можливу верхню межу вже існуючих нейтронних боєприпасів (*ERW*) до 10 кт як можливу технологію ураження живої сили за рахунок підвищеного виходу гамма-нейтронного випромінювання проникаючої радіації. Необхідно зазначити, що відмінність між тактичною та стратегічною ядерною зброєю полягає не тільки у потужності боєприпасу, але і у способах доставки. Потужність ядерного вибуху (тротиловий еквівалент) не повністю відображає градацію, тому що, наприклад, американська ядерна бомба В61, що вважається тактичною, має еквівалент від 0,3 і до 340 кт – більше, ніж боєголовка W87, яку вважають стратегічною. Передбачається, що тактична ядерна зброя має розгортатися на носіях, не призначених для дій на великих дистанціях (близько тисячі кілометрів), тобто для вирішення тактичних завдань. Тактична ядерна зброя здебільшого застосовується у вигляді снарядів, а стратегічна – це ракети, літаки, підводні човни, тощо. Класифікацію балістичних ракет здійснюють за дальністю польоту:

- балістичні ракети малої дальності (від 500 км до 1000 км);
- середньої дальності (від 1000 км до 5500 км);
- міжконтинентальні балістичні ракети (понад 5500 км) призначені для ураження стратегічно важливих об'єктів противника, розташованих на значних відстанях. Тому вважають, що стратегічна ЯЗ спроектована досягати далеких цілей – дальністю до 5500 км, а тактична зброя діє на відстані до 300 кілометрів. У той же час, крилаті ракети, що мають ядерне спорядження, поділяються по-іншому за призначенням (залежно від дальності польоту): стратегічні (від 1500 км), оперативно-тактичні (150–1500 км), тактичні (150 км). За даними Інституту сучасної війни, росія має на озброєнні 2000 видів тактичної ядерної зброї.

В цілому, основними принципами застосування ЯЗ є централізація управління; раптовість та масоване застосування. Основними завданнями є [7]: знищення ракетно-ядерних засобів і авіаційних угруповань; придушення центрів управління збройних сил та пунк-

тів управління військами; розгром основних угруповань 1-го стратегічного ешелону; зрив мобілізації, зрив розгортання та перегрупування військ; порушення усіх видів перевезень і дезорганізація роботи тилу; зруйнування основних адміністративно-політичних центрів і воєнно-промислових об'єктів. У той же час, основним принципом застосування ТЯЗ, а саме нейтронних ядерних боєприпасів (НБП), вважається нанесення попереджувального удару на всю тактичну глибину оборони противника з метою зриву наступу, який готується, або оборони і ураження, насамперед, танкових угруповань, тактичних ядерних засобів і артилерії. Ядерні удари можуть наноситися одночасно або послідовно. Аналіз показує, що застосування того чи іншого виду ударів ЯЗ (одиначних, групових, масованих) залежить від характеру, розмірів та важливості об'єкту, а також від наявності і потужності ЯБП. Визначаються і пріоритетні цілі удару за допомогою НБП: танкові підрозділи та механізовані батальйони на марші, під час руху в передбойовому і бойовому порядках і при розташуванні в необладнаних в інженерному відношенні районах зосередження та на вогневих позиціях; пункти управління при знаходженні особового складу поза укриттями або в неукритих командно-штабних машинах; артилерійські та ракетні дивізіони, окремі батареї на марші, при знаходженні на вогневих і стартових позиціях та виконанні завдання з ядерного і вогневого ураження противника; зенітно-ракетні та артилерійські батареї на марші, при знаходженні на стартових і вогневих позиціях та при відбитті повітряного нападу противника.

Можливість ураження танкових угруповань, ракетних військ і артилерії [7,8] за рахунок застосування ТЯЗ в обмеженій кількості (протягом обмеженого часу), на тлі необхідності угруповання продовжувати виконання поставленого бойового завдання, тягне за собою гостру необхідність оперативного та достовірного виявлення і оцінювання ядерної обстановки.

Необхідно відмітити, що для кожного типу ядерного боєприпасу (ЯБП), потужності і виду ядерного вибуху (ЯВ) буде домінувати своя комбінація уражаючих факторів, яка буде визначати специфіку ураження. Так, при застосуванні ядерної зброї середнього калібру (20–50 кт) на частку комбінованих радіаційних уражень (КРУ) припадає до 60–70% від усіх санітарних втрат особового складу. **У випадку застосування ЯБП малого та надмалого калібрів має**

місце відсотковий перерозподіл внеску уражаючих факторів у бік перевищення проникаючої радіації (ПР), причому у вигляді імпульсного гамма-нейтронного випромінювання, і домінуванням радіаційного ураження у «чистому вигляді», які неускладнені механічною або опіковою травмою. Ще більший перерозподіл виділяємої енергії ЯВ спостерігається за рахунок використаної ядерної реакції у вибуховому пристрої, те, що у літературі визначається типом ядерного боєприпасу: атомний (АБП), термоядерний (ТБП) та нейтронний (НБП). Під час вибуху НБП на утворення проникаючої радіації за різними оцінками [8–10] буде витрачатися від 30 до 80% енергії за рахунок зменшення її витрати на інші уражаючі фактори. Перерозподіл енергії ЯВ здійснюється у залежності від співвідношення реакцій поділу і синтезу. Проведений аналіз показав, що вихід зі строю особового складу при впливі НБП (1 кт) за критерієм потрібності в наданні медичної допомоги в умовах відкритого його розміщення та отримання дози у 20 Гр складає через 5 хв – 10%, 10 хв – 40% і 40 хв – 100%, а за критерієм втрати боєздатності для тих же параметрів опромінювання і часових інтервалів – відповідно 5, 20 і 80%. З іншого боку відомо [10], що уражаючий ефект від ПР під час вибуху НБП потужністю 1 кт практично еквівалентний уражаючій дії проникаючої радіації при вибуху АБП потужністю 10 кт. У той же час, неможливість достовірно зареєструвати параметри ЯВ менш ніж 1 кт, з одного боку, та стрімкий розвиток ЯБП нового покоління (рис. 1), з іншого, ставить дану проблему на перше місце у питаннях оцінювання ситуації, що склалася. Останнє суттєво впливає на якість оцінки наслідків під час впливу гамма-нейтронного випромінювання ЯВ. Проведений аналіз показав, що на відстані 760 м різниця в очікуваній дозі гамма-нейтронного випромінювання ПР між 1 кт ТБП (1,5 Гр) та 1 кт НБП (80 Гр) може скласти 53 рази і, відповідно, різний прогноз ураження: в одному випадку боєздатність збережена, в іншому – втрата боєздатності через декілька хвилин, летальний кінець через 2–6 діб. У цій ситуації наслідки більш жорсткого впливу можливо розпізнати тільки за медико-радіологічними ознаками – більш інтенсивною початковою реакцією з частим блюванням у перші 3–5 год (відсутність латентного періоду), глибокою адинамією. Неможливість ідентифікувати тип застосованого ЯБП, який визначає особливості розподілу енергії за уражаючими факторами

ЯВ, призводить до недопустимих помилок у прогнозуванні дозових навантажень від імпульсного гамма-нейтронного випромінювання ПР (тобто ядерної обстановки).

У доктрині України з ХБРЯ захисту військ (сил), під терміном «хімічної, біологічної, радіаційної обстановки» визначено, що вона є складовою частиною загальної обстановки, яка визначається сукупністю факторів і умов, які склалися або можуть скластися в результаті впливу на війська (сили) та місцевість факторів ураження від застосування зброї масового ураження (ЗМУ) і руйнування ХБРЯ небезпечних об'єктів. У документі відмічається, що саме радіаційна обстановка характеризується масштабами (просторовими і часовими), дозовим навантаженням і ступенем радіаційного зараження місцевості, акваторії, атмосферного повітря і поверхні об'єкта. Але в умовах застосування ЯЗ визначальною обстановкою є саме ядерна (ланцюгова реакція з дією імпульсного гамма-нейтронного випромінювання ПР ядерного вибуху), яка потім і приводить до складної радіаційної, інженерної, медичної та інших обстановок. Крім того, при деяких умовах застосування ЯЗ (приведена висота підриву ЯБП), радіаційна обстановка (за рахунок радіоактивних опадів) може взагалі не бути визначаючою. А під дією нейтронного потоку (за досвідом ліквідації аварії на ЧАЕС) на поверхні ґрунту та техніки утворюються зони з наведеною активністю.

Таким чином, застосування нейтронної зброї, як і ядерної зброї малої і надмалої потужності, спричиняє розмивання межі між ядерною і звичайною війною, а її можливе використання під час ведення бойових дій, разом із високоточними засобами доставки, може отримати юридичне міжнародне визнання вже у найближчому майбутньому. Не дивячись на відсутність такого виду бойового забезпечення, як захист від ЗМУ, захист військ від ядерної зброї має на меті не допустити ураження військ та об'єктів тилу або максимально послабити результати його впливу і тим самим зберегти боєздатність військ та забезпечити успішне виконання тих задач, що стоять перед ними.

Список використаних джерел:

1. Теленко О.М. Ядерна зброя як чинник міждержавних відносин в Південній Азії. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Київ, 2015. Вип. 124 (ч. II). С. 22–29.

2. John M., Braddock J. The Nuclear Weapons Effects National Enterprise: Report. Washington, D.C. (USA), 2010. 91 p. № 0704–0188.

3. Spence D'Anne E. Zero Nuclear Weapons and Nuclear Security Enterprise Modernization. *Strategic Studies Quarterly*. 2011. Vol. 5, No 3. P. 121–133.

4. Wachs L. The Role of Nuclear Weapons in Russia's Strategic Deterrence. Implications for European security and nuclear arms control. *SWP Comment*. 2022. 68. 7 Seiten. doi:10.18449/2022C68.

5. Kristensen H.M., Korda M., Reynolds E. Russian nuclear weapons. *Bulletin of the Atomic Scientists*. 2023. Vol. 79(3). P. 174–199. DOI: <https://doi.org/10.1080/00963402.2023.2202542> .

6. Левшин В.И., Неделин А.В., Сосновский М.Е. О применении ядерного оружия для деэскалации военных действий // Военная мысль. – 1999. – № 3, вып. 5–6. – С. 34–37.

7. Лазарев Г.Н. Физико-технические принципы устройства и поражающее действие ядерного оружия. Киев: КВВАИУ, 1982. 249 с.

8. Сем Т. Коэн. Ядерное оружие повышенной радиации. *Europäische Wehrkunde*, 1978. № 5. P. 221.

9. Ядерное оружие: пособие для офицеров. Москва, 1987. 168 с.

10. Защита от оружия массового поражения / под ред. В.В. Мясникова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 1989. 389 с.

11. Gsponer A., Hurni J.P. The physical principles of thermonuclear explosives, inertial confinement fusion, and the quest for fourth generation nuclear weapons: Box 30, CH-1211 Geneva-12, Switzerland January 20, 2009 / Independent Scientific Research Institute. 2010. 217 p.

АНАЛІЗ ЗАГРОЗ НА РАДІАЦІЙНО-ЯДЕРНИХ ОБ'ЄКТАХ З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Марина Чиркіна-Харламова

кандидат технічних наук, доцент
заступниця начальника кафедри спеціальної хімії
та хімічної технології

Національного університету цивільного захисту України

Євген Слепужніков

кандидат технічних наук, доцент
начальник кафедри спеціальної хімії та хімічної технології
Національного університету цивільного захисту України

Загострення військової обстановки в Україні значно збільшує загрозу виникнення надзвичайних ситуацій радіаційного, хімічного та біологічного характеру. Тому в умовах війни можливе масове ураження населення отруйними та токсичними речовинами, а також радіоактивними ізотопами. Це можливо як внаслідок спричинених військовими діями хімічних та радіаційних аварій, так і в наслідок цілеспрямованого використання противником хімічної або радіологічної зброї. В цих умовах з огляду на військовий стан та повномасштабну агресію російської федерації великої важливості та значущості набуває аналіз джерел небезпеки під час воєнного стану.

Серед основних джерела надзвичайних ситуацій воєнного часу, що являють загрозу життю людини, несуть в собі підприємства, які й за мирних умов були джерелом небезпеки і шкідливих викидів. Хімічні підприємства, атомні електростанції (АЕС), нафтопереробні заводи та інші потенційно небезпечні об'єкти у разі їх часткового або повного руйнування викличуть техногенну катастрофу і будуть становити значну небезпеку для життєдіяльності людей у районі розташування.

Особливу небезпеку для людей і навколишнього середовища становлять радіаційно небезпечні об'єкти. До радіаційно небез-

печних об'єктів належать: АЕС, підприємства з виготовлення і переробки ядерного палива, пункти захоронення та зберігання радіоактивних відходів, науково-дослідні організації, які працюють з ядерними реакторами, ядерні енергетичні установки на об'єктах транспорту, транспортні засоби, які здійснюють перевезення радіоактивних речовин та інші [1].

За кількістю ядерних енергетичних реакторів наша країна посідає 9 місце у світі та 3 в Європі. Нині в Україні діє чотири атомні електростанції – Запорізька, Хмельницька, Рівненська та Південно-Українська, понад 8000 підприємств і організацій, які використовують у виробництві, науково-дослідній роботі та медичній практиці різноманітні радіоактивні речовини, а також зберігають і переробляють радіоактивні відходи. На діючих АЕС працює 15 ядерних енергетичних установок, з яких 12 працюють понад 30 років, із загальною встановленою потужністю 13835 МВт, одна з яких – Запорізька АЕС є найбільшою в Європі. У 2024 році в Україні діють три АЕС. Чорнобильська АЕС не входить до списку діючих АЕС, оскільки вона має статус державного підприємства та виведена зі складу ДП «НАЕК «Енергоатом» [2].

Найбільш небезпечними із всіх аварій на радіаційно небезпечних об'єктах є аварії з викидом радіонуклідів в атмосферу і гідросферу, що приводять до радіоактивного забруднення навколишнього природного середовища.

Потенційною небезпекою для України є можливі аварії на АЕС інших держав з викидом радіоактивних речовин. При аваріях на АЕС можуть бути пошкодження конструкцій, технологічних ліній, пожежі, викиди в навколишнє середовище радіоактивних речовин. Під час аварії з руйнуванням ядерних реакторів можливі викиди радіонуклідів у навколишнє природне середовище та забруднення місцевості на території АЕС та за межами санітарно-захисної зони.

Основний вклад в загальну активність радіоактивного забруднення місцевості у разі аварії на ядерному реакторі визначається ядерним паливом та радіоактивними продуктами ядерного поділу, що є сумішшю радіонуклідів (близько 600), основна частина яких – це β - та γ -випромінювачі.

На території України розташовано понад 8000 різних установ і організацій, діяльність яких призводить до утворення радіоак-

тивних відходів (РАВ). Їх небезпечність обумовлюється тим, що радіонукліди, які містяться в них, можуть розсіюватися в біосфері та призводити до негативного радіаційного впливу на людину і навколишнє середовище. На всіх етапах ядерно-паливного циклу також накопичуються значні кількості твердих РАВ, зокрема в реакторах АЕС загальною електричною потужністю 1 ГВт за рік утворюються 300–500 м³ твердих відходів, а від переробки опроміненого палива ще 10 м³ високоактивних РАВ, 40 м³ відходів середньої активності, 130 м³ відходів низької активності. Утворення РАВ різної активності та агрегатного стану відбувається як безпосередньо при перебігу основного технологічного процесу, так і при здійсненні регламентних та ремонтних операцій. На АЕС не існує повного циклу первинної переробки відходів відповідно до вимог норм, правил та стандартів з ядерної та радіаційної безпеки, що призводить до нераціонального використання сховищ та збільшує ризик радіаційних аварій.

Потребують особливої уваги як потенційно небезпечні об'єкти і підприємства з видобутку і переробки уранових руд, розташованих у Кіровоградській, Миколаївській та Дніпропетровській областях.

Розвиток ядерної енергетики створює реальну погрозу радіоактивного зараження великих територій навіть у мирний час. Загрози аварій на АЕС, відпрацьоване ядерне паливо, місця захоронення ядерних відходів, уранові підприємства та Чорнобильська зона утримання та відчуження – завжди потребуватимуть підвищеної уваги, а особливо у воєнний період.

Список використаних джерел:

1. Сайт з питань ядерної безпеки, радіаційного захисту та нерозповсюдження ядерної зброї. URL: <https://www.uatom.org/> (дата звернення: 01.03.2024).
2. НАЕК «Енергоатом». URL: <https://energoatom.com.ua/ua/> (дата звернення: 01.03.2024).

Наукове видання

ЗАКОНОДАВЧІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ ОСОБЛИВО НЕБЕЗПЕЧНИМ ЗЛОЧИНАМ В УКРАЇНІ

*(матеріали міжнародного
науково-практичного круглого столу,
м. Київ, 14–15 березня 2024 року)*

Відповідальний за випуск
Комп'ютерна верстка
Обкладинка

О. В. Діордійчук
Д. М. Алексєєв
Д. М. Алексєєв

Підписано до друку 12.03.2024 р. Формат 60 x 84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Друк офсетний. Умовн.-друк. арк. 20.

Видавництво «Алерта»

04210, м. Київ, а/с 112.

Тел.: (044) 223-15-25, (099) 607-97-62.

Е-mail: alerta.pravovaednist@gmail.com, веб-сайт: alerta.kiev.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 788 від 29.01.2002 р.